

U N I V E R Z I T A K A R L O V A V P R A Z E
Filozofická fakulta, Ústav etnologie

Jan Luffer

Klasifikace folklorní prózy

(Návrh katalogu českých numinózních pověstí)

Classification of folk narrative

(Proposal of the catalogue of Czech belief legends)

Disertační práce

Vedoucí práce: Doc. PhDr. Bohuslav Šalanda, CSc.

2011

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem disertační práci vypracoval samostatně pouze s využitím uvedených pramenů a literatury.

V Praze dne

Podpis

Poděkování

*Rád bych poděkoval PhDr. Dagmar Klímové, CSc. za prvotní podnět, který vedl k napsání této práce,
a svému školiteli Doc. PhDr. Bohuslavu Šalandovi, CSc.*

Obsah

Úvod	6
1. Lidová pověst: předpoklady pro studium žánru	8
1.1 Úvod	8
1.2 Lidová pověst jako text: obsah	9
1.3 Lidová pověst jako text: forma	13
1.4 Lidová pověst jako text: struktura	15
1.5 Lidová pověst jako kontext: víra	16
1.6 Lidová pověst jako kontext: funkce	18
1.7 Lidová pověst jako kontext: distribuce	19
2. Teorie a metodologie klasifikace folklorní prózy a její vývoj v mezinárodním kontextu	25
2.1 Typologická klasifikace folklorní prózy	25
2.1.1 Úvod	25
2.1.2 Poznámky k období před polovinou 20. století	26
2.1.3 Klasifikace lidových pohádek: Aarne–Thompson–Uther	28
2.1.4 Klasifikace mimoevropských lidových vyprávění	32
2.1.5 Klasifikace lidových pověstí	40
2.1.6 Klasifikace českého a slovenského lidového vyprávění	48
2.2 Strukturální klasifikace folklorní prózy	53
2.2.1 Úvod	53
2.2.2 Bronislava Kerbelytė a strukturálně-sémantická klasifikace litevských vyprávění	54
3. Pramenný materiál a jeho kritika	63
3.1 Úvod	63
3.2 19. století	64
3.3 20. a 21. století	68

4. Seznam použité literatury	73
5. Katalog českých numinózních pověstí	88
5.1 Metodika katalogu	88
5.2 Orientační vysvětlení popisu typu	91
5.3 Seznam pramenů a katalogů	93
5.4 Katalog	99
5.4.1 Člověk a magie	99
5.4.2 Člověk a osud. Omen, předurčený osud, démoni nemoci a smrti, duše člověka, můra, tabu, dábel, prokletí	126
5.4.3 Revenanti, pohřeb a člověk po smrti	150
5.4.4 Numinózní jevy: duchové, přízraky a strašení	168
5.4. Přírodní démoni. Zvířata a rostliny	188
5.4.6 Poklady	232
Závěr	247
Abstrakt	249
Abstract (English)	250

ÚVOD

Přestože katalogizace folklorní prózy bylo významné téma přibližně před padesáti lety, v současnosti se k němu světová folkloristika vrací a spolu s ní i tato práce. Studie zaměřené na kontext, komunikaci a performanci, které ve folkloristice převládly, obohatily sice obor svým dílem, ale ukázalo se, že bez studia textu se neobejdeme. Narůstající materiál a možnost jeho snadného zpřístupnění pomocí digitalizace vyžaduje, aby existoval klasifikační systém nebo systémy, které by poskytly orientaci v korpusu textů a umožnily jeho porozumění v širších souvislostech. Do popředí opět vystupují pojmy jako motiv či typ a po Evropě vznikají nové a nové katalogy lidového vyprávění. U nás vznikly snahy o vytvoření katalogu lidových pověstí v šedesátých letech 20. století, avšak nepřekročily přípravnou fázi – excerpce dat do lístkových kartoték a počáteční úvahy. Jediným výsledkem bylo několik pozdějších regionálních katalogů vzniklých nezávisle na sobě. O katalogu lidových pohádek se patrně ani neuvažovalo, měli jsme přece Tilleho Soupis českých pohádek, který nadále dostačoval, i když již v době jeho vzniku byla jeho koncepce kvůli rigidnímu postoji svého autora k folklorním žánrům diskutabilní. Důvody pro odmítnutí katalogů byly i politické, nebyl to správný směr, kterým by se měla ubírat socialistická věda. Oldřich Sirovátka na to jistě naráží, když píše: „Jedním z málo pochopitelných a neomluvitelných omylů a hříchů posledních let byla nechuť ke katalogům, soupisům, indexům a přehledům jednotlivých folklorních žánrů. Jak může odborník pracovat, nemá-li přehled o materiálu a důkladné seznamy variant?“ (Sirovátka 1992: 83).

Předkládaná práce si klade za hlavní cíl prozkoumat a zhodnotit teorie a metody, které folklorní komparatistika vyvinula pro klasifikaci lidového vyprávění, a na základě této analýzy navrhnout a zpracovat katalog českých numinózních pověstí. V úvodní kapitole „Lidová pověst: předpoklady pro studium žánru“ se snažíme postihnout charakteristiku pověsti jako žánru na základě různých kritérií, rozdělených podle dvou základních principů lidové slovesnosti na textová a kontextová. Kapitola „Teorie a metodologie klasifikace folklorní prózy“ analyzuje klasifikační systémy a jednotlivé katalogy folklorní prózy, rozdělené na dvě skupiny podle přístupu typologického, který je dominantní, a strukturálního. Zkoumáme desítky katalogů z celého světa, těžiště našeho zájmu leží přirozeně na katalogizaci pověstí. Zvláštní pozornost věnujeme mezinárodnímu katalogu pohádek

Aarne–Thompsona(–Uthera), sledujeme jeho vývoj a testujeme míru jeho univerzálního použití na snahách o aplikaci jeho systému na mimoevropská vyprávění. Třetí kapitola „Pramenný materiál a jeho kritika“ anticipuje samotný katalog. Jsou v ní shrnuty a komentovány prameny vybrané jako materiál pro katalog a také je vysvětlena metoda jejich výběru. Poslední částí je katalog numinózních pověstí, jehož účelem je sloužit folkloristům jako praktická pomůcka pro srovnávací studium. V současnosti nenajdeme žádný typologický katalog, který by zpracoval žánr či druh pověsti v jeho úplnosti a připravil pro něj systém, který by nebyl jen převážně mechanickým řetězením motivů. Naší ambicí bylo připravit katalog pro numinózní pověsti z celého našeho území, který by měl propracovaný systém s vnitřní logikou. Předmětem katalogu jsme určili právě numinózní pověst, neboť se domníváme, že jde o nejdůležitější druh pověstí – má největší rozsah, je nejméně literární a i v současnosti si udržuje vývojovou dynamiku.

1. Lidová pověst: předpoklady pro studium žánru

Úvod

Folklorní genologie je ve folkloristice tematizována po celou dobu existence oboru a napsáno o ní bylo velmi mnoho. Všeobecné shody však dosaženo nebylo ani v otázce taxonomie folklorních žánrů, ani v otázce povahy samotného konceptu žánru. Symptodem jsou nesrovnalosti v terminologii, která vznikla eklekticky přebíráním lidového, emického názvosloví, zahraničních termínů a termínů z příbuzných vědních disciplín, zejména literární vědy (Ben-Amos 1976a: 30, Leščák 1991: 43–44). Situaci ještě komplikují snahy některých odborníků o zavedení vlastní terminologie.¹⁾ Exemplárním případem je žánr lidové pověsti, jehož teoretická reflexe je plná nesrovnalostí. Zvláště u tohoto žánru je to velký nedostatek, neboť „pověsti zřejmě představují nejpočetnější a nejpodstatnější část tradiční folklorní prózy“ (Sirovátka 2002: 105), a nadto nadále zůstávají produktivním žánrem. Obvyklá definice pověsti mluví o krátkém, fantasticky zbarveném vyprávění s reálnou motivací, které se odehrává v historickém čase a o jehož pravdivosti jsou vypravěč i posluchači přesvědčeni (Československá vlastivěda III 1968: 269, Mocná – Peterka 2004: 509, Brouček – Jeřábek 2007: 793, Haase 2008: 570, Brown – Rosenberg 1998: 376 atd.). Taková charakteristika je sice neúplná a nepřesná, ale můžeme v ní vidět princip, jímž se snažíme postihnout žánr pověsti: kombinaci kritérií dvojího druhu – textových (v tomto případě forma a obsah) a kontextových (víra v pravdivost vyprávění). Z dalších kritérií sem můžeme zahrnout styl, strukturu, funkci či distribuci. Souhrn různých kritérií není jistě konstitutivní základ pro novou systémovou teorii a odkazuje k pojetí žánru jako formální klasifikační kategorie (Ben-Amos 1976a: 33). Nás však více zajímá přístup Lauri Honka, který považuje aplikaci kritérií za technický nástroj, jímž se můžeme přiblížit k ideálně pojatému žánru. Skutečné folklorní projevy obsahují proměnlivé konstelace vztahů mezi různě zastoupenými kritérii a nelze proto čekat, že by byly snadno zařaditelné na přesně určená místa. Spíše se volně pohybují po celé stupnici a k ideálnímu žánru se pouze přiblíží (Ben-Amos 1976a: 31).

Některé teoretické debaty sice pro dělení např. podle obsahového kritéria nemají uplatnění²⁾, ale pro účely katalogizace je potřebné je zachovat a rozpracovat. Textová kritéria stojí při pokusech o třídění pověstí v popředí, ale kontext – zachycení pověsti při životě – je stejně tak zásadní (Bascom 1954: 334 n.). Marta Šrámková píše, že součástí lidové slovesnosti není jen samotná folklorní skladba, „nýbrž rovnocennou složkou je i její interpret a interpretační situace“ (Jančář a kol. 2000: 248), a ve stejném duchu se vyjadřuje Linda Dégh: „interpretation from the story content itself is not enough – all of the preliminaries that lead to the story and the story’s frame are also needed for analysis.“ (Dégh 2001: 53). U většiny archivních či publikovaných sbírek po celém světě však nelze kontextové hledisko spolehlivě uplatnit, neboť se zaznamenával jen obsah vyprávění a vynechával se popis vypravěčské situace a konverzační rámec, který k vyprávění vedl. Rovněž se nezapisovaly zásahy posluchačů do mluvy a dialog s vypravěčem, aby se zachovalo plynulé jednolitě vyprávění. Navíc mnoho pověstí bylo sebráno v torzovitě, zánikové formě a samotný jejich obsah nedává laikovi správný smysl. Při analýze takových pověstí nezbývá, než se pokusit o alespoň částečnou rekonstrukci kontextu. Na správnou stopu nás zavede znalost např. pověr a zvyků (kulturní kontext), charakteru repertoáru vypravěče a obeznámenost s alespoň námětovými okruhy pověstí (komparativní kontext). Kontext, který odlišuje lidovou slovesnost od literatury, tvoří spolu s textem dva základní principy pro porozumění žánru pověsti.

Lidová pověst jako text: obsah

Společným jmenovatelem pro obsah všech pověstí je něco neobvyklého, co se dotýká našeho světa, co nás fascinuje a vyvolává v nás otázky. Může to být třeba setkání s duchem na kulturním místě, tajemství vzniku zvláštní skály nebo tragická událost na jistém místě. Obsahy pověstí a dalších folklorních žánrů můžeme upřesnit vyčleněním nižších hierarchických skupin, jejichž označení si u různých badatelů protiřečí. Viktor Jevgeňjevič Gusev nazývá podřazené skupiny druhy a stanovuje hierarchii rod (epický) – žánr (pohádka) – druh (zvířecí pohádka) – poddruh (kumulativní zvířecí pohádka)³⁾ (Gusev 1978: 112). Čeští a slovenští folkloristé přisuzují někdy termínu druh širší význam a jako druhy určují

např. pohádky, pověsti a pověrečné povídky, žánrem pak rozumí rovněž širěji vymezené skupiny jako např. lidová próza či malé folklorní formy (Československá vlastivěda III 1968: 257, Jančář a kol. 2000: 248, 251). Jindy používají termín žánr shodně s Gusevem, ale termín druh mu naopak nadřazují (Leščák 1991: 48). V našem pojednání se držíme Gusevovy terminologie, která je oproti domácím pokusům konzistentní a v hierarchickém pojetí žánru se shoduje s evropskou folkloristikou.

Česká a slovenská folkloristika dlouho rozlišovala pověsti na tzv. pověsti „v užším smyslu“, jimiž byly místní a historické, a na pověrečné povídky (např. Klímová 1963: 442). K tomuto rozdělení dal popud Andrej Melicherčík v souvislosti s pracemi na národopisném svazku Československé vlastivědy a „toto pojetí pak bylo poměrně důsledně u nás dodržováno, avšak v evropské vědě se neujalo.“⁴⁾ (Klímová 1980: 70). Rozdělení plně nepřijal Karel Dvořák, který se vůči němu vymezuje, když píše, že používá termín pověst „v širším výměru“, tj. „nejen pověsti ve vlastním smyslu, nýbrž i žánry, označované u nás nepříteli šťastně jako pověrečné povídky“ (Dvořák 1984: 341). Trojice druhů pověstí – historické, místní a démonologické – zůstává však dlouho konstantní i přesto, že rozlišování pověstí historických a místních je problematické. Uváděla se obecná argumentace, že se odlišují podle „námetové dominanty“ a několik námětů se uvedlo jako příklad (Leščák – Sirovátka 1982: 181), málo přesvědčivé bylo tvrzení, že je rozhodující „či dramatis personae boli historické alebo domnelo historické postavy“ (Gašparíková 2004: 596) a nejasnosti vyplývají ze seskupení místních a démonologických pověstí jako pověstí „o javoch a úkazoch, výtvoroch prírody a bezprostredného hmotného okolia“ a oproti nim postavení historických pověstí jako pověstí „o spoločenstve“ (Hlošková 1991: 106). Zahraniční folkloristika považuje místní a historické pověsti za překonaný grimmovský koncept⁵⁾, ale neuvádí pádné protiargumenty a nepřichází s ničím novým.⁶⁾ Hlavním problémem je, že termín lokální pověst znamená v zahraničí často jakoukoli lokalizovanou pověst. Jasně to vyplývá např. z terminologického slovníku Hedy Jason, kde autorka u hesla „local legend“ píše, že je to pověst „of any kind localized in a certain place“, analogicky u hesla „historical legend“ jde o pověst „of any kind localized to a certain historical event or figure“ a oba termíny řadí do „kvazižánrů“ (Jason 1975: 58). Ze své aktualizované terminologie (Jason 2000) autorka již tyto termíny vypouští. Pravděpodobně je považuje za nadbytečné, neboť představují imanentní kvalitu společnou pro všechny pověsti (srov. Jason 1971). Enzyklopédie des Märchens demonstruje absenci rozdílu mezi

historickými a místními pověstmi na příkladu příběhu o krysaři z Hameln nebo pověstí o pokladech (Enzyklopädie des Märchens 11: 1019). Má jít o líčení historických událostí svázaných vždy s nějakým místem. Z našeho pohledu jde o příklady, které nic nevysvětlují. Pověst o krysaři by bylo možno zařadit do pověstí historických, neboť jde o vyprávění, v jehož středu je konflikt mezi lidmi, který je pouze konkrétně lokalizován, a u pověstí o pokladech je spíše než dějinný rozměr podstatný rozměr pověrečný. Našemu pojetí lokálních, nikoli lokalizovaných pověstí se přiblížila definice termínu „local legend“ ve Funk & Wagnalls standard dictionary of folklore mythology and legend: „A legend fixed to a definite locale, explaining some local feature of geography or name [...] Local legends are short, etiological, etymological“ (Leach (ed.) 1972: 640). Vidíme však, že místní pověst se tu plně překrývá s pověstí etiologickou zaměřenou na vznik míst a jejich pojmenování. Bezradnost při nakládání s historickými/místními pověstmi dokládá i jejich nedostatečné zastoupení v katalogích folklorní prózy. V několika málo pracích jsou připojeny na konci jako okrajový přídavek (Polívka 1931, Christiansen 1958) a je nám znám pouze jeden katalog, kde je pro ně vytvořena samostatná skupina (Sinninghe 1943) a jeden, který je jim cele věnován (Rausmaa 1973). Finský katalog místních a historických pověstí Pirkko-Liisy Rausmaa postupuje v tematických celcích od osídlování míst, přes přírodní úkazy k posvátným místům, kostelům a hřbitovům. K pověstem historickým se přiklání témata kriminálních činů, neobvyklých lidí – siláků či velkých jedlíků –, vládců a duchovních a nakonec válečných událostí. Navržená témata působí na první pohled dojmem, že by mohla fungovat jako pomocná vodítka vedoucí od vyprávění o místech k vyprávěním o lidech a dějinných událostech, avšak při bližším pohledu působí nesourodě, když stojí spolu s pověstmi o vyražených stopách ve skále i vyprávění o zvířatech – vlčích odnášejících děti a kutálejících se hadech – a o přírodních katastrofách nebo pověstí o vzniku kostela a humorky při zkoušení z katechismu.

Koncept místní pověsti považujeme sice za nevhodný, ale nikoli za zcela mylný. Lokalizace pověstí spolu s jejich časovým zařazením jsou sice jejich neoddelitelné vlastnosti, které podporují jejich kredibilitu, ale to neznamená, že by teoreticky nešlo použít kritérium místa pro třídění podle obsahu. Ve skutečnosti se však překrývá s jinými kritérii do té míry, že jeho stanovení by bylo zbytečné. Pověsti o vzniku míst a jejich pojmenování se řadí do pověstí etiologických, pověsti o osudech kulturních míst do pověstí historických a pověsti o numinózních silách působících na jistých místech do pověstí démonologických.

Světová folkloristika používá již dlouhou dobu pracovní rozdělení druhů pověstí na démonologické (mytologické), historické a etiologické.⁷⁾ Oproti dosud diskutované trojici pověstí historických, místních a démonologických se nejedná o pronikavé zlepšení. Výtka o překrývání druhových skupin platí i zde. Týká se to zejména pověstí etiologických, které se dělí podle svého obsahu do obou sousedních skupin a sdílejí jejich vlastnosti, neboť „entweder zielt die Erklärung auf *historische* oder auf *dämonische* Gegebenheiten.“ (Bausinger 1968: 178).

Pověsti démonologické, pro které volíme přesnější název numinózní, vycházejí ze zážitku setkání s nadpřirozenými silami, který většinou vzbuzuje bázeň. Jsou formulovány jako memoráty s amorfním, individualizovaným dějem i jako mezinárodně ustálené syžety, které způsobují jejich příklon k pohádkám.

Pověsti historické jsou založeny na pozoruhodné historické či přírodní události nebo se soustředí na jistou osobnost. Podstatou pověstí není zachovat objektivní fakta, ale přizpůsobit dějiny lidové mentalitě: „určitá epocha je pro pověst spíše jen kulisou k příběhu ryze individuálnímu a fantazií vybásněnému“ (Klímová 1971: 127). Dochází tak k subjektivnímu výběru událostí, jejich vztažení k místu, kde pověst žije, a k projekci lidových hodnot a způsobu myšlení. Prameny historických pověstí jsou různorodější než u pověstí numinózních, jsou ve větší míře písemně fixované, pocházejí od různých sociálních vrstev a zasahují hlouběji do minulosti.

Pověsti etiologické probouzí k životu znepokojení nad nevysvětlitelným, některý jev okolní reality, který vyzývá k podání vysvětlení. Realita je interpretována skrze mytologický způsob myšlení, který nevidí události z pohledu vědy jako anonymní fyzikální děje, ale jako činy personalizovaného původce. Např. pole balvanů či zvláštní prohlubeň ve skále tak nemohly vzniknout náhodou, ale musí to být pozůstatky po něčí činnosti.

Pověsti legendární se obvykle z lidových pověstí vyřazují kvůli svému umělému původu a šíření prostřednictvím církve. Nepovažujeme takový přístup za zcela oprávněný, neboť do těchto pověstí mohou pronikat prvky lidové religiozity a apokryfní motivy, které pověsti přenesou z církevní sféry do folkloru.

Současné nebo také městské pověsti je heterogenní skupina vyprávění, jejichž společný jmenovatel je čerpání námětů z moderního světa, kde nad člověkem mají nadvládu technologie a korporace. Teoretickou nepropracovanost a pracovní status tohoto druhu pověstí

odráží i neustálené termíny pro jeho označení – „současná pověst“ je relativní pojem, který by mohl označovat jakoukoli pověst, a „městská pověst“ je zavádějící pojem, protože pověsti se nešíří jen ve městě. Domníváme se, že moderní pověsti necharakterizuje tolik jejich obsah, který je sice spjatý s realitami 20. a 21. století, ale zahrnuje i některé archaické prvky, které jsou pokračováním starší vrstvy pověstí. Důležitější je distribuce pomocí současných technologií – ať jde o internet, mobilní komunikaci či masmédiá –, díky kterým je velká část těchto pověstí rozšířena globálně.

Druhy pověstí se mohou dále dělit podle témat a v jejich rámci je pak nejpřesnější jednotkou pro identifikaci variant pověstí typ. Typem rozumíme samostatnou specifickou strukturu děje, v níž variují omezená motivická paradigmatata. To znamená, že je důležitá nejen posloupnost motivů či epizod, ale také druhy motivu – motivy sice variují, ale pouze v rámci jistého omezeného významu, kterým může být např. „exponované venkovní místo“ nebo „magický prostředek“. Typ pověsti může tvořit několik epizod podobně jako je tomu u typů pohádek, ale stejně tak může být syžet omezen jen na jediný motiv. Podmínky pro vznik nového typu se u badatelů různí. Heda Jason uvádí nutnost výskytu alespoň dvou variant jistého syžetu a současně jeho výskyt i v nějakém jiném etniku (Jason 1988: 31). Stith Thompson a Warren Roberts vyžadují založení typu na alespoň čtyřech variantách (Roberts – Thompson 1960: 4), Stanley L. Robe vyžaduje nejméně dvě varianty, ovšem v některých případech zařadil i nový typ s jedinou variantou, pokud měl důvod se domnívat, že je v mexické oblasti rozšířený (Robe 1973: viii), Patricii P. Waterman stačí jediná varianta, neboť předpokládá, že další bude možné dohledat v archivech či soukromých sbírkách (Waterman 1987: 12). Poslední model, který uplatňuje největší toleranci, přejímáme i my. I v případě, pokud by se ukázalo, že daná varianta je opravdu izolovaná, získáme užitečnou informaci, která potvrdí např. literární původ varianty.

Lidová pověst jako text: forma

Pověst má povahu jednoduchého zpravodajského sdělení a o její formě můžeme s jistotou říci jen to, že jde o krátký a velmi variabilní útvar, který citlivě reaguje na prostředí, v němž se šíří a přizpůsobuje aktuálním podmínkám. Forma se pohybuje v rozmezí od jednoduché

formulace pověrečné představy po multiepizodické vyprávění. Záleží na schopnostech příležitostného vypravěče, na zájmu jeho publika nebo na tom, zda vypráví několik lidí, kteří se doplňují nebo si oponují. Forma pověsti je sice velmi volná a zazněly názory, že „the legend has only content and no fixed form at all“ (Dorson (ed.) 1972: 73), ale to neznamená, že bychom nemohli identifikovat některé rekurentní stylové prvky. Týká se to v první řadě těch, které potvrzují věrohodnost pověsti. V rámcové části se zejména pověsti numinózní a současné neobejdou bez odkázání na skutečnou osobu, která ručí za pravdivost sdělení – sama je vyprávěla nebo byla součástí děje. Někdy může být takový úvod delší než sama pověst: „Neboška Matulová – byla šestadevadesát roků stará, dyž zemřela – to byla má tetka – a je tomu vosumadvacet roků, co je neboška – tak ta Matulová šla z její sestrou Synečkovou ke glozmistrovým břehu.“ (Hošek 1905: 9). Uvedení vlastních jmen není podmínka, stejnou úlohu plní obecnější formulace: „To je vec pravdivá; dyby to nechtěl negdo veřit, ešče žijú, co to dokážú.“ (Kašík 1908: 104), „Sousedům mých příbuzných, kteří bydlí v malé obci východně od Prahy, se nedávno stala neuvěřitelná věc.“ (Janeček 2006: 206). Figury jako poetické výrazové prostředky se narozdíl od pohádek využívají v pověstech velmi málo, což je pochopitelné vzhledem k tomu, že jde o žánr, který je součástí nepřipravené komunikace. Nejčastěji se setkáme s opakováním, které zvyšuje expresivní účinek slov, nebo hyperbolizací. Charakteristické je zachování petrifikovaných výrazů, jimž mluvčí již nemusí rozumět, ale protože je tak slyšel, předává je dál. Zachovány zůstávají i formalizovaná, ustálená spojení, nejčastěji přímá řeč. Není náhoda, že již J. V. Grohmann v německy psané sbírce pověstí z r. 1863 ponechává v původní češtině ritualizovanou přímou řeč z dialogu člověka a nadpřirozené postavy (viz s. 65). I sbírky, které zacházejí s pověstmi volněji než Grohmann, zpravidla nemění řeč, která má charakter ustálené formule. Jedná se o mluvu nadpřirozených bytostí a někdy o jejich dialog s člověkem nebo o zaklínadla: „Tobě dal čert v nos!“, „Když jsi pomoh hnát, pomoz taky žrát!“, „Já beru užitek, ale ne všecek.“

Snaha odlišit řeč nadpřirozených postav od řeči lidské vede k použití dalších typizovaných výrazových prostředků, které vyniknou pouze při živém přednesu. Když vypravěč napodobuje přímou řeč nadpřirozených bytostí, zvýší hlas, mluví zpěvavě, huhlá nebo šišlá: „Tho sem thi prej dhal!“, „Pachojek toutá díkou!“. V případě divých žen se uplatňuje také specifická slovo tvorba, ke slovům se přidává neobvyklý sufix, typicky –iště.

Vzácností jsou zachované veršové vložky u historických pověstí, kde může jít o projev v souvislosti s baladami. Vypravěč nerozlišuje mezi prózou a baladou a „uplatňuje formální písňové principy také při vytváření veršové vložky prozaického textu“ (Klímová: 1971: 135).

Forma pověstí stála při jejich sběru v pozadí, neboť sběratelé se soustředili na obsahové jádro, které mohli zapsat stručně několika větami a později příp. převyprávět vlastními slovy, a původní styl pověsti pominuli. Mnoho takových stručných obsahů odloučených od své formy nalezneme např. v kalendářích, regionální dějinách či kronikách. Dagmar Klímová to hodnotí slovy: „Málokterý druh lidové prózy byl oproti formě, v níž se traduje v lidovém prostředí, tak pozměněn, jako právě pověst. Nadto splývá pověst lidová a kronikářská.“ (Klímová 1991: 95–96).

Lidová pověst jako text: struktura

Ve struktuře pověsti je možno vyčlenit dva segmenty narativní výstavby. Rámec tvoří kontextové pozadí a obsahuje různé informace o reálnosti (nebo také nereálnosti) sdělovaného: kde a kdy se děj odehrál, kdo jej vyprávěl a při jaké příležitosti, komu se to stalo a dodatečné informace související např. s povoláním člověka, který v pověsti vystupuje. Rámcové údaje se nezdá formují dialogem s ostatními participanty konverzace. Do rámce můžeme zařadit i komentář, který pověst uzavírá a některými badateli je určen jako třetí část struktury pověsti (Jauhiainen 1998: 18–19). Komentář vyjadřuje hodnocení a názor na věrohodnost pověsti, může k němu být připojeno ještě napomenutí či výstraha. Druhou částí je epické jádro, syžet, v němž se postavy stávají součástí akcí, které se dají převést na univerzálnější role ve smyslu Proppových funkcí (např. agrese, porušení norem, odměna, ztráta). Dějové funkce se na sebe vážou tak, aby kontrastovaly (akce – protiakce). Jejich počet je vzhledem ke krátké délce pověsti nízký. Oldřich Sirovátka analyzoval sto pověstí a z nich 60 % mělo epické jádro se třemi a čtyřmi akcemi, 30 % se dvěma či pěti a asi 15 % s jednou či více než pěti akcemi (Sirovátka 2002: 110). Počet dramatis personae kouzelné pohádky určil V. J. Propp sedm, u pověstí je to méně, obvykle jsou dvě protikladné postavy.

Oldřich Sirovátka rozděluje podle struktury dvě pověstové modality (Sirovátka 2002: 109). V prvním případě chybí epické jádro, pověst se skládá jen z rámce a podává obecnou „pověstovou zprávu“. Takové pověsti bývaly často vynechávány, jak to vidíme např. ze slov Jaromíra Jecha, když se vyjadřuje ke své ediční praxi při pořádání lidové prózy z Podkrkonoší: „Stranou necháváme podání o bludičkách–světýlkách a o hastrmanovi, založená toliko na obecných představách a nikoli na epickém jádru“ (Kubín 1971: 432–433). I drobné texty na okraji pověsti – zmínky o historii, obecné informace o numinózním jevu, mimořádné osobní zážitky – však patří mezi folklorní žánry, které žijí i v podmínkách nenáročných na vypravěčskou situaci (Klímová 1991: 98).

V druhém případě pověst obsahuje epické jádro a může, ale nemusí zahrnovat i rámec. Epické jádro lze díky svému nevelkému rozsahu zapsat ve formě stručného registru a může je reprodukovat kdokoli i za nepříznivých podmínek – nemusí umět vyprávět, ani znát dobře syžet vyprávění a nevádí ani nevhodná vypravěčská situace. Soustředění se pouze na stručný zápis obsahu epického jádra pak zpětně působí na teorii pověsti: stylistické zákonitosti se opomíjejí a veškerá pozornost se přenáší na obsahovou část textů pověstí.

Lidová pověst jako kontext: víra

Otázka víry v pravdivost či pravděpodobnost pověsti je pro charakteristiku žánru pověsti klíčová. Pověst má tím vyšší uměleckou hodnotu, čím je přesvědčivější. Spjatost se společně sdílenými pověrami, zvyklostmi a vědomostmi má přednost před budováním vypravěčské kompozice. Není přitom důležité, nakolik je pověst pravdivá, ale nakolik je uvěřitelná. Kredibilita pověsti je určena spojením dvou faktorů: objektivní ověřitelné skutečnosti (existující objekt či místo, nezpochybnitelné historické události) a pověry či fantazie zkonstruované lidovou mentalitou (působnost magických úkonů, strašidelnost jistého místa, existence tajných podzemních chodeb či bezedných vodních těles). Pověst musí být svázána s fakty, která jsou ve společenství, kde pověst žije, obecně známá, ať jde o údaje sociální (majetkové poměry), geografické (umístění jisté stavby) nebo kulturně-historické (poměry jistého historického období). Zpráva o neobvyklé události či zkušenosti musí být ve spojení s jejich kolektivním explanačním modelem, založeným alespoň částečně na iracionalitě.

Dodnes se uvádí nepřesné tvrzení, že o pravdivosti pověsti jsou její vypravěči i posluchači přesvědčeni. Ve skutečnosti je obvyklé, že někteří účastníci vypravěčské situace pověsti věří, jiní nejsou rozhodnuti a další jí nevěří.⁸⁾ Různým postojům odpovídají také komentáře vypravěčů: „Toto je pravda pravdivá, naši to viděli.“ (Václavík 1930: 381), „Tak to bude pravda, nebo ne, tedy to já nevím, jak to si může hdo vysvětlit, tohle.“ (Lamprecht (red.) 1976: 77), „Jak říkám: Na to starší povídání nedám, ale jak sem mluvil vo tom kamarádoj, kerej šel na dovolenou, to bylo v pětadvacátým, ten nemluvil do větru. Bylo to na něm vidět. Tady seděl na židli a eště byl vyděšeněj.“ (Šalanda 1989: 127). Tyto rozpory, v jejichž pozadí leží otázka pravdivosti a snaha po jejím zodpovězení, jsou skutečnou esencí pověsti. Linda Dégh píše, že hlavním identifikačním znakem pověsti, která ji odlišuje od jiných folklorních žánrů, je „built-in anticipation of contradiction“ (Dégh 2001: 2), a pro pověst se tak stává podstatnou „the debate of participants considering the legend’s believability“ (Dégh 2001: 311) nebo jinými slovy „negotiation of the truth“, neboť „In a legend, the question of truth must be entertained even if that truth is ultimately rejected. Thus, the legend often depicts the improbable within the world of the possible. The legend never asks for the suspension of disbelief. It is concerned with creating a narrative whose truth is at least worthy of deliberation; consequently, the art of legendry engages the listener’s sense of the possible.“ (Dorson (ed.) 1972: 125). Zdá se, že většina lidí se řadí k těm, kteří pověstem věří nebo si nejsou jisti. Vyplývá to např. z dotazníku na zjištění postojů lidí k víře v pověsti o nadpřirozených jevech, UFO a šílených vrazích, jehož vznik iniciovala Linda Dégh. Podle něj 60 % lidí uznává v různé míře pravdivost pověstí, zatímco 28 % respondentů ji zcela odmítá (Dégh 2001: 13). Můžeme hypoteticky předpokládat, že numinózním pověstem věří více ženy než muži. Explicitními doklady z terénu jsou dochované rámce pověstí, v nichž se na toto téma hovoří: „Strašívalo, tuze tady strašívalo, a všady. Včilkej o tech věcách neslyšet. Před naším zetěm nesmím ani zmínit o strašidlech, včil temu hrubě nevěřijú, kór tí chlapi, ale přece si povdám, indá to moselo byt nejaký. [...] Dyby mně to byl nekdo cizí vyváděl, taky bych temu nevěřila, ale dyž to vyváděli mamička a nebožka tetička Hanča, že to na vlastní oči viděli, tož to bude tak, že indá chodily ty strašidla a včilkej, dyž prej papež Pius ty strašidla na sto roků zaklel, je pokoj, až po tech sto rokách zas to snáď bude. No bude nebude, ale tak to povdajú.“ (Šebestová 2001: 402). Informátorka nejen uvádí, že muži nevěří na strašidla, ale zmiňuje i vypravěče, od nichž o strašidlech slyšela, a v obou případech jsou

to ženy. Nekritické spoléhání posluchače na důvěryhodnost zdroje je dalším faktorem, který podporuje kredibilitu pověsti. Zdrojem může být rodinný příslušník, ale i neznámý člověk nebo článek v novinách. I přes mlhavé a nevypátratelné určení plní zdroj funkci jakéhosi garanta, kterému posluchač důvěřuje a přenáší na něj veškerou odpovědnost za domnělou pravdivost pověsti. Od předindustriální doby po 21. století platí, že lidé se „při vyprávění pověstí spoléhají spíše na předvedení a myšlenkové stereotypy než na individuální kritické myšlení.“ (Janeček 2007: 18).

Lidová pověst jako kontext: funkce

Dovedně vyprávěné pověsti se sice mohou stát silným estetickým zážitkem, ale primární funkcí pověsti je funkce informační. Pověst potvrzuje nebo rozšiřuje horizont zkušeností příjemce a potvrzuje nebo zpochybňuje jeho světový názor, hranice možného a nemožného, postoj k náhodě a osudu (Doornkaat – Schenda (ed.) 1988: 12, Dorson (ed.) 1972: 126). Pověst má tedy stejnou dominantní funkci jako konverzace, jejíž je součástí. Mimoto plní i funkci sociální kontroly – při porušení sociálních pravidel nebo různých druhů tabu přichází trest. Stejný princip zachovává starší i současná vrstva pověstí. Např. v numinózních pověstech je potrestána šestinedělka, která poruší zákaz a vyjde předčasně z kouta – za to ji napadnou démonické mocnosti. V současných pověstech zavraždí neznámý vrah studentku, která se ocitla v nebezpečí, když zůstala sama v pokoji na koleji. Sociální kontrola nemusí být jen „pozitivní“ a dohlížet nad etickými normami, ale má i svou negativní stránku, když se snaží podříditi si fenomény, které normy neporušují, ale odlišují se od nich. V historických pověstech se o zbohatlých rodinách vypráví, že svůj majetek nabyly nelegální činností nebo nalezením pokladu. Pověst pomíjí interpretaci, že rodiny zbohatly vlastní pílí, naopak se nechává unést postoji, v nichž je patrná závist. Současné pověsti mají skupinu vyprávění o asijských restauracích, jejichž provozovatelé používají suroviny, které budí odpor – vaří psy a kočky a do jídel přidávají moč nebo sperma. V těchto případech sociální kontrola podléhá xenofobii.

V pověstech je přítomna také funkce estetická, zábavná. Může být nepostřehnutelná, zvláště tehdy, je-li podán jen rámeček pověsti, ale může být poutavým vyprávěním s pro-

pracovaným dějem. Zdá se, že hraje důležitější roli v pověstech současných, které často obsahují překvapivou pointu a jsou tak „zábavnými historkami“ „příliš dobrými na to, aby byly pravdivé“ (Janeček 2006: 332).

Setkání s tajemným, často nebezpečným světem pověsti posluchač pocítuje na vlastní kůži, neboť lidé v pověstech nejsou pohádkovými hrdiny, ale obyčejnými smrtelníky jako je on sám. Postavy v pověstech jsou pasivní, bezbranné, zasažitelné silami, nad nimiž nemají kontrolu. Když posluchač prožije strach spolu s postavou pověsti a překoná jej, vysvětlí nebo odhalí, pověst splní i svou terapeutickou, katartickou funkci.

Lidová pověst jako kontext: distribuce

Přijímání folkloru společností recipientů je nutnou podmínkou pro jeho existenci. Je nepostradatelné pro jeho další šíření a je předpokladem pro jeho variabilitu a životaschopnost. Proces přenosu pověstí je, podobně jako u jiných folklorních žánrů, sociální komunikační akt, v němž hraje roli verbální i nonverbální (gesta, mimika) rovina vyprávění, interakce participantů a vztahy mezi nimi, a také druh vypravěčské příležitosti. Účastníci komunikace vyprávění komentují, upřesňují, interpretují, uvádějí analogické případy či je vyvracejí a zesměšňují. Pověst není, narozdíl od pohádky, vnímána jako zvláštní umělecký slovesný útvar. Vplétá se do běžné konverzace a někdy se skládá po částech z útržků projevů různých lidí, u nichž není rozdíl mezi vypravěči a posluchači. Je proto opodstatněné konceptualizovat folklorní vyprávění nikoli jako soubor vyprávěných textů, ale jako jedinečnou událost, která se odehrává v jistém čase a prostoru a za jistých podmínek (Oring (ed.) 1986: 138). Zápisy pověstí mají proto největší odbornou hodnotu, je-li zachován kontext celé vypravěčské situace, do něhož jsou organicky zapojeny. Jako jeden z nemnoha příkladů přihlídnutí k sociálnímu kontextu můžeme uvést sbírky vyprávění Karla Vaněčka (Vaněček 1928, 1942). Následující ukázka pochází ze série vyprávění jedné vypravěčky propojených konverzací s jejím publikem:

„Tak povídejte, povídejte, Krajcko!“

„Jó, a co budu povídat.“

„No, dyť vy eště leccos víte.“

„Už nevim nic. Jó, ta paměť už není.“

„I jen povídejte něco, ať je to, co chce.“

„Jesli pak víte, zač vystavěli tady v Hluboši kostel? Za koláč!“

„I jděte, to nemůže bejt.“

„Nó, tak zas ne. To víš, ty to víš lepší.“

„Tak poslouchejte, ať vám nic neujde.“

[Následuje legendárně zabarvená etiologická pověst, do níž jeden z posluchačů vstoupí věcným dotazem.]

„Já myslím, že to není pravda. Vy jste to někde četla. Já to také četl!“

„To víš, ty mi budeš něco povídat. Už sem ti jednou řekla, aby si se do ničeho nemíchal. Ty do všeho strkáš nos. Myslíš, že se svejma študiema mě přemluvíš. Budu ráda vidět, jesli přeci ty tím učitelem budeš. To víš. Támdle Franta Kratochvílojic taky chtěl bejt učitelem.“

„No tak, jen se nezlobte!“ (Vaněček 1928: 29–30).

Z uvedené konverzace a úvodní poznámky k ní si můžeme udělat dobrou představu o vypravěčské situaci: stará žena dere peří u sousedů a po vybídnutí vypráví pověst v uvolněné domácí atmosféře; mladý student tutéž pověst, jen o jiném kostelu, četl na gymnáziu v literárním zpracování V. B. Třebízského a dá najevo své pochyby o původu pověsti a odmítne její pravdivost; žena s ním nesouhlasí a prozradí nám, že mladík se chce pravděpodobně stát učitelem a míří za vyšším vzděláním, což vysvětluje jeho skepticismus ohledně víry v pověsti. Konzistence postojů obou lidí je patrná i z dalších rozmluv, kdy se student ptá, zda vypravěčka nemá svůj repertoár načtený z knih, a ona odpovídá: „Jo to víš, všechny pohádky jsem přečetla; moje máma mě honila po polích – tenkrát nebyly takový časy!“ (Vaněček 1928: 36).

Většina vypravěčů zná málo pověstí, často jen jednu. Nenárokují si autorství jako vypravěči pohádek, naopak odkazují na jiné interprety, od nichž pověst slyšeli. Vypravěč pověsti „is not a self-conscious artist who is recognized and admired for his creative fantasy, like the storyteller. He is just one of the group“ (Dégh 1976: 101).

V přirozené, nenucené vypravěčské situaci je vyprávění spontánní. Vypravěč se sice přizpůsobuje požadavkům a reakcím jeho publika, ale nepodřizuje se autocenzuře. Jiná

situace nastává, když situaci uměle vyvolá cizí člověk, typicky sběratel folkloru nebo dialektu. Informátor se může začít snažit mluvit spisovně, jak dokládá např. záznam hovoru dialektologa A. Kašíka, který se informátorky ptá, zda u nich opravdu říkají „žlutý“, a dostane odpověď: „Tož my tu pravíme žúlté, ale dyž z nejakým pánem mluvím, tož musím inač.“ (Kašík 1908: 126). Vypravěč také pozměňuje styl vyprávění, aby vyhověl domnělému vkusu sběratele. J. Š. Kubín uvádí, že jména hrdinů se mění podle posluchače – je-li jím „pán“, mají lidé tendenci je, stejně jako nářeční mluvu, vylepšovat: „Ejhle, mezi svými jmenuje bez okolků Vaška, Frantu..., ale před „pánem“ je to již Bohumil, Bohuslav...“ (Kubín 1964: 11). Obvyklé je retušování pasáží s motivy vyměšování nebo erotiky. Např. v jednom zápisu z Wollmanovy sběratelské akce na Slovensku vypravěč popisuje, jak se chce muž vymanit z tanečního kola víl a vykonat potřebu, a používá přitom eufemismus spolu s omluvou posluchačům: „Ale keď istý Kondrk ustával, tak sa pýtal, prepytujem, šianam vaše ctené hlavy, pýtal sa na stranu. Ale oni ho chytili a uviazali na jednu žinku. Išiel na tú stranu.“ (Gašparíková (red.) 2001: 606).

Pro distribuci pověstí není tolik významné, zda vypravěč čerpá z tradice, literatury či masmédií, ale „v jaké podobě je předkládá a jakou úlohu sehrávají v lidovém společenství“ (Kubín 1971: 491). Důležitý je způsob, jakým tradice přetváří výchozí látku, jak ji zařadí do předem daných vzorců kolektivní mentality, kde se propojí s asociativními představami. Ze skutečné události se vygenerovala rozvinutá pověst např. v případě kriminálního činu z r. 1790, kdy jistý muž v opilecké rvačce a z chamtivosti (spletl si blyštivý suvenýr s guineí) zabil jiného muže a byl za to odsouzen a oběšen. Událost se začala orálně šířit a postupně na sebe navazovala tradiční motivy pověstí. Popravený muž měl nejen po smrti strašit, ale také měl být usvědčen přímo mrtvolou své oběti, která začala v jeho přítomnosti krváčet, a obětí neměl být nikdo jiný, než jeho bratr, kterého vrah nepoznal (Briggs – Tongue 1965: 96–98). Příběh se tak transponoval do lidové pověsti a přiblížil se ke stabilnímu typu ATU 939A (rodiče zabijí z lakoty nepoznaného syna).

Mluvíme-li o distribuci pověstí, máme na mysli v první řadě orální přenos při bezprostřední komunikaci. V současnosti je však oralita pouze jedním z prostředků šíření folkloru. Společnost připojená k běžně dostupnému internetu a rychle expandujícím sociálním sítím přenáší část svých komunikačních aktivit do virtuálního světa. Internet již dávno není statické úložiště dat, jeho uživatelé si jej sami utvářejí a využívají jej jako platformu pro sdílení svých zájmů, názorů a datových souborů. Právě v internetové konverzaci, stejně

jako v e-mailové korespondenci, žije současný folklor stejně dobře jako v orální komunikaci. Písemný projev účastníků internetové komunikace se blíží svou formou projevu mluvenému: sdělení je plynulé a nepřerušované, o čemž svědčí mj. neopravované překlapy a jednoduchá syntax, jazyk je nespisovný nebo přechází mezi spisovným a nespisovným, v textu se často objevují částice. Text se blíží bezprostřednímu záznamu mluvené řeči, jak vidíme např. na líčení pověry na komunitním serveru Nyx.cz: „Když pijete Big Shock, nebo nějaký takovej unikátní nápoj, tak se musíte podívat nejprve na dno. Z továrny na tento nápoj prý někoho vyhodili a ten se jim teď mstí tím, že do dna vyvrtý díru, injekční stříkačkou tam vpíchne jed a pak zase tu díru zadělá. Že takhle prý už přišlo o život několik nevinejch lidí a ta továrna z toho má hrozný oplétačky.“ Sběratel současných pověstí by proto měl považovat internet za zdroj rovnocenný nahrávkám z terénu.⁹⁾ Uvážíme-li mohutný proud informací, jež vytváří propojení masmédií, internetu a různých druhů komunikace, nemůžeme již považovat dnešní pověsti z hlediska jejich distribuce za výlučně orální žánr.¹⁰⁾

P o z n á m k y

1. V některých případech jde o úspěšné pokusy, např. termíny Carla W. von Sydow memorát, fabulát, chronikát a oikotyp se staly součástí oborového diskursu a vydobily si dominantní pozici zejména ve folkloristice severovýchodních zemí. Jindy však termíny nepřekročily dílo svého autora, např. novátorský a propracovaný, avšak do jisté míry zbytečný systém folklorních žánrů Hedy Jason (např. Jason 2000).
2. Např. o dělení pověstí podle obsahu na pověrečné, historické a etiologické píše Linda Dégh, že „might have its practical use but would not be applicable in our theoretical survey of the genre“, neboť „all three are of equal quality as legend cores. Moreover, they are inseparable and might occur jointly in the legends“ (Dégh – Vázsonyi 1976: 120–121).
3. Poddruh „druhy dělí podle etnografického, národního, sociálně skupinového znaku nebo podle toho, zda v nich převládá ten či onen formotvorný znak (tak například kumulativní pohádka je poddruhem pohádky zvířecí nebo pohádky kouzelné jakožto pohádkových druhů).“ (Gusev 1978: 112).
4. Jako kontrast můžeme uvést např. dělení Leandera Petzolda, který naopak určuje jako vlastní („eigentliche“) pověsti démonologické oproti pověstem historickým (Petzold 1999: 123).
5. U hesla Sage se v díle Enzyklopädie des Märchens prohlašuje: „Die Grimmsche Unterscheidung von Ortssagen und hist. S.n hat in der heutigen Forschung keine nennenswerte Bedeutung mehr.“ (Enzyklopädie des Märchens 11: 1019).
6. „Many subcategories of the legend have been proposed over time on the basis of diverse classificatory principles, but because of the structural inconsistency of the legend, a formal model or prototype has never been established.“ (Green (ed.) 1997: 490).
7. Teprve nedávno se tento koncept začal prosazovat i u nás (Brouček – Jeřábek 2007: 793).
8. Různé stupně víry byly pojmenovány full belief, anti-belief a non-belief (Dégh – Vázsonyi 1982: 57).
9. První, kdo u nás publikoval sběry folklorního vyprávění z terénu i internetu byl Petr Janeček v trojici svých sbírek současných pověstí a fám Černá sanitka (Janeček 2006, 2007, 2008).

10. Ve stejném duchu se vyjádřila ještě před nástupem internetu Linda Dégh: „With the aid of the mass media, the legends spread as fast as news is aired, crossing all boundaries, alternating channels of communication, mixing and merging stories, producing more and more variants at an increasing speed by the innumerable nameless as well as identifiable legend tellers. We cannot speak about the legend as an oral folklore genre anymore because the coexistent vehicles of communication together shape them.“ (Dégh 1992: 112).

2. Teorie a metodologie klasifikace folklorní prózy a její vývoj v mezinárodním kontextu

Typologická klasifikace folklorní prózy

Úvod

Ke konci 19. století bylo po celé Evropě sebráno velké množství materiálu lidové prózy a vzniklo několik teorií, které jej interpretovaly, od v té době již mrtvé mytologické školy po převládající historicko-geografický přístup. Stále však chyběla podstatná část, která by posunula folkloristický výzkum do další etapy a vymanila jej z lichých hypotéz, vzešlých z disproporční orientace v bezbřehém korpusu folklorního materiálu. Potřeba klasifikace lidového vyprávění, která by byla založena na logickém principu a dala by se univerzálně aplikovat, byla pocítována dlouhý čas, ale na vážný pokus o vyřešení této problematiky bylo nutno počkat až do 20. století. Určujícím vlivem se stala finská historicko-geografická škola, která dala impuls ke vzniku desítek katalogů.

Katalogizace lidového vyprávění bylo dominantní folkloristické téma v šedesátých letech, ale ke konci desetiletí ztratilo na síle a pozornost folkloristů se přenesla na ekologii folkloru: proces orálního přenosu vyprávění, vypravěčské situace a funkce folkloru s ohledem na kolektivní identitu a sociální status. Důvodem byla omezení plynoucí ze zakotvení klasifikace folklorních žánrů v půlstoletí vzdálené době finské školy a neschopnost tato omezení překonat a dohodnout se v mezinárodním měřítku na jednotných kritériích jak pro výběr žánrů, tak pro systém katalogu. Odvrat od folklorního textu ke kontextu sice trvá i ve 21. století, ale katalogy zdaleka nejsou uzavřenou kapitolou. Nadále jde o základní a velmi potřebnou pomůcku pro srovnávací studium. Důkazem je více než osmdesát katalogů vydaných za uplynulé čtvrtstoletí, a také to, že se udržuje kontinuita s některými staršími díly, která jsou rozšiřována a metodologicky modifikována. Nejvýraznější je to u třetí revize známého mezinárodního katalogu Aarneho–Thompsona (Uther 2004) a rozšířeného finského katalogu pověstí L. Simonsuuriho (Jauhiainen 1998), které byly výrazně přepracovány a modernizovány.

Převážná většina klasifikačních systémů byla založena na syžetech vyprávění určených jako typy. Typologickému přístupu je možno vytýkat nedostatky jako např. náhodný výběr distinktivních znaků syžetů či problém s určením stabilního prvku jako kritéria klasifikace, ale to nemění nic na skutečnosti, že se jedná o nejpřístupnější metodu pro praktický katalog, který je jen prostředkem, nikoli cílem, a jistá tolerance v teorii a metodologii není fatálním prohřeškem. Typologická metoda prošla vývojem a její dnešní stav umožňuje efektivnější využití katalogů, které jsou na ní založeny.

Poznámky k období před polovinou 20. století

Poprvé se o utřídění vyprávění pokusil roku 1864 rakouský diplomat, filolog a etnograf Johann Georg von Hahn (1811–1869). V úvodu své sbírky albánských a řeckých pohádek stanovil asi čtyřicet „typů“, které však trpěly závažnými nedostatky. Prvním problémem bylo založení systému na velmi omezeném počtu vyprávění, nadto uměle spojených s řeckými mýty. Druhým bylo systémové nerozlišení typů a motivů, z nichž se tyto typy skládaly. Podobným případem byl pouhý abecední seznam typů smíšených s motivy, prezentovaný téměř o třicet let později folkloristou Josephem Jacobsem (1854–1916), známým jako editor Ezopových bajek a autor populárních pohádkových sbírek pro děti, které obsahují srovnávací komentář a vytvářejí tak zdání věrohodnosti, avšak samotný text je neautentický a autor kompenzuje tradiční absenci pohádek v Anglii podstatnými umělými zásahy. Nedostatek klasifikace vyprávění byl zčásti vyrovnán folkloristickou terminologií a územ, které dovolily alespoň identifikovat konkrétní typy a motivy. K tomu sloužila obecně známá jména příběhů jako Cinderella či Rumpelstilzchen nebo fráze, charakteristické pro ten který motiv, a pak také číslo, pod kterým se vyprávění vyskytuje v pohádkách bratří Grimmů. I tento způsob měl své slabiny, neboť pro spolehlivé určení by bylo potřeba používat přesné a jednotné formulace, s kterými by byl předem obeznámen i čtenář. Tato situace nebyla rozhodně pravidlem, jak můžeme vidět na příkladu našeho dosud jediného široce pojatého katalogu lidových vyprávění (Tille 1929–1937). Václav Tille (1867–1937) v Soupisu českých pohádek rezignuje na utřídění látek podle jakéhokoli systému¹⁾ a řadí je mechanicky v abecedním pořadí jejich názvů, které tak

zůstávají jediným vodítkem k vyhledání specifického vyprávění. Některá z těchto hesel vznikla doslovným převzetím nejrozšířenějšího cizojazyčného termínu (Sneewittchen), jiná jeho překladem (Císař a opat), další Tille vytvořil sám na základě motivu či charakteristického obratu (Tříkrát les, třikrát ves). Jako vývojový předstupeň Tillemu sloužil jeho předchozí heslář ke komentářům Jiřího Polívky (Tille 1918), v němž přejímá označení látek od Polívky. Velká část nově vytvořených hesel náleží málo rozvinutým vyprávěním, která Tille zahrnul do svého soupisu až v pozdější fázi. Při shromažďování aktuálního materiálu se opakovaně vyskytovaly drobné, ale mezinárodně rozšířené látky s ustáleným syžetem, které nebylo možno ignorovat. Tento materiál byl dodatečně zařazen do doplňků k abecedě, jejichž žánrové složení se výrazně přiklonilo k pověstem, tvořícím tak polovinu všech doplňujících látek.

Jedinou pomůckou, která může usnadnit orientaci v Tilleho abecedním hesláři, jsou odkazy v závěrečném rejstříku. Jde jednak o známá, cizojazyčná hesla, která směřují hledání k preferované české podobě, např. „Totenhemdchen viz Rubášek“, nebo česká formulace odkazující na autoritativní mezinárodní označení, např. „Tři přadleny viz Tom Tit Tot“. Další odkazy se snaží navést k ústřednímu heslu pomocí různých souvisejících formulací, které se z vnějšího pohledu jeví jako nahodilé, např. „Talisman viz Plivník; Stařec v lese viz Hodná – zlá dívka“.

Odlíšný, organizovanější způsob třídění nalezneme v Súpisu slovenských rozprávok Jiřího Polívky (1858–1933) (Polívka 1923–1931). Autor se k metodě své katalogizace nevyjadřuje, a tak nezbyvá, než vyjít z její praktické aplikace. U prvních tří dílů, obsahujících kouzelné pohádky, které Polívka nazývá „Rozprávky s živly nadprirodzenými“, platí základní hledisko třídění podle žánru a tematických skupin. V díle čtvrtém a pátém jsou žánry smíšeny a látky stejného žánru i tématu se mohou nacházet zařazené jednou v pohádkách a podruhé v pověstech. Např. pověsti o smrti a mrtvých se vyskytují ve čtvrtém díle v částech III. „Rozprávky o bytnostiach nadprirodzených alebo vládnúcich silami nadprirodzenými“ (Smrť donesená na svadbu) a IV. „Novely a poviedky z obecného života“ (Nebožká sa vracia pre svoje stužky), a také v pátém díle v části VII. „Povesti“ (Nekrstenec). Tematické rozdělení uvnitř skupin je v některých případech značně nerovnoměrné, k jednomu číslu je přiřazen široký okruh látek (skupina 149 čítá dvacet dva podhesel o skřítcích, vodníkovi, nemocech, znameních smrti ad.) a k jinému jen jedno okrajové téma (skupina 150 obsahuje pouze látky o drakovi).²⁾

Srovnáme-li Tilleho a Polívkův soupis, zjistíme, že kromě fundamentálně rozdílného přístupu k systému katalogu je mezi nimi i disproporce v koncepci lidového vyprávění. Zatímco Polívka usiluje o komplexní obraz a zahrnuje do „rozprávok“ i ostatní žánry lidové prózy, Tilleho pojetí pohádky je omezené a i přes postupné rozšiřování hranic, které se projevilo zejména přijímáním pověstí do doplňků v posledním svazku soupisu, zůstaly zcela stranou pohádky zvířecí a kumulativní řetězové pohádky–hříčky. Nepochybně sehrála důležitou roli i doba, během níž katalogy vznikaly: Polívka sestavoval svou práci pět let, zatímco vydání Tilleho soupisu se stále oddalovalo a práce se vlekla desítky let.

Klasifikace lidových pohádek: Aarne–Thompson–Uther

Jde-li o metodologii a teorii klasifikace lidového vyprávění, je třeba se obrátit na zahraniční práce. V případě žánrů s ustálenými a mezinárodně rozšířenými syžety, jimiž je na prvním místě pohádka, se neobejdeme bez mezinárodního katalogu Aarneho–Thompsona–Uthera. Jde o nejautoritativnější, ale také často kritizovanou klasifikaci, která byla výrazně rozšířena dvakrát Stithem Thompsonem a potřetí Hansem-Jörgem Utherem. Spíše než pod svým titulem *The Types of the Folktale* je mezi odborníky známa pod neomylným označením Aarne–Thompson a zkratkami AT, ATh či AaTh. Od r. 2004 se přidal třetí autor a označení se rozšířilo na Aarne–Thompson–Uther, ATU. Změnil se i název na *The Types of International Folktales*.

Základ dnešního katalogu ATU vznikl na začátku 20. století na půdě finské školy. O potřebnosti vytvořit spolehlivou klasifikaci lidového vyprávění rozhodl Kaarle Krohn a zadal tento úkol svému žákovi Antti Aarnemu. Nutnost takového kroku vycházela přímo z historicko-geografické metody, uplatňované při výzkumu lidového vyprávění poprvé právě Krohnem. Podle této metody je pro důkladné prozkoumání folklorní prózy potřeba pracovat v mezinárodním měřítku a nashromáždit co největší počet variant, na jejichž základě mohou být jednotlivé příběhy analyzovány. Výsledky sběratelské činnosti bylo tedy před další prací nutno rozřadit podle nějakého klasifikačního systému. Antti Aarne (1867–1925) založil svůj katalog zejména na rukopisném materiálu helsinského archivu, materiálu dánského sběratele Svenda Grundtviga a pohádkách bratří Grimmů. Byl si

vědom, že takový katalog, podložený pouze selektivními zdroji, není úplný a počítal s doplněním množství typů, pro něž připravil ve svém číslování prázdné pozice: z celkových 1940 čísel bylo obsazeno jen 540 položek.

Aarne od sebe jasně odlišuje motiv, epizodu a typ. V úvodu píše, že jako základ daného typu slouží úplné vyprávění, jen v případě látek o hloupých čertech a zčásti u anekdotických příběhů a zvířecích pohádek přiřazuje číslo typu pouze epizodám, které se mohou volně kombinovat nebo stát samostatně (Aarne – Thompson 1928: 10 n.). Jistou teoretickou inkonzistenci lze vidět v proměnlivém hledisku, podle kterého je materiál klasifikován v základních skupinách, stanovených podle žánrů. Zvířecí pohádky jsou tříděny podle zvířete, které má v příběhu hlavní úlohu (např. domácí zvířata), kouzelné podle sedmi skupin motivů, zahrnujících nějaký nadpřirozený prvek (např. nadpřirozený protivník), a žertovné příběhy podle skupin jednajících postav (např. faráři a jiní duchovní).

Práce vyšla roku 1910 pod názvem *Verzeichnis der Märchentypen* jako třetí publikace v řadě FF Communications (FFC), krátce předtím v Helsinkách založené společnosti pro mezinárodní studium folkloru *Folklore Fellows*. Do roku 1928, kdy byla práce poprvé revidována Stithem Thompsonem, vyšlo několik katalogů, které na ní byly založeny a dále její klasifikační systém doplňovaly. Všechny se týkaly opět pouze oblastí severní Evropy až na jedinou výjimku, jíž byl katalog českých pohádek Václava Tilleho (Tille 1921). Tento katalog také jako jediný neakceptoval Aarneho klasifikaci a omezil se na odkazy k Aarneho typům. V mnoha následných studiích lidového vyprávění z celého světa byl katalog v průběhu celého dalšího století kontinuálně rozšiřován o nové typy. Během té doby musel být třikrát aktualizován, a tak se z původní 66ti stránkové publikace stal současný třísazkový kolos o téměř 1500 stranách.

První revize typů byla svěřena již zmíněnému S. Thompsonovi (1885–1976) a vyšla tři roky po Aarneho smrti pod názvem *The Types of the Folk-Tale* (Aarne – Thompson 1928). Thompson zachoval Aarneho obecné schéma a čísla typů, která obsadil novými typy, nashromážděnými do té doby badateli v jiných katalozích. Mimoto sám na katalog aplikoval francouzská vyprávění a známé příběhy literárního původu, které zdomácněly v lidové tradici. Rozšířen byl i text, popisující jednotlivé typy. Kromě systematických bibliografických odkazů byly některé typy analyzovány na jednotlivé motivy, jimž byla přiřazena čísla v té době ještě rukopisného Thompsonova soupisu motivů.³⁾ Na Thompso-

novu revizi pohotově reaguje již o rok později Nikolaj Petrovič Andrejev s ruským katalogem (Andrejev 1929)⁴⁾ a dále následují katalogy rumunský, maďarský a další.

Z prvního vydání AT vychází jediný, spíše pracovní překlad pro naše jazykové prostředí. Slovenské Typy ľudových rozprávok byly vydány v omezeném, cyklostylovém nákladu až v roce 1960, tedy v době, kdy první revize AT zastarala a byla již připravena revize druhá, rozsahem dvojnásobná oproti předchozí (Aarne – Thompson 1961).⁵⁾ Důvodem tohoto opoždění bylo dlouhé odmítání srovnávací metody jako buržoazní formalistické pavědy. Rehabilitace AT se ujal Jaromír Jech, který r. 1958 napsal: „Je třeba po pravdě si přiznat, že u nás je tento index téměř neznám. Nebylo a není u nás zvykem z něho při srovnávání vycházet. Je to jistě chyba.“ [...]; „bude nutno především napravit tu chybu minulosti, kdy jsme se ať z obav před formalismem nebo z jiných důvodů neopírali o katalog Aarne–Thompsonův.“ (Jech 1958: 174–175). Jech také doplnil Tillův Soupis českých pohádek odkazy k AT, práce však zůstala jen jako rukopisná pomůcka.

Thompson druhou revizí plynule navazuje na svou předchozí práci, shrnuje nové národní katalogy a materiály z archivů a sbírek s odkazy na AT, otištěných v časopise *Fabula*. V dosavadním číslování katalogu nedělá téměř žádné změny, jen místo několika hvězdiček u dodatečných čísel ve vydání z roku 1928 zavádí abecední značení, aby se vyhnul nepraktickému řešení, kdy by došlo k nashromáždění více než deseti hvězdiček. V úvodu autor píše, že ani v této druhé revizi se ještě nejedná o katalog vyprávění z celého světa: „Strictly then, this work might be called „The Types of the Folk-Tale of Europe, West Asia, and the Lands Settled by These Peoples.“ (Aarne – Thompson 1961: 7).

Po více než čtyřiceti letech přichází třetí revize, ATU (Uther 2004), která přináší zásadní změny. Zatímco metoda předchozích revizí spočívala převážně v doplňování nových informací, zde dochází ke kritickému přehodnocení celého katalogu. Původní čísla typů byla sice většinou respektována, ale přepsány a rozšířeny byly popisy syžetů, které ve starším katalogu někdy trpěly přílišnou stručností a mohlo dojít k záměně. Zcela nově byly tyto popisy vytvořeny v případě typů s lascivním obsahem, které Thompson cenzuroval a namísto stručného děje jen napsal do závorky poznámku „obscene“. Uther také přihlédl ke genderové problematice a doplnil popisy typů tam, kde byly jednostranně soustředěny jen na mužské hrdiny. Na druhé straně bylo zrušeno praktické dělení typu na samostatné, římskými číslicemi označené epizody a značení jejich motivů malými písmeny. Jde přitom

o opatření, které dávalo AT větší flexibilitu a dynamičnost. Umožňovalo odkazovat na jednotlivé epizody a upřesňovat obsah typu, v němž počet i podoba epizod variovaly, a také dovozoval dalším katalogům, které se řídily systémem AT, rozšiřovat motivický fond epizody přidáváním dalších motivů s navazujícím označením. Redukován byl také rozpis motivů Thompsonova motivického indexu. Změněno bylo i mnoho názvů, ty původní však zůstaly pro lepší orientaci zachovány a uvedeny v závorkách. U typů často nalézáme také křížově odkázané vztahy k jiným typům, s nimiž se mohou kombinovat nebo k nimž mohou přecházet. Autor některé typy s velmi omezenou distribucí vypouští a další odkazuje jako duplicitu k jiným číslům. Výsledkem je zpřehlednění katalogu, ale v některých případech též jeho zmatení. Např. typ AT 676 (Sezame, otevři se) je vyřazen a sloučen s typem AT 954 (Čtyřicet loupežníků). Takové řešení je však nešťastné, neboť tyto typy se zdaleka nepřekrývají. Na typ AT 676 o chudásovi, který se dostane pomocí odposlechnutých kouzelných slov do skrýše s poklady loupežníků, někdy navazuje typ AT 954 o loupežnících, kteří se dostanou do domu ukrytí v sudech, ale jsou zneškodněni dříve, než stačí zaútočit. Je to však volné spojení dvou samostatných celků, které nemohou být ztotožněny. Dochází tak k situaci, kdy pro identifikaci typu nestačí konzultovat ATU, ale musí se jít zpět k AT. Obecně jde však tendence sjednocování typů a informace o jejich kombinaci či blízkých typech vhodných pro srovnání správným směrem. Např. u typu 672 (Hadí korunka) Uther vyřazuje obsahy čísel 672A–672C a odkazuje je k základnímu číslu 672, ponechává jen 672D (Hadí kámen). U ohvězdičkovaných čísel odkazuje pod 672C* (Hadovo svědectví) zrušený 842B* (Had na svatbě) a 672D* (Černobylník) naopak ruší a odkazuje pod následující typ 673 (Maso bílého hada). Typ 673 zahrnuje i další rušené číslo 671C* (Sluha rozumí řeči ptáků) a dále informaci, že se kombinuje s typy 305 a 554 a pro srovnání se hodí typy 670, 672 a 736A. Je otázkou názoru, zdali Uther úplným zrušením přibližně sedmiset padesáti typů a přesměrováním podobného množství dalších typů na jiná místa nezasáhl do systému původního katalogu příliš radikálně. Izraelská folkloristka Heda Jason se domnívá, že Utherovy důvody pro eliminaci typů⁶⁾ jsou stěží akceptovatelné a obecně soudí, že ATU nelze považovat za třetí revizi původního Aarneho díla (Jason 2006).

Uther také přidává přes dvě stě padesát nových typů a materiál buď úplně nový, nebo v předchozích revizích nedostatečný (slovanské prostředí, vyprávění z jižní Evropy, Rakouska a Švýcarska). Je vidět, jak se původně ryze pohádkový katalog rozšiřuje o další

žánry, i když s ohledem na koherenci katalogu nijak zásadně. Nově přidané typy náleží mnohdy mezi pověsti, např. typ 476 (Proměna uhlí ve zlato), 779E*–779J* (různé pověsti převážně o trestech za porušení tabu) či 760** (Tvrdohlavé dítě). Oslabuje se také evropocentrismus a narůstá zastoupení textů z jiných kontinentů.

Uther podrobuje kritice i pramennou základnu, která místy podlehla romantizující předpojatosti a dala přednost zapsané orální tradici před staršími literárními zdroji. Čtenář se tak poprvé setká se systematickými odkazy na starověké a středověké prameny, stejně jako na nejnovější studie (Uther 2000).

Klasifikace mimoevropských lidových vyprávění

Jednou ze slabin AT a katalogů, které jej následují, je založení klasifikačního systému převážně na evropském materiálu. I mimoevropská vyprávění zařazená do AT jsou jen vyprávění přenesená Evropany na jiné kontinenty. Stabilní koncept, ustanovený těmito katalogy, evokuje mylný závěr, že většina světových vyprávění je spřízněna s evropskými a dá se třídit podle jejich kritérií. Ve skutečnosti mimoevropský prozaický folklor obvykle nezapadá do úzkého žánrového a typového vymezení AT a nedá se ani spolehlivě zařadit do Thompsonova Motif-Index of Folk-Literature. Z tohoto důvodu nezařadil např. Stanley L. Robe do svého katalogu mexických vyprávění, založeném na systému AT, vypravěčskou tradici z předkolumbovského období a omezil se na folklor importovaný Španěly. Lze zcela souhlasit s jeho názorem, že „To include indigenous material from America in such an index would be to impose upon it a completely alien frame of reference.“ (Robe 1973: viii).

Byl-li použit systém AT např. pro vyprávění Dálného východu, musela být kvůli němu vyloučena podstatná část materiálu, nebo byl naopak výrazně pozměněn a rozšířen samotný systém, ale ani tak se nestal dostatečně vyhovujícím. Prvním případem byl katalog čínských vyprávění, jež se autor až úzkostlivě snažil připodobnit mezinárodní, spíše však evropské tradici: „Only through an index that, among the wonder tales, includes only the märchen but excludes the other genres can the Chinese folktale be truly understood and studied in the light of the international tradition.“ (Ting 1978: 10). Výsledkem tohoto sotva

uspokojivého tvrzení bylo vynechání všech mýtů, pověstí, některých „nevhodných“ anekdot a hlavně vyprávění s náboženskou tematikou: „[Vyprávění] based on, or designed to illustrate, various religious teachings, such as reincarnation, retribution, discipline and breach of discipline, trials of the faithful or unfaithful by gods, and so on, are religious legends or myths and consequently ignored here.“ (Ting 1978: 11). Autor se pečlivě vyhýbá vyprávěním, která by mohla být výrazněji spojena s konkrétním místem, osobou, pověrami, výkladem vzniku nějakého jevu, filozofií i náboženstvím, neboť ta by se hůře zařazovala do systému AT. Se snahou o takto radikální rozdělení čínské vypravěčské tradice se autor pustil na tenký led a nezdá se, že by obstál. Přes proklamovanou absenci legendárních látek nacházíme na příslušném místě část „Religious Tales“ a ačkoli jsou popisy syžetů jednotlivých typů nedostatečné, vzbuzují podezření, že ve skutečnosti byla vyloučena pouze některá legendární vyprávění, a to patrně ta bez opory v AT. Značný metodický eklecticismus se projevuje i v začlenění klasické čínské literatury do katalogu: „I realize, of course, the danger of passing off literary types that were never known to the peasantry, and have therefore selected only those that appear to me either „folksy“ or analogous to established types.“ (Ting 1978: 13). Katalog je sice důkladnou bibliografickou pomůckou s oporou několika set pramenů, avšak podlehl evropocentrické koncepci klasifikace a nepodává objektivní obraz čínské folklorní prózy.

Případem, kdy byl pod vlivem materiálu modifikován samotný systém AT, je katalog japonských vyprávění (Ikeda 1971), který vyšel o něco dříve ve stejné edici jako předchozí práce. Zatímco čínský katalog se maximálně přizpůsobil systému AT a jeho následovníků a přidal jediné vlastní číslo typu, japonský volně začleňuje nové typy a u některých stávajících mění obsah. Jedním z důvodů je bezpochyby zařazení mnoha pověstí – ze 439 typů jsou přibližně pětina pověstí a memoráty. Autorka rozšiřuje systém buď o nová čísla, nebo častěji připojuje za číslo z AT posloupnost písmen abecedy. Někdy tak obsahově navazuje na typy z AT, jindy je souvislost s číslem použitého typu nejasná a zdá se, že šlo jen o využití volného místa. Např. typy 411A–E a 413A–G tematicky navazují na pohádky o zakletých či démonických chotích, typy 1002A–F rozvíjejí v AT jen v jedné větě naznačený syžet o lstivém obráně nadpřirozené bytosti o cenný artefakt, ale typy 612B–D jsou čtyři pověsti o tricích démonické lišky či jezevce, které nic nespojuje s čísly 612 a 612A, označujícími pohádky o kouzelné zelině a věrolomném choti. Druhým postupem, jak přiblížit schéma AT japonskému materiálu, je pozměnit již existující typy. Např.

nejznámější japonská pohádka Broskevniček o dítěti zázračně narozeném z broskve a jeho vítězství nad čerty je identifikována jako typ 302, v AT jde však o zabití obra zničením jeho ukrytého srdce a záchranění princezny. Typ 567 vypráví o poutnících proměněných v hostinci kouzelným jídlem v koně a o případné pomstě jednoho z nich, který se jídlu a proměně vyhne, v AT je ale syžet popsán jako sněžení kouzelného ptačího srdce a získání schopnosti související s nárůstem bohatství, následuje zbavení této schopnosti proradnou ženou a nakonec pomsta ženě její proměnou v osla. Vidíme, že japonské vyprávění bylo přiřazeno typu AT jen na základě izolovaného motivu proměny člověka ve zvíře v poslední epizodě s hrdinovou pomstou. Kolísavá klasifikační metoda generuje mnohé odchylky od výchozího systému, který tak přestává fungovat jako spolehlivé vodítko. Navíc ani značně tolerantní aplikace systému AT nezachycuje v úplnosti důležité typy japonské lidové prózy. Selektivní byl zejména výběr pověstí, typy pověstí s revenanty a s některými démony jsou spíše ukázkami, stejně jako pověsti o některých šintoistických božstvech kami, jak píše znalec japonského folkloru Richard M. Dorson: „legion of kamis who preside over homes, grounds, and fields are unnoted“ (Dorson 1975: 244).

Lepších výsledků dosáhla aplikace AT na vyprávění Blízkého východu. Nejlépe je to vidět na perském prostředí, které plnilo úlohu důležitého spojovacího článku, přenášejího indoevropskou vypravěčskou tradici mezi Evropou a Asií. Německý orientalista a folklorista Ulrich Marzolph ve svém katalogu perských pohádek píše, že systém AT „perfectly suits – with only minor necessary adjustment – the contents of the Persian tale.“ (Marzolph 1984: 313). Marzolph identifikuje 228 typů, které lze zařadit beze změn do AT, 77 typů odpovídá AT jen částečně a 46 typů je množství, o které autor systém AT rozšiřuje. Ve skupině legendárních pohádek však narazíme na diskrepance, které mírní autorův optimismus ohledně „perfektní“ vhodnosti systému AT. Z rozsahu 750–849 je obsazeno pouze devatenáct typů, z nichž některé zcela postrádají náboženský prvek. Např. typ 780 (Flétna vyžradí vraždu, v AT pod jménem Zpívající kost) je ryze kouzelná pohádka a typ 821B (Kuřata z vařených vajec) je pohádka novelistická, která postrádá motiv ďábla tresťajícího za provinění, a patří spíše k typu 920A. Mimoto pět z těchto devatenácti typů je nových⁷⁾ a šest jsou zvláštní perské verze. Texty vybrané pro katalog pocházejí z aktuální lidové slovesnosti Íránu, z níž autor vylučuje dva druhy vyprávění. Jsou to jednak ojedinělé texty, které nejsou zformovány ve vyhraněný typ, a dále jsou to texty literárního původu. Proti takto pojatým metodickým opatřením nelze nic namítat, orálně tradovaná

literatura klasických perských autorů by působila v mezinárodně pojatém katalogu lidové slovesnosti jako anomálie. Vystává však otázka pro budoucí katalogizaci, neboť ani vyprávění jasně literárního původu nelze z lidové tradice vyloučit.

Kontinuum blízkovýchodních katalogů tvoří spolu s perským katalogem i katalog turecký a řada izraelských prací. Wolfram Eberhard, německý etnolog a sinolog, autor katalogů různých žánrů čínské slovesnosti, který žil mnoho let v Turecku, a turecký folklorista Pertev Naili Boratav napsali r. 1953 práci *Typen türkischer Volksmärchen*, v níž uvedli odkazy na AT. Skutečný katalog z jejich díla vytvořili r. 1970 podle druhé revize AT izraelsští folkloristé Heda Jason a Otto Schnitzler. Katalogy izraelských vyprávění jsou svázány se zpracováváním materiálu v Izraelském archivu lidového vyprávění (Israel Folk-tale Archive), založeném r. 1955 v Haifě. Počátečních pět tisíc vyprávění, sebraných od Židů, kteří odešli z muslimských zemí do Izraele, zpracovala folkloristka Heda Jason do prvního katalogu blízkovýchodního vyprávění se systémem přejatým z AT (Jason 1965). O deset let později autorka navázala druhým katalogem, v němž roztříдила dva tisíce vyprávění, a v letech 1967–1979 vycházel na pokračování katalog autorů Dova Noye a Otto Schnitzlera, který postupně zařadil další dva a půl tisíce textů (Jason 1988: 31). Speciálním katalogem, zaměřeným na jistou sociální skupinu, se stal katalog vyprávění arabsky mluvících Židů, kteří emigrovali z Iráku do Izraele především v r. 1951 (Jason 1988). Všechny práce staví na klasifikačním systému AT, avšak přidávají k němu 169 nových typů.⁸⁾ Současně navazují na některé další katalogy zpracované podle AT a přebírají jejich nově navržené typy.

Západní katalogy použil jako východisko pro široce pojaté klasifikace vyprávění arabského světa Hasan El-Shamy. Jeho dvojsvazkový typologický katalog (El-Shamy 2004) následuje číslování a názvy typů v AT, ale kromě toho je vše zcela odlišné. Jako nešťastné rozhodnutí se jeví vynechání popisu syžetu. Míra tohoto nedostatku vynikne zejména u nově založených typů, jejichž děj tak můžeme pouze odhadovat na základě náznaků. Např. typ 303B „Šest žárlivých bratrů proti svému nejmladšímu: komu patří nevěsta?“ je rozvinutá kouzelná pohádka, o jejímž syžetu dává mlhavou představu jen název a výpis motivů z autorem modifikovaného Thompsonova Motif-Indexu, řazených formálně podle jejich zkratk. Důraz na provázání s katalogem motivů je zřejmý, každý typ obsahuje co nejúplnější seznam motivického spektra, který kontrastuje s absencí popisu samotného typu. Přínosem katalogu je jeho prezentace jednotlivých variant a širší geo-

grafický (spíše než „demografický“, jak stojí v názvu) rozměr. Všechny varianty daného typu jsou průběžně číslovány a členěny podle států, sdružených do oblastí.⁹⁾ Každá varianta má zdrojový odkaz, poznámku ke svému obsahu (obvykle jsou uvedeny další typy, z nichž je varianta zkombinována) a je-li to možné, i údaje o vypravěči: pohlaví, povolání, věk, původ vyprávění. Dostatek volnosti si El-Shamy ponechal i v adaptacích Thompsonova Motif-Indexu pro arabské prostředí. V soupise motivů (El-Shamy 1995), který byl později využit ve výše zmíněném typologickém katalogu, zachovává autor systém své předlohy, ale doplňuje do něj mnoho vlastních motivů a snaží se redefinovat principy klasifikace. Autor píše, že jeho záměrem je „to expand the scope of application set by Thompson so as to include facets of culture and society other than those explicitly expressed in folk-literature“ (El-Shamy 1995: xiii). Motivy jsou skutečně čerpány z mnoha žánrů, např. z beletrie, memoárů či dětské literatury. Je škoda, že to nelze plně docenit, neboť k velmi mnoha motivům chybí odkazy ke zdrojům. Jako další rozšíření klasifikačních principů uvádí autor aplikaci psychologických a sociologických konceptů, jimž se Thompson záměrně vyhnul (Thompson 1955: 10). Vznikly tak nové motivy a jejich skupiny jako U245 (Vcítění: jedna osoba (zvíře) zažívá bolest či radost, druhá je cítí také) či U300–U309 (Relativita vnímání). V některých případech však zůstaly jen hypotetické konstrukty, např. z velké skupiny P800–P999 (Společenské zvyky) zůstaly zcela prázdné její rozsahy P800–P949 (Jiné společenské zvyky) a P950–P959 (Náboženské výroční slavnosti). Autor si byl neúplnosti soupisu vědom a označil jej jako „a guide that offers primarily relevant themes and concepts to be applied toward generating a full fledged motif-index“ (El-Shamy 1998: 345). Počítal s pozdějším, doplněným vydáním¹⁰⁾, k němuž však již nedošlo. V menším měřítku byl ještě zpracován aktualizovaný motivický soupis omezený na látky v orientálních redakcích sbírky příběhů Tisíc a jedna noc (El-Shamy 2006).

Thompsonův Motif-Index byl s různými doplňky použit i pro další práce mimo-evropského folkloru, neboť pro izolované motivy se hledají analogie snáze než pro celé syžety. Např. ve sbírkách vyprávění jihoamerických indiánů jej využili Johannes Wilbert a Karen Simoneau a pro vyprávění z Ghany jej aplikoval Rüdiger Schott. V obou případech doznal původní Motif-Index velkých změn: motivický soupis dvacetičtyřdílného souboru indiánských vyprávění obsahuje stosedmdesát stran nových motivů a u ghanských motivů byly při adaptaci nahrazeny i původní hlavní skupiny (Uther 1996: 301). Stejný

postup bylo nutné použít u motivického soupisu mayských vyprávění ze dvou sbírek mexického spisovatele Luise Rosada Vegy (Tatum 2000). Počet motivů převzatých z Motif-Indexu a motivů označených hvězdičkou, tj. motivů nově zařazených nebo v několika málo případech přejatých z jiných motivických soupisů, je vyrovnaný. Aplikace Motif-Indexu na mimoevropská vyprávění se však jeví jako problematická nejen kvůli nutnosti výrazně navyšovat počet nových motivů, ale také kvůli fragmentarizaci informací a ztrátě kontextu, který je zejména pro evropského badatele klíčový. Vidíme to např. na některých nových motivech mayského soupisu. Motiv *A2848 (Původ stalaktitů) stojí osamoceně bez dalšího údaje, vyjma odkazu na stránku pramene. Ke stejné stránce ale odkazují i motivy *C961.2.1 (Proměna ve stalaktit za porušení tabu), *D231.2.2 (Proměna: žena ve stalaktit), *D661.7 (Proměna za trest: cizoložná žena proměněna ve stalaktit) a Thompsonův původní Q551.3.4 (Proměna za trest v kámen). Motivický soupis tohoto druhu najde své opodstatnění jako doplněk k typologickému katalogu nebo ke sbírce textů, v níž bude možno si ihned ověřit vyprávění v celém kontextu, sám o sobě má však jen velmi malou výpovědní hodnotu.

Jinou cestou, která se logicky nabízí, je založit mimoevropská vyprávění na nezávislém, alternativním systému třídění. Příkladem mohou být další katalogy vyprávění Dálného východu. Japonský germanista Keigo Seki nejprve uspořádal poznámky svého učitele, zakladatele japonské folkloristiky Kunia Janagity, do přehledu typů japonského vyprávění *Nihon mukašibanaši meii*.¹¹⁾ V principu se jedná o obdobu Tillova vydání Polívkova srovnávacího materiálu (Tille 1918). Následně Seki vytvořil vlastní katalog japonského vyprávění *Nihon mukašibanaši šúsei*, jehož číselné označení typů, zvaných „kata“ („forma“), přijala japonská folkloristika. Přehled typů se stručným popisem děje, vybraný z posledního dílu katalogu (Seki 1957–1958: 823–920) byl přeložen do angličtiny a rozšířen o bibliografické odkazy podle výskytu variant v jednotlivých prefekturách Japonska (Seki 1966). Seki vytvořil sice vlastní systém, který není kompatibilní s katalogem Aarne–Thompsona, ale zůstává pod jeho vlivem, jak svědčí i jediná věta, v níž se autor vyjadřuje k metodě svého třídění typů: „My method of classification is not entirely based on Antti Aarne's scheme, and not each tale type is divided into motifs“ (Seki 1966: 7). Aarne–Thompson však sloužil jen jako inspirace, patrná v nejobecnější úrovni uspořádání typů: tematické skupiny postupují od narativů o zvířatech a jejich vzniku, přes nadpřirozené síly, příběhy o lidech, humorná vyprávění až ke kumulativním řetězovým

pohádkám. Výjimečně najdeme i bližší shody, např. zvířecí pohádky začínají stejně jako v AT typu Krádež ryby (kata 31) a Chytat ryby na oháňku (kata 32). Organizace ostatních látek se však s AT značně rozchází. O správnosti rozhodnutí vyhnout se systému AT i v případě korejského katalogu (Choi 1979) svědčí tabulka křížových odkazů, podle níž většina typů AT nemá v korejském materiálu protějšek. Ani zde však nejde o konceptuální odklon vlastním směrem, katalog se disciplinovaně drží principů stanovených AT: přejímá jeho žánrové kategorie a udržuje i tematické skupiny kdekoli je to možné. Jediné vykročení z rámce AT je zařazení žánrové skupiny „Mythological folktales“, v níž nalezneme mýty od kosmogonických až po mýty o sňatku muže a nadpřirozené ženy.

Nejnovější japonský katalog vyšel jako 28. svazek řady Nihon mukašibanaši cúkan („Přehled japonských pohádek“) a narozdíl od svých předchůdců se zcela oprostil od vlivu AT či jiných evropských katalogů. Jeho autor, Kódži Inada, se však neizoloval od výsledků dosažených v mezinárodním bádání a opatřil katalog rozsáhlými odkazy k AT, Thompsonovu Motif-Indexu a různým katalogům vyprávění Dálného východu. Autor stanovuje 1211 typů a rozděluje je do čtyř velkých skupin. Tři z nich – zvířecí pohádky a etiologické pověsti, humorná vyprávění, pohádkové hříčky – se neoddalují od žánrových celků, na něž je zvyklý uživatel evropských katalogů. Poněkud hádankovitý název zbývající skupiny „starobylá vyprávění“ („mukaši katari“) může v japonštině konotovat termín „pohádka“ („mukaši banaši“), a tomuto žánru se obsah skupiny skutečně blíží nejvíce. Zároveň jej však široce přesahuje, neboť zahrnuje i mýty o původu člověka, numinózní pověsti a novelistická vyprávění.

Výrazný odklon od evropského pojetí žánrů představuje katalog australských aboriginálních vyprávění (Waterman 1987). Autorka zamítla systém AT, stejně jako žánrové rozdělení na mýty, pověsti a pohádky. Australská vyprávění o putujících kulturních hrdinách a transformujících se zvířatech, propojená s totemickým systémem Aboriginálců, se zásadně rozcházejí s evropskou vypravěčskou tradicí a vyžadují zcela odlišnou klasifikaci. Autorka konstatuje typovou shodu s AT pouze v jednom případě¹²⁾ a dodává, že „in this case the great similarity of detail supports the conclusion that the item has diffused to Australia“ (Waterman 1987: 11). Samotný koncept typu však zůstal zachován.¹³⁾ Katalog se řídí spíše praktickými hledisky a je na nejobecnější úrovni rozdělen na dvě skupiny: Uspořádání světa a lidských záležitostí a Vlastní příběhy. Zjednodušujícím pohledem můžeme tuto diferenciaci vidět jako dichotomii etiologická a všechna ostatní vyprávění.

U Aboriginů dominantní etiologická vyprávění mytologického charakteru jsou současně velmi málo podchycenou skupinou v mezinárodně používaných katalozích. Tento nedostatek se dostává na povrch nejen při pokusu o zařazení mimoevropského materiálu, ale i při práci s materiálem evropským, jak o tom svědčí např. Krzyżanowského Polska bajka ludowa w układzie systematycznym s množstvím přidáných typů etiologických pověstí (Krzyżanowski 1962–1963).

Dosud jsme si uvedli pouze nejrozšířenější, typologickou klasifikaci vyprávění. Existuje však žánr mimoevropské lidové epiky, jehož výzkum tradičně upřednostňuje strukturální analýzu. Několik odborníků se snažilo o aplikaci strukturálních měřítek na mongolský hrdinský epos, od použití Proppových funkcí po vlastní návrhy modelových struktur. K problematice výrazně přispěl rakouský mongolista Walther Heissig, který se nespokojil s předchozími pokusy a navrhl podrobnější klasifikaci, z níž by bylo možné „nicht nur die Struktur, sondern die Ausdrucksformeln und individuell verschiedene Sujet-Gestaltungen des einzelnen Epos zu erfassen.“ (Heissig 1979: 13). Ustanovil čtrnáct základních skupin, které postihují strukturu každého jednotlivého eposu: 1. Čas, 2. Původ hrdiny, 3. Hrdinův domov, 4. Hrdina (vzhled, způsob života a majetek), 5. Hrdinův kůň a vztah mezi nimi, 6. Odchod, 7. Pomocníci a přátelé, 8. Ohrožení, 9. Nepřítelé, 10. Střet s nepřítelem a boj, 11. Hrdinovy triky a kouzelná moc, 12. Namlouvání nevěsty, 13. Svatební oslava a 14. Cesta domů. Skupiny obsahují hierarchii motivů, vyčerpávajících paradigmatický potenciál dané skupiny do posledního detailu. Např. v desáté skupině jsou vypsané motivy svázané se střetem s nepřítelem, od popisu obydlí nepřítele po zabití nepřítelových pomocníků. Číselná hierarchie motivů má podobu např.: 10.6 Boj a způsoby boje, 10.6.8 Zabití nepřítele, 10.6.8.1 Schovaným špičatým nožem. Narozdíl od Proppových funkcí však není pořadí skupin a motivů závazné. Autor uvádí motiv varovného snu manželky, který spadá do osmé skupiny Ohrožení (motiv 8.4.1), ale v eposech se může vyskytovat uvnitř čtvrté skupiny v rámci informací o hrdinově manželce. Hrdina v těchto případech choti nevěří a vyplísí ji za to, že sýčkuje a vypráví mu zlé sny (motiv 4.13.3). Ohrožení je tak pouze naznačeno a odsunuto do pozdější fáze vyprávění. Heissigova struktura eposu má tedy volnější charakter a představuje jakýsi kompromisní soupis motivů řazený podle jejich relativní následnosti. Ukázkou její aplikace je autorova dvojsvazková práce *Erzählstoffe rezenter mongolischer Heldendichtung* z r. 1988, v níž katalogizuje přes padesát dříve nepřeložených hrdinských vyprávění.

Klasifikace lidových pověstí

ATU slouží jako spolehlivý průvodce pro bajky, různé druhy pohádek, humorky a kumulativní řetězové pohádky s formulemi a repetitivní rytmickou kompozicí (tzv. formula tales). S některými vypravěčskými žánry jako jsou mýty, pověsti a anekdoty, však ATU nepočítá a je pro ně třeba vytvořit zvláštní klasifikaci. Pozornost těmto žánrům, zůstávajícím v mezinárodním studiu dlouhou dobu spíše na okraji, se začala věnovat v šedesátých letech dvacátého století. Na Christiansenův katalog „migračních pověstí“ (1958) a W.-E. Peuckertem započatou práci na Handwörterbuch der Sage (1961) navázala nově ustanovená International Society for Folk Narrative Research (ISFNR). Jedním ze záměrů společnosti bylo vytvořit mezinárodní katalog typů pověstí. Předpokladem pro uskutečnění tohoto cíle bylo nejprve skromážit reprezentativní množství národních katalogů jako základu pro další srovnávací práci. V roce 1963 byl na konferenci ISFNR v Budapešti sestaven návrh pro mezinárodní systematické třídění na základě srovnávání a konkordance publikovaných i nepublikovaných katalogů pověstí. Obsahoval čtveřici hlavních okruhů: pověsti etiologické a eschatologické, historické, mytologické (o nadpřirozených bytostech) a mýty o bozích a hrdinech. Další dvě zvažované skupiny byly zrušeny a vřazeny do zbývajících: místní pověsti do pověstí historických a démonologické do mytologických (Hand 1965: 444). O rok později byl systém revidován, první dvě skupiny byly dále diferenciovány a čtvrtá skupina byla změněna na hagiografické a hrdinské legendy. Spolu s otázkami samotné klasifikace byly řešeny i související problémy: mají-li být do katalogu zahrnuty i memoráty, do jaké míry obsáhnout legendy o svatých a místně situované příběhy o hlu-pácích, kam zařadit v mezinárodním kontextu látky regionálně výlučné.

I přes rozsáhlé přípravné práce a množství úsilí odborníků z mnoha států však vývoj ustrnul na mrtvém bodě kvůli nerozhodnosti při výběru jednotného klasifikačního systému, neshodám při stanovení žánrů, na nichž by byla klasifikace založena, a také vlivem změny orientace folkloristického výzkumu, když se zájem přesunul od uspořádání archivních materiálů na živé vyprávění. Plán mezinárodního katalogu pověstí tak nebyl dodnes naplněn. Nejblíže se k vytvoření katalogu širšího rozsahu dostaly severoevropské země. V Nordic Institute of Folklore (NIF), založeném roku 1959, byl navrhnut plán panskandinávského soupisu pověstí, který vycházel ze základních klasifikačních prací

R. Th. Christiansena (Norsko) a L. Simonsuuriho (Finsko) a z neobyčejně obsáhlých mnohasvazkových sbírek pověstového materiálu E. T. Kristensena (Dánsko), W. Liungmana (Švédsko) a také dvacetisvazkového souboru finských pověstí. Práce byla dokončena a roku 1972 vydána v edici NIF, bohužel v hůře přístupné dánštině.

Folklorista zůstává při klasifikaci pověstí odkázán na národní, případně různé tematicky zaměřené katalogy. Jedním z nejdůležitějších je katalog Reidara Thoralfa Christiansena (1886–1971) (Christiansen 1958), na nějž navázali další autoři, i když si byli vědomi, že jde o velmi limitovaný katalog, který je zamýšlen jako východisko pro katalog mezinárodní, ale přitom je založen pouze na norském materiálu. K. M. Briggssová, která ve svém slovníku britských lidových vyprávění použila Christiansenův systém, jej označila za „rather skeletal work“ (Briggs 1991: VII) a doplnila do jeho číslování 21 vlastních typů.¹⁴⁾ Těžkosti s aplikací polského materiálu na schéma katalogu měl Julian Krzyżanowski (Krzyżanowski 1962–1963), neboť v něm nenalezl oporu pro pověsti etiologické a místní. Norský katalog obsahuje v převážné většině numinózní pověsti¹⁵⁾ a svým číslováním navazuje na Aarne–Thompsonovo dílo. Čísla 2500–2999 nechává volná a začíná na čísle 3000. Krzyżanowski využil neobsazených pozic a doplnil do intervalu 2441–2999 vlastní typy pověstí o vzniku vesmíru, člověka, zvířat a rostlin. Dále se drží čísel Christiansenových, avšak výrazně rozšiřuje místní pověsti (mění rozsah z 7050–8025 na 7050–8256) a naopak obrácený nepoměr se týká nejvíce skupiny *The Fairies*: zatímco v norských pověstech je zastoupena rovnoměrně v celém spektru čísel 5050–6070, v polských se vyskytují pouze typy 5060 a 5085.

Ke slabinám Christiansenova katalogu patří nejen jeho regionální omezenost a disproporce v zastoupení druhů pověstí, ale i vyloučení mnoha typů z katalogu. Christiansen proklamuje, že do svého seznamu migračních pověstí počítá pouze fabuláty, kde „the story no longer has the direct personal touch and instead follows a definite pattern.“ (Christiansen 1958: 5), neboť pouze tyto příběhy jsou schopny se šířit přes hranice různých zemí. Omezuje se tak na vyprávění s ustáleným a často rozvinutým syžetem a opomíjí nejčastější pověstový materiál, v němž je ve vyprávění obsažen jediný motiv, jednotný narativní vzorec je obtížně zachytitelný a mnohdy je sdělován jako memorát, z nějž zřetelně vyčteme osobní zážitky a zkušenosti vypravěče. Těmto látkám se Christiansen v textu sice nevěnuje, příp. je jen stručně zmíní, v katalogu jim však přiřazuje zvláštní čísla typů, a tím je nakonec přece jen zahrnuje do migračních pověstí. Např. typy 3050 (Na čarodějnickém

sabatu) a 3055 (Čarodějnice, která byla zraněna) nalezneme v obsahu v seznamu typů, ale v textu jakékoli bližší informace chybějí. Podobně je tomu s dalšími typy, které se podle Christiansena vyprávějí jako skutečná událost, a tak se k nim nevyjadřuje, avšak přitom mají své místo v katalogu: 4025 (Duchové nekřtěňátek), 4030 (Zesnulá matka chodí ke svým dětem), 4075 (Návštěva v Utrøstu).

Etiologické pověsti s trolly (5020 n.) nejsou v katalogu systematicky obsaženy, neboť jsou „primarily told as explanations, and accordingly having decided local characteristics. There is no definite epic pattern, and the principal element is the motif rather than the story.“ (Christiansen 1958: 88). Na konec katalogu je umístěna skupina Local Legends of Places, Events and Persons, do níž jsou neuspořádaně shrnuty různé látky, např. typ Polykratův prsten (ATU 736A) či etiologická pověst o stavbě kostela s motivy typu Jméno pomocníka (ATU 500). I zde je část typů, které nemají ustálený syžet a ve kterých „local colour and personal experience dominate“ (Christiansen 1958: 214). Těmto pověstem o kostelních zvonech (7070 n.) či o moru (7080 n.) nechává Christiansen otevřená katalogizační čísla, ale nepodává varianty ani zdroje, i když uznává, že typy jsou velmi rozšířené a obsahují stabilní motivy. Výsledkem takového přístupu je vyloučení prakticky většiny pověstí z katalogu a podání neobjektivního obrazu pověstového žánru.

Druhý důležitý katalog, jehož vliv přesáhl i do pozdější doby, byla práce Lauri Simonsuuriho (1910–1964) z roku 1961, zaměřená na finské numinózní pověsti (Simonsuuri 1961). V nezměněné podobě vyšla ještě jednou v roce 1987 a o čtyři roky později v ruském překladu a v roce 1998 byla podrobně revidována folkloristkou Marjattou Jauhiainen a přeložena do angličtiny (Jauhiainen 1998). Simonsuuri, narozdíl od Christiansena, aplikuje na svůj katalog veškerý materiál k příslušné numinózní tématice, ať jde o pověsti se stabilními syžety nebo o samotné pověry a Jauhiainen tento přístup podtrhuje, když upravuje formulaci původního názvu na „[index] pověrečných pověstí a memorátů“ a v úvodu píše, že prvotním cílem není oddělit od sebe pověsti a memoráty nebo motivy a typy, ale zpracovat materiál v souvisejících tematických celcích. Katalog tak ve svém systému staví na stejnou úroveň typy a jednotlivé motivy. Podle názoru, přijímaného obecně v dřívější době, by však katalog měl obsahovat pouze samotné typy pověstí. Oproti tomu autorka namítá, že pokud by se nevzaly v úvahu i motivy, přišli bychom o značné množství materiálu, které by zůstalo stranou. Výhodou takového integrujícího přístupu je také na etnografickém podkladu v úplnosti zachycená tematika, reflektující se ve vyprávění.

Autorka považuje za nerozumné oddělování pověstí od jiných žánrů, které obsahují identické téma, a poukazuje na jejich těsnou propojenost. Lidová víra je předpokladem pro memorát a může také ve formě stručného sdělení, svázaného s jistým místem, zachovat zárodek pověsti. Memorát se může vyvinout v pověrečnou pověst, jejímž může být dokonce nutným předstupněm, a naopak pověrečná pověst může být vyprávěna jako memorát, aby se zvýšila její důvěryhodnost. O relativitě hranic mezi narativními žánry Jauhainen píše: „The same narrative can sometimes be, depending on the situation, adapted to meet the communicative requirements of either a legend declared to be true or a folktale catering to fantasy.“ (Jauhainen 1998: 26).

Schéma katalogu obsahuje 15 hlavních skupin, založených většinou na aktantech – aktivně vystupujících bytostech s nadpřirozenou působností:

B. Duchové a strašení, C. Smrt a mrtví, D. Čarodějové a čarodějnice, E. Ďábel, G. Duchové místa, obývající kulturní, člověkem vytvořené prostředí, H. Nadpřirozené bytosti, přinášející člověku užitek, K. Lesní duchové, L. Vodní duchové, M. Trollové, podzemní lid, N. Obři, P. Poklady, Q. Nemoci a démoni nemocí a R. Nadpřirozená zvířata.

Skupina F. Porušení tabu a většina skupiny A. Omina, osud je založena na funkci vyprávění. Kritéria aktantů a funkcí se uplatňují i dále při třídění do podskupin a samotných typů a motivů. Autorka považuje takovýto princip za nejpřirozenější východisko pro taxonomii, avšak stejně jako její předchůdce si je vědoma jeho úskalí. Nadpřirozené bytosti a úkazy představují variabilní složku vyprávění, a tak určit je jako kritérium by mohlo v případě mechanického postupu vyústit v banalizaci. Pomocníkem, který umožní sledovat rozšíření totožného či příbuzného motivu i v jiných skupinách, jsou křížové odkazy. Např. motiv „Ďábel se bojí kohouta – kohoutí kokrhání odežene ďábla“ (E 41) obsahuje odkazy na typy, v nichž se vyskytuje ve své skupině E i v dalších skupinách C a D. Mimoto zde nalézáme odkazy na typy s podobným motivem „Mrtvá osoba se bojí kohouta“ ve skupině C a na typ se souvisejícím motivem „Vor obrů se potopí, když ráno zakokrhá kohout“ ve skupině N. Na druhou stranu jsou případy, kdy se při kontextovém odkazování mezi mnoha afinitními motivy vytrácí podstatný rys a kontext je určen na základě povrchní podobnosti variabilních prvků. Např. typy C 181, C 1136, C 1141 a C 1331 odpovídají dohromady našemu typu 2.E.130 Zachycený cíp oděvu. Zápletkou je tu zachycení oděvu, které si nevědomky způsobí samotný odvážlivec v noci na exponovaném místě a které zapříčiní jeho vyděšení a smrt. Není důležité, zda si člověk přibodne svrchník

k márám v sušárně (C 181), k rakvi na hřbitově (C 1136), k víku rakve v kostele (C 1331) nebo se ženě předoucí na hrobě zachytí lem sukňe do kolovrátku (C 1141), podstatný je právě syžet, v jehož rámci zmíněné motivy variují. Katalog však obsahuje vzájemné odkazy pouze u typů C 181 a C 1136 a poněkud nelogicky jeden jednostranný odkaz od typu C 181 k typu C 1331 – znamená to tedy, že místo dvanácti odkazů, které by zachovaly kontext pro rekonstrukci jednoho syžetu, jsou tu pouze odkazy tři. Ostatní, početné odkazy u naší čtveřice typů uvádějí méně důležité spojitosti s typy, které mají pouze společný námět „odvážit se v noci na tabuové místo“.

I přes tyto nedostatky, které někdy vyúsťují ve fragmentarizaci motivů, je zřejmé, že autorka považovala zvýšení efektivity odkazového aparátu za jeden z primárních cílů revize katalogu. Počet nových odkazů přesáhl 4500 a jejich funkce je nejen propojovat jednotlivé typy a motivy mezi sebou, ale také odkazovat na jiné žánry, s nimiž pověrečné pověsti a memoráty sdílejí společné elementy. Patří sem např. odkazy na AT, Aarneho soupis finských etiologických pověstí (FFC 8, 1912), archivní kartotéku s příslovími či epos Kalevalu. Na začátku mnoha skupin a podskupin jsou často uvedeny odkazy, které se vztahují k celé skupině. Nemusí se pak u každé jednotky stejné skupiny řetězit totožné odkazy a systémem se stává přehlednější.

Podstatným úkolem, kvůli kterému nový katalog vznikal, bylo doplnit do systému dosud neklasifikovaný rukopisný materiál. K původním 1184 Simonsuuriho číslům Jauhainen přidala 358 nových. Největší část z nich, téměř polovina celého rozsahu, tvoří doplnění skupin C (Smrt a mrtví) a D (Čarodějové a čarodějnice), které si spolu s vyprávěními o osudu a strašidelných numinózních jevech udržely svůj statut v repertoáru vypravěčů až do druhé poloviny 20. století. Kromě rozšíření katalogu byla třeba i revize jeho systému tam, kde docházelo k asymetrii. Některá čísla měla příliš obecný charakter a sdružovala informace, které byly případně dále rozepsány v samostatných typech či motivech. Nastávala pak situace, že se jednotlivé motivy ocitly v syntagmatickém vztahu s typy či skupinami motivů, jejichž paradigma ve skutečnosti naplňovaly. Číslo, která obsahovalo více pověstí, bylo rozčleněno na nové typy a motivy; v největší míře se tak stalo u čísla E 1501 (Staaloo – obří démon Sámů), jehož část obsahu byla rozdělena do jedenácti nových typů a motivů (E 1511–1596). Opačnému postupu, sloučení více typů či motivů do jednoho, se autorka snažila vyhýbat, ale v případě těžkostí se zařazením materiálu kvůli silné míře vzájemného překrývání bylo jedno číslo nebo jejich skupina zrušeno. Např.

C 206 (Rakev je těžká – kůň ji nemůže utáhnout) bylo sjednoceno s C 211 (Rakev je těžká – kůň ji neutáhne – stane se lehčí, když někdo uhodí na víko opratěmi nebo holí ve tvaru kříže.) Sloučení nadbytečných čísel by bylo zvláště užitečné ve skupině N, v níž jsou několikrát opakovány totožné typy a motivy pro každého jednotlivého obra. Např. mezinárodně rozšířená pověst „Hračka obrů“ (ATU 701) nemůže být v katalogu určena jedním číslem, ale jejich rozsahem, neboť se vyskytuje jednou jako „Hračka pro dceru hiisi“ (N 702), jednou jako „Hračka pro dceru Kalevova syna“ (N 703) a znovu jako „Hračka pro dceru obřího mnicha nebo trolla“ (N 704). Vhodným řešením by bylo integrovat předchozí tři čísla s detailními motivy do N 701, kde je popsán syžet pověsti. Autorka však považuje slučování čísel v této skupině za nemožné kvůli zachování archivační metody.

Katalog je opatřen důkladným úvodem, v němž se autorka zabývá finskou numinózní pověstí a jejími znaky, věnuje se otázce žánrů a klasifikace a popisuje metody, které použila při tvorbě nového katalogu. Na konci publikace je připojena konkordance s typy Christiansenových *The Migratory Legends*. Setkávají se tak dva v současné době nejnámější katalogy pro studium pověstí.

V severní Evropě vzniklo výjimečné bohatství dalších katalogů lidových pověstí. První z nich byly vydány v edici FFC jako vedlejší produkt pohádkových katalogů: pohádky a pověsti estonské (FFC 25, 1918), laponské (FFC 60, 1925) a livonské (FFC 66, 1926). Pohádky a pověsti kombinoval ve svém katalogu nizozemského vyprávění také Jacques Rudolf Willem Sinninghe (Sinninghe 1943), který zařadil do vlastního systému pověsti etiologické, démonologické¹⁶⁾, historické a legendární. Autor od sebe ostře odděluje pověsti a pověry a o zařazených látkách píše: „Nur Ereignisse, die als konkrete Tatsachen erzählt, und an Person oder (und) Ort gebunden sind, wurden in den Sagenkatalog aufgenommen.“ (Sinninghe 1943: 6).

V letech 1957–1969 vydával Waldemar Liungman taxonomicky uspořádané švédské pověsti v sedmi svazcích a v téže době pracoval na katalogu vyhraněných, mezinárodně rozšířených typů švédských pověstí Carl-Herman Tillhagen, následován svým asistentem Bengtem af Klintbergem. Klintberg převzal Tillhagenovo dělení na dvacet pět tematických skupin, zahrnujících numinózní, historické i etiologické pověsti. Určení narativních typů založil na důkladném prozkoumání nejdříve rukopisných archiválií, a poté přibližně dvou set důležitých tištěných sbírek. Mnohaletá práce však zůstala nedokončena – podle autora zbývá doplnit jen práci edičního charakteru, zejména utřídění typů do podskupin

a doplnění popisů syžetu asi u třetiny typů (Klintberg 1993). I když je podle Klintbergova osobního sdělení katalog „téměř dokončen“, jedná se již mnoho let o setrvalý stav a nic nenasvědčuje tomu, že bude kdy katalog dokončen úplně.

V sedmdesátých letech se v edici NIF objevil katalog anekdot a pověstí z archivů Finské literární společnosti, a to pověstí historických a místních od Pirkko-Liisy Rausmaa a legendárních od Kristiiny Rokala. Tyto katalogy se objevují také v práci M. Jauhiainen jako součást odkazů na klasifikační práce jiných žánrů. Katalog historických a místních pověstí (Rausmaa 1973) je zatím jediný svého druhu. Jedná se o pracovní roztřídění kartotéčních záznamů určené primárně pro finské badatele, avšak propracovanost systému a množství zařazeného materiálu může prokázat službu i zahraničním katalogizátorům. Základní tematické dělení obsahuje sedm skupin: Osídlení, Příroda, Náboženství, Zločin a trest, Neobvyklí lidé, Společnost a Doby pronásledování a války. Bohužel absence jakýchkoli numerických indikátorů typů znesnadňuje použití katalogu pro komparativní studium. Lotyšská vyprávění zpracovala Lena Neuland (Neuland 1981) a podala holý soupis jejich motivů podle Thompsonova Motif-Index of Folk-Literature.

Mimo edici FFC vyšlo několik národních katalogů v původních jazycích. Patří sem již zmíněné publikace J. Krzyżanowského a K. M. Briggsové, dále soupis typů a motivů italské lidové slovesnosti, nezahrnující písně, od A. M. Cirese a L. Serafini a dva maďarské katalogy. V Maďarsku, tak jako jinde, probíhaly v šedesátých letech práce na shromažďování pověstového materiálu a sestavování katalogu, avšak jen velmi malá část byla dokončena a publikována. Numinózními pověstmi se zabýval Tamás Körner, který časopisecky vydal katalog skupiny Smrt a mrtví (Körner 1970) a v rukopise jeho dizertační práce zůstala podskupina A tündér („víla“). V roce 1977 byla pověřena sestavením katalogu z archivních sbírek numinózních pověstí Anna Bihari (Bihari 1980). Její systém byl založen na návrhu z budapeštské konference, ustáleném roku 1967, a upraven podle potřeb maďarského materiálu. Větší přístupnosti práce napomáhá její vydání souběžně v maďarštině a angličtině (mimo předmluvy a antologie textů), naopak jako svízelné se jeví vyřazení skupiny B (Smrt a mrtví) a O/7 (Víla), které již byly sice dříve zpracovány T. Körnerem, avšak jsou těžko dosažitelné,¹⁷⁾ a nadto používají jiný systém.

Další skupina katalogů zkoumá materiál z hlediska úzce vymezeného tématu. Patrně nejstarší takový katalog se věnuje obrům v německých pověstech (FFC 122, 1937). Roku 1966 předložili němečtí badatelé na zasedání ISFNR v Liblicích katalog německých po-

věští o smrti a mrtvých a o rok později jej vydali v revidované podobě Ingeborg Müller a Lutz Röhrich. Klasifikační systém této práce přejímá také výše zmíněný T. Körner. Dílčí téma dábla v podobě psa zpracovala Barbara Allen Woods a skotskými čarodějnicemi se zabýval Alan Bruford (Bruford 1967), americkými pak Christine Goldbergová (Goldberg 1974). Existují ještě další katalogy tohoto druhu, některé jsou součástí sbírek pověstí, jako např. podrobně rozdělené hornické pověsti od Gerharda Heilfurtha a Iny-Marie Greverus (Greverus – Heilfurth 1967).

Rozsáhlým tematickým doplňkem k Thompsonovu motivickému indexu je soupis vyprávění o ztracených dolech a pokladech, vyskytujících se ve státu Arizona a výběrově i v jiných oblastech (Granger 1977). Autorka nezasahuje do stávajícího Thompsonova systému, ale buduje na shodném principu paralelní index, který užívá minuskulí a zabraňuje tak kontaminaci s Thompsonovými motivy, označenými verzálkami. Odlišnost např. motivu d 12 (Poklad ve formě vzácných drog či koření) od motivu D 12 (Proměna muže v ženu) je patrná na první pohled. Narozdíl od B. A. Woods autorka vynechává jakoukoli pramennou kritiku a zpracovává materiál „wherever found, whatever the literary quality“ (Granger 1977: 9). Vyprávění jsou rozdělena do čtyř hlavních skupin přibližně podle doby, k níž se váží: španělské období (ca 1540–1848), raně americké období (1847–1900), příběhy o bludném Holanďanu, které chronologicky spadají do předchozí etapy, ale kvůli své početnosti je autorka vydělila samostatně, a moderní doba (od 1900).

O změnu v samotném Motif-Indexu se snažil Gershon Legman, který se celý život věnoval erotickému folkloru. Kritizoval S. Thompsona, že nemístně odmítnul obsadit čísla X700–799 skupiny „Humor týkající se sexu“ a sám na doplnění těchto motivů pracoval (Legman 1962).

Katalog pro zvláštní druh termínově neustálené moderní pověsti či „urban legend“ vytvořil Jan Harold Brunvand, který se tématem vytrvale zabývá. V pořadí pátá z jeho sbírek současného folkloru (Brunvand 1993) zahrnuje autorův návrh na klasifikaci, na nějž je aplikován veškerý materiál i z předchozích knih z let 1981, 1984, 1986 a 1989.

Katalog obsahuje deset hlavních skupin: 1. Pověsti o automobilech;

2. Pověsti o zvířatech;

3. Hororové pověsti;

4. Pověsti o nehodách;

5. Pověsti zahrnující sex a skandály;
6. Pověsti o zločinech;
7. Pověsti z obchodního a profesního prostředí;
8. Pověsti o vládě;
9. Pověsti a klepy o slavných lidech;
10. Pověsti z akademického prostředí.

Autor považuje tento katalog za neoficiální a jednotlivým typům ani nepřiděluje čísla pro jejich snadnou identifikaci, ale v pozdější *Encyclopedia of Urban Legends* jej uvádí znovu, neboť alternativní systém srovnatelného rozsahu dosud nebyl publikován: „The possibility of classifying urban legends according to themes, meanings, functions, or other features has been explored but not developed into a complete system.“ (Brunvand 2001: 76). Paralelně existují i další autorské katalogy, vytvářené ostatními folkloristy, kteří se tématem také zabývají, např. Bengtem af Klintbergem nebo Rolfem Wilhelmem Brednichem a již delší dobu by se měla připravovat k tisku habilitační práce Ingo Schneidera z Institutu evropské etnologie v Innsbrucku *Contemporary Legends – Sagen der Gegenwart; Studien zur Motivgeschichte, gesellschaftlichen Relevanz und genretheoretischen Einordnung*. Stejně jako u „tradičních“ pověstí i zde zůstává otázka mezinárodní klasifikace otevřená.

Klasifikace českého a slovenského lidového vyprávění

Pokud bychom měli popsat stav, kterého bylo dosaženo v katalogizaci českých pohádek, mohli bychom stručně konstatovat, že v této oblasti jsme v Evropě jedni z těch, kdo jsou stále na začátku. Máme dosud pouze věkovité publikace V. Tilleho, zejména rozsáhlý a po mnoha stránkách důkladný, avšak metodologicky zastaralý *Soupis českých pohádek*, jehož poslední svazek vyšel roku 1937. Více než půl století trvající hiát byl přerušen až nedávnými přípravnými pracemi na novém katalogu. Projekt Etnologického ústavu AV ČR, zahájený r. 2006 Jaroslavem Otčenáškem, počítá s ukládáním rukopisných i tištěných pramenů pohádek do šablony speciálního počítačového programu a vytvořením elektronického korpusu textů, který se stane základem pro pozdější zpracování tištěného katalogu.

Samozřejmostí je konkordance každého vyprávění s důležitými klasifikačními pracemi, zejména ATU, a možnosti plnotextového vyhledávání podle mnoha kritérií.

Hmatatelnějších výsledků bylo dosaženo v taxonomii českých pověstí. Již roku 1954 nechal Jiří Horák založit kartotéku pověstí, excerpovaných z národopisných časopisů. Způsob třídění spočíval však jen v rámcových pokynech, které bylo postupem času nutno změnit ve vypracovaný systém. Tohoto úkolu se ujala mj. Dagmar Klímová a pro schůze v roce 1962 navrhla pracovní heslář s důrazem na oddíl o vodníkovi, publikovaný ve zkrácené podobě o rok později. Vzápětí následovaly další práce, vznikl návrh na třídění místních pověstí, vyjasňovala se metodika, v roce 1966 se v Liblicích u Prahy konalo mezinárodní zasedání ISFNR a zdálo se, že vše je na dobré cestě k vytvoření propracovaného katalogu. Bohužel myšlenka klasifikace českých lidových pověstí musela brzy ustoupit „pokrokovým cílům“ doby, neboť folkloristika byla nekompromisně přeoriento- vána na výzkum dělnického folkloru. Projekt byl opuštěn a excerpta z Horákovy kartotéky byla zachráněna před ztrátou či zničením D. Klímovou a L. Pourovou. Jistou dobu se ještě pokračovalo na brněnském etnografickém pracovišti, kde se tématu věnoval Oldřich Sirovátka, který spolu s Martou Šrámkovou sestavil tematicky rozčleněnou kartotéku excerpt pověstí z vybraných reprezentativních publikací, avšak i tento pokus zůstal torzem. Klíčovou osobností, zabývající se démonologickými pověstmi a jejich katalogizací, byla Dagmar Klímová (*1926). Obtížné poměry v době nesvobody jí však úkol ztěžovaly a ne- umožnily dosáhnout konečného výsledku v podobě zamýšlené syntetické klasifikační práce o démonologické pověsti. Cenné jsou však i samostatné stati, které připravovaly půdu pro zamýšlený katalog. První větší článek (Klímová–Rychnová 1963a) shrnoval domácí i zahraniční práce na katalogizaci pověstí a podával předběžný návrh na systém hesláře českých pověrečných povídek. Inspirací pro heslář byly některé zahraniční kata- logy – pro určení hlavních skupin to byla práce Christiansena a pro způsob uspořádání podhesel motivický soupis Thompsonův. Originální však bylo vytvoření trojice hlavních nadřazených skupin, rozdělující pověsti na okruhy Nadpřirozené síly a prostředky; Osud člověka, duše, záhrobí, strašidla; Démonické bytosti a zvířata a v pozdějším hornáckém katalogu přibyla zvláštní, čtvrtá skupina Parodie pověrečných povídek. Autorka považo- vala heslář za prozatímní a patrně proto nezvolila pro hesla žádný číslovací systém, což ztí- žilo pozdější práci, neboť katalog byl dostatečně podrobný a vybavený odkazy a i v této nedokončené verzi splňoval předpoklady stát se pracovní pomůckou. Přítomná práce na

tento článek vědomě navazuje a doplňuje stav bádání za uplynulá více než čtyři desetiletí, a to jak v žánru pověsti, tak omezeně i pohádky. D. Klímová publikovala dva katalogy, na něž byl aplikován konkrétní materiál vyprávění z Hornácka, kde autorka prováděla dlouholeté terénní výzkumy. Byla to lidová próza obce Nová Lhota (Klímová–Rychnová 1963b) a lidová vyprávění Hornácka v monografii o této národopisné oblasti (Klímová–Rychnová 1966). Je velká škoda, že autorka byla i v této činnosti nevhodně omezována, a tak má hornácký katalog velmi stručnou podobu a informace jsou maximálně kondenzovány, např. známější látky jsou uvedeny jen názvem, případně i číslem z AT. Do tematicky zaměřených studií k démonologické pověsti patří práce o vodníkovi (Klímová 1972), hadovi (Janotka, Klímová 1971) a hospodáříkovi (skřítkoví) (Klímová 1980).

Na pověsti místní se zaměřila Libuše Pourová a navrhla teoretický systém jejich třídění, založený na syžetu (Pourová 1963). Dva regionální katalogy vznikly jako diplomové práce a shodou okolností zpracovaly podobnou oblast. První z nich (Daňkovská 1983) obsáhla pověsti téměř celého Podbrdsko, krajiny ležící pod středočeským lesnatým pohorím Brdy, do níž autorka zahrnula oblasti Příbramska, Dobříšska, Hořovicka, Rokycanska a Rožmitálska. Základní rozdělení katalogu bylo provedeno na pověsti historické, etiologické, etymologické a démonologické. Rozdělení démonologických pověstí se opírá největší měrou o polský katalog Krzyżanowského, ostatní skupiny mají dělení vlastní. Druhá práce (Luffer 2003) obsáhla shodně s předchozí území Hořovicka a uzavřela oblast Podbrdsko ještě pověstmi z Berounska. Místní pověsti byly aplikovány na schéma L. Pourové, historické byly zařazeny chronologicky podle aktuálních témat a rozšířeny o pověsti erbovní a legendární, démonologické převzaly základní dělení podle hesláře D. Klímové, ale pro podrobnější rozčlenění byl použit vlastní, experimentální systém. V rukopisné podobě existuje katalog numinózních pověstí jako součást diplomové práce Olgy Heroldové Pověrečná povídka na moravských Kopanicích z r. 1969. Další nepublikovanou prací je tematický katalog, zaměřený na památné stromy v lidové slovesnosti i literatuře (Hrušková–Profousová 1975). Katalog je součástí dizertační práce Marie Hruškové a používá základní dělení na pověsti historické, místní a pověrečné povídky. Historické pověsti jsou roztrženy striktně chronologicky, např. A V. Stromy – připomínky husitských bojů; A VI. Stromy Jiříka z Poděbrad; A VII. Stromy připomínající Jednotu bratrskou. Místní pověsti jsou setříděny podle tématu a obsahují i látky etiologické a etymologické a stejný princip je použit u pověrečných povídek, zahrnujících i legendární motivy.

Na Slovensku se také nenašel následovník antikvárního Súpisu slovenských rozprávok Jiřího Polívky z let 1923–1931, ale vznikla významná dílčí práce, založená na rozsáhlých sběrech studentů Franka Wollmana. Posluchači slovanského semináře bratislavské filozofické fakulty zapsali ze svých terénních sběrů v letech 1928–1947 přes sedm tisíc stran textu a vytvořili tak nejbohatší a nejúplnější rukopisný fond autentického lidového vyprávění z celého území Slovenska.¹⁸⁾ Ani vydání sběrů ze Slovenska nebylo jednoduché. Výbor 585 pohádek, pověstí a memorátů z celkového počtu 2200 byl připraven k tisku již v r. 1959, ale na uskutečnění vydavatelského plánu si musel ještě dlouho počkat. O čtyři roky později se k projektu připojila Viera Gašparíková a vypracovala k textům srovnávací komentáře s odkazy na AT, které dokončila r. 1969. Druhý pokus vydat soubor textů, rozšířený o komentáře, nevyšel z ideologických důvodů a po dalším přepracování a čekání byl první díl nakonec vydán až r. 1993, následován s velkým odstupem dalšími díly v letech 2001 a 2004. Krátce před samotnými Slovenskými ľudovými rozprávkami vyšel v reakci na dlouhé období nečinnosti a při příležitosti mezinárodního slavistického sjezdu alespoň v jednoduchém technickém zpracování dvoudílný katalog připravených textů (Gašparíková 1991–1992). Přinesl slovenské a anglické registry vyprávění řazené podle jejich pořadí v připravovaných publikacích a doplněné odkazy k různým katalogům, v první řadě k AT. V příloze jsou pak vyprávění přehledně tříděna podle číslování jednotlivých katalogů. Ačkoli šlo o do jisté míry provizorní řešení, s odstupem času se ukázalo jako velmi užitečné. Zahraniční badatelé získali možnost pracovat s klasifikací významné části fondu slovenské lidové prózy a Hans-Jörg Uther mohl aktualizovat a rozšířit slovenská vyprávění v novém vydání mezinárodního katalogu ATU.

Podobně jako se Jaromír Jech pokusil propojit Tilleho Soupis českých pohádek s čísly typů AT, tak i na Slovensku byly do systému AT začleněny první tři díly Polívkova Súpisu slovenských rozprávok. Obě práce však zůstaly v rukopise.

Specifickým žánrem, jenž dokládá interferenci středověké literární tradice a folkloru, jsou exempla, oblíbená pomůcka středověkých a později i barokních kazatelů. Mezinárodní katalog exemplů Frederica C. Tubacha (Tubach 1969) obsahuje úctyhodných 5400 typů exemplů, bohužel však opomíjí český materiál. Významný soupis českých exemplů od počátků české literatury do doby husitské sestavil folklorista a literární historik Karel Dvořák (1913–1989). Pracoval na něm souběžně při psaní Nejstarších českých pohádek (Dvořák 1976, 2. vyd. 2001) – stejný materiál použil jak pro čtenářsky přístupné stylizace

pohádek, tak i pro pomůcku pro odborníky. Soupis postupuje podle Tubachova číslování a odkazuje i ke katalogu Aarne–Thompsona. Z přibližně 600 Dvořákových typů je polovina doložena v Tubachem zachycených látkách křesťanské tradice, zatímco druhá polovina obohacuje fond evidovaných exemplů o nové typy. Soupis staročeských exemplů vyšel roku 1978 pouze česky (s ruským a německým resumé) i přesto, že šlo o publikaci vysloveně mezinárodního dosahu.¹⁹⁾ Autor si byl tohoto nedostatku patrně vědom, a tak pracoval na druhém vydání, které psal rovnou německy a plánoval je vydat v edici FFC po boku Tubachova Indexu. Bohužel těsně před dokončením zemřel a rukopis si už nenašel cestu k nakladateli ani k tomu, kdo by se postaral o jeho finální podobu. Originál strojopisu zůstal v majetku Dvořákovy dcery, jejíž manžel jej celý převedl do digitální podoby pomocí scanneru a softwaru pro optické rozpoznávání znaků (OCR). Výsledek však nebyl vzhledem k předloze uspokojivý a vyžadoval zdlohou a pečlivou korekturu v textovém editoru. Kopie rukopisu zůstaly v pražském Klementinu v úschově Kamila Boldana, historika a Dvořákova spolupracovníka na druhém vydání Soupisu. Osud tohoto založeného rukopisu, který se nedostal z šuplíku, zůstává utajen i badatelům z oboru. Jaroslav Kolár napsal v předmluvě k posmrtně vydanému sborníku prací Karla Dvořáka, že nové vydání Soupisu je „připravované k vydání ve Finsku“ (Dvořák 1994: 11), Anežka Vidmanová, autorka předmluvy Soupisu, dokonce v novém slovníku latinských spisovatelů u hesla „exemplum“ tvrdí, že „druhé, rozšířené vydání je v tisku v Kodani“ (Slovník latinských spisovatelů 2004: 237).

V současnosti (2010) je originál rukopisu v držení Etnologického ústavu AV ČR, kam jej věnoval zeť Karla Dvořáka Jiří Král. Kopii rukopisu disponuje autor těchto řádků, který převedl a zkorigoval jeho část, zejména nepublikovaný dodatek, do elektronické podoby. Rukopis čítá přibližně 300 stran a v zásadě je rozdělen na „hlavní“ publikaci, která se větší částí kryje s textem prvního vydání, a na dodatek s vlastním samostatným rejstříkem, který do němčiny přeložila Dagmar Klímová. Dodatek rozšiřuje Soupis o 120 nových exemplů, excerpovaných Boldanem z latinského rukopisného sborníku z konce 14. století *Historiae variae moralisatae*. Komunikací s vedoucí redaktorkou edice FFC se podařilo vzbudit zájem o Dvořákovo dílo a ve chvíli, kdy bude text připraven v digitální podobě, začne FFC uvažovat o jeho vydání. Nakonec se snad podaří dvacetiletou proluku překonat a nabídnout český katalog exemplů komunitě badatelů z celého světa.

Strukturální klasifikace folklorní prózy

Úvod

V opozici k typologické klasifikaci vyprávění bylo rozpracováno několik odlišných přístupů.

Významný impulz vyšel z ruského formalismu. Roman Jakobson připodobňuje folklor k jazyku – stejně jako všechny jazyky světa vycházejí z omezeného počtu relativně jednoduchých strukturních typů, tak i folklorní tvorba jakožto kolektivní sociální fenomén, svázaný mnohem těsnějšími pravidly než tvorba individuální, má strukturu s omezeným počtem identifikovatelných vzorců. Nejdůležitějším dílem zaměřeným na strukturální studium folkloru byla známá morfologie kouzelných pohádek Vladimira J. Proppa. Autor popisuje pohádku „podle jejích součástí a podle vztahů součástí k sobě navzájem a k celku“ (Propp 1999: 26) a jako základní část pohádky určuje funkci jednajících osob. Celkem je stanoveno 31 funkcí přiřazených sedmi jednajícím postavám. Funkce vždy následují ve stejném pořadí, mohou být jen vynechány nebo opakovány. Všechny pohádky tedy mají teoreticky identické funkce a vytvářejí jediný typ.

Na Proppa navázal Alan Dundes s morfologií vyprávění severoamerických indiánů. Jeho záměrem bylo dokázat, že se nejedná o nahodilou směsici libovolně kombinovatelných motivů, ale o vyprávění s organizovanou strukturou. Místo Proppova výrazu „funkce“ používá termín motivem, k němuž podle vzoru z jazykovědy doplňuje termín alomotiv, tj. konkrétní realizace jedné z variant motivému.

Morfologii lidových balad a pověstí bylo věnováno několik článků také v českém a slovenském prostředí.²⁰⁾

Strukturálně-sémantickou metodou byly analyzovány zejména mýty. Průkopníkem se stal Claude Lévi-Strauss, na nějž navazovali další autoři jako antropolog Edmund Leach a litevský jazykovědec Algirdas J. Greimas. S aplikací synkretizujícího strukturálního přístupu na madagaskarská vyprávění přišel Lee Haring, který píše: „Since neither the historic-geographic school, the structuralist school, nor the oral-literature school is alone fittest to survive, perhaps they can find a way to merge.“ (Haring 1982: 8).

Stejně jako v případě typologické klasifikace se snesla kritika i na výsledky formalistických a strukturálních metod. Velmi kategoricky se vyjádřil švédský badatel Bertel

Nathhorst, který analyzoval metody V. J. Proppa, A. Dundese, C. Lévi-Strausse a E. Leache: „In each individual case we have been obliged to constate methodological flaws of such a decisive nature [...] that in their present form all the methodological proposals must be dismissed from the scientific debate.“ (Nathhorst 1969: 71). Přinejmenším rezervovaný postoj v obecné rovině zastává i Hans-Jörg Uther: „Some early advocates of narrative classification envisioned an exact system like that of the natural sciences, analogous to biological classification; this vision was later influenced by semantic and structural research. That hope for exactness must be seen as a product of the wishful thinking of time.“ (Uther 2004: 10). S tímto tvrzením by nepochybně nesouhlasila litevská folkloristka Bronislava Kerbelytė, která v současnosti vyvinula a aplikovala originální strukturálně-sémantickou klasifikaci folklorní prózy. Jde o sofistikovaný (i když také nesnadno přístupný) a autorkou silně propagovaný systém, který přináší do folkloristiky přinejmenším nový inspirativní impuls. Následující řádky budou proto věnovány rozboru této klasifikace a také jejímu kritickému zhodnocení.

Bronislava Kerbelytė a strukturálně-sémantická klasifikace litevských vyprávění

Bronislava Kerbelytė, žačka Erny Pomerancevy, se věnuje katalogizaci folklorní prózy již od roku 1966. Nejprve pracovala na rozsáhlém lístkovém katalogu litevských pověstí podle vzoru, doporučeného na kongresu ISFNR: etiologické pověsti tříděny podle objektu, jehož vznik vysvětlují, mytologické podle nadpřirozené bytosti a historické (místní) podle místa, s kterým jsou spjaty.

Podle autorky je taková klasifikace vhodná pro určení zvláštních národních rysů pověstí. Vidíme z ní např. které objekty přitahovaly pozornost a vyvolávaly potřebu najít vysvětlení jejich původu, poznáme rozvržení nadpřirozených postav. Při aplikování těchto principů však vyvstávají vážné problémy: často je vznik různých objektů vysvětlován stejným příběhem, různé mýtické bytosti vystupují v identických syžetech. Navíc mnohdy není bytost vůbec jmenována a pokud si sběratel vynutí od vypravěče vysvětlení, získá jen náhodný údaj, který odpovídá momentálnímu vypravěčovu názoru. Nespolehlivost systému

pro komparativní folkloristiku zvyšují i rozdílné kulturní a geografické podmínky různých zemí, podle nichž se vyprávění přiklání k různým místům a bytostem. Pro vyhledání analogického protějšku nějakého typu pověsti může být tedy nutné seznámit se napřed se všemi syžety v katalogu. Jde o známé slabiny, jež se dají v typologicky koncipovaném katalogu pověstí minimalizovat důrazem na syžet místo na entitu či objekt a propracovaným odkazovým aparátem, jako je tomu u finského katalogu Marjatty Jauhiainen.

Kerbelyté se však rozhodla jít jinou cestou a založit klasifikační systém na funkci vyprávění. Kritériem např. v démonologických pověstech není nadpřirozená bytost, ale interakce této bytosti či síly s člověkem, na jehož jednání závisí výsledek konfliktu. Znaky nadpřirozených bytostí vyvstanou jen v reakci na činy člověka. Činnosti jako pomoc či zranění člověka svědčí především o správnosti či nesprávnosti jeho jednání při konfliktu. Celý katalog je členěn podle hrdinova chování, které může být správné, nesprávné nebo neutrální. Správné chování přinese hrdinovi výhody či jej zachrání před nebezpečím; např. zachránění se před mrtvým uhozením jej hřbetem ruky. Nesprávné chování má negativní důsledky, např. muži najdou a vypijí vodku vlkodlaka a sami se změňí ve vlky. V případě neutrálního chování je člověk jen náhodný pozorovatel a výsledek jeho setkání s numinózními jevy je potvrzení či doplnění informací nashromážděných kolektivní zkušeností; např. z jezera je slyšet hra na varhany nebo proměna získaných peněz v uhlí.

Základní jednotkou strukturálně-sémantické analýzy je tzv. elementární syžet (ES), srovnatelný s Proppovým dějovým sledem. ES je samostatný narativní prvek, skládající se z počáteční situace, akce a výsledné situace, v nichž se střetává hrdina a protivník. Většina pověstí si vystačí s jedním ES, ale je možná i kombinace několika z nich. Všechny ES, v nichž se hrdinovy činy interpretují stejně na abstraktnější významové úrovni, patří do samého typu, který může mít několik verzí. Na základě analýzy tisíců litevských pověstí Kerbelyté stanovila 152 typů ES, z nichž se skládá narativní struktura celého žánru.

Katalog²¹⁾ je rozdělen do tří samostatných celků pověstí – etiologické, numinózní („mytologické“) a historické. Ve všech celcích je materiál zpracován paralelně, některé typy ES tak mají své koreláty i v celcích sousedních. Každý typ i verze ES má konstantní čtyřmístné číslo, přidělované s matematickou přesností. Pokud konkrétní typ nebo verze ve skupině chybí, jeho číslo se přeskočí.

Příklad typu:

1.2.1.8. Hrdina vstoupí do kontaktu s nebezpečnou postavou či předmětem

Typ etiologické pověsti

1) Hrdina pozře či přijme nebezpečný objekt²²⁾

Eva dala Adamovi ochutnat zakázané jablko; to uvízlo v Adamově jícnu. Proto mají muži „Adamovo jablko.“

Typ mytologické pověsti

1) Hrdina pozře či přijme nebezpečný objekt

Domovní duch (aitvaras) nabídne člověku vodku. Člověk ji vypije a ráno najde pod svým nosem kus hnoje.

Typ historické pověsti

3) Hrdina svolí k návštěvě nebezpečného protivníka²³⁾

Člověk přijme pozvání strávit noc v domě. Ráno se probudí v bažině.

První číslice je třída, jichž Kerbelytè určuje trojici:

1. usilování o svobodu v cizím prostředí nebo touha toto prostředí kontrolovat;
2. snaha dosáhnout materiálních potřeb nebo útěchy;
3. hledání rovných práv nebo vysokého postavení v kmeni, rodině či komunitě.

ES nejčastěji náleží do první třídy, méně obvyklé jsou ve druhé a třetí.

Druhá číslice je podtřída:

1. hrdinovo správné chování;
2. hrdinovo nesprávné chování;
3. hrdinovo neutrální chování.

Třetí číslice indikuje skupinu typů v podtřídě. Kerbelytė nevytváří pro toto číslování žádný systém a přesný záměr jeho aplikace zná patrně jen sama autorka, která sama píše: „The groups of the types are made according to the most frequent goals of the heroes; they are rather relative.“ (Kerbelytė 2001: 32).

Čtvrtá číslice je řadová číslovka typu ve skupině.

V případě, kdy se vyprávění skládá z více ES, je popsána i jeho tzv. sémantická makrostruktura, která napomáhá k odlišení verzí narativu. Určí se ústřední ES, který organizuje ostatní elementy do harmonického celku nebo motivuje připojení dalšího ES, a ES vedlejší. Uvnitř jednotlivého typu je pak makrostruktura označena dvojmístným číslem a na základě stanovené ústřední a vedlejších ES jsou popsány bloky makrostruktury.

První číslice zastupuje tzv. jednoduchou strukturu, jichž autorka na základě analýzy materiálu stanovila šest: 1. syžet se skládá z jednoho ES nebo z ES, do nějž je vložen jiný ES. Zbýlých pět struktur se skládá ze dvou nejtěsněji spjatých ES: 2. sémantický pár hrdiny, jenž se v ES 1 chová špatně a doplatí na to, a druhého hrdiny, který se v ES 2 chová za stejných okolností správně a je odměněn; 3. stejné jako předchozí typ, jen pořadí ES je obráceno; 4. hrdina v ES 1 ztratí nějakou věc nebo je v nebezpečí, v ES 2 získá věc zpět nebo vyvázne z nebezpečí; 5. hrdina v ES 1 něco získá, ale v ES 2 se on nebo někdo s ním spojený chová špatně a přijde o to; 6. hrdina v ES 1 získá výhodu a v ES 2 ji zužitkuje ke svému prospěchu.

Druhá číslice značí druh makrostruktury, které mohou být dva: 1. základ tvoří jednoduché ES bez rámce; 2. základ tvoří jedna či několik ES, které jsou vloženy do rámce (jsou transformovány).

Příklad verze typu, obsahující makrostrukturu:

1.2.1.8. Hrdina vstoupí do kontaktu s nebezpečnou postavou či předmětem

5) Hrdina prohlásí, že chce vstoupit do cesty nebezpečnému protivníku/ vezme si nebezpečného protivníka či předmět domů

4.1 Hrdina se nalezne v nebezpečné situaci: 1.2.1.8²⁴⁾ Hrdina se osvobodí: Kněz zkouší vyhnat ďábla, ale nepodaří se mu to. Ďábla vyžene až čaroděj Kuokstas/ starý kněz.

– 1.2.1.17 + 1.1.1.17

Makrostruktura informuje o verzi 5 typu 1.2.1.8 ústředního ES, který spojuje se souvisejícími typy ES 1.2.1.17 (Hrdinovi se nepodaří zasáhnout postavu či objekt pomocí speciální činnosti či prostředku) a 1.1.1.17 (Hrdina zasáhne postavu či objekt pomocí speciální činnosti či prostředku). Oznamuje nám, že tato verze patří k typu makrostruktury tvořené několika jednoduchými ES, kde je hrdina v nebezpečí a vyvázne z něj (4.1).

Stejný princip, jaký jsme dokumentovali na příkladu pověsti, použila autorka i pro další žánry lidového vyprávění. V letech 1999 a 2001 vyšel v litevštině dvojsvazkový strukturálně-sémantický katalog litevských pohádek, následovaný bilingvním rusko-anglickým katalogem pověstí v r. 2001 a r. 2005 byl znovu vydán katalog pohádek, tentokrát ale v ruském překladu. Katalog pohádek postupuje ve stejném řazení skupin pohádkových žánrů jako Aarne–Thompsonova klasifikace, k níž jsou také u strukturálně-sémantických typů uvedeny odkazy. Číslování typů zůstává stejné jako u výše zkoumaných pověstí jen s rozdílem, že jsou přidány dvě nové třídy: 4. Hledání ideálního ženicha či nevěsty; 5. Snaha o jednotu a plnou hodnotu rodu, rodiny nebo společnosti. Mimoto jsou narozdíl od katalogu pověstí identifikovány i skupiny typů v podtřídě.

Příklady srovnání typologického typu pohádky a strukturálně-sémantického protějšku:
ATU 510A (Popelka) – kombinace typu 3.1.0.12 (Hrdina oznámí, že nemůže splnit úkol, někomu, kdo úkol zvládne) a 4.1.0.1 (Hrdina na sebe obrátí pozornost ideálního svatebního partnera)

ATU 123 (Vlk a kůzlátka) – zahrnuje typy 1.1.1.6 (Hrdina se nesblíží s nebezpečným protivníkem) a 1.2.1.6 (Hrdina se sblíží s nebezpečným protivníkem)

ATU 922 (Král a opat) – kryje se s typem 3.1.0.9 (Hrdina použije vědomostí o konkrétních objektech a jevech)

Oproti používání katalogu s takto pojatou teorií a metodologií klasifikace vyprávění lze mít výhrady. Systém klasifikace je i přes jednoduchou výchozí myšlenku komplikovaný, orientace podle abstrahovaných názvů ES je ztížena zvláště u vyprávění, v nichž nelze lehko identifikovat druh hrdinova chování, některé tradiční syžety je nutno rekon-

struovat i z více než pěti strukturálně-sémantických typů, odkaz na kombinovatelné typy ES nebo odkaz na jiné ústřední ES, u nichž se daný ES vyskytuje jako vedlejší, někdy připomíná výpočet rovnice a uživatel katalogu je jen zahlcen čísly.

Můžeme přičíst i technické problémy jako jsou nejasnosti v teoretickém úvodu a také to, že v katalogu pověstí se téměř nedá hledat kvůli absenci podrobnějšího obsahu a je nutné listovat stránku po stránce, a také v tomto katalogu chybí jakékoli odkazy na zahraniční katalogy.

Autor těchto řádků se domnívá, že strukturálně-sémantická klasifikace B. Kerbelytė není vhodná jako praktická pomůcka pro badatele, jenž chce získat orientaci v typech lidového vyprávění. Na druhou stranu je přesvědčen, že takto hloubkově provedená analýza může vyjevit mnohé o samotné povaze vyprávění i o jeho nositeli, jak píše sama autorka: „Из классификации ЭС можно узнать очень много не только о сказках, но и о человеке – о его целях и способах их достижения, о правилах взаимоотношений с «чужими» в древности и о более поздних проблемах взаимопонимания в обществе «своих».“ (Kerbelytė 2005: 21).

P o z n á m k y

- 1) Václav Tille byl extrémně skeptický v uznání folklorního vyprávění jako svébytné žánrové skupiny. Podle něj „látky ústního podání jsou původu knižního a velmi různorodé“ (Tille 1929: IV), a proto nemá smysl uvažovat o žánrech či nějakém klasifikačním systému: „Staré dělení na „pohádky“, „pověsti“ a tak dále je právě tak zbytečné, jako rozeznávání pohádek mytických, legend, satir a p.“ (ibd.). O odmítnutí systému A. Aarneho, předchůdce AT, píše: „Zkusil jsem srovnati české povídky podle soupisu látek, který s pozoruhodným úsilím vytvořil Antti Aarne, ale ani tím se mi nepodařilo vystihnout charakter podání obsaženého v českých sbírkách.“ (ibd.).
- 2) Pro bližší informace o katalozích V. Tilleho a J. Polívky viz Klímová–Rychnová 1963a: 445–450.
- 3) Thompsonova idea vytvořit katalog motivů vzešla z jeho srovnávacích studií evropských vyprávění a příběhů Indiánů Severní Ameriky. Později zjistil, že takový katalog

by měl smysl jen v co nejširším měřítku, a tak se pokusil sestavit rejstřík motivů ze všech geografických oblastí a žánrů s narativní strukturou, od mýtů po exempla, utříděný do logických kategorií. Motif-Index of Folk-Literature obsáhl 6 svazků (FFC 106–109, 116 a 117) a vycházel v letech 1932–1936, druhé, revidované vydání pak v letech 1955–1958.

- 4) Digitální podoba katalogu je k dispozici na internetové adrese <http://www.ruthenia.ru/folklore/sus/>.
- 5) Práce vyšla v nezměněné podobě ještě v letech 1963, 1973 a 1987.
- 6) Uther zmiňuje jako hlavní vlastnosti typů AT, kvůli nimž je z ATU vyloučil, omezený výskyt na jedinou etnickou skupinu, s ním spojený nedostatek dalších informací a příliš stručný nebo nejasný popis (Uther 2004: 8).
- 7) Vyjma typu *844B Der Glückliche verdient sein Geld, který je přejat z katalogu izraelských vyprávění (Jason 1965).
- 8) Jako kritérium pro zařazení nového typu autorka uvádí nutnost výskytu alespoň dvou variant jistého syžetu a současně jeho výskyt i v nějakém jiném etniku.
- 9) Arabský poloostrov, Mezopotámie, Velká Sýrie (aš-Šám), údolí Nilu v Egyptě, údolí Nilu v Súdánu, Maghreb.
- 10) Tři roky po vydání publikace autor píše: „As of today, some additional 10,000 motifs have been generated and designated for the forthcoming revision of GMC-A.“ (El-Shamy 1998: 345).
- 11) Japonsky publikace vyšla r. 1948, v angličtině byla vydána v 80. letech rozdělená do dvou knih. V první (Ancient Tales in Modern Japan, 1984) je antologie 347 textů, ve druhé (The Yanagita Kunio Guide to the Japanese Folk Tale, 1986) jsou převážně bibliografické poznámky k těmto textům.
- 12) AT 221 Volba ptačího krále odpovídá v australském katalogu 4590 Ptačí závod v létání.
- 13) Kromě typu jako ustáleného vzorce syžetu se v práci vyskytuje i typ jako tematická skupina v případě, že se úzce příbuzná skupina vyprávění nedá postihnout stabilní sekvencí motivů či epizod.
- 14) 3026* – Contest between Magicians, 3051* – Tam O’Shanter, 3061* – The Pied Piper, 3071* – The Witch of Berkeley, 3076* – The Tempted Lady, 4016* – The Fairy Funeral, 4021* – Troublesome Ghost Laid, 4071* – Malevolent Mermaid, 4077* –

Caught in Fairyland, 4081* – The Wounded Seal, 4083* – The Mermaid and the Selkie, 5006* – The Ride with the Fairies, 5021* – The Devil's Porterage, 5076* – The Fairy Helper, 5081* – Fairies steal Food, 5082* – Fairies borrow Food, 5086* – Release from Fairyland, 5087* – The Trows' Bundle, 7011* – The Brownie and the Milk Bowl, 7012* – Revenge for Negligence, 7016* – Laying a Brownie

15) K numinózním pověstem náleží typy v číselném rozsahu 3000–7020, zatímco ostatní pověsti jsou omezeny na několik typů v rozsahu 7050–8025.

16) Démonologické pověsti tvoří tři samostatné skupiny: A. Dämönensagen, B. Zaubersagen a C. Teufelsagen.

17) Skupina Smrt a mrtví vyšla v maďarském odborném tisku (Körner 1970), podskupina pověstí o vílách zůstala v rukopise a měla by být uložena v archivu Etnografického muzea v Budapešti. Při jeho návštěvě mi však služba řekla, že se u nich rukopis nenachází.

18) Obdobný sběr, avšak v menším měřítku, podnikli také na Moravě Wollmanovi brněnští studenti. Výsledky jejich snahy však nebyly nikde publikovány a po Wollmanově smrti byl všechen materiál bohužel odvezen do sběru (viz Satke 2006).

19) Práci pozitivně zhodnotil ve své recenzi ve Fabule Hans-Jörg Uther a pro interní potřeby redakce göttingenského projektu Enzyklopädie des Märchens byl proveden její pracovní překlad do němčiny.

20) Beneš, Bohuslav: 1967 – Lidové vyprávění na moravských Kopanicích (Pokus o morfologickou analýzu pověrečných povídek podle systému V. Proppa). Slovácko 8–9, 41–71.

Beneš, Bohuslav: 1999 – Možnosti morfologické analýzy pověstí. In: Slovácko xli. Uherské Hradiště, s. 83–104.

Beneš, Bohuslav: Žánrová problematika lidového vyprávění (Návrh morfologické analýzy nepohádkové prózy). Národopisné informácie 2/87, Bratislava 1987, s. 5–24.

Beneš, Bohuslav: Morphological Analysis of the Texts of Folkballads. An attempt at constructing a pattern according to the system of V. Propp. Ethnologia slavica et slovacica 24–25, 1993, s. 177–194.

Kurfürstová, Miroslava: K problematike žánrovej analýzy poverového rozprávania. Slovenský národopis 32, 1984, 591–604.

21) Text celé publikace je na internetové adrese

<http://www.ruthenia.ru/folklore/kerbelite1.html>

22) Číslem se závorkou jsou označovány verze jednotlivých typů.

23) Verze označené čísly 1) a 2) se v tomto typu u historických pověstí nevyskytují, proto začíná výčet verzí až číslem 3).

24) Dříve popsany typ ES je tu reprezentovaný svým číslem a dále se popisuje nový ES.

3. Pramenný materiál a jeho kritika

Úvod

Prameny českých lidových pověstí zahrnují množství textů s různou mírou autenticity: od přesných zápisů doplněných informacemi z ekologie folklorního vyprávění až po literární ztvárnění, která prozrazují víc o svých autorech než o lidové tradici. Pramenná kritika a selekce materiálu je nutným předpokladem, chceme-li získat základ pro katalog, který by zrcadlil věrný obraz lidové pověsti. Největší pozornost přirozeně věnujeme terénním záznamům narací podaných slovy původních informátorů, jak je zaznamenali a publikovali odborníci i poučení laikové. Důležité jsou i knižně a časopisecky vydané pověsti s editor-
skými zásahy, které zachovávají znaky původního vyprávění a často je u nich uveden i zdroj. Pro potřeby našeho katalogu vybíráme jen některé z nich, stranou necháváme hlavně materiál nashromážděný v časopisech, jehož systematická excerpce by přesáhla rámec této práce. Opomíjíme sbírky beletrizovaných pověstí se silnými autorskými zásahy, pokud nejsou součástí regionálních katalogů.

Metodickým předpokladem pro získání co nejúplnějšího materiálu je potřeba překročit hranice etnologické a folkloristické literatury a hledat i v jiných oborech, které používají folkloristický materiál ve svém vlastním kontextu. Znamená to hledat i v ne-intencionálních pramenech, které snadno utečou pozornosti i odborníkům. Jak např. upozornila Dagmar Klímová, Jiří Polívka ve svém Súpisu slovenských rozprávok uvádí jen osm látek o Turcích, vynechává přitom látky mimo běžné prameny, jako je jádro pověsti otištěné Samem Chalupkou v poznámce k přebásnění námětu Turek Poničan, Polívka minul i texty Boženy Němcové zařazené do cestopisných črt (Klímová 1971: 129, 1991: 96). Jako nejvděčnější prameny tohoto druhu se ukazují dialektologické práce. Některé z nich jsou folkloristům dostatečně známé. Na prvním místě jsou to dva svazky Nářečí českomoravského Ignáce Hoška s několika sty texty nářečních ukázek, mezi nimiž dominují zápisy pověstí. Hoškovu práci, stejně jako Popis a rozbor nářečí středobečevského Antonína Kašíka, zařadil do svého Soupisu českých pohádek i Václav Tille, avšak provedl to velmi selektivně: vybral jen několik textů a nadto úplně opomenul první díl, který přitom

obsahuje nejen pověsti a memoráty, ale i tři pohádky. Většina dialektologických studií s ukázkami promluv, které obsahují folkloristický materiál, zůstává však etnologům skryta. Je to kromě odlišného oboru zapříčiněno i tím, že v žádné jiné práci nejsou lidová vyprávění tak významně zastoupena jako u Hoška. V nejlepším případě získáme dvě či tři desítky textů, v horším vytěžíme např. jednu legendární pohádku, jako je tomu v Řeči lidu na Novopacku a Hořicku. I přes střídavé nezdary jsme se snažili projít všechny dostupné publikace tohoto druhu a důkladně z nich excerpovali numinózní pověsti pro potřeby našeho katalogu i další vypravěčské žánry pro další katalogizační snahy.

19. století

První knižní soubor pověstí z území Čech a současně jeden z nejspolehlivějších a nejrozsáhlejších zdrojů naší lidové slovesnosti 19. století vyšel poprvé česky až téměř sto padesát let od doby svého vzniku. Sbíрка *Sagen aus Böhmen (Pověsti z Čech)*, vydaná r. 1863 v Praze, má u nás zvláštní postavení. Na jedné straně byl odborníky ceněn její folkloristický přínos, na straně druhé byla kniha z národnostních předsudků přezírána pro svůj německý jazyk a látky sebrané i od Němců. Dokonce ani Václav Tille ji nezahrnul do zdrojů svého *Soupisu českých pohádek*, kam jinak zařadil i „téměř bezcenné“ (Tille 1929: IV), avšak často citované sbírky pohádek a pověstí. Grohmann chybí i v seznamu literatury *Súpisu slovenských rozprávok* Jiřího Polívky. Kniha jakoby se musela do české vypravěčské tradice plížit v přestrojení, jak dokládají různé případy zatajeného přebírání jejích textů. Pověsti přeložené z Grohmannova využíval Josef Svátek a dostaly se např. i do sběrů spolku *Slavia*. První svazek těchto sběrů věnovaný výhradně lidové próze vyšel r. 1878 jako *Národní pohádky a pověsti* a mezi sebraná vyprávění bylo podsunuto i pět pověstí o blanických rytířích přeložených z Grohmannova, jak na to upozornil Arnošt Kraus v *Národopisném věstníku československém* r. 1917. Tentýž autor k tomu dodává „od redakcí, které neznají Grohmannova, uchovej bůh každou českou sbírku pověstí!“ (Kraus 1917: 127). První, kdo věnoval Grohmannovi systematickou pozornost, byla až Dagmar Klímová. Nejlépe je to patrné v těžko dostupné publikaci *Lidové vyprávění* v období

národního obrození v Čechách, kde autorka píše, že Grohmannovy práce „dnes právem náležejí k základům české folkloristiky“ (Klímová 1980: 17).

Grohmann je autorem dvou knih: sbírky pověstí, jejíž celý název je *Sagen-Buch von Böhmen und Mähren, erster Theil: Sagen aus Böhmen* (1863), a sbírky pověr *Aberglauben und Gebräuche aus Böhmen und Mähren, I. Band* (1864). Z obou titulů je zřejmé, že se jedná o první díly plánované řady. Autor ve své předmluvě ke knize pověstí uvádí, že přináší „jen nepatrnou část“ v Čechách sebraných vyprávění, ale hodlá je doplnit v následujícím svazku, věnovaném v první řadě pověstem z Moravy. Přestože měl Grohmann v této době ještě více než půl století do konce svého života, k práci se již nevrátil a oba díly zůstaly osamocené.

Pověsti z Čech jsou práce, která předběhla svou dobu, a my můžeme brát vážně autorovo tvrzení, že se pokusil „nabídnout konečně vědě ryzí českou lidovou pověst.“ Téměř všechny z 343 pověstí mají uvedený zdroj. Většinou je jím některý z více než sedmdesáti informátorů, od nějž byla pověst v terénu zapsána. Zapisovateli byli kromě Grohmanna samotného především jeho žáci z obchodní akademie. Autor využívá i literární zdroje, z nichž vybírá, co považuje za významné. Ve shodě se svou orientací na mytologii přikládá největší váhu Václavu Krolmusovi a jeho blouznivým pohanským mýtům, které si Krolmus sám vymýšlel s pomocí lidových tisků. Dále čerpá z *Miscellaneí Bohuslava Balbína*, *bájesloví I. J. Hanuše*, „slovanské čítanky“ K. J. Erbena, *Pověr národních v Čechách J. V. Houšky ad.*, z německy psaných prací jsou to mj. *Mythen und Bräuche des Volkes in Österreich Theodora Vernalekena* a *Illustrierte Chronik von Böhmen A. A. Glückseliga*.

Nejcennější částí sbírky jsou však právě terénní sběry, sebrané v několika desítkách obcí, většinou ve středních a severních Čechách. Nejedná se sice ještě o přesné zápisy, s kterými přišel poprvé až Václav Tille r. 1888, ale texty jsou stručné, bez beletrizačních příměsí, a spolu s uvedením informátora poskytují do značné míry autentický folklorní materiál. Odbornou hodnotu zvyšuje i fakt, že autor nechal v původním znění české ustálené formule a německý překlad připojil za ně. Z českého překladu to nelze zjistit, ale v původním německém vydání vidíme, že jde o formalizovanou přímou řeč nadpřirozených bytostí („Mikši, Mikši, kam jdeš? (Nickelchen, Nickelchen, wohin gehst du?) Na pouť! (Auf die Wallfahrt!)“, Grohmann 2009: 127) nebo různá zaříkání a zaklínání (rýmované zaříkání proti můře na s. 210 a 211, zaklínání vodníka: „Levitáne, Levitáne, popust

křesťanskou duši! (Leviathan, Leviathan, laß los die christliche Seele.)“, Grohmann 2009: 154).

Kladem a pro folkloristu do jisté míry i záporom celé sbírky je autorovo zemské vlastenectví. Věnováním pozornosti všem vypravěčům obývajícím Čechy bez rozlišení toho, mluví-li česky nebo německy, se autor vyhnul národnostnímu patosu a zachoval si objektivní přístup. Mohou tak vedle sebe stát pověst o rytířích ve vrchu u Teplic, kteří vyjedou na pomoc Němcům, až se jim jednou zle povede, a pověst o rytířích svatého Václava v Blaníku, kteří čekají, aby vyrazili na pomoc Čechům v nouzi. Na druhou stranu se rezignací na etnickou příslušnost vypravěčů a absencí jejich dalších biografických údajů ztrácí důležitá informace o životě vyprávění.

Převládajícím žánrem jsou pověsti numinózní, což odráží jak autorův zájem o pověry a mýty, tak nepochybně i stav dobového repertoáru. Pověsti jsou rozdělené podle témat do 21 základních skupin, doplněných o stručné úvodní poznámky. Autor začíná podle svého soudu mytologicky významnými tématy jako jsou „Sudičky“, „Hrdinové ukrytí v hoře“ či „Bílá panna“. Není náhoda, že mnohá vyprávění právě těchto skupin jsou málo důvěryhodná. Např. o sudičkách jsou otištěny pouze dva texty od pražských informátorů, patrně ovlivněných dobovou literaturou, texty o bílé panně se opírají soustavně o Krolmuse. Po „mytologických“ tématech následují různá strašidla, přírodní démoni, démonická zvířata, pověsti o zvonech a studánkách, pokladech a kouzlech. V Grohmannových poznámkách se pravidelně setkáváme s dobově poplatným mytologizováním: král Václav je letní bůh Svantovít, bílá panna Lida je bohyně jara Lada, přízrak černé paní je pohanská bohyně smrti. Autor naopak ztrácí zájem tam, kde předpokládá „nepatrný mytologický obsah“, jako je tomu např. u hornických pověstí o podzemních démonech, které do knihy proto nezařazuje. Nebylo by však správné to autorovi vyčítat, on pouze následuje uznávané standardy vědeckého poznání ve své době.

Na ještě důslednějším mytologizování a vnášení umělých fikcí je založeno rozsáhlé dílo Václava Krolmuse Staročeské pověsti, zpěvy, hry, obyčeje, slavnosti a nápěvy ohledem na bájesloví československé, které můžeme vidět jako doklad romanticky nahlížené národní prehistorie a jejího duchovního života. Dílo je různorodou sbírkou folklorního materiálu, který autor během několika desetiletí nasbíral sám nebo s pomocí jiných lidí, něco přejal i z literatury a celek interpretoval z hlediska dobové mytologické teorie jako přežitky pohanských mýtů. Nacházíme tu zápisy písní a pověstí často s uvedenými

vypravěči, pohádky, dětské hry, popisy obyčejů a pověr, pokusy o etymologické důkazy vztahu slovanské a indické mytologie, místopisná líčení, zápisky z autorových archeologických výzkumů, poznámky z lokální historie i hospodářské výklady o pěstování skotu. Práce vycházela v letech 1845–1851 v podobě třinácti sešitů spojených do tří dílů a zůstala nedokončena.

Pohádky a pověsti zpracované Karlem Jaromírem Erbenem jsou skromné počtem, ale velké významem. Pověsti o skřítkovi lokalizované do východních a severovýchodních Čech, o vodníkovi umístěné do Prahy a Podskalí a o divých ženách spadají všechny do páté skupiny našeho katalogu numinózních pověstí „Přírodní démoni. Zvířata a rostliny“. Katalog obsahuje také několik odkazů na Národní báchorky a pověsti Boženy Němcové v případech, kdy autorské, novelisticky zpracované texty obsahují motivy pověstí.

Sběry spolku Slavia jsme již zmínili u Grohmana. Lidové próze věnovaný svazek těchto sběrů je nevyváženou sbírkou materiálu, která má přes znamenitou metodologickou průpravu, propracovanou předními odborníky v oboru, kolísavou kvalitu. Málokterý sběratel se totiž metodikou opravdu řídil a odolal pokušení sebraná vyprávění slohově „vylepšit“. Přesto nemůžeme práci jakožto první pokus o generální sběr folklorní prózy s odbornými ambicemi opomenout a do katalogu ji zařazujeme v podobě kriticky uspořádaného výboru Karla Dvořáka (Dvořák 1984).

Nejvýznamnějším zdrojem moravského lidového vyprávění 19. století jsou Moravské národní pohádky a pověsti z okolí rožnovského Beneše Methoda Kuldy. Pro pověsti je důležitý zejména zvláštní oddíl Národní pověry a obyčeje v okolí Rožnovském na Moravě, který vyšel až jako součást druhého vydání sbírky r. 1874. Kulda zapisoval věrně podle diktátu vypravěčů, avšak jako vydavatel se projevil jako konzervativní kněz a cenzor. Přibližně polovinu zapsaných textů vyřadil z publikování – šlo o další varianty jedné látky, slohově slabá vyprávění, obhroublé a drastické texty, a také ty, které se vysmívaly církvi a náboženství. Publikované texty pak upravoval – nářečí převedl do spisovného jazyka a texty uhladil jak stylově, tak i obsahově. Zásahy do dějové osnovy byly však spíše výjimečné, muselo se jednat o pro Kuldu nepřijatelné pasáže erotického či skatologického charakteru.

20. a 21. století

Přesné a spolehlivé zápisy lidového vyprávění přinesl jako první Václav Tille¹⁾ a mezi svými studenty je propagoval Jiří Polívka, který svými komentáři či poznámkami přispěl do některých sbírek podávajících věrný obraz ústní tradice.²⁾ Nevzniklo však žádné organizované úsilí, které by se zaměřilo na odborný sběr a výzkum našeho lidového vyprávění, tato práce zůstala na bedrech jednotlivců.³⁾ První místo mezi nimi náleží Josefu Štefanu Kubínovi (1864–1965), který shromáždil monumentální soubor lidových vyprávění velké hodnoty odborné i umělecké. Nejprve sbíral mezi Čechy v Kladsku, kde se od poloviny 18. století udrželo jedenáct vsí se zachovanou češtinou jako dorozumivacím jazykem. Nasbíral 173 pohádek, pověstí i jiných lidových povídek od dvaceti dvou vypravěčů a vydal je nejprve v letech 1908–1914 jako přílohu k Národopisnému věstníku československému. Proslulé se staly sběry v Podkrkonoší vydané ve třech svazcích v letech 1922–1926. Kubín v nich shromáždil 572 látek od 104 vypravěčů. Stejně jako u kladských vyprávění je k nim připojen komentář Jiřího Polívky, který drží krok s rozsahem materiálu – v části Podhoří západní má 327 stran a ještě pokračuje, ve stručnější podobě, v části Úkrají východní. Kubín podnikal i další, příležitostné sběry po Čechách, v českých emigrantských osadách na Střelínsku u Vratislavi a jako penzista jezdil asi deset let na Hlučínsko. Sám Kubín se vyjádřil: „Bývalo by všech povídek, co jsem za život zapsal, bylo asi patnáct set.“ (Kubín 1985: 341) Znamená to, že přibližně polovina všech zápisů lidové prózy zůstala nepublikována a jejich značná část už nikdy publikována nebude – Kubín sám spálil povídky ze severního Podkrkonoší, které měly být třetím dílem, a v době války se zbavil národopisné monografie o Hlučínsku. Z dochovaných rukopisů zamýšlel Jaromír Jech sestavit dílo Lidové povídky z jiných krajů, které mělo vyjít jako čtvrtý svazek Folkloristického díla J. Š. Kubína v edici Lidové umění slovesné (Kubín 1985: 414). Povídky vyšly nakonec až o mnoho později v Jechově výboru převážně nepublikovaných Kubínových prací Na vaši radost (Kubín 1985). Do katalogu jsme zatím zahrnuli pouze vyprávění z Kladska a Podkrkonoší doplněné o Jechovy návratné výzkumy. Zařazení povídek z jiných krajů bylo odloženo s nadějí, že je bude možno později doplnit i z rukopisných pramenů. Na místa dvou nejvýznamnějších Kubínových sběrů se v padesátých letech vrátil Jaromír Jech. Zatímco v Podkrkonoší našel jen skromné zbytky vypravěčské tradice, v Kladsku nasbíral materiál na objemnou knihu Lidová vyprávění

z Kladska. Publikace obsahuje 230 autentických zápisů vybraných z nových sběrů a na dalších sedmdesát, zapsaných po vysázení knihy, je odkazováno v poznámkách. Jech konstatuje ústup kouzelných pohádek jako celoevropský jev, zato se zvyšuje frekvence pověstí a povídek ze života.

Přesné zápisy z Moravy zastupuje na dlouhou dobu jediná odborná sbírka Povědky lidu opavského a hanáckého. Její opavskou část zapsal v terénu František Stavař, hanáckou část pořídil od různých zapisovatelů Josef Tvrdý a celek doprovodil podrobnými poznámkami Jiří Polívka (Polívka 1916). Cenné zápisy pověstí jsme čerpali i z etnografické práce Augusty Šebestové *Lidské dokumenty a jiné národopisné poznámky* poprvé publikované r. 1900 (Šebestová 2001 – 3. vyd.). Autorka zachovává autentické sdělení vypravěčů, ale neuvádí je, příp. jen velmi obecně napíše „stařenka“ nebo „16 a 20letá“. Většinu pověstí nalezneme v kapitole „Pověsti, pověry a pohádky“, ale další pověsti a pověry, např. o můře či nekřtěňátkách, jsou i v dalších kapitolách. Nářeční záznamy jsme mohli vzít i z majestátní národopisné monografie *Luhačovské Zálesí* (Václavík 1930). Je však škoda, že je nacházíme většinou v poznámkách pod čarou, někdy i v neúplné podobě, jako výběrový doklad k sekundárním textům. Znamenitou sbírkou jsou *Starozlínské pověsti* (Pekárek 1942), které obsahují přesné zápisy pověstí a povídek ze života (a jednu kouzelnou pohádku), doplněné poznámkami, rejstříky a medailony vypravěčů. V doslovu se autor hlásí k historicko-geografické škole, místo věnuje i popisu nářečí a metodice sběru a o svých sběrech prozrazuje: „Zapisoval jsem lidové povídky přes deset let. Na Holešovsku, Zlínsku, Vizovicku, okolo Hostýna a něco také dál na Valašsku. Dosti pověstí jsem zaznamenal také o hradu Lukově a o některých jiných hradech v kraji. Jako první sbírku předkládám „Starozlínské pověsti a lidové povídky“. Pověsti ze Zlínska bude obsahovati další sbírka, a bude-li mi dopřáno, abych mohl pokračovat, zpracuji postupně také ostatní lidové povídky uvedených krajů.“ (Pekárek 1942: 253). Stejně jako v případě jiných autorů, kteří původně plánovali vydat druhý díl své sbírky pověstí – jmenujme např. J. V. Grohmanna či K. Kazdu –, ani Pekárkovi nebylo přáno dovést tuto práci do konce. Hrstku slezských pověstí jsme našli ve vědecké monografii *Hlučínský pohádkář* Josef Smolka (Satke 1958) a v antologii *Pohádky, povídky a humorky ze Slezska* (Satke 1984).

Odborně spolehlivé práce Karla Vaněčka s materiálem ze středních Čech *Lidová vyprávění z Podbrdsku a jiných českých krajů* a *Nová sbírka lidových vyprávění z Podbrdsku* v seznamu pramenů explicitně neuvádíme, neboť jsou součástí katalogu

Drahomíry Daňkovské (Daňkovská 1983). Podobně je tomu se sbírkou Karla Kazdy Pověsti a staré tradice z Podbrdsk, o které autoru napsal Čeněk Zíbrt: „Je to pečlivá snůška, která přináší mnoho nových zkazek a podává bohatý materiál pro lidovědu českou. Mám upřímnou radost. Podařila se Vám“ (Foltýn 2005: 43). Tato sbírka, jejíž plánovaný druhý díl by patrně byl obsahoval pověsti z Příbramska, je již součástí mého vlastního regionálního katalogu (Luffer 2003). Chodsko zastupují sbírky Jindřicha Šimona Baara a Jana Františka Hrušky, i když záměrně nejde o práce pro odborníky a nářečí patří do úst autora, nikoli vypravěče. Antonín Satke píše: „Baarovy a zvláště Hruškovy stylizované pohádky z Chodska mají ráz výchovných knížek pro mládež.“ (Satke 1998: 351). Hruškova pětidílná práce Na hyjtě s podtitulem Chodské pohádky postupně přibírá i další žánry – pověsti a legendy – a v jejím pátém díle už pověsti dominují. Jedinou sbírkou terénních zápisů lidových pověstí z novější doby jsou nenápadná skripta České pověsti ze současného sběru (Šalanda 1989). Obsahuje numinózní pověsti z terénních výzkumů z let 1974–1978 z východních a jižních Čech. Autentické texty věrně zrcadlí stav, v jakém žily zbytky starší vypravěčské tradice: prakticky se vyskytují jen memoráty, pověry a numinózní pověsti, které jsou často torzovitě.

Zvláštním zdrojem jsou současné (nebo též městské) pověsti a fámy, s nimiž nás nedávno seznámil Petr Janeček ve svých tří svazcích komentovaných výborů Černá sanitka (Janeček 2006–2008). Současný folklor, často šířený internetem, má sice odlišnou povahu od tradičního folkloru a žije v jiných podmínkách, ale stále zachovává některé archaické motivy a jiné aktualizuje. Dokazuje tak, že kolektivní mentalita, ze které folklor vyvěrá, se tolik nemění a čím víc hledáme styčných ploch s minulostí tím více jich nacházíme, v případě numinózních pověstí je to např. strach z mrtvých, potřeba odsoudit porušení tabu či víra v prorocká znamení. Z několika set záznamů současného folkloru jsme jich do katalogu vybrali asi padesát, některé z nich byly zařazeny do typu, který sdílí s tradičním materiálem, jiné sloužily pro založení nového typu. Považujeme za potřebné, aby katalog odrážel lidovou pověst ve všech jejích vývojových etapách, neboť „if collecting and archiving are not done continually and systematically, we will be left with only historic materials that reveal nothing about the current meanings and functions of relevant folklore expressions rooted in the present-day social world.“ (Dégh 2001: 26).

Užitečný materiál je ukrytý i v časopiseckých článcích. Antonín Robek publikoval 74 přesných zápisů numinózních pověstí i s pasportizací sebraných Emilií Vejžvaldovou

na Pelhřimovsku v letech 1925–1928 (Robek 1987). Jde jen o ukázkou z díla srovnatelného s Lidskými dokumenty Augusty Šebestové, jehož rukopis by byl užitečný pro dokumentaci i dalších žánrů folklorní prózy. Ukázkou dvanácti pověstí z nedávno objeveného rukopisu v Kroměříži přinesla Iva Vlčková (Vlčková 2000). Rukopis čítá dohromady 138 pověstí zapsaných v letech 1909–1911. Zápisy jsou v nářečí a jsou k nim uvedeni jejich vypravěči i sběratelé. Sbírka tak představuje pro folkloristu významný pramen, který by měl být v budoucnu minimálně celý zkatalogizován.

Zvláštní pozornost jsme věnovali regionálním dialektologickým pracím našich jazykovědců, kteří obvykle připojili k teoretickým studiím i ukázky souvislé promluvy, ponechané v autentické formě. Kromě nezkresleného nářečí nám tak zanechali i nezkreslené lidové pověsti a další vypravěčské žánry, které jim jejich informátoři sdělili.

Nejdůležitějším dílem je již zmíněné Nářečí českomoravské (Hošek 1900–1905), v němž najdeme stovky pověstí, memorátů o robotě a válkách, pověr, a také několik pohádek. Ignác Hošek nebylo v národopisných kruzích neznámé jméno, v letech 1896–1903 publikoval v Českém lidu porůznu ukázky terénních zápisů pověstí z okolí svojanovského a bysterského. Výjimečné postavení patří jeho práci nejen díky velkému množství zachycené lidové slovesnosti, ale i díky použití metody návratného výzkumu. Několik vyprávění zapsal Hošek dvakrát s časovým odstupem několika let, a zachoval nám tak svědectví o jejich životě ve vypravěčském repertoáru. Nejzajímavější byl záznam dvou variant pověsti o mrtvém milém, který se vrací, dokud není zrušen slib, který jej poutá k bývalé milé. Pověst, zapsaná odděleně od dvou manželů v rozmezí tří let, dokonce inspirovala J. Jecha k dalšímu návratnému výzkumu, a skutečně roku 1967 sebral Jech jen málo odlišnou variantu stejné pověsti od vnuka vypravěčů (Jech 1970–1971).

Z prací z první poloviny dvacátého století můžeme zvýraznit Popis a rozbor nářečí stře-dobečevského (Kašík 1908), který obsahuje na dvě desítky vyprávění – pověstí i pohádek. V ostatních dílech daného období počet vyprávění nepřesáhne deset (Kellner 1939, Kellner 1949, Kolaja 1934, Svěrák 1941, Vydra 1923).

Mezi dialektologickými studiemi po r. 1950 jsou pro folkloristu nejdůležitější dvoj-dílná Česká nářečí jihozápadní (Voráč 1955–1976), která sice vyšla s dvacetiletým odstu-pem, ale materiál v ukázkách pochází shodně z konce 40. a začátku 50. let. Sám autor si je vědom i obsahové kvality nářečních ukázek a píše o nich: „Zachycují i některé lidové zvyky a tradice a konečně přinášejí i doklady lidové tvořivosti slohové, lidového umění

vypravěčského. Fabulační schopnost lidová je dosud výrazně uchována zejména na Chodsku, kde bývají některé pohádky lokalisovány do místního prostředí.“ (Voráč 1955: 82). V celkovém množství 210 nářečních textů nalezneme přes dvě desítky pověstí, žertovnou pohádku a humorku. O něco méně pověstí vytěžíme z Nářečí na Kelečsku (Králík 1984), ale stále jde o nadprůměrné množství. Hubenější výsledek získáme u ostatních prací, stejně jako ve starším období v nich nenajdeme více než deset vyprávění (Bachmannová 2008, Lamprecht 1976, Ondřej 2007, Svěrák 1957).

P o z n á m k y

- 1) Tille, Václav: 1901–1902 Povídky sebrané na Valašsku r. 1888. Národopisný sborník československý 7–8. Soubor obsahuje padesát pět hlavně kouzelných pohádek. Autor k nim uvádí bibliografické odkazy na odbornou literaturu a analogické verze pohádek v jiných českých sbírkách, u nichž, stejně jako později v Soupise českých pohádek, popisuje jejich děj.
- 2) Kromě velmi rozsáhlých komentářů, rovnajícím se svým rozsahem spíše samostatným monografiím, ke Kubínovým sbírkám Povídky kladské (1908–1914) a Lidové povídky z českého Podkrkonoší (1922–1926), a také ke sbírce Povídky lidu opavského a hanáckého (1916) Františka Stavaře a Josefa Tvrdého, napsal Polívka srovnávací poznámky i pro sbírku Karla Vaněčka Lidová vypravování z Podbrdsku a jiných českých krajů (1928). Jako vzor sloužily Polívkovy práce mj. pro Karla Kazdu a jeho sbírku Pověsti a staré tradice z Podbrdsku (1923), i když autor uznává, že nemohl dosáhnout jazykové věrnosti orální tradice kvůli nedostatku vypravěčů a nutnosti čerpat z písemných pramenů (Kazda 1923: XI).
- 3) Výjimkou byla sběratelská akce lidového vyprávění na Moravě iniciovaná ve třicátých letech Frankem Wollmannem. Nasbíraný materiál byl však nedopatřením po Wollmanově smrti zničen. Zachránil se jen malý zlomek ze sběrů F. Váhaly ze Slezska z povodí Ostravice z r. 1931, jejichž kopie si pořídil Slezský studijní ústav v Opavě. Většina textů byla publikována v časopise Radostná země a v knize Antonína Satkeho Pohádky, povídky a humorky ze Slezska (1984) (Satke 1998: 353).

4. Seznam použité literatury

AARNE, Antti – THOMPSON, Stith: 1928 – The Types of the Folk-Tale. A Classification and Bibliography. Antti Aarne's Verzeichnis der Märchentypen (FF Communications No. 3) translated and enlarged. (FF Communications 74). Helsinki: Academia Scientiarum Fennica.

AARNE, Antti – Thompson, Stith: 1960 – Typy ľudových rozprávok I.–III. Praha: Společ. čsl. národopisců.

AARNE, Antti – THOMPSON, Stith: 1961 – The Types of the Folktale. A Classification and Bibliography. Antti Aarne's Verzeichnis der Märchentypen (FF Communications No. 3) Translated and Enlarged by Stith Thompson. (FF Communications 184). Helsinki: Academia Scientiarum Fennica.

ABRAHAMSON, Roger D.: 1976 – The Complex Relations of Simple Forms. In: Folklore Genres. Austin: 193–214.

ALEXANDER, Marc: 2002 – A Companion to the Folklore, Myths & Customs of Britain. Stroud: Sutton.

ALVER, Brynjulf: 1967 – Category and Function. *Fabula* 9: 63–69.

ANDREJEV, Nikolaj Petrovič: 1929 – Ukazatel skazočnych sjužetov po sisteme Aarne. Lenigrad: Izd. Gos. Russ. Geogr. Obščestva.

APO, Satu: 1992 – Analysing the contents of narratives: Methodical and technical observations. In: Kvideland, Reimund (ed.): Folklore processed. Helsinki: 62–72.

ASHLIMAN, D. L.: 2006 – Fairy Lore. A Handbook. (Greenwood Folklore Handbooks). Westport: Greenwood.

BASCOM, William R.: 1954 – Four functions of folklore. *The Journal of American Folklore* 67: 333–349.

BAUSINGER, Hermann: 1968 – Formen der „Volks poesie“. Berlin: Erich Schmidt.

BEN-AMOS, Dan: 1976a – The Concepts of Genre in Folklore. In: Folk narrative research. Some papers presented at the VI Congress of the International Society for Folk Narrative Research. Helsinki: 30–43.

- BEN-AMOS, Dan: 1976b – Analytical Categories and Ethnic Genres. In: *Folklore Genres*. Austin: 215–242.
- BENEŠ, Bohuslav: 1990 – Česká lidová slovesnost. Výbor pro současného čtenáře. Praha: Odeon.
- BIHARI, Anna: 1978–1979 – Notes on the Catalogue of Hungarian Folk Belief Legends. In: *Artes Populares* 4–5: 83–102.
- BIHARI, Anna: 1980 – Magyar hiedelemmonda katalógus/A Catalogue of Hungarian Folk Belief Legends. In: *Előmunkálatok a magyárság néprajzához* 6. Budapest: MTA Néprajzi Kutató Csoport.
- BLŮMLOVÁ, Dagmar: 1991–1992 – Václav Tille a počátky české folkloristiky. In: *Jihočeský sborník historický LX–LXI*. České Budějovice: 60–69.
- BOLDAN, Kamil: 1988 – Sbíрка exempel Historiae variae moralisatae v rukopisu Státní knihovny ČSR Praha VIII H 6. *Miscellanea oddělení rukopisů a vzácných tisků* 5: 69–88.
- BRIGGS, Katharine M. –Tongue, Ruth L. (ed.): 1965 – *Folktales of England*. Chicago: University of Chicago press.
- BRIGGS, Katharine M.: 1991 – *A Dictionary of British Folk-tales in the English Language*. Part A Folk Narratives, Vol. 1 and 2. London, New York.
- BRIGGS, Katharine M.: 1991 – *A Dictionary of British Folk-tales in the English Language*. Part B Folk Legends, Vol. 1 and 2. London, New York.
- BRILL, Tony: 1967 – Der rumänische Sagenkatalog. *Fabula* 9: 293–302.
- BROUČEK, Stanislav – JEŘÁBEK, Richard (ed.): 2007 – *Lidová kultura. Národopisná encyklopedie Čech, Moravy a Slezska*. Praha: Etnologický ústav Akademie věd České republiky v Praze a Ústav evropské etnologie Filozofické fakulty Masarykovy univerzity v Brně v nakl. Mladá fronta.
- BROWN, Mary Ellen – ROSENBERG, Bruce A. (ed.): 1998 – *Encyclopedia of folklore and literature*. Santa Barbara: ABC–CLIO.
- BRUFORD, Alan: 1967 – Scottish Gaelic Witch Tales. A Provisional Type-List. In: *Scottish Studies* 11: 13–47.

BRUNVAND, Jan Harold: 1993 – *The Baby Train and Other Lusty Urban Legends*. New York, London: Norton & Co.

BRUNVAND, Jan Harold: 2001 – *Encyclopedia of Urban Legends*. Santa Barbara: ABC-CLIO.

Československá vlastivěda III. Lidová kultura. 1968 – Praha: Orbis.

DAŇKOVSKÁ, Drahomíra: 1983 – *Pověsti Podbrdská*. In: *Vlastivědný sborník Podbrdská* 24. Příbram: 5–85.

DÉGH, Linda; VÁZSONYI, Andrew: 1976 – *Legend and Belief*. In: *Folklore Genres*. Austin: 93–123.

DÉGH, Linda: 1992 – *What kind of people tell legends?* In: Kvideland, Reimund (ed.): *Folklore processed*. Helsinki: 104–113.

DÉGH, Linda: 2001 – *Legend and Belief. Dialectics of a Folklore Genre*. Bloomington: Indiana University Press.

DOORNKAAT, Hans ten – SCHENDA, Rudolf (ed.): 1988 – *Sagenerzähler und Sagensammler der Schweiz. Studien zur Produktion volkstümlicher Geschichte und Geschichten vom 16. bis zum frühen 20. Jahrhundert*. Bern; Stuttgart: Paul Haupt.

DORSON, Richard M. (ed.): 1972 – *Folklore and Folklife: An Introduction*. Chicago, London: The University of Chicago Press.

DORSON, Richard M.: 1975 – *National Characteristics of Japanese Folktales*. *Journal of the Folklore Institute* 12: 241–256.

DORSON, Richard M.: 1976 – *Folklore and Fakelore: essays toward a discipline of folk studies*. Cambridge: Harvard University Press.

DUNDES, Alan: 1964 – *The Morphology of North American Indian Folktales*. (FF Communications 195). Helsinki: Academia Scientiarum Fennica.

DVOŘÁK, Karel: 1978 – *Soupis staročeských exempel. Index exemplorum paleo-bohemiorum*. Praha: Univerzita Karlova.

DVOŘÁK, Karel: 1994 – *Mezi folklórem a literaturou*. (Studie z české a německé folkloristiky). Praha: Karolinum.

- DVOŘÁK, Karel: ca 1989 – Index exemplorum paleobohemicorum. Rkp.
- DVOŘÁK, Karel: 2001 – Nejstarší české pohádky. Praha: Argo.
- EL-SHAMY, Hasan M.: 1995 – Folk traditions of the Arab world. A guide to motif classification I. Bloomington: Indiana University Press.
- EL-SHAMY, Hasan M.: 1998 – A Response to Jason's Review [of El-Shamy's Folk Traditions of the Arab World]. *Asian Folklore Studies* 57: 345–355.
- EL-SHAMY, Hasan M.: 2004 – Types of the Folktale in the Arab World. A Demographically Oriented Tale-Type Index. Bloomington: Indiana University Press.
- EL-SHAMY, Hasan M.: 2006 – A Motif Index of The Thousand and One Nights. Bloomington: Indiana University Press.
- Enzyklopädie des Märchens 1–12. Handwörterbuch zur historischen und vergleichenden Erzählforschung. 1975–2007 – Berlin: Walter de Gruyter.
- FOLTÝN, Tomáš: 2005 – Osobnost Karla Kazdy. *Český kras* 31: 42–46
- FRAZER, James G.: 1978 – The Golden Bough. A Study in Magic and Religion. London: Macmillan.
- FROLEC, Václav: 1970 – Bulharské lidové pohádky. Praha: Odeon.
- GAŠPARÍKOVÁ, Viera: 1971 – Slovenské ľudové humoristické rozprávania a ich medzinárodné vzťahy. *Slovenský národopis* 19: 221–232.
- GAŠPARÍKOVÁ, Viera: 1986 – Slovenská ľudová próza a jej súčasné vývinové tendencie. Bratislava: Národopisný ústav SAV.
- GAŠPARÍKOVÁ, Viera: 1991–1992 – Katalóg slovenskej ľudovej prózy I.–II.: Archív Prof. Franka Wollmana = Catalogue of Slovak Folk Prose I.–II.: From Prof. Frank Wollman's Archives. Bratislava: Národopisný ústav SAV.
- GAŠPARÍKOVÁ, Viera (red.): 1993 – Slovenské ľudové rozprávky 1.: Stredné Slovensko. Bratislava: Veda.
- GAŠPARÍKOVÁ, Viera (red.): 2001 – Slovenské ľudové rozprávky 2.: Západné Slovensko. Bratislava: Veda.

- GAŠPARÍKOVÁ, Viera (red.): 2004 – Slovenské ľudové rozprávky 3.: Východné Slovensko. Bratislava: Veda.
- GAŠPARÍKOVÁ, Viera: 2006 – Wollmanovská zberateľská akcia ľudovej prózy a vznik diela Slovenské ľudové rozprávky I.–III. In: Slavista Frank Wollman v kontexte literatúry a folklóru. Bratislava; Brno: 67–93.
- GEORGES, Robert A.: 1983 – The Universality of the Tale-Type as Concept and Construct. *Western Folklore* 42: 1, 21–28.
- GEORGES, Robert A.; JONES, Michael Owen: 1995 – *Folkloristics. An introduction.* Bloomington: Indiana University Press.
- GOLDBERG, Christine: 1974 – Traditional American Witch Legends. A Catalog. *Indiana Folklore* 7: 77–108.
- GRANGER, Byrd Howell: 1977 – A Motif Index for Lost Mines and Treasures Applied to Redaction of Arizona Legends, and to Lost Mine and Treasure Legends Exterior to Arizona. (FF Communications 218). Helsinki: Academia Scientiarum Fennica; Tucson: The University of Arizona Press.
- GREEN, Thomas A. (ed.): 1997 – *Folklore: An encyclopedia of beliefs, customs, tales, music, and art.* Santa Barbara: ABC–CLIO.
- GREVERUS, Ina-Maria – HEILFURTH, Gerhard: 1967 – *Bergbau und Bergmann in der deutschsprachigen Sagenüberlieferung Mitteleuropas. Bd. 1. Quellen.* Marburg.
- GUSEV, Viktor Je.: 1978 – *Estetika folklóru.* Praha: Odeon.
- HAASE, Donald (ed.): 2008 – *The Greenwood encyclopedia of folktales and fairy tales* 1–3. Westport: Greenwood Press.
- HAND, Wayland D.: 1965 – Status of European and American Legend Study. *Current Anthropology* 6: 439–446.
- HARING, Lee: 1982 – Malagasy Tale Index. (FF Communications 231). Helsinki: Academia Scientiarum Fennica.
- HARRIS-LOPEZ, Trudier: 2003 – Genre. In: Feintuch, Burt (ed.): *Eight words for the study of expressive culture.* Urbana: 99–120.

- HEISSIG, Walther: 1979 – Gedanken zu einer strukturellen Motiv-Typologie des mongolischen Epos. In: Heissig, Walther (ed.): Die mongolischen Epen. Bezüge, Sinndeutung und Überlieferung. (Ein Symposium). Wiesbaden: 9–27.
- HEROLDOVÁ, Olga: 1970 – Pověrečná povídka na Moravských Kopanicích, její vyprávění a vypravěčské příležitosti. *Národopisné aktuality* 7: 109–116.
- HIEMÄE, Mall – KRIKMANN, Arvo: 1992 – On stability and variation on type and genre level. In: Kvideland, Reimund (ed.): *Folklore processed*. Helsinki: 127–140.
- HLÔŠKOVÁ, Hana: 1991 – K problematike klasifikácie a katalogizácie povestí. In: *Folklorne žánre – archívy – katalógy*. Bratislava: 103–112.
- HOLBEK, Bengt: 1987 – *Interpretation of Fairy Tales*. (FF Communications 239). Helsinki: Academia Scientiarum Fennica.
- HORÁLEK, Karel: 1970 – Elementární epické struktury a klasifikace pohádek. In: *Sborník Pedagogické fakulty University Karlovy v Praze*: 137–146.
- HORÁLEK, Karel: 1979 – K legendám a povídkám o předurčení smrti. In: *Folklór a světová literatura*. Praha: 142–150.
- HORÁLEK, Karel: 1981 – Folklórní žánry a jejich klasifikace. *Národopisné aktuality* 18: 253–262.
- HÖTTGES, Valerie: 1937 – *Typenverzeichnis der deutschen Riesen- und riesischen Teufelssagen*. (FF Communications 122). Helsinki: Academia Scientiarum Fennica.
- HRABĚTOVÁ, Irena: 1988 – Pověst o původu erbu srdce s plameny. *Literatura a folklór*. In: *Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity*: 109–113.
- HRDLIČKOVÁ, Věna: 1976 – *Japanese Professional Storytellers*. In: *Folklore Genres*. Austin: 171–190.
- HRUŠKOVÁ–PROFOUSOVÁ, Marie: 1975 – *Památné stromy v českém ústním podání a v literatuře*. Praha: FF UK, Rkp.
- CHOI, In-Hak: 1979 – *A type index of Korean folktales*. Seoul: Myong Ji University.

- CHRISTIANSEN, Reidar Th.: 1958 – The Migratory Legends. A Proposed List of Types with a Systematic Catalogue of the Norwegian Variants. (FF Communications 175). Helsinki: Academia Scientiarum Fennica.
- CHRISTIANSEN, Reidar Th.: 1964 – Folktales of Norway. London: Routledge & Kegan Paul.
- IKEDA, Hiroko: 1971 – A Type and Motif Index of Japanese Folk-Literature. (FF Communications 209). Helsinki: Academia Scientiarum Fennica.
- JANČÁŘ, Josef a kol.: 2000 – Lidová kultura na Moravě. Strážnice: Ústav lidové kultury; Brno: Muzejní a vlastivědná společnost.
- JANOTKA, Miroslav – KLÍMOVÁ, Dagmar: 1971 – Vyprávění o hadech v soudobé lidové tradici. *Český lid* 58: 129–155.
- JASON, Heda: 1965 – Jewish Oriental Legends. Rkp.
- JASON, Heda: 1965 – Types of Jewish-Oriental oral tales. *Fabula* 7: 115–224.
- JASON, Heda: 1969 – A Multidimensional Approach to Oral Literature. *Current Anthropology* 10: 413–426.
- JASON, Heda; Schnitzler, Otto: 1970 – The Eberhard-Boratav Index of Turkish Folktales in the Light of the New Revision of Aarne-Thompson's Types of the Folktale. In: Noy, Dov – Ben-Ami, Issachar (ed.): *Folklore Research Center Studies I*. Jerusalem: 43–71.
- JASON, Heda: 1971 – Concerning the „Historical“ and the „Local“ Legends and Their Relatives. *The Journal of American Folklore* 84: 134–144.
- JASON, Heda: 1975 – Ethnopoetics. A Multilingual Terminology. Jerusalem: Israel Ethnographic Society.
- JASON, Heda: 1977 – A Model for Narrative Structure in Oral Literature. In: Jason, Heda – Segal, Dimitri (ed.): *Patterns in Oral Literature*. The Hague: 99–139.
- JASON, Heda: 1988 – Folktales of the Jews of Iraq. Tale-types and genres. Or Yehuda: Babylonian Jewry heritage center.

JASON, Heda: 2000 – Motif, Type and Genre. A Manual for Compiling of Indices & A Bibliography of Indices and Indexing. (FF Communications 273). Helsinki: Academia Scientiarum Fennica.

JASON, Heda (rec.): 2006 – Uther, Hans-Jörg: 2004 – The Types of International Folktales. A Classification and Bibliography. Based on the System of Antti Aarne and Stith Thompson. Parts I–III. (FF Communications 284–286). Helsinki: Academia Scientiarum Fennica. *Fabula* 47: 172–186.

JASON, Heda: 2007 – About „Motifs“, „Motives“, „Motuses“, „-Etic/s“, „-Emic/s“, and „Allo/s-“, and How They Fit Together. An Experiment in Definitions and in Terminology. *Fabula* 48: 85–99.

JAUHIAINEN, Marjatta: 1998 – The Type and Motif Index of Finnish Belief Legends and Memorates. Revised and enlarged edition of Lauri Simonsuuri's Typen- und Motivverzeichnis der finnischen mythischen Sagen (FF Communications No. 182). (FF Communications 267). Helsinki: Academia Scientiarum Fennica.

JECH, Jaromír: 1958 – Příspěvek k otázkám vydávání prozaického folkloru. *Československá etnografie* 6: 166–179.

JECH, Jaromír: 1964 – Variabilität der Sagen und einige Fragen der Katalogisierung. *Acta Ethnographica Academiae Scientiarum Hungaricae* XIII: 107–110.

JECH, Jaromír: 1970–1971 – Poznámka k otázce dlouhověkosti prozaické tradice. *Národopisný věstník československý* V–VI: 101–116.

KAIVOLA-BREGENHØJ, Annikki: 1992 – The context of narrating. In: Kvideland, Reimund (ed.): *Folklore processed*. Helsinki: 153–166.

KAZDA, Karel: 1923 – *Pověsti a staré tradice z Podbrdská*. Beroun: vl. nákl.

KERBELYTĚ, Bronislava: 2001 – Tipy narodnych skazanj. Strukturno-semantičeskaja klassifikacija litovskich etiologičeskich, mifologičeskich i istoričeskich skazanj i predanj / The types of folk legends. The structural-semantic classification of Lithuanian aetiological, mythological and historical legends. Sankt-Peterburg: Jevropejskij dom.

KERBELYTĚ, Bronislava: 2005 – Tipy narodnych skazok. Strukturno-semantičeskaja klassifikacija litovskich narodnych skazok I.–II. Moskva: Rossijskij gosudarstvennyj gumanitarnyj universitet.

KLÍMOVÁ–RYCHNOVÁ, Dagmar: 1963a – Příprava katalogu českých pověstních žánrů. Slovenský národopis 11: 439–484.

KLÍMOVÁ–RYCHNOVÁ, Dagmar: 1963b – Katalog lidové prózy Nové Lhoty na Hornácku. Český lid 50: 213–230.

KLÍMOVÁ–RYCHNOVÁ, Dagmar: 1966 – Katalog hornáckých lidových vyprávění. In: Hornácko. Život a kultura lidu na moravsko-slovenském pomezí v oblasti Bílých Karpat. Brno: Blok: 549–576.

KLÍMOVÁ–RYCHNOVÁ, Dagmar: 1974 – Zum Studium der Schlangenthematik in der Prosafolklore der Slawen. In: Ethnologia slavica 1973. Bratislava: 197–213.

KLÍMOVÁ–RYCHNOVÁ, Dagmar: 1975 – Možnosti srovnávacího bádání ve folklóru. In: Václavkova Olomouc 1972. Praha: 143–151.

KLÍMOVÁ–RYCHNOVÁ, Dagmar: 1990 – Lidová próza. In: Západočeská vlastivěda. Národopis. Plzeň: 152–171.

KLÍMOVÁ, Dagmar: 1959a – Ke studiu pověsti v dnešním lidovém podání. Poznámky z orientačního výzkumu na Pelhřimovsku. Český lid 46: 114–119.

KLÍMOVÁ, Dagmar: 1959b – Pověsti o pokladech na moravském Hornácku. Český lid 46: 266–276.

KLÍMOVÁ, Dagmar: ca 1964 – Vorbereitung eines Katalogs tschechischer abergläubischer Sagen aus der Tschechoslowakei. Rkp.

KLÍMOVÁ, Dagmar: 1971 – K otázkám formy historické pověsti. Rozbor látek s námětem tureckých válek s veršovou vložkou. In: Lidová tradice. Praha: 127–142.

KLÍMOVÁ, Dagmar: 1972a – Vodník v českém lidovém podání. Český lid 59: 130–153.

KLÍMOVÁ, Dagmar: 1972b – Styčné body katalogizace lidové písně a lidové prózy. In: Lidová píseň a samočinný počítač I. Brno: 125–139.

- KLÍMOVÁ, Dagmar: 1980a – Lidové vyprávění v období národního obrození v Čechách. Praha: Ústav pro etnografii a folkloristiku ČSAV.
- KLÍMOVÁ, Dagmar: 1980b – Hospodářik v českém lidovém podání. *Český lid* 67: 214–222.
- KLÍMOVÁ, Dagmar: 1983a – K českým folklórním tradicím zbojnickým a loupežnickým. *Slovenský národopis* 31: 185–196.
- KLÍMOVÁ, Dagmar: 1983b – Úvahy k projektu slovanského katalogu pověstních žánrů. In: *Československá slavistika 1983. Folklór – literatura*. Praha: 253–260.
- KLÍMOVÁ, Dagmar: 1984 – Smysl a význam pohádky v moderní společnosti. Na okraj Tolkienova *Hobita* v Dorůžkově interpretaci. In: *Tradice lidové slovesnosti v současné literatuře*. Opava: 53–63.
- KLÍMOVÁ, Dagmar: 1987 – Lidová slovesnost. In: *Jihočeská vlastivěda. Národopis. České Budějovice*: 149–158.
- KLÍMOVÁ, Dagmar: 1990 – Ohlas tereziánských a josefínských reforem v lidových pověstech. In: *Počátky českého národního obrození. Společnost a kultura v 70.–80. letech 18. století*. Praha: 207–213.
- KLÍMOVÁ, Dagmar: 1991 – Úvahy k formě pověsti a otázkám její katalogizace. In: *Folklorne žánre – archívy – katalógy*. Bratislava: 94–102.
- KLÍMOVÁ, Dagmar: 2006 – To všechno jsem já. Ohlédnutí při příležitosti osmdesátin folkloristky Dagmar Klímové. Liberec: Bor.
- KLÍMOVÁ, Dagmar: Česká pověrečná povídka. Heslář. Rkp.
- KLÍMOVÁ, Dagmar: Seznam českých pověrečných bytostí. Rkp.
- KLINTBERG, Bengt af: 1993 – The Types of the Swedish Folk Legend. Report on an Unfinished Catalogue. *Arv* 49: 67–74.
- KÖRNER, Tamás: 1970 – Mutatvány a keszülő Magyar Hiedelemmonda Katalógusból: A Halál és a Halottak/A Chapter from the Hungarian Folk Belief Legend Catalogue in Preparation: Death and the Dead. *Ethnographia* 81: 55–87.
- KRAUS, Arnošt: 1917 – Blaník. *Národopisný věstník českoslovanský* 12: 113–128.
- KRZYŻANOWSKI, Julian: 1962–1963 – Polska bajka ludowa w ukladzie systematycznym I.–II. Wrocław; Warszawa; Kraków.

- KRZYŻANOWSKI, Julian: 1967 – Legend in Literature and Folklore. *Fabula* 9: 111–117.
- KUBÍN, Josef Štefan: 1985 – Na vaši radost. Hradec Králové: Kruh.
- KUŤÁKOVÁ, Eva – VIDMANOVÁ, Anežka a kol.: 2004 – Slovník latinských spisovatelů. Praha: Leda.
- LEACH, Maria (ed.): 1972 – Funk & Wagnalls standard dictionary of folklore mythology and legend. New York: Funk & Wagnalls.
- LEGMAN, Gershon: 1962 – Toward a Motif-Index of Erotic Humor. *The Journal of American Folklore* 75: 227–248.
- LEŠČÁK, Milan – SIROVÁTKA, Oldřich: 1982 – Folklór a folkloristika: (o l'udovej slovesnosti). Bratislava: Smena.
- LEŠČÁK, Milan: 1991 – Ku kritériám vymedzenia folklórnych žánrov. In: *Folklórne žánre – archívy – katalógy*. Bratislava: 43–51.
- LÜTHI, Max: 1965 – Gehalt und Erzählweise der Volkssage. In: *Sagen und ihre Deutung*. Göttingen: 11–27.
- LÜTHI, Max: 1976 – Aspects of the Märchen and the Legend. In: *Folklore Genres*. Austin: 17–33.
- MARZOLPH, Ulrich: 1984 – Typologie des persischen Volksmärchens. Beirut: Orient-institut der Deutschen Morgenlandischen Gesellschaft.
- MOCNÁ, Dagmar – PETERKA, Josef a kol.: 2004 – Encyklopedie literárních žánrů. Praha; Litomyšl: Paseka.
- MÜLLER, Ingeborg – RÖHRICH, Lutz: 1967 – Deutscher Sagenkatalog. X. Der Tod und die Toten. *Deutsches Jahrbuch für Volkskunde* 13: 346–397.
- NATHHORST, Bertel: 1969 – Formal or Structural Studies of Traditional Tales. The usefulness of some methodological proposals advanced by Vladimir Propp, Alan Dundes, Claude Lévi-Strauss and Edmund Leach. Stockholm.
- NEULAND, Lena: 1981 – Motif-Index of Latvian Folktales and Legends. (FF Communications 229). Helsinki: Academia Scientiarum Fennica.
- ORING, Elliott (ed.): 1986 – Folk Groups And Folklore Genres. An Introduction. Logan: Utah State University Press.

- PETZOLDT, Leander: 1968 – Der Tote als Gast. Volkssage und Exempel. (FF Communications 200). Helsinki: Academia Scientiarum Fennica.
- PETZOLDT, Leander: 1999 – Einführung in die Sagenforschung. Konstanz: UVK Universitätsverlag Konstanz.
- POLÍVKA, Jiří: 1923–1931 – Súpis slovenských rozprávok I.–V. Turčianský Sv. Martin: Matica slovenská.
- POLÍVKA, Jiří: 1932 – Slovanské pohádky I. Úvod. Východoslovanské pohádky. Praha: Slovanský ústav.
- POUROVÁ, Libuše: 1963 – K otázkám třídění pověstí. Český lid 50: 67–73.
- PROPP, Vladimir Jakovlevič: 1999 – Morfologie pohádky a jiné studie. Jinočany: H&H.
- RAUSMAA, Pirkko-Liisa: 1973 – A catalogue of historical and local legends in the Folklore Archives of the Finnish Literature Society. In: Catalogues of Finnish Anecdotes and Historical, Local and Religious Legends. (NIF Publications 3). Turku: 63–108.
- ROBE, Stanley L.: 1973 – Index of Mexican Folktales. Including Narrative Texts from Mexico, Central America, and the Hispanic United States. Berkeley: University of California Press.
- ROBE, Stanley L. (ed.): 1980 – Hispanic Legends from New Mexico. Narratives from the R.D. Jameson Collection. Berkeley: University of California Press.
- ROBERTS, Warren – Thompson, Stith: 1960 – Types of Indic oral tales: India, Pakistan, Ceylon. (FF Communications 180). Helsinki: Academia Scientiarum Fennica.
- SATKE, Antonín: 1998 – Pohádka ve sběrech českých folkloristů po druhé světové válce. Český lid 85: 351–357.
- SATKE, Antonín: 2006 – Nešťastné ukončení wollmanovských moravských sběrů. In: Slavista Frank Wollman v kontexte literatury a folklóru. Bratislava; Brno: 129–130.
- SEKI, Keigo: 1957–1958 – Nihon mukašibanaši šúsei III. Warabanaši mukašibanaši. Tókjó: Kadokawa shoten.
- SEKI, Keigo: 1966 – Types of Japanese Folktales. Asian Folklore Studies 25: 1–220.
- SIMEK, Rudolf: 1993 – Dictionary of Northern Mythology. Woodbridge: D. C. Brewer.
- SIMONSUURI, Lauri: 1961 – Typen- und Motivverzeichnis der finnischen mythischen Sagen. (FF Communications 182). Helsinki: Academia Scientiarum Fennica.

- SINNINGHE, J. R. W.: 1943 – Katalog der niederländischen Märchen-, Ursprungssagen, Sagen- und Legendenvarianten. (FF Communications 132). Helsinki: Academia Scientiarum Fennica.
- SIROVÁTKA, Oldřich: 1964 – Lidová pověst a její výzkum na Moravě. In: Slovácko 1962–1963. Uherské Hradiště: 58–66.
- SIROVÁTKA, Oldřich: 1967 – Česká lidová slovesnost a její mezinárodní vztahy. Praha: Academia,
- SIROVÁTKA, Oldřich: 1971 – Dějiny a lidové podání. Slovenský národopis 19: 534–546.
- SIROVÁTKA, Oldřich: 1978 – Potřeba a předpoklady dokumentace a zpracování lidové prózy na samočinných počítačích. Musicologica slovacca 6: 243–251.
- SIROVÁTKA, Oldřich: 1992 – Hledání cest české slovesné folkloristiky. Český lid 79: 82–84.
- SIROVÁTKA, Oldřich – ŠRÁMKOVÁ, Marta: 1990 – Katalog českých lidových balad. I. Demonologické náměty. II. Legendární náměty. Brno: Ústav slavistiky ČSAV.
- SIROVÁTKA, Oldřich: 1998 – Česká pohádka a pověst v lidové tradici a dětské literatuře. Brno: Ústav pro etnografii a folkloristiku AV ČR.
- SIROVÁTKA, Oldřich: 2002 – Folkloristické studie. Brno: Etnologický ústav AV ČR.
- SVOBODA, Josef František: 1938 – Horácké pohádky a pověsti. In: Horácko: Kulturní a hospodářský obraz kraje. Velké Meziříčí: Družstvo Horácko: 128–146.
- ŠRÁMKOVÁ, Marta: 2008 – Česká prozaická folkloristika v letech 1945–2000: (přehled, vývoj, témata, bibliografie). Praha: Etnologický ústav AV ČR.
- TATUM, Jim C.: 2000 – A motif-index of Luis Rosado Vega's Mayan legends. (FF Communications 271). Helsinki: Academia Scientiarum Fennica.
- THOMPSON, Stith: 1977 – The Folktale. Berkeley: University of California Press.
- THOMPSON, Stith: 1955–1958 – Motif-Index of Folk-Literature. A Classification of Narrative Elements in Folk-Tales, Ballads, Myths, Fables, Mediæval Romances, Exempla, Fabliaux, Jest-Books and Local Legends. I.–VI. (FF Communications 106–109, 116, 117). Helsinki: Academia Scientiarum Fennica.

- TILLE, Václav: 1918 – Polívkovy studie ze srovnávací literatury. In: Sborník prací věnovaných prof. dr. J. Polívkovi k šedesátým narozeninám. Národopisný věstník československý 13: 1–216.
- TILLE, Václav: 1921 – Verzeichnis der böhmischen Märchen. (FF Communications 34). Helsinki: Academia Scientiarum Fennica.
- TILLE, Václav: 1929–1937 – Soupis českých pohádek I.–II./2. Praha: Česká akademie věd a umění.
- TING, Nai-tung: 1978 – A Type Index of Chinese Folktales in the Oral Tradition and Major Works of Non-Religious Classical Literature. (FF Communications 223). Helsinki: Academia Scientiarum Fennica.
- TUBACH, Frederic C.: 1969 – Index Exemplorum. A Handbook of Medieval Religious Tales. (FF Communications 204). Helsinki: Academia Scientiarum Fennica.
- ULRYCHOVÁ, Marta: 2005 – Prozaický folklor na Chodsku. In: Český les. Příroda, historie, život. Praha: 635–640.
- UTHER, Hans-Jörg: 1984 – Einige Bemerkungen zum gegenwärtigen Stand der Klassifizierung von Volkserzählungen. In: Kvideland, Reimund; Selberg, Torunn (ed.): Papers II. The 8th Congress for the International Society for Folk Narrative Research. Bergen, June 12th–17th 1984. Bergen: 249–256.
- UTHER, Hans-Jörg: 1996 – Type- and Motif-Indices 1980–1995: An Inventory. Asian Folklore Studies 55: 299–317.
- UTHER, Hans-Jörg: 1997 – Indexing Folktales: A Critical Survey. From the Past to the Present. Journal of Folklore Research 34: 209–220.
- UTHER, Hans-Jörg: 2000 – Classifying folktales. The Third Revision of the Aarne–Thompson Tale Type Index (FFC 184). FF Network 20: 11–13.
- UTHER, Hans-Jörg: 2004 – The Types of International Folktales. A Classification and Bibliography. Based on the System of Antti Aarne and Stith Thompson. Parts I–III. (FF Communications 284–286). Helsinki: Academia Scientiarum Fennica.
- VANĚČEK, Karel: 1928 – Lidová vypravování z Podbrdsku a jiných českých krajů. Plzeň: Společnost pro národopis a ochranu památek.
- VANĚČEK, Karel: 1942 – Nová sbírka lidových vypravování z Podbrdsku. Plzeň : Theodor Mareš.

WARD, Donald: 1991 – On the Genre Morphology of Legendry: Belief Story Versus Belief Legend. *Western Folklore* 50: 296–303.

WATERMAN, Patricia Panyity: 1987 – A tale-type index of Australian Aboriginal oral narratives. (FF Communications 238). Helsinki: Academia Scientiarum Fennica.

WHELAN, Christal (rec.): 1993 – Inada, Kōji: 1988 – *Nihon mukashibanashi tsūkan*, vol. 28. *Mukashibanashi taipu indekusu*. Kyoto: Dōhōsha. *Asian Folklore Studies* 52: 403–406.

WOODS, Barbara A.: 1959 – *The Devil in Dog Form. A Partial Type-Index of Devil Legends*. Berkeley: University of California Press.

Katalog českých numinózních pověstí

Metodika katalogu

Katalog obsahuje celkem 745 typů pověstí, které jsou rozděleny do šesti základních skupin a opatřeny interními kontextovými a externími bibliografickými odkazy na prameny a jiné katalogy. Pro katalog byl vytvořen původní systém založený na typologickém principu, do nějž byly inkorporovány některé strukturálně sémantické prvky. Materiálovým základem byl korpus několika tisíc textů lidových pověstí nashromážděných ve folkloristických a dialektologických pramenech a také zařazených do několika lokálních katalogů. Množství to není zdaleka vyčerpávající, ale je dostatečně reprezentativní na to, aby na něm mohl být postavený funkční a otevřený systém katalogu.

Každý typ (definice typu viz s. 13) je označen trojmístným kódem: číslo na první pozici určuje hlavní tematickou skupinu, písmeno na druhé pozici určuje podskupinu a číslo na třetí pozici je pořadí v rámci podskupiny.

Hlavní skupiny jsou:

1. Člověk a magie.
2. Člověk a osud. Omen, předurčený osud, démoni nemoci a smrti, duše člověka, můra, tabu, ďábel, prokletí.
3. Revenanti, pohřeb a člověk po smrti.
4. Numinózní jevy: duchové, přízraky a strašení.
5. Přírodní démoni. Zvířata a rostliny.
6. Poklady.

Řazení skupin není náhodné, postupuje od člověka, jenž je jakýmsi sémantickým jádrem, směrem k jevům, které se od lidského světa vzdalují. Znamená to, že začínáme u člověka a jeho činnosti, postupujeme přes jevy, které ovlivňují osud člověka, dále k člověku, který opustil svět živých, přes numinózní jevy, s nimiž se člověk setká na různých, často kulturních místech a které vykazují spřízněnost s předchozí skupinou revenantů, až k bytostem žijícím ve vlastním světě většinou mimo lidské osídlení. Poslední skupina s poklady má již částečně charakter pověstí historických.

Počet podskupin se u každé hlavní skupiny různí, a stejně tak se různí i jejich povaha. Některé jsou založeny na námětu, do jiných pronikají strukturálně sémantické principy. Čtvrtá skupina obsahuje např. podskupiny „4.A Existence numinózních jevů“ a „4.B Numinózní jevy v kontaktu s člověkem“, které jsou založeny na kritériu, zda dochází k přímé interakci numinózních jevů s člověkem či nikoli, a dále zdali je charakter interakce z hlediska člověka přátelský či neutrální nebo naopak nepřátelský. Toto strukturální hledisko je uplatňováno v rámci celého katalogu, kdykoli je to smysluplné. Následující podskupina „4.C Světélka, ohnivý muž“ je určena námětově. Teoreticky bychom mohli uvažovat o přeřazení jejích typů do předchozích dvou skupin, avšak tím bychom přišli o důležitou informaci o jedinečnosti typů. Dané typy totiž vytvářejí originální skupinu, která se vyskytuje pouze v námětovém rámci „Světélka, ohnivý muž“. Ovšem uvnitř podskupiny se na nižší hierarchické úrovni k strukturálnímu dělení vracíme a dělíme typy do skupin „Charakteristika“, „Světélka a člověk: přátelský nebo neutrální kontakt“ a „Světélka a člověk: konflikt“. Skupiny na třetí a nižší hierarchické úrovni nemají žádné vlastní značení. Jejich cílem je maximálně přiblížit kontext zařazení typu, nikoli zatížit systém. Např. typ „5.B.150 Vodník v proměněné podobě se nechá nést“ náleží do hlavní skupiny „5. Přírodní démoni. Zvířata a rostliny“, podskupiny „5.B Vodní duchové“, a dále do podřazených skupin „Vodník“, „Vodník a člověk: konflikt – vodník má převahu nad člověkem“ a „Škádlení a zlomyslné kousky“.

Pořadová čísla typů postupují po násobcích pěti: 1.A.5, 1.A.10, 1.A.15 atd. Ostatní čísla zůstala volná, aby k nim mohly být připsány nové typy při budoucím rozšiřování katalogu.

V katalogu se setkáme se třemi typy interních kontextových odkazů, kterých je dohromady 350. Jednosměrný odkaz typu „viz“ je založen na předpokladu, že čtenář by mohl jistý typ hledat i na jiných místech, než je jeho aktuální lokace. Na těchto místech proto stojí samostatný odkaz, který čtenáře navede na skutečné umístění typu nebo celé jejich skupiny, např. v podskupině „3.A Revenanti s určenou příčinou návratu“ je tento odkaz: „> Porušený klid mrtvých je příčinou příchodu revenanta – viz typy podskupiny Porušení tabu : Rušení klidu mrtvých, znesvěcení hřbitova (2.E.5–2.E.60).“ Další dva odkazy jsou obousměrné a jsou svázané s konkrétními typy. Odkaz typu „srov.“ nabízí srovnání s podobným typem, odkaz „kombinace“ uvádí typ s vysokým potenciálem pro vzájemné spojení do jednoho celku. Odkazy na externí zdroje jsou rozděleny na „Katalogy“

a „Prameny“. Katalogů je celkem devět, čtyři domácí, pět zahraničních. U souborných prací Václava Tilleho a Jiřího Polívky uvádíme nejen strany, ale také názvy vyprávění – některé z nich pronikly do tradice domácí folkloristiky. V případě mezinárodního Aarne–Thompson–Uthera uvádíme nejen číslo této nejnovější revize, ale i číslo staršího vydání Aarne–Thompsona, pokud bylo v ATU změněno nebo vyřazeno. Mezi prameny jsou zařazeny i zdroje, které byly využity některým domácím katalogem, a mohlo by se zdát, že jsou duplicitní. Jedná se však o prameny, z nichž byl materiál čerpán selektivně až fragmentárně, a proto bylo potřeba je zpracovat znovu a v úplnosti. Naopak desítky spolehlivě zpracovaných zdrojů nebyly mezi prameny explicitně zahrnuty a zástupcem pro ně zůstal příslušný katalog.

Orientační vysvětlení popisu typu

Příklad typu

5.A.140¹⁾ Divá žena vymění lidské dítě zanechané bez dozoru: ²⁾ 1.³⁾ Matka opustí dítě v šestinedělí ⁵⁾ když je ještě nepokřtěné: vyjde z domu ven (bez šátku / mužské čepice na hlavě) ⁶⁾ / jde pracovat na pole a dítě odloží na mez. 2.³⁾ Matka zanechá dítě za trest venku. --⁴⁾ Divé ženy dítě (v poledne) vymění za své.

– srov. 2.E.200 Šestinedělka ohrozí dítě, když vyjde předčasně z kouta⁷⁾

– kombinace s 5.A.150 Zbavit se podhozence násilím⁸⁾

Katalogy: Tille II./2 412–415 (zejm. Podhozenec. Výměna na poli), Klímová 550⁹⁾

Prameny: Baar 14., Grohmann 97. (III.), 108., srov. 110., Hošek II./2 10, Kellner 1939 104, Kellner 1949 105, Kulda 140., Šalanda 90.B, Vejžvaldová 104, 104, 105, 105, 106, Vlčková 2. ¹⁰⁾

Vysvětlivky

1. Kód typu složený z čísla hlavní tematické skupiny (5. Přírodní démoni. Zvířata a rostliny.), písmena podskupiny (5.A Lesní, polní a horší duchové) a pořadového čísla typu v rámci podskupiny.
2. Název typu.
3. V případě, kdy v rámci typu variuje několik epizod, jsou tyto epizody číslovány.
4. Pokud je zakončení polyepizodického syžetu shodné pro všechny epizody, je uvozeno znaky -- a uvedeno na novém řádku.
5. Znak / je logické „nebo“, které se může vztahovat jak k bezprostředně sousedícím výrazům, tak k širšímu syntagmatu.

6. Údaje v závorkách obsahují fakultativní doplnění syžetu nebo charakteristický úryvek z přímé řeči postav.
7. Odkaz, který nabízí srovnání s jiným, souvisejícím typem.
8. Odkaz, který uvádí typ, s nímž dochází často ke vzájemné kombinaci.
9. Odkazy na katalogy lidového vyprávění. Na prvním místě je uveden Tille, po něm následují další domácí práce, poté slovenský katalog Polívkův a až v další řadě důležité zahraniční práce.
10. Odkazy na prameny jsou řazeny abecedně, většinou podle jmen jejich autorů. Čísla za slovním označením zdroje mají svá pravidla. Pokud za číslem nenásleduje tečka, jde o číslo strany, pokud tečka následuje, jde o číslo textu. Přednost dostává vždy číslo textu, které se dá však použít jen v případě, že je v prameni jediná souvislá řada číslování textů. V některých případech jsou použity oba druhy číslování pro jeden pramen. Je tomu tak tehdy, když některé texty nemají svá čísla a jsou uvedeny např. v rámci komentáře nebo přílohy.

Seznam pramenů a katalogů

Seznam zdrojů, na které se v katalogu odkazuje, je řazen abecedně podle použitých zkratk.

Katalogy

- ATU Uther, Hans-Jörg: 2004 – The Types of International Folktales. A Classification and Bibliography. Based on the System of Antti and Stith Thompson. Parts I–III. (FF Communications 284–286). Helsinki: Academia Scientiarum Fennica.
- Aarne
- Daňkovská Daňkovská, Drahomíra: 1983 – Pověsti Podbrdská. In: Vlastivědný sborník Podbrdská 24. Příbram: 5–85.
- Christiansen Christiansen, Reidar Th.: 1958 – The Migratory Legends. A Proposed List of Types with a Systematic Catalogue of the Norwegian Variants. (FF Communications 175). Helsinki: Academia Scientiarum Fennica.
- Klímová Klímová–Rychnová, Dagmar: 1966 – Katalog hornáckých lidových vyprávění. In: Hornácko. Život a kultura lidu na moravsko-slovenském pomezí v oblasti Bílých Karpat. Brno: Blok: 549–576.
- Luffer Luffer, Jan: 2003 – Katalog pověstí Berounska a Hořovicka. In: Minulostí Berounska 6. Beroun: 199–264.
- Müller/Röhrich Müller, Ingeborg – Röhrich, Lutz: 1967 – Deutscher Sagenkatalog. X. Der Tod und die Toten. Deutsches Jahrbuch für Volkskunde 13: 346–397.
- Polívka III.–V. Polívka, Jiří: 1923–1931 – Súpis slovenských rozprávok I.–V. Turčianský Sv. Martin: Matica slovenská.
- Jauhiainen Jauhiainen, Marjatta: 1998 – The Type and Motif Index of Finnish Belief Legends and Memorates. Revised and enlarged edition of

Lauri Simonsuuri's Typen- und Motivverzeichnis der finnischen mythischen Sagen (FF Communications No. 182).
(FF Communications 267). Helsinki: Academia Scientiarum Fennica.

Tille I.–II./2

Tille, Václav: 1929–1937 – Soupis českých pohádek I.–II./2.
Praha: Česká akademie věd a umění.

Prameny

- Baar Baar, Jindřich Šimon: 1976 – Chodské písně a pohádky. Praha: Odeon.
- Bachmannová Bachmannová, Jarmila: 2008 – Za života se stane ledacos. Vyprávěnky ze Železnobrodská. Liberec: Bor.
- Bělík Bělík, Vratislav: 1956 – Povídaní z Horácka. Havlíčkův Brod: Krajské nakladatelství.
- Dubský Dubský, Ota: 1924 – Dvě verše lidových povídek z Plzeňska. Národopisný věstník československý 17: 90–91.
- Erben Erben, Karel Jaromír: 1955 – České národní pohádky. Praha: Státní nakladatelství krásné literatury, hudby a umění.
- Grohmann Grohmann, Josef Virgil: 2009 – Pověsti z Čech. Praha: Plot.
- Hošek I. Hošek, Ignác: 1900 – Nářečí českomoravské I. Podřečí polenské. Praha: Česká akademie císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění.
- Hošek II./2 Hošek, Ignác: 1905 – Nářečí českomoravské II./2. Podřečí polnické. Ukázky podřečí polnického. Praha: Česká akademie císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění.
- Hruška III. Hruška, Jan František: [1926] – Na hyjtě. Chodské pohádky III. Praha: Čsl. akc. tiskárna.
- Hruška IV. Hruška, Jan František: 1933 – Na hyjtě. Chodské pohádky IV. Praha: Universum.
- Hruška V. Hruška, Jan František: 1936 – Na hyjtě. Chodské pohádky V. Praha: Vyšehrad.
- Janeček I. Janeček, Petr: 2006 – Černá sanitka a jiné děsivé příběhy. Současné pověsti a fámy v České republice. Praha: Plot.
- Janeček II. Janeček, Petr: 2007 – Černá sanitka. Druhá žeň. Pěrák, Ukradená ledvina a jiné pověsti. Praha: Plot.

- Janeček III. Janeček, Petr: 2008 – Černá sanitka. Třikrát a dost. Mytologie pro 21. století. Praha: Plot.
- Jech: K Jech, Jaromír: 1959 – Lidová vyprávění z Kladska. Praha: Státní nakladatelství krásné literatury, hudby a umění.
- Jech 1970 Jech, Jaromír: 1970–1971 – Poznámka k otázce dlouhověkosti prozaické tradice. Národopisný věstník československý V–VI: 101–116.
- Kašík Kašík, Antonín: 1908 – Popis a rozbor nářečí středobečevského. Praha: Česká akademie císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění.
- Kellner 1939 Kellner, Adolf: 1939 – Štramberské nářečí. Brno: Dialektologická komise při Matici moravské.
- Kellner 1949 Kellner, Adolf: 1949 – Východolašská nářečí II. Brno: Dialektologická komise při Matici moravské.
- Klímová rkp. Klímová, Dagmar: [ca 1950] – rukopisné zápisy vyprávění z Javorníka
- Klímová 1972 Klímová, Dagmar: 1972 – Vodník v českém lidovém podání. Český lid 59: 130–153.
- Kolaja Kolaja, Maxmilián: 1934 – Nářečí na Kyjovsku a Ždánsku. Kyjov: Učitelstvo okresu kyjovsko-ždánského.
- Králík Králík, Stanislav: 1984 – Nářečí na Kelečsku. Praha: Academia.
- Krušina Krušina, Josef: 1948 – Dějiny Trpína a okolí. Trpín: Místní národní výbor.
- Kubín: K Kubín, Josef Štefan: 1958 – Kladské povídky. Praha: Státní nakladatelství krásné literatury, hudby a umění.
- Kubín: Pk I. Kubín, Josef Štefan: 1964 – Lidové povídky z Podkrkonoší I. Podhoří západní. Praha: Státní nakladatelství krásné literatury, hudby a umění.

- Kubín: Pk II. Kubín, Josef Štefan: 1971 – Lidové povídky z Podkrkonoší II. Úkrají východní. Praha: Odeon.
- Kulda Kulda, Beneš M.: 1963 – Pohádky a pověsti z Rožnovska. Praha: Odeon.
- Lamprecht Lamprecht, Arnošt (red.): 1976 – České nářeční texty. Praha: Státní pedagogické nakladatelství.
- Němcová I. Němcová, Božena: 1953 – Národní báchorky a pověsti I. Praha: Státní nakladatelství krásné literatury, hudby a umění.
- Němcová II. Němcová, Božena: 1956 – Národní báchorky a pověsti II. Praha: Státní nakladatelství krásné literatury, hudby a umění.
- Ondřej Ondřej, Antonín: 2007 – Nářečí Spálovska. Spálov: Městys Spálov.
- Palátová Palátová, Dagmar: 1950 – Folkloristické drobnosti z Valašska. Národopisný věstník československý 31: 288–290.
- Pekárek Pekárek, Karel: 1942 – Starozlínské pověsti a lidové povídky. Zlín: Bohumil Siegel.
- Polívka/Stavař Polívka, Jiří – Stavař, František: 1916 – Povídky lidu opavského a hanáckého. Praha: Česká akademie císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění.
- Satke 1958 Satke, Antonín: 1958 – Hlučínský pohádkář Josef Smolka. Ostrava: Krajské nakladatelství v Ostravě.
- Satke 1984 Satke, Antonín: 1984 – Pohádky, povídky a humorky ze Slezska. Ostrava: Profil.
- Slavia Dvořák, Karel: 1984 – Pohádky a pověsti našeho lidu. Praha: Odeon.
- Slavičínsko Malíková, Emilie – Polášková, Jana: 2001 – Lidové tradice Slavičína v podání pamětníků. Národopisné zlomky o Slavičíně a okolí. Zlín: Knihovna Františka Bartoše ve Zlíně; Městská knihovna ve Slavičíně.

- Svěrák 1941 Svěrák, František: 1941 – Boskovické nářečí. Brno: Dialektologická komise při Matici moravské.
- Svěrák 1957 Svěrák, František: 1957 – Karlovické nářečí. Praha: Státní pedagogické nakladatelství.
- Šalanda Šalanda, Bohuslav: 1989 – České pověsti ze současného sběru. Doklady k dějinám lidového myšlení I. Praha: Univerzita Karlova v Praze.
- Šebestová Šebestová, Augusta: 2001 – Lidské dokumenty a jiné národopisné poznámky. Brumovice: Carpe diem.
- Tomíček Tomíček, Antonín: 1926 – Víra v duchy na Litomyšlsku. Lidová filosofie, věda a pověra. (Dokladem 54 pověstí). Litomyšl: J. R. Veselík.
- Václavík Václavík, Antonín: 1930 – Luhačovské Zálesí. Příspěvky k národopisné hranici Valašska, Slovenska a Hané. Luhačovice.
- Vejšvaldová Robek, Antonín: 1987 – Příspěvky k jihočeské démonologii. In: Sborník prací z jihočeského národopisu. České Budějovice: Jihočeské muzeum: 91–113.
- Vlčková Vlčková, Iva: 2000 – Objev rukopisné sbírky moravských pověstí a pověrečných povídek v Kroměříži v roce 1992. Několik ukázek z nalezeného souboru. Vlastivědný věstník moravský 52: 113–122.
- Voráč I. Voráč, Jaroslav: 1955 – Česká nářečí jihozápadní I. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd.
- Voráč II. Voráč, Jaroslav: 1976 – Česká nářečí jihozápadní II. Praha: Academia.
- Vydra Vydra, Bohumil: 1923 – Popis a rozbor nářečí hornoblanického. Praha: Filosofická fakulta University Karlovy.

1. Člověk a magie

1.A Povolání spojená s magií či nadpřirozenými schopnostmi

Čarodějnice

Podoba

1.A.5 Nahá žena: Nahá žena letí vzduchem na pometlu / jde loukou a táhne za sebou plachtu na čarování.

Prameny: Hruška V. 91, V. 94, Kubín: Pk II. 152.b, Pekárek 110., 115., Šalanda 2., 5.

1.A.10 Zvířecí podoba: Čarodějnice se umí proměnit v kočku / žábu. Promění se ze zvířete zpět, dostane-li lidské jídlo lidským způsobem: pěra [karpatské jídlo na vidličce] pro žábu / dát kočce omaštěný chleba.

Katalogy: Klímová 334, Jauhiainen D 1731

Zasvěcení do čarodějnického umění

1.A.15 Čarování se dědí v rodině: Čarodějnice předává své zkušenosti a čarodějnou knihu dceři.

Katalogy: Klímová 338

1.A.20 Čarodějnice odrazuje dceru od čarování: Matka ukazuje, že její máslo žerou vodní potvory a dávají jí znamení posmrtného trestu.

Katalogy: Klímová 347

Prameny: Kubín: Pk II. 56.

Čarodějnice a člověk: konflikt – čarodějnice škodí člověku

1.A.25 Čarodějnice má hojnost, ale není vidět původ jejího vzniku: Čarodějnice nažne bohatou travu na suchém místě.

Prameny: Kubín: K 74.d, Tomíček 41

> Skřítek přináší čarodějnici hojnost – viz 5.D.75 Hospodyně koupe skřítku a bere z něj užitek

1.A.30 Čáry při pečení vdolků: Čarodějnice místo tvarohu plivne / nadává na lopatu, (posadí se na ni holou zadnicí), a pak vytahuje z pece pěkné vdolky.

Katalogy: Klímová 348, Polívka V. 196 (Čarodějnice pečú na sv. Luciu)

Prameny: Václavík 434

1.A.35 Stloukání másla kouzelným prostředkem: Selka stlouká máslo z jakéhokoli mléka pomocí masti / svinské kůže / kamínku nebo magického úkonu: kouzelná formule („Ze štyrech dvorů ke mně!“ , „Hoprké!“). (Po přežehnání jsou z másla kravince.)

Katalogy: Klímová 345, Polívka V. 209–210 (Čary pri mútení masla)

Prameny: Baar 29., Polívka/Stavař XLVI.c

1.A.40 Kouzelný prostředek pro stloukání másla podmíněn upsáním se ďáblu: Soused stlouká ukradenou čarovnou mastí / pomocí ukradené černé knihy. O půlnoci přijde čert s úpisem, soused jej odmítne a máslo vyhodí / odevzdá knihu na faru.

Katalogy: Tille II./2 408, Klímová 344, Polívka V. 211 (Čary pri mútení masla)

Prameny: Kubín: Pk II. 9.c, Kulda 160., Vejžvaldová 110

1.A.45 Různé čáry pro získání užítku: Selka jezdí nahá po potoce na máselnici. / Selka dává žabu do másla.

Prameny: Kubín: Pk II. 152.b, Šalanda 2., 3., 4., 5., 22.

1.A.50 Jídlo od čarodějnice prozradí svou pravou povahu:

1. Koláč / máslo se po přežehnání / umístění do kostelní lampy / když do něj zakrojí nůž někdo cizí změní v kravinec / hnůj.

2. Máslo uskakuje před svěcenou vodou.

Katalogy: Klímová 346

Prameny: Kulda 156., 159., 161.

Čarodějnice škodí hospodářství

1.A.55 Čarodějnice ubírá užitek kravám: Čarodějnice ubírá máslo z devíti dvorů / z takového počtu dvorů, kolik je lžic smetany, děvečka zvýší počet lžic a smetana zaplaví kuchyni.

Katalogy: Christiansen 3040, Jauhiainen D 1751

Prameny: Kulda 156., Kubín: K 150.b, Tomíček 38

1.A.60 Čarodějnice dojí mléko z plachty: (Čarodějnice stírá rosu před východem slunce do plachty / džbánu.) Čarodějnice dojí mléko z plachty / koňské uzdy. Pronáší přitom zaříkadlo: „Mně polovic, tobě polovic“ / „Já беру polovic.“ / „Já беру užitek, ale ne fšecek.“ / „Mně všecko, mně všecko, tobě nic.“

– srov. 1.B.20 Člověk získá mléko z předmětu

Katalogy: Klímová 341, Polívka V. 205 (Kravy odčarované, keď nedojily), Jauhainen D 1707

Prameny: Bělík 57, Hruška V. 93, Jech: K 131., Kubín: Pk I. 125., I. 202., Ondřej 103, Pekárek 106., 108., 115., Šalanda 7., 12., 13.A, 13.B, 14.A, 14.B, Šebestová 385, Tomíček 36

1.A.65 Pacholek napodobí dojení mléka z plachty: Čarodějnice dojí mléko z plachty a pronáší přitom zaříkadlo (viz výše typ 1.A.60). Pacholek ji pozoruje a doplní zaříkadlo: „Já беру ostatek.“ / „Celyj houžitek.“ Daří se mu pak také dojit mléko z předmětu. (1. Čert přijde pro úpis, pacholek jej odmítne. 2. Čarodějnice se rozzlobí a pomstí se pacholkovi: uhodí ho přes hubu, která opuchne.)

Katalogy: Polívka V. 205 (Kravy odčarované, keď nedojily)

Prameny: Hruška V. 92, Polívka/Stavař XLVI.b, Václavík 434, 434

1.A.70 Různé čary pro ubírání užitku: Čarodějnice s putnou projde stádem, krávy nedojí. / Čarodějnice trhá ústy trávu před východem slunce. / Čarodějnice vezme něco od sousedů: vypůjčit povříslu, kráva dojí krev.

Katalogy: Klímová 342, 343

Prameny: Kubín: Pk II. 152.a, Ondřej 103

1.A.75 Čarodějnice vysává kravám mléko ve zvířecí podobě

Katalogy: Klímová 337

1.A.80 Čarodějnice odkládá vnitřnosti a vysává kravám mléko: Čarodějnice nechává střeva za dveřmi, pronikne ke kravám i malou štěrbinou a vysává jim mléko. Ke dveřím jsou nasypány plevy, které vnitřnosti obalí, sousedka zemře na bolení.

– srov. 2.D.55 Můra je zabita, když jsou poškozeny její odložené vnitřnosti

Katalogy: Klímová 339

Čarodějnice útočí na lidi

1.A.85 Čarodějnice zaútočí na zdraví člověka pomocí kontaktní magie:

1. Čarodějnice se mstí a nastraží škodlivý prostředek, který nalije přes cestu. Kdo jej překročí, tomu náhle nezhojitelně onemocní nohy.
2. Čarodějnice způsobí nemoc hřbitovními věcmi: zakope v domě / chlévě hřebíky či třísky z rakve / kosti mrtvého.

– kombinace s 1.A.335 Věštec odhalí škodlivé čarování

– srov. 1.C.30 Magická nástraha

Katalogy: Klímová 353, 357, Jauhiainen D 821

Prameny: Václavík 435

1.A.90 Čarodějnice zaútočí na zdraví člověka pomocí sympatické magie: Čarodějnice zavěsí do komína žábu a stejně jako umírá ona, trpí i postižený člověk. Není možné najít lék, hadačka poradí jít do domu čarodějnice a žábu odříznout, s tím umírá i postižený člověk, jemuž už nebylo pomoci.

Prameny: Vlčková 4.

1.A.95 Čarodějnice sešle nemoc: Čarodějnice se mstí a sešle nemoc: člověk oteče / dostane červené vši, jichž se nelze do smrti zbavit / pomůže od nich až hadač.

– kombinace s 1.A.165 Čarodějnice cestují v noci

– srov. 1.B.15 Člověk se mstí lidem magií

Prameny: Václavík 436, Baar 65.b, Hruška V. 91

1.A.100 Čarodějnice se ubrání protikouzlu: Člověk chce zasáhnout protikouzlem čarodějnici, která mu ubírá užitek. Čarodějnice však protikouzlo odvrátí, a to postihne poškozeného člověka.

Prameny: Šalanda 2.

1.A.105 Čarodějnice zaútočí na člověka tváří v tvář: Čarodějnice střelí člověka do lýtek prasečími štetinami / zaplete člověka do vrbového plotu.

Katalogy: Klímová 354

Prameny: Tomíček 49, Václavík 437

1.A.110 Čarodějnice způsobí smrt domácích zvířat: Cikánka je ve stavení odmítnuta, další den nalezne selka svá kuřata mrtvá.

Prameny: Kubín: II. 57.

1.A.115 Čarodějnice uhrane

Katalogy: Klímová 355

1.A.120 Čarodějnice zkazí pušku: Puška, kterou myslivec střílí na čarodějnici, je očarována a nejde s ní už nic trefit.

– srov. 1.B.80 Člověk očaruje protivníkovi pušku

Prameny: Kubín: K 74.b

1.A.125 Čarodějnice pošle škodlivý prostředek jako dar: Čarodějnice pošle ženě zlatý pás / koláč, věc je vyzkoušena na psu, psa to roztrhá.

– srov. 1.A.130 Pohoštění dvou pocestných, kteří potkali čarodějnici ve zvířecí podobě

Katalogy: Klímová 361

> Čarodějnice jako můra – viz typy ve skupině Můra (2.D.15–2.D.70)

Člověk a čarodějnice při proměně

1.A.130 Pohoštění dvou pocestných, kteří potkali čarodějnici ve zvířecí podobě: Dva pocestní potkali čarodějnici, když byla proměněna v žábu. První dal žábě sousto jídla, druhý ji odkopl. Později je první pocestný pěkně pohoštěn neznámou ženou / hostinskou, zatímco druhý dostane očarovaný koláč / pás. Vyzkouší jej na psu, psa to roztrhá.

– srov. 1.A.125 Čarodějnice pošle škodlivý prostředek jako dar

Katalogy: Klímová 334, srov. Polívka V. 173

1.A.135 Čarodějnice vyleká člověka svou proměnou: Čarodějnice se před člověkem náhle promění v jinou osobu / zvíře a vyleká jej.

Prameny: Šalanda 4.

> Člověk zraní čarodějnici v podobě zvířete – viz 1.A.145 Čarodějnice je zraněna v podobě zvířete

Čarodějnice a člověk: konflikt – člověk přemůže či odhalí čarodějnici

1.A.140 Rozpoznání čarodějnice v kostele: Člověk může v kostele odhalit čarodějnici, když se podívá dírou v suku / přes „luciovou stoličku“ / přes dírkovou vařechu. Spatří čarodějnici, jak je s hrotkem / černým hrncem na hlavě obrácena zády k oltáři.

– srov. 1.C.100 Hřbitovní předmět jako prostředek pro odhalení skryté skutečnosti

Katalogy: Klímová 321, Polívka V. 193–196 (Ako možno poznať čarodějnicu), Jauhiainen D 1776

Prameny: Hošek I. 162, Hošek II./2 54, Tomíček 49, Václavík 432

1.A.145 Čarodějnice je zraněna v podobě zvířete: Člověk zraní zvíře: žába zmrzačena ve stáji, když škodila dobytku / kočka zbita. Zranění se projeví na čarodějnici, když se promění zpět do lidské podoby.

Katalogy: Klímová 335, 336, srov. Christiansen 3055

Prameny: Grohmann 199., Šalanda 17., Václavík 434

1.A.150 Čarodějnice je zasažena sympatickou magií: Proti čarodějnici je použito protikouzlo:

1. Člověk, jehož dobytku čarodějnice ubírá užitek, leje mléko na žhavou radlici / šlehá mléko prutem / bije do máselnice / zavěsí mléko v měchu do komína. Čarodějnice je opařena / zbita / onemocní. (Postižená čarodějnice přiběhne a prosí, aby ji nechali.)
2. Čeledín si všimne, že selka získává koláče pomocí čar a vždy je pouze trhá, čeledín rozkrojí koláč křížem, selka zemře.

– srov. 1.A.330 Věštec odhalí a potrestá zloděje, 1.C.20 Protikouzla k ochraně dobytka

Katalogy: Klímová 317, 349, 351, Polívka V. 204, 206–208 (Kravy odčarované, keď nedojily)

Prameny: Grohmann 321., Kubín: K 74.c, 150.a, Kubín: Pk I. 557, I. 266., I. 562, I. 314., II. 55., Kulda 162., 192., Šebestová 386, Tomíček 37, Václavík 437, Vejžvaldová 103, Voráč II. 7.

1.A.155 Mléko odebrané čarodějnicí je znehodnoceno sympatickou magií: Člověk, jehož dobytku čarodějnice ubírá užitek, leje podmásli do záchoda. Máslo čarodějnice pak zapáchá a nedá se prodat. / Člověk se vykálí se do máselnice, čarodějnice dostane lejno do ukradeného mléka.

Katalogy: Klímová 312

Prameny: Šalanda 2., 8.

1.A.160 Zápas s čarodějnicí: Člověk napadne čarodějnicu, která letí na koštěti. Čarodějnice ho srazí a dusí, dokud člověk nevysloví boží jména. Pak získá převahu a ztluče čarodějnicu.

Prameny: Hruška V. 93

> Různé prostředky a úkony na ochranu proti čarodějnicím ve filipojakubskou noc – viz 1.C.15 Preventivní opatření na ochranu dobytka před nemocemi a zlými čarami

> Čarodějnice odvrátí protikouzlo, které zasáhne útočnicka – viz 1.A.100 Čarodějnice se ubrání protikouzlu

> Čarodějnice, která škodila, je po smrti trestána – viz 3.A.80 Čarodějnice je trestána vroucím máslem vlitým do hrdla

> Čarodějnice má těžkou smrt – viz 2.A.115 Hříšník má těžkou smrt

Sněm čarodějnic

1.A.165 Čarodějnice cestují v noci: Čarodějnice létají v noci na koštěti / ohřebu / mažou se čarodějnou masťou / jezdí na neobvyklých zvířatech: kozel / vlk / kočka.

(1. Když letí nad modlícím se duchovním, spadnou do koruny stromu. 2. Člověk spatří čarodějnici při její noční cestě. Pokud to někomu prozradí, čarodějnice na něj pošle nemoc.)

– kombinace s 1.A.95 Čarodějnice sešle nemoc

– srov. 1.A.185 Člověk pozoruje čarodějnice

Katalogy: Tille II./2 434 (Sněm čarodějnic. Různé texty), Jauhiainen D 1801, D 1821

Prameny: Pekárek 110., Hruška V. 91, V. 94

1.A.170 Místo, kde se shromažďují čarodějnice: Čarodějnice se slétají na sabat na hoře / do mlýna. (Jejich sněmu velí čert.)

Katalogy: Tille II./2 434 (Sněm čarodějnic. Různé texty), Daňkovská IV. 8., IV. 9.,

Christiansen 3050, Jauhiainen D 1841

Prameny: Kubín: K 74.a

1.A.175 Pacholek letí za selkou na sabat: Pacholek předstírá spánek a tajně sleduje selku, která odlétá na sabat. Napodobí její jednání: maže se masťou, sedne na koště / ohřebu / po-metlo a opakuje její formuli správně („Ponad všecko“, „ať nezavadím“) / špatně („popod všecko“, „abych zavadil“). Odletí na sabat. Pokud řekl formuli špatně, nabourá předtím do stěny / letí skrze křoví a doletí pohmožděný.

1. Na sabatu je pacholek odhalen a musí slíbit, že nic nepoví / je proměněn v kozla a musí být odeklet knězem či náboženským prostředkem.

2. Pacholek odvede ze sabatu selku proměněnou v koně ke kováři a nechá ji okovat. Rány se pak na ženě objeví, když se promění zpět do lidské podoby, a usvědčí ji.

Katalogy: Tille II./2 427–430 (Sněm čarodějnic. Pacholek sleduje selku, Pacholek sleduje matku s dcerou), Klímová 328, Polívka IV. 183–184 (Čarodějnice a paholok), IV. 184–188 (Bosorský rákoš), Christiansen 3045, Jauhiainen D 1791

Prameny: Baar 29., Kubín: K 141., Kubín: Pk II. 149., Kulda 85., 142., Šebestová 391, Tomíček 48

1.A.180 Selka létá na pacholkovi na sabat: Pacholek je slabý a hubený, neboť mu čarodějnice pravidelně navléká ohlávku, mění ho v koně a jezdí na něm na sabat. Druhý pacholek si to s ním vymění, čarodějnici přelstí a promění ji v koně. Dá ji okovat a čarodějnice zemře na rány po podkovách / je usvědčena a upálena.

Katalogy: Tille II./2 430–432 (Sněm čarodějnic. Pacholek – kůň), Klímová 327, Polívka IV. 183–184 (Čarodějnice a paholok), V. 193

Prameny: Kulda 83., 84.

1.A.185 Člověk pozoruje čarodějnice: Pocestný pozoruje v noci čarodějnice v tanci / ve zvířecí podobě / lezoucí po kříži / při koupeli v potoce.

1. Čarodějnice jej odhalí, vyhrožují mu a donutí se zapřísahat, že je neprozradí (a odmění ho).
2. Čarodějnice jej odhalí a vrhnou se na něj. Člověk ujede na koni (když je na prahu domu, praští jedna čarodějnice ohnivým koštětem o dveře).

– srov. 1.A.165 Čarodějnice cestují v noci, 2.E.145 Nepatřičná zvědavost, 5.E.5 Kočky na kočičím sněmu napadnou člověka

Katalogy: Tille II./2 433 (Sněm čarodějnic. Různé texty), Klímová 322, 324, 326, Polívka IV. 188 (In: Bosorský rákoš)

Prameny: Kubín: K 156., Václavík 437, 437, 437

1.A.190 Muzikanti hrají čarodějnicím: Muzikanti jsou najati, aby hráli společnosti k tanci.

1. S úderem první hodiny všechno zmizí a věci se promění do pravých podob: pohár je kravským kopytem.
2. Muzikanti získají odměnu, která se změní v bezcennou: zlato se změní v hrušky / koňský trus.

– srov. 2.F.20 Muzikanti hrají čertům, 3.B.55 Varhaník na mši mrtvých

Katalogy: Tille II./2 123–126, 502 (Švanda), Klímová 329, Polívka IV. 137–138 (Gajdoš hrá čertom)

Prameny: Šebestová 373

Čaroděj a černá kniha kouzel

Charakteristika

1.A.195 Čaroděj jí jen určité jídlo: Čaroděj pije mléko černé krávy a jí vejce černé slepice. (Čaroděj žádá mléko a vejce od lidí.

1. Odměnění toho, kdo mu vyhoví.
2. Potrestání toho, kdo odmítne nebo mu dá mléko a vejce od jiných než černých zvířat.)

Katalogy: Klímová 290, Polívka V. 188 n. (O drakovi), V. 200–202 (Černokňazník hledá vajíčko od čiernej sliepky a mlieko od čiernej kravy), V. 202 (Černokňazník pôsobí hromobitie a ľadovec)

Prameny: Klímová rkp. V.

Zasvěcení do čarodějnického umění

1.A.200 Čarodějná škola: Čaroděj je vyučen v čarodějné škole: černá škola wittenberská / krakovská / třináctá škola. (Útěk z černé školy wittenberské: ďábel chce jednoho z žáků jako plat za svou výuku, žák se zachrání zanecháním svého stínu za sebou.)

Katalogy: Polívka V. 202 (In: Černokňazník pôsobí hromobitie a ľadovec), V. 310 (Černokňazník straší. In: Strašidelné povesti), Christiansen 3000

1.A.205 Některý kněz umí čarovat: Každý desátý / dvanáctý / třináctý kněz umí číst z černé knihy a zaklínat duchy.

Katalogy: Klímová 290

Prameny: Klímová rkp. V.

1.A.210 Člověka naučí čarovat skřítek: Skřítek (který se vylíhne po zařikání kouzelné byliny získané předepsaným způsobem: thrat o půlnoci / odnést bez ohlednutí) naučí člověka čarovat.

– srov. 1.A.340 Věštci pomáhá skřítek

Prameny: Kubín: Pk I. 93.

1.A.215 Konec čaroděje: Čaroději vyprší lhůta, po kterou mohl využívat služeb zlých duchů. Služební duchové se zmocní čaroděje.

Prameny: Slavia 69.D

Činnost čaroděje

> Čaroděj používá Černou knihu – viz 1.A.275 Čaroděj používá černou knihu kouzel

Čaroděj a drak

1.A.220 Svědek pozoruje čaroděje, jak vzlétá na drakovi: Čaroděj se nechá dovést pomocníkem na určité místo a vyzve jej, aby se držel stromu / utekl. Čaroděj přivolá draka a odletí na něm v divokém vichru (který sebere lidem úrodu / hrách z pole).

Katalogy: Tille II./2 379 (In: Draci létající. Do východních zemí), Klímová 291, Polívka V. 184–185 (O drakovi)

Prameny: Klímová rkp. V.

1.A.225 Čaroděj letí s pomocníkem na drakovi do východních zemí: Čaroděj se nechá pomocníkem dovést na jisté místo, kde vyvolá draky. Posadí pomocníka na jednoho z nich a letí spolu do východních zemích, kde draky zabijí a prodávají jejich maso jako prostředek proti žáru / mrazu. Čaroděj odmění pomocníka a pošle jej pomocí kouzla domů.

Katalogy: Tille II./2 378–379 (Draci létající. Do východních zemí)

Prameny: Kulda 4.

1.A.230 Čaroděj podá důkaz o letu na drakovi: Člověk čaroději nevěří, že poletí na drakovi. Čaroděj si vezme jeho klobouk a domluví se s ním, že mu ho jako důkaz shodí z nebe, až poletí nad určitým místem. Člověk na místě čeká a brzy mu jeho klobouk spadne z oblohy k nohám.

Prameny: Václavík 424

1.A.235 Čaroděj způsobí vichřici či déšť:

1. Čaroděj letí na drakovi a řídí jej: Drak způsobuje vichr, jsou-li nad střechami, a je klidný, jsou-li nad lesy. Čaroděj proto drakovi napovídá opačně, aby vichr polámal lesy a ne lidská osídlení: „Jsme ponad hory, jsme ponad strechy.“ (srov. 5.E.95 Drak v povětrí způsobuje vichr a oheň)
2. Čaroděj letí na strakaté dece, táhne za sebou déšť a kroupy.

Katalogy: Klímová 292, 293, Polívka V. 127–128 (Hadia koruna), V. 202–203 (Černokňazník působí hromobitie a ľadovec), srov. V. 190 (O drakovi), srov. V. 200–202 (Černokňazník hledá vajíčko od čiernej sliepky a mlieko od čiernej kravy), srov. V. 204 (Černokňazník a bača)

1.A.240 Čarodějův drak je zraněn: Člověk zraní nožem draka, který mu kradl jídlo / myslivec prostřelí drakovi křídlo / zastřelí draka (svatebním gombíkem nevinného mládence). Černokněžník musí počkat, až se drak vyléčí / musí ho vyléčit / musí si vysedět nového z vejce černé slepice.

Katalogy: Klímová 294, Polívka V. 127–128 (Hadia koruna), V. 188 (O drakovi)

Prameny: Václavík 424

> Drak – viz typy ve skupině Drak, létající had (5.E.90–5.E.105)

Čaroděj dobývá podzemní poklady

1.A.245 Čaroděj zavede pomocníka do podzemí: Čaroděj si najme pomocníka k dobývání pokladů a zavede jej podzemní chodbou do Prahy / nechá jej v podzemí samotného.

Prameny: Kulda 8.

1.A.250 Pomocník čaroděje získá odměnu: Čaroděj si najme pomocníka, aby mu asistoval při vyzvednutí pokladu. Za odměnu dostane pomocník pytel peněz / zdánlivě bezcenné věci, které se mění ve zlato. Pomocník zbohatne.

– srov. 5.A.60 Divá žena odmění člověka za službu kouzelným zlatem, 5.B.90 Vodníkovi za kmotru, 6.C.165 Bezcenná věc se mění ve zlato

Prameny: Hruška III. 143, Jech: K 93., Kubín: K 27., Kulda 3., 10., 12., Slavia 96.

1.A.255 Pomocník čaroděje nezíská odměnu: Čaroděj si najme pomocníka, aby mu asistoval při vyzvednutí pokladu.

1. Pomocník má napodobovat jednání čaroděje a brát si stejné věci jako on, avšak neuposlechne a vezme si poklady, které se změní v bezcenné věci, zatímco zachycené smetí, které vyhodil, se změní ve zlato.
2. Čaroděj daruje pomocníkovi cennosti, které zmizí / stanou se bezcennými.

– srov. 6.C.130 Poklad se mění v bezcennou věc

Prameny: Lamprecht 295

> Zaklínač dobývající poklady se nechá svést mámením a udělá chybu v rituálu – viz typy ve skupině Mámení vystraší hledače nebo je svede k porušení pravidel při dobývání pokladu (6.C.90–6.C.125)

Čaroděj manifestuje svou moc

1.A.260 Čaroděj demonstruje svou převahu: Čaroděj / mnich chce lidem ukázat, co dokáže: uspí psy i lidi v domě, zastaví mlýn, přemístí peníze k psům.

Prameny: Hošek II./2 46

1.A.265 Čaroděj změnil bezcennou věc v zlato: Čaroděj potká pasáka a tvrdí mu, že na místě je spousta zlata. Zdvihne ze země bláto, které se změnilo v kousek zlata. Když čaroděj zmizí, pasák se snaží jeho nález napodobit, ale neúspěšně.

Prameny: Kulda 5.

1.A.270 Čaroděj létá na plášti

Prameny: Kulda 11.

Černá kniha kouzel

1.A.275 Čaroděj používá černou knihu kouzel: (Čaroděj se musí nejprve zapsat krví čertovi.) Čaroděj pomocí kouzelné knihy cituje duchy, kteří mu nosí peníze, odhaluje zloděje a ztracené věci.

Katalogy: Daňkovská IV. 2.

Prameny: Jech: K 92., Kubín: Pk II. 9.b, Šalanda 1.D

1.A.280 Náhodné získání černé knihy: Člověk nalezne / dostane darem černou knihu. Zkusí z ní číst, ale pak už se jí nemůže zbavit: kniha neshoří / nelze ji rozštípat / je-li odnesena, vrací se zpět. Moc knihy je zrušena, až když ji člověk zanesou ke knězi.

Prameny: Kubín: Pk I. 257., Kulda 143.

1.A.285 Zánik černé knihy:

1. Majitel před svou smrtí knihu obřadně zničí: vhodí ji do ohně / dá ji do rukou kněze, který zruší její moc.
2. Lidé knihu zničí po smrti majitele: hodí ji do vody, která se v tom místě vaří.
3. Majitel knihu zničí poté, co se dostala do nepovolaných rukou: kniha neshoří / je-li odnesena, vrací se zpět. Moc knihy zruší až kněz.
4. Kniha nejde zničit, zmizí sama v okamžik smrti majitele spolu s jeho duší.

Katalogy: Tille II./2 252–258 (In: Zaklínací kniha), 506–507, Daňkovská IV. 1., Polívka IV. 238 (In: Čarodějná kniha)

Prameny: Hošek II./2 82, Jech: K 92., Kubín: Pk II. 9.a, II. 9.b, II. 226., Kulda 127., Vejžvaldová 102

1.A.290 Nepovolané čtení z černé knihy: Syn majitele knihy / čeledín / tovaryš čte z černé knihy, když její majitel není doma, a přivolá duchy: černé chlapy / čerty / vojáky / diblíky / černé ptáky / krkavce. Duchové se ptají, co mají udělat.

1. Člověk nařídí duchům vykonat nějakou práci, aby se jich zbavil: kydat hnůj / vybrat kameny z pole / přebrat jáhly vysypané do vody. Majitel černé knihy se vrátí (díky předtuše dříve, než původně chtěl) a odvolá duchy čtením pozpátku.
2. Člověk je zaskočený a zavolá majitele knihy, který zadá duchům práci. (Stopy po činnosti duchů zůstanou: navršené kameny na jistém místě.)

Katalogy: Tille II./2 251–259 (Zaklínací kniha), 506–507, Polívka IV. 238 (In: Čarodejné kniha), ATU 325*, Christiansen 3020, Jauhainen D 81, D 415

Prameny: Grohmann 319., Hošek II./2 124, Jech: K 92., Kubín: K 154., Kubín: Pk I. 257., I. 155., II. 143., II. 226., Slavia 69.A, 69.B, Šalanda 1.A, 1.B, 1.C, 152., Vejžvaldová 102

1.A.295 Neúspěšné vyvolávání nadpřirozených sil: Evokatéři provádějí rituál s jistými pravidly: musí číst černou knihu bez chyby / zvláštním způsobem: pozpátku / před každým slovem říci záporku „ne“.

1. Při čtení se však zmýlí: přeskočené / spletené slovo / stránka. Strhne se vítr a vše odnese.
2. Jsou zaskočení zlým duchem, který žádá oběť / se ptá, co chtějí. Evokatéři se odmítnou odřeknout boha / vykřiknou „ježišmarjájózef“ / někdo ze sousedství zaklepe na okno. Duch zmizí, evokatéři leknutí odstonají / duch nese evokatéry vzduchem a shodí je na jistém místě.

Katalogy: Daňkovská IV. 4., Luffer 250.

Prameny: Kulda 127., 128., Slavia 69.C, Václavík 413, srov. Janeček I. 108., III. 299.–303.

> Černá kniha jako prostředek při dobývání pokladu – viz 6.C.25 Rituál pro získání pokladu

> Člověk používá ukradenou Černou knihu ke stloukání másla – viz 1.A.40 Kouzelný prostředek pro stloukání másla podmíněn upsáním se ďáblu

Zaklínač mračen

1.A.300 Zaklínač poroučí bouřkovým mračnům:

Majitel knihy / znalec příslušné modlitby poroučí mračnům, kam mají složit kroupy. Nesmí se při zařikávání zmýlit, jinak jej kroupy utlučou / potlučou ve vsi.

Prameny: Hošek II./2 138, Šebestová 396, 396, 397, Václavík 433

1.A.305 Zaklínač musí určit nouzové místo, kam mají mračna poslat krupobití: Zaklínač odvádí mračna s kroupami na pustá místa.

1. Mračna namítají, že už náklad dlouho neudrží. Zaklínač se zeptá hospodáře, zda může po jeho polích převézt těžký náklad. Když dostane svolení, navede mračna na jeho pozemek a kroupy potlučou jen na hospodářových polích.
2. Mračna namítají, že je nezadrží, protože jistý člověk porušil tabu: žena pekla ve sváteční den. Zaklínač je navede, aby potlouklo jen u dotyčného člověka.

Prameny: Kulda 144., 145.

1.A.310 Zaklínač překazí pastýřovy čáry s krupobitím: Zaklínač stahuje kroupy z mračen na jisté místo: k sobě / do kruhu opsaného svěcenou křídou. (Vyzývá protivníka: „Haž, haž, a nemáš-li co, poleť sám!“) Za kroupami spadne z mraku pastýř, který se tak mstil vesnici. (Lidé se s pastýřem usmíří.)

– srov. 1.B.15 Člověk se mstí lidem magií

Katalogy: Klímová 314

Prameny: Šebestová 397

1.A.315 Zvon na zahánění mračen: V některých obcích používají zvony na zahánění bouřkových mračen. Kde však zvonili oběšenci / místo provazu našli viselce, pozbyly zvony kouzelnou moc a nemohou zažehnávat mračna

– srov. 2.E.55 Zvonit oběšenému

Katalogy: Luffer 145.

Prameny: Šebestová 397, Václavík 421, 421

1.A.320 Kroupy nepotlučou v obci za jistých podmínek: Je-li ve vsi pochován kněz – zažehnávač mračen, kroupy v ní nepotlučou.

Prameny: Šebestová 397

> Krupobití vytvářejí nadpřirozené síly, které tlučou led z nadpřirozeně zamrzlého rybníka a vynášejí ho na oblohu – viz etiologické pověsti, typ Vznik krupobití tlučením ledu z nadpřirozeně zamrzlého rybníka

Věštec, věstkyně, zaříkávač

Odhalení skryté skutečnosti a obrana proti škodlivým vlivům

- 1.A.325 Věštec odhalí škůdce:** 1. Věštec ukáže škůdce v zrcadle.
2. Věštec označí škůdce: kdo ráno první přijde.

Katalogy: Klímová 367, 405, srov. 320

Prameny: Kubín: Pk I. 266., II. 144.b, II. 144.c, Šalanda 18.A, srov. 18.B, Tomíček 47, srov. 38, Václavík 436

1.A.330 Věštec odhalí a potrestá zloděje:

1. Věštec použije proti zloději sympatickou magii: vaří hlínu ze zlodějovy šlápoty a bodá do ní vidličkami / pálí hnůj ukradených volů a bodá do něj / pověsí trávu, kterou mu zloděj krade, do komína. Zloděj je magií zasažen: cítí bodavou bolest / dusí se jako by byl sám v komíně. Musí přijít a ukradenou věc vrátit. (srov. 1.A.150 Čarodějnice je zasažena sympatickou magií, 1.C.25 Čáry pro potrestání zloděje)
2. Věštec potrestá škůdce podle přání poškozených lidí. Trest se jim však vymstí: „Ať přijde o oko.“ – kráva, která věc snědla, je doma bezoká.

Katalogy: Klímová 385, 386, Polívka V. 196 („Bohyňa“ usvedčí gazdinu z krádeže), Jauhiainen D 691

Prameny: Baar 65.c, Šebestová 393, 393, 393

1.A.335 Věštec odhalí škodlivé čarování: Člověk / dobytek onemocní a nemůže se vyléčit. Věštec zjistí, že v chalupě / chlévě jsou ukryty škodlivé prostředky, které nemoc způsobují: hřbitovní předměty / nádoba s neřádem. Lidé věc odstraní: vrátí dřevo a hřeby z rakve na hřbitov / vykopou v chlévě hrnek plný stěpů a chlupů. Škodlivý účinek kouzla je zrušen. (Hadač pošle na škůdce bolení, donutí ho přijít a slíbit, že už nebude škodit.)

– kombinace s 1.A.85 Čarodějnice zaútočí na zdraví člověka pomocí kontaktní magie

Katalogy: Klímová 311, 379, 383, 384, 391

Prameny: Bělík 51, Klímová rkp. XLI., Kulda 132., Pekárek 113.

> Věštec použije protikouzlo proti čarodějnici, která škodí – viz 1.A.150 Čarodějnice je zasažena sympatickou magií

1.A.340 Věštec pomáhá skřítek: Věštec má skřítku, který mu prozradí, kde se nacházejí ztracené věci a zvířata. (Člověk, který si přišel pro radu, odposlechne, jak se věštec radí se svým pomocníkem, a odejde bez placení pryč.)

– srov. 1.A.210 Člověka naučí čarovat skřítek

Katalogy: Tille II./2 408–410 (Plivník. Rady), Klímová 366, 541, Polívka V. 196–197 (Bohyňa má čerta), Jauhiainen D 401

Prameny: Kubín Pk I. 201.b, Kulda 131.

1.A.345 Věštec zjistí, kde se nalézají ztracené zvířete: Věštkyň předpoví, že ztracený dobytek lidé naleznou (za rok) na jarmarku.

Katalogy: Klímová 387

Prameny: Kubín Pk I. 201.b

1.A.350 Věštec odhalí pravou povahu věci: Hadač předpoví, že kráva koupená za nadsazenou cenu bude nemocná.

Katalogy: Klímová 296

1.A.355 Věštec předpoví budoucnost: Ovčák posype podlahu jizby pískem, pronese zaklínadlo, vyznačí v písku města a počká, až o půlnoci přeběhnou podlahu bílé myši. Přes která města myši přeběhly, těch se dotkne přicházející válka. / Cikáni při cestě městem prorokují, že pokud v něm vypukne požár, shoří nejvýše dva domy. Předpověď se splní.

Katalogy: Jauhiainen D 1501

Prameny: Grohmann 207., 315.

Pomoc v partnerských vztazích

– srov. typy ve skupině Magické úkony a prostředky: Milostné vztahy (1.C.60–1.C.75)

1.A.360 Věštkyň a pomsta za nevěru: Muž / žena se chce pomstít za nevěru. Hadačka varuje, že kouzlo padne na toho, kdo je vinen. Člověk je nechá přesto vyvolat, sám však na ně doplatí: sežerou ho červené vši / zemře do roka.

Katalogy: Klímová 372, Polívka V. 213 (Lúbstné čary)

1.A.365 Věštkyň pomáhá při nevěře: Hadačka vyléčí mužovu nevěru zařikáním košile.

Katalogy: Klímová 373

1.A.370 Věštkyň předpoví, kdo bude ženich: Věštkyň předpoví děvečce, že si vezme vdovce. Děvečka si poté vezme vlastního hospodáře.

Katalogy: Klímová 389

L é č e n í n e m o c i

1.A.375 Zařikávač pomáhá při nemoci: Zařikávač vyléčí nemocného člověka / člověka, který byl zasažen škodlivými čarami / nemocné zvíře. Léčí zařikáním / bylinami / odvarem z devatera věcí / koupelí ve vodě z devatera míst / radou léčebného prostředku: člověk se má potírat sádlem / má nosit na krku bylinu.

Katalogy: Klímová 295, 374, 375, 377, 378, 382, Jauhiainen D 611

Prameny: Vejžvaldová 103

1.A.380 Zařikávač předpoví, že se nemocný neuzdraví: Zařikávač předpoví, že nemocný zemře / oběsí se. Předpověď se vyplní.

Katalogy: Klímová 380, 381

Věštkyňe a návštěvník

1.A.385 Věštkyňe zná utajené skutečnosti, které se týkají jejího návštěvníka:

Věštkyňe ví, o čem zákazníci cestou mluvili / odhalí převlečeného faráře, který ji přišel jen zkoušet / odhalí, že návštěvník neodevzdal všechny připravené peníze.

Katalogy: Klímová 369, Jauhainen D 601

Prameny: Kubín: Pk I. 201.a, I. 266., Pekárek 109.

1.A.390 Věštkyňe vyžaduje zvláštní platbu za své služby: Věštkyňe chce zaplatit pšoukem / koitem.

Katalogy: Klímová 369b

1.A.395 Věštkyňe žárlí na svou sokyni: Zákazník chce navštívit jinou věštkyňi, před jejím domem si zlomí nohu.

Katalogy: Klímová 370

R ů z n ě

1.A.400 Věštkyňi někdo odejme její moc

Prameny: Kubín: Pk I. 201.b

K r y s a ř a z a k l í n a č h a d ů

1.A.405 Zaklínač odvede krysy: Krysař píská na flétnu a přemnožené krysy / hadi jej následují.

1. Krysař je odvede pryč.
2. Krysař je zavede je do rybníka / připravené jámy s vápnem, kde zvířata zahynou.

Katalogy: Klímová 313, Polívka IV. 237 (Krysár)

Prameny: Grohmann 185., Kubín: Pk II. 161., II. 462

1.A.410 Zaklínač zemře při zaklínání hadů: Zaklínač píská na píšťalu a svolává hady (a stíná jim hlavy). Když se všichni hadi připlazí, poruší zaklínač / jeho pomocník zákaz mlčení a hadi (obživnou) zaklínače sežerou.

Katalogy: Tille II./2 387–388 (Hadí sněm), I. 113 (In: Bruncvík), Polívka V. 127 (In: Hadi, vylákaní černokňazníkom, zahubili ho), ATU 672B*, Christiansen 3060, Jauhainen D 741

Prameny: Kubín: K 25., 33.

1.A.415 Zaklínač svolá hady do pytle: Zaklínač píská na píšťalu a svolává hady, kteří mu lezou do připraveného pytle. Zaklínač si hady odnese.

Katalogy: Tille II./2 388 (In: Hadí sněm), Jauhainen D 751

Prameny: Kubín: K 79., Kubín: Pk II. 161.

1.B Laik používá magii

Hospodář, čeledín, pocestný, vandrovní, krajánek, forman, žebrák, voják, bába, komediant

1.B.5 Člověk zmrazí zloděje:

1. Muž sešle kouzlo a zmrazí zloděje, když se u něj chystá krást. Zloděj musí stát / obcházet na místě, dokud jej hadač nepřijde (bitím) propustit.
2. Do domu přijde skupina zlodějů / zbojníků a chystají se hospodáře oloupit. Hospodář je pozve ke stolu a zmrazí magickým úkonem: obrácením poháru dnem nahoru / přehozením piva přes hlavu. Hospodář ochromené protivníky zbije a poté propustí.

– srov. 1.B.105 Zbojník zmrazí své pronásledovatele

Katalogy: Klímová 299, srov. Jauhainen D 971

Prameny: Grohmann 320., Kašík 1., Kulda 68., Tomíček 47, Václavík 436, Vejžvaldová 104

> Člověk potrestá zloděje – viz 1.A.330 Věstec odhalí a potrestá zloděje

1.B.10 Člověk zaútočí magií na protivníka:

1. Člověku se snaží někdo škodit čarami: formanův vůz se nemůže hnout z místa / zvířata se rozutíkají. Člověk zneškodní protivníka magickým úkonem: forman uhodí o formánek na voze / pastýř bije bičem do svého kabátu / člověk si přezuje boty. Protivník se svalí mrtvý / přiběhne a prosí, aby ho už nebil / má do konce života zdravotní problémy. (srov. 4.B.100 Duch drží vůz)
2. Člověk má s protivníkem konflikt: poperou se / mlynář vyžene krajánka. Člověk se pomstí protivníkovi čarami. Protivník má do konce života zdravotní problémy.

Katalogy: Klímová 316

Prameny: Baar 65.a, Pekárek 114., Šebestová 381, 389, Vejžvaldová 104, 104

1.B.15 Člověk se mstí lidem magií: Muž se mstí kouzlem za špatné zacházení / nedostane-li, co si přeje / nedostane-li, co mu právem patří: zkaží máselnici, nejde v ní stlouct / zkaží pivo, plavou v něm žáby / pošle na protivníka červené vši. Člověk postižený magií vyhoví mužovým požadavkům / odprosí jej. Muž své kouzlo zruší a napraví jeho účinek.

– srov. 1.A.95 Čarodějnice sešle nemoc, 1.A.310 Zaklínač překazí pastýřovy čáry s krupobitím

Katalogy: Polívka V. 207–208 (Kravy odčarované, keď nedojily), V. 209 (Čary pri mútení masla)

Prameny: Bělík 55, Kubín: Pk II. 97., II. 98.

1.B.20 Člověk získá mléko z předmětu:

1. Muž nabídne svému společníku, zda se nechce napít mléka. Poté zasekne sekeru do pařezu, z něj vyprýští mléko a stéká po topůrku.
2. Muž podojí nedaleko stojící krávu (která není chráněná proti čarám) pomocí magie, mléko teče samo do klobouku .

– srov. 1.A.60 Čarodějnice dojí mléko z plachty

Katalogy: Polívka V. 205 (Kravy odčarované, keď nedojily)

Prameny: Kubín: Pk I. 276., II. 102.

1.B.25 Člověk ovládá oheň:

1. Cikán / čeledín ukazuje sedlákovi, že ho oheň poslechne: volá formuli: „Hop, hop“ / „Hinauf, hinauf“ a zároveň jednu stranu doškové střechy ohněm. Sedlák zkouší později trik sám, avšak oheň se rozšíří a stodola mu shoří.
2. Cikáni na noclehu ve stodole zapálí doškovou střechu, aby ji učinili ohnivzdornou. Stodola pak nikdy nevyhoří.

Katalogy: Tille I. 578–579 (Mláčení ohněm, čarování In: Kristus a Petr), II./2 459–461 (Živý oheň. Nocleh ve stodole. Došková střecha. Mláčení obilí)

Prameny: Kubín: Pk II. 27.

1.B.30 Člověk poradí kouzla pro získání užitku: Pocestný poradí umývat krávu tři dny vodou z devíti studánek, aby víc dojila.

Katalogy: Klímová 310

> Člověk poradí, jak zrušit škodlivé čáry – viz 1.A.335 Věštec odhalí škodlivé čarování

> Člověk vlastní černou knihu kouzel a umí ji používat – viz 1.A.275 Čaroděj používá černou knihu kouzel

> Cikánka prorokuje předurčenou smrt – viz typy ve skupině Proroctví a předurčený osud (2.B.5–2.B.15)

> Člověk umí předpovědět budoucnost – viz 1.A.355 Věštec předpoví budoucnost

1.B.35 Člověk se stane fextem: Člověka, který získá čarami nezranitelnost, nezabije obyčejná kule, nejde oběsit a po smrti se jeho tělo nerozpadne. Kdo chce fexta zabít, musí do něj střílet sklem / musí na jeho těle nalézt šňůru a přeráznout ji.

– srov. 3.A.90 Fext nemůže zetlít v hrobě, dokud mu neodpustí žena, které ublížil, 3.A.240 Fext sezdaný s dávnou milou

Katalogy: Daňkovská IV. 10.

1.B.40 Komediant šálí diváky: Komediant udivuje neobvyklými kousky: kohout nosí těžkou kládu / provazochodec tlačí vozík. Dívka, která má v nákladu trávy čtyřlístek / tu-ránek, uvidí, jak je to ve skutečnosti: kohout nese v zobáku slámku. Dívka iluzi prozradí a komediant se jí pomstí: z dívky spadnou šaty / komediant vyvolá zdánlivou povodeň, dívka zvedne sukni nad hlavu a stane se terčem posměšků.

Katalogy: Klímová 319, ATU 987, Jauhiainen D 1636, srov. D 1646

Prameny: Kulda 158.

1.B.45 Mlynář pošle na krajánka mlýnský kámen: Mlynář vyžene krajánka, který přišel prosit o jídlo. Krajánek se pomstí: čarami přemístí mlýnský kámen na střechu. Mlynář chce krajánka potrestat a pošle na něj kutálející se palečné kolo / mlýnský kámen. Krajánek kolo protikouzly odvrátí: nechá místo sebe kabát / ranec a kolo se svalí na něj (a roztrhá ho).

Katalogy: Klímová 312, Polívka V. 217 (Krajankovo čarenie)

Prameny: Hošek II./2 83, Kellner 1949 91

1.B.50 Pastýřův bič má magickou moc: (Pastýř má bič se zapletenými kapkami z paškálu / pletený za oltářem). Pastýř práská (do kříže) svým bičem a svolá rozuteklá zvířata / rozežene mraky / upamatuje sousedku, která bloudí.

Katalogy: Klímová 315

Prameny: Šebestová 380, 380, 382, Vlčková 11.

> Pastýř je odhalen, jak škodí kroupami – viz 1.A.310 Zaklínač překazí pastýřovy čáry s krupobitím

1.B.55 Zázračný lékař: Muž získá z nalezené knihy zázračné lékařské schopnosti. Vyléčí každou nemoc, nechá se rozsekat a umí se oživit.

Prameny: Grohmann 317.

1.B.60 Kat umí zabít na dálku: Kat namíří nůž na zvíře, zvíře zemře.

Katalogy: Tille I. 128 (epizoda Čáry katovské In: Císař a voják)

Lovec

1.B.65 Lovec používá magii, aby zasáhl jakýkoli cíl:

1. Lovec používá černou knihu kouzel / slévá na rozcestí kouzelnou kulku / střílí do Krista na kříži a vytrysklou krví potírá hlaveň pušky. Zastřelí pak jakékoli zvíře: vystřelí z okna domu a popíše místo, na kterém právě složil jelena.
2. Lovec pošle kulku jako poselství: kule cvrnkne kamarádovi v jiné vsi do okna.

Katalogy: Klímová 303, 306

Prameny: Hošek II./2 82, 124, Kubín: Pk I. 267., II. 9.b

1.B.70 Lovec zastřelí bytost s kouzelnými schopnostmi pomocí neobvyklé kulky:

Muž nabije do pušky posvěcenou / skleněnou kuli / knoflík odtržený zuby. Neobvyklým projektilem zastřelí čarodějnici / čaroděje / strašidlo (které se rozleje na smolu).

Katalogy: Klímová 304, 305

Prameny: Grohmann 320., Hošek II./2 144

1.B.75 Člověk zachytí očarovanou kulku a pošle ji zpět na útočníka: Útočník si připraví zbraň, aby kulka sama našla svou oběť: potře hlaveň pušky krví / třemi kapkami krve z prostřeleného křížku. (Kulka tůká v lese od stromu ke stromu a hledá svůj cíl.) Člověkkulku odvrátí pomocí magie: zachytí ji do čepice (nastrčené na palci levé nohy) / šátku s třemi kapkami krve z prostřeleného křížku. Chycenou kulku člověk nabije do pušky a střílí ji, odkud přišla. Kule zasáhne útočníka a zabije ho.

Katalogy: Polívka V. 218 (Čarenie poľovnícke)

Prameny: Hošek I. 110, Hošek II./2 82, Slavia 69.E, Václavík 438, 438

1.B.80 Člověk očaruje protivníkovi pušku: Myslivec / krajánek očaruje protivníkovi pušku: krajánek zatluče vystřelený brok do mlýnského kola, puška se pak točí stejně jako kolo a nejde s ní nic trefit / pytlák vidí samé koně, dokud nevypláchne hlaveň pušky na Velký pátek.

– srov. 1.A.120 Čarodějnice zkazí pušku

Katalogy: Klímová 309

Prameny: Kubín: K 78.

1.B.85 Lovec se promění do jiné podoby, aby získal převahu nad protivníkem:

1. Pytlák se promění v zajíce, který kouří z fajfky / hrozí tlapkou. Vystraší protivníka. (srov. 2.E.85 Jít na čekanou ve sváteční čas, 4.B.55 Zvíře nejde zastřelit)
2. Myslivec číhá na pytláka proměněný v pařez. Pytlák si na pařezu řeže tabák, myslivec má pak šrámy v obličeji.

Prameny: Václavík 437, 438, 438

1.B.90 Různé lovecké čáry:

1. Lov na zajíce, přilákané zázračně vzrostlým obilím: Člověk zaseje v průjezdu hostince (v zimě / v noci) obilí, které během krátké chvíle vyroste. Přiběhnou zajíci, aby se napásli, a lidé je uloví.

2. Pytlák na čekané se chrání před zlými mocnostmi kruhem opsaným svěcenou křídou.

Katalogy: Daňkovská IV. 11., Klímová 307

1.B.95 Lovec na čekané nedodrží pravidla rituálu a je překvapen mluvícími zvířaty:

Lovec jde na lov s očarovanou puškou, která všechno trefí. Musí však dodržet jistá pravidla: střílet až na třetí zvíře. Lovec pravidla poruší: neodolá a zamíří už na druhé zvíře. Zvíře na pytláka promluví: „Snád ho nechceš zastrelit?“ / „Neviděus Juru Ryhu?“

Katalogy: Klímová 436

> Zastřelený zajíc nejde uvařit a mluví na lovce – viz 4.B.50 Zastřelený zajíc oživne

> Lovec střílí na zvíře, které na střelbu nereaguje – viz 4.B.55 Zvíře nejde zastřelit

Zloděj, zbojník

1.B.100 Zbojník má nadpřirozené vlastnosti: Zbojník je nezranitelný. (Je možno jej zabít jen jeho vlastní zbraní. Někdo tajemství vyradí, zbojník je zabít.)

Katalogy: Klímová 738, Polívka V. 236–240 (In: O Jánošíkovi)

Prameny: Kašík 30.

1.B.105 Zbojník zmrazí své pronásledovatele: Zbojník přijde na hostinu, kde na něj čekají četníci. Otočí pohár, četníky zmrazí a klidně odejde.

– srov. 1.B.5 Člověk zmrazí zloděje

Prameny: Kubín: Pk II. 200.

1.B.110 Zloděj se dovede stát neviditelným pomocí kouzelného prostředku: Zloděj použije kouzelný prostředek: drží v ústech kámen ze srdce čížka. Stane se neviditelným a může krást, aniž by jej někdo spatřil. (Jednou prostředek selže a zloděj je dopaden.)

Katalogy: Jauhainen D 101

Prameny: Slavia 69.F

1.B.115 Různé zlodějské čáry:

1. Zloděj krade včelstvo. Včely se shluknou na prostřeném bílém šátku.

2. Zloději kradou za svitu hvězdy, při němž psi tvrdě spí.

Katalogy: Klímová 301, 302

1.C Magické úkony a prostředky (pověry)

Majetek a zdraví

1.C.5 Návrtný peníz: Člověk získá tolar, který se po vydání vždy vrátí do kapsy. Kouzlo zruší kupec, který do tolaru kousne.

– srov. 5.D.65 Skřítek přináší bohatství

Prameny: Hošek II./2 83

1.C.10 Koupení očarované krávy: Člověk koupí na trhu krávu „s celým právem“, kráva dojí bez přestávky. Člověku je to podezřelé a krávu obratem prodá.

Prameny: Kubín: Pk II. 13.

1.C.15 Preventivní opatření na ochranu dobytka před nemocemi a zlými čarami:

1. (Na filipojakubskou noc) nasypat před chlév mák / písek jako překážku pro čarodějnici, která musí spočítat všechna zrníčka, než může jít dál.
2. Dát kravám topinku / posvěcené bobky, aby byly imunní proti čarám.
3. Práskání bičem odhání čarodějnice.

Katalogy: Polívka V. 206, 209 (Kravy odčarované, keď nedojily)

Prameny: Baar 65.d, Hošek I. 139, Kubín: Pk II. 144.a, srov. II. 102., Šalanda 24.A–24.E, Tomíček 45

1.C.20 Protikouzla k ochraně dobytka: Mléko krávy, které někdo čaruje, vlít do ohně / šlehat prutem / střelit do něj / vložit do něj jehly a vařit.

– srov. 1.A.150 Čarodějnice je zasažena sympatickou magií

Katalogy: Klímová 351, Polívka V. 206, 209 (Kravy odčarované, keď nedojily)

Prameny: Pekárek 109., Šalanda 15, 16., 17., Tomíček 39, Václavík 435

1.C.25 Čáry pro potrestání zloděje:

1. Zavěšení trávy do kříže, aby se zloděj, který chodí na trávu, do roka oběsil jako visí ona.
2. Níť upředená ženou v koutě a omotaná na srdce zvonu způsobí, že zloděj peněz nemá klidu a vrátí je.

– srov. 1.A.330 Věštec odhalí a potrestá zloděje

Katalogy: Klímová 300

Prameny: Palátová 289

1.C.30 Magická nástraha: Kdo stoupne na škodlivou nástrahu, položenou na jistém místě, ten onemocní / na toho padne neštěstí / kráva, která přejde jisté místo, nedojí.

– srov. 1.A.85 Čarodějnice zaútočí na zdraví člověka pomocí kontaktní magie

Katalogy: Polívka V. 216 (Čary svokrine)

Prameny: Šalanda 16., 23., Šebestová 399

1.C.35 Oděv šitý v určité sváteční dny ochraňuje svého nositele: Kdo nosí oděv šitý z oktábových / pašijových nití, do toho neuhodí blesk: Člověka zastihne bouřka, on odhodí oděv ušitý z obyčejných nití a nechá si ten šitý z nití oktábových. Blesk uhodí do odhozeného oděvu a člověk zůstane v pořádku.

– srov. 2.E.90 Oděv šitý v určité sváteční dny přitahuje blesky

Prameny: Hruška V. 21

1.C.40 Hromový kámen: Kam uhodí blesk, tam je pod zemí zvláštní kámen s kouzelnou mocí. Kámen léčí nemoci a přináší štěstí.

Katalogy: Klímová 404, Jauhiainen D 66

1.C.45 Hřbitovní předmět jako prostředek pro čarování:

1. Lebka jako prostředek pro léčení dobytka: rozdrčená lebka / voda, kterou se lebka umyla.

2. Lebka jako prostředek pro získání bohatství: prozradí čísla do loterie / prozradí umístění pokladu. Její mluva je však pro člověka nesrozumitelná.

– srov. 2.E.30 Držení hřbitovního předmětu má za následek onemocnění, 2.E.35 Držení hřbitovního předmětu má za následek vyvolání strašidelných úkazů

Katalogy: Jauhiainen D 31

Prameny: Hošek I. 167, 168, Kubín: Pk II. 68., Tomíček 13

1.C.50 Hřbitovní předmět jako prostředek pro štěstí:

1. Provaz z oběšence přináší štěstí.

2. Kdo má prst oběšence, může bez obav krást a nechytanou ho.

– srov. 2.E.30 Držení hřbitovního předmětu má za následek onemocnění, 2.E.35 Držení hřbitovního předmětu má za následek vyvolání strašidelných úkazů

Katalogy: Klímová 403

Prameny: Šebestová 399

1.C.55 Různé léčebné pověrečné prostředky: Polévka z muchomůrek uzdravila nevléčitelně nemocnou ženu. / Zápal mozkových blan vyléčil čerstvý kravinec přikládáný na hlavu. / Kozí mléko pomohlo na nateklou nohu. (Pověrečný prostředek má lepší účinky než léky od doktora.)

Katalogy: Jauhiainen D 76

Prameny: Bělík 54, Hošek II./2 141, 142, 143, 146, 146

Milostné vztahy

– srov. typy ve skupině Věštec, věštkyně, zařikávač: Pomoc v partnerských vztazích (1.A.360–1.A.370)

1.C.60 Čáry k získání lásky vyhlédnuté osoby:

1. Očarovat pomocí prostředku, který byl v kontaktu s tělem: dát dívce sníst jablko, které mladík držel v podpaždí / dát mladíkovi prstýnek z vlasů, aby jej nosil v podpaždí.
2. Očarovat pomocí hřbitovního předmětu: přehodit dívku hlínou získanou o půlnoci na hřbitově.
3. Vařit kaši v lebce, aby přivolala ženicha. Kaše volá: „Pojď, pojď!“

Katalogy: Klímová 362, Polívka V. 212–215 (Lúbostné čary), srov. V. 215 (Manžel čarami privolaný zdaleka)

Prameny: Kubín: Pk II. 39., Šebestová 384, 384, 384, srov. 384

1.C.65 Čáry proti početí: Z makového zrnka, nošeného v botě během svatebního obřadu, vyroste tolik makoviček, kolik bude mít žena dětí. Bude-li jich chtít méně, může některé makovice useknout. Žena usekne všechny tři, ze stonků ukápnou krev. Za nějakou dobu se jde žena svěřit faráři. Dostane za úkol ležet po tři noci hodinu před půlnocí v rakvi v márnici. Zjeví se jí duchové děti, které mohla mít. Svým pokáním zruší kouzlo a narodí se jí tři děti.

Katalogy: Tille II./2 365–366 (Bezdětná)

1.C.70 Odmítnuté děvče se mstí sokyni v lásce: Děvče odvane kouzlem svou vdávající se sokyni přes několik kopců.

Katalogy: Klímová 364, 365, Polívka V. 213 (Lúbostné čary)

1.C.75 Čáry k získání imunity proti lásce a stesku

Katalogy: Daňkovská IV. 13.

Prameny: Kulda 165.

Nadpřirozené vlastnosti

1.C.80 Neviditelnost získaná pomocí těla zabitě kočky: Kdo chce být neviditelný, má zaživa vařit černého kocoura v novém hrnci / v mléce z černé krávy, dokud se jeho tělo nerozpadne. Maso / zvláštní kůstka ze zabitě kočky (nošená v ústech) zajistí neviditelnost při krádeži.

Katalogy: Polívka IV. 412-413 (Krv sa zjaví), Jauhainen D 106

Prameny: Václavík 435

1.C.85 Vrozená schopnost rozumět zvířecí řeči:

Kdo se narodí na Velký pátek, ten může rozumět řeči zvířat.

Prameny: Grohmann 206.

> Vrozená schopnost vyzvednout poklad – viz 6.C.60 Poklad je určen jen člověku, který se pro něj narodil

Věštby a odhalení skryté skutečnosti

1.C.90 Nalezení utopence pomocí bochníku chleba: Pustit na hladinu rybníka bochník chleba, v němž je hromničná svíčka. Zastaví se na místě, kde leží utopené tělo.

Prameny: Kubín: Pk I. 218.b

1.C.95 Předmět, který ukáže poklady: Palice udeří třikrát o zem na místě, kde je poklad.

Prameny: Grohmann 318.

> Jasnozření pokladů pomocí kapradí – viz 5.F.25 Byliny jasnozření

1.C.100 Hřbitovní předmět jako prostředek pro odhalení skryté skutečnosti: Otvorem po vyraženém suku v kusu dřeva z rakve jsou vidět čarodějnice.

– srov. 1.A.140 Rozpoznání čarodějnice v kostele, 2.E.30 Držení hřbitovního předmětu má za následek onemocnění, 2.E.35 Držení hřbitovního předmětu má za následek vyvolání strašidelných úkazů

Prameny: Hošek II./2 55

1.D Parodické pověsti o čarování

– srov. typy ve skupině Parodické pověsti o strašidlech (4.F.5–4.F.30)

1.D.5 Pověřivý člověk obviní souseda z čarodějnictví: Stará bába / cikánka namluví pověřivému člověku, že je mu čarováno. Člověk obviní z čarování souseda na základě mylných důkazů a vyvolá s ním konflikt

1. Bába předpoví, že škůdcem je první, kdo si přijde něco půjčit / škůdcem je ten, na kom bude vidět účinek domnělého protikouzla, které bába poradila. Člověk obviní nic netušícího souseda, který si přijde něco půjčit / kterého uvidí se zavázanou hlavou / s tečkami po neštovicích ve tváři. (Člověk souseda napadne / obviní ho u soudu.)
2. Zlomyslný člověk navede dvě pověřivé ženy k domnělým čarodějným úkonům a zařídí, aby se nachytaly a obvinily z čarování.

Prameny: Hošek I. 138, Kubín: Pk II. 15., Šalanda 9.A, 10.

1.D.10 Falešný magický prostředek:

Muž vydává / vymění obyčejnou věc za magický prostředek a nechá pověřivého člověka, aby ji rituálně použil: zaříkaná voda k léčení krávy vyměněna za vodu z kaluže / brouk v krabicice darován jako skřítek, který má přinášet užitek. Obdarovaný je přesvědčen, že prostředek funguje. (Dárce prozradí pravou povahu předmětu.)

Prameny: Hošek II./2 4, Kubín: Pk I. 162., II. 14., Kulda 61.

1.D.15 Falešné čarování:

Člověk využije pověrčivosti lidí, kteří jsou přesvědčeni, že někdo škodí čary jejich dobytku / kterým namluví, že někdo čaruje jejich dobytku. Sehraje před nimi magický rituál na odstranění škody a je odměněn / vyláká z lidí různé věci pod záminkou jejich potřeby v rituálu.

Prameny: Hošek I. 147, Šalanda 11., Tomíček 45, 47

1.D.20 Člověk považuje neobvyklou situaci, pro níž nezná vysvětlení, za čarování:

Dcery kradou mléko, matka si myslí, že jim čarodějnice ubírá užitek. / Mladíci schválně splaší kozu, když jí dají brouka pod ocas. Koza divoce pobíhá, náhle se zklidní, když brouk vypadne. Majitel si myslí, že je očarovaná.

Prameny: Hošek I. 135, 170, Šalanda 9.B

1.D.25 Snaha o racionální vysvětlení čar

Prameny: Bělík 53, Jech: K 131.

2. Člověk a osud. Omen, předurčený osud, démoni nemoci a smrti, duše člověka, můra, tabu, ďábel, prokletí.

2.A Omen, znamení blízkého neštěstí nebo smrti

Duch jisté osoby, dvojník jako omen

2.A.5 Duch umírajícího se zjeví ve chvíli jeho smrti:

Duch umírajícího člověka se přijde rozloučit se svým blízkým, který nic netuší. Podá mu ruku, která je studená / horká (zůstane vypálená na látce) a odejde. Člověk se teprve později dozví, že jeho návštěvník ve chvíli, kdy byl u něj, ve skutečnosti na jiném místě zemřel.

Katalogy: Luffer 264., Jauhiainen A 51

Prameny: Hošek II./2 62, 72, Tomíček 53, Václavík 380

2.A.10 Umírající dá znamení jinému člověku ve chvíli své smrti:

Dívka se trápí a umírá, protože ji milý podvedl. V okamžiku své smrti mu pošle znamení: podtrhne mu a vyhodí polštář, na němž mladík zrovna spí.

Katalogy: Jauhiainen A 90

Prameny: Václavík 382

2.A.15 Duch člověka se zjeví blízké osobě, která má zemřít:

Muži se zjeví dvojník jeho manželky a doprovází jej, po cestě nemluví a nakonec se ztratí. Doprovázený pak brzy zemře.

Katalogy: Jauhiainen A 52

Prameny: Hošek II./2 28

2.A.20 Duch žijícího člověka se zjeví na jiném místě, než se člověk nalézá:

Duch člověka s těžkým proviněním se zjeví na jiném místě, než kde se dotyčný člověk nachází, jako předzvěst jeho posmrtného trestu: člověk se stane revenantem.

Katalogy: Jauhiainen A 11

Prameny: Voráč I. 32.

Zjevení v lidské podobě jako omen

2.A.25 Ženský přízrak:

Bílá / černá žena / žena, která přeskočí přes hřbitovní zeď / žena, která zemřela nešťastným způsobem, se zjeví krátce předtím, než někdo zemře / zjeví se tomu, kdo má brzy zemřít.

– srov. 4.B.75 Kdo potká ducha, zemře

Katalogy: Klímová 412c, d, Luffer 277., 256., 257., Jauhiainen A 101

Prameny: Baar 50., Grohmann 54., Václavík 375

2.A.30 Duch rodu oznamuje úmrtí člena rodiny:

Duch je spjatý s jistým rodem s dlouhou tradicí. Zjevuje se příslušníkům rodu v domě / na zámku před jejich smrtí a dává jim znamení.

Katalogy: Luffer 254.

Prameny: Grohmann 52., 53., 55., 56., 57., 59., srov. Němcová I. 99, Polívka/Stavař XXIV.

2.A.35 Duch oznamuje neštěstí pro celou obec:

Když má obec postihnout neštěstí, zjeví se na jistém místě bílá paní / bezhlavý mnich.

Katalogy: srov. Jauhiainen A 131, A 151, A 161

Prameny: Grohmann 78., 274.

Zvíře jako omen

2.A.40 Domácí zvíře se zjeví:

Před smrtí je spatřena černá / bílá kočka / kočka s velkýma očima / černý / bílý pes / pes s velkýma očima.

Katalogy: Klímová 414

Prameny: Václavík 375

2.A.45 Zvíře, které přeběhne přes cestu:

Když člověku přeběhne přes cestu černá kočka / zajíc, stihne ho neštěstí.

Prameny: Jech: K 51. I.

2.A.50 Dobytek prorokuje smrt hospodáře:

Krávy / volí v noci o Štědrém dnu mluví a předpovídají smrt hospodáře do roka. Čeledín je poslouchá a dozví se to.

– srov. 2.E.135 Snaha o poznání budoucnosti přinese člověku neštěstí

Katalogy: Klímová 415, ATU 671D*, srov. Jauhiainen A 632

Prameny: Grohmann 309.

2.A.55 Zvíře je neklidné, když cítí nebezpečí

Katalogy: Klímová 416

> Hlasy zvířat jako omen – viz 2.A.95 Hlasy zvířat

R ů z n á z j e v e n í j a k o o m e n

2.A.60 Světélka se zjeví:

Lidem se zjeví skupina světélek, po chvíli k nim přibude ještě jedno. Je to duše jednoho z lidí, který brzy zemře.

Katalogy: Daňkovská IV. 21.

> Spatřit horního ducha je předzvěst závalu v šachtě. – viz 5.C.15 Horní duch varuje před nebezpečím

2.A.65 Nebeská znamení:

Ohnivý drak se zjeví na obloze nad místem, kde bude hořet.

Prameny: Grohmann 198.

Z n a m e n í v d o m ě j a k o o m e n

2.A.70 Zastavení hodin:

Hodiny v domě se zastaví, když umírá člen rodiny.

Prameny: Janeček III. 25.

2.A.75 Samovolná manipulace s předměty:

Otevření dveří / zapnutí rádia či televize.

2.A.80 Pád předmětu ze stěny:

Obraz / hodiny spadnou ze stěny, když má člen rodiny zemřít / když umírá daleko od domova.

Prameny: Šalanda 33., 34., Šebestová 193

2.A.85 Různé zvuky v domě:

Vrzání schodů / dupot / lomození nádobí / tikot v trámův / pláč.

Katalogy: Jauhiainen A 501

Prameny: Grohmann 177., Šalanda 31.

Zvuky a hlasy jako omen

2.A.90 Lidské hlasy:

1. Zpěv z oblaků doprovází duši bohabojného umírajícího člověka.
2. Ozývá se kvílení jako znamení smrti.

– srov. 4.A.110 Lidské hlasy

Katalogy: Klímová 412b, Jauhiainen A 421, A 441

Prameny: Hruška V. 26

2.A.95 Hlasy zvířat:

Vytí psa / houkání sýčka je znamením blížící se smrti / neštěstí.

Katalogy: Luffer 130., Jauhiainen A 201

Prameny: Pekárek 26.

2.A.100 Zvonění zvonu:

Zvony se samy rozeznějí jako znamení smrti člověka / panovníka.

Katalogy: Luffer 141., Jauhiainen A 451

Prameny: Hošek II./2 127

> Různé zvuky v domě jako omen – viz 2.A.85 Různé zvuky v domě

> Hlas volá od vody: „Hodina pryč, chlapa nic.“ – viz 5.B.195 Vodník a předurčená smrt

Sen a vize jako omen

2.A.105 Sen o zesnulém příbuzném:

1. Zesnulý příbuzný se zjeví člověku ve snu a oznamuje, že jistá osoba z příbuzenstva bude muset jít za ním. Člověk řekne dotyčnému o svém snu, avšak ten nevěří. Nazítří se stane neštěstí a člověk zemře.
2. Komu se zdá o nebožtíkovi, nesmí ze spaní zakřičet nebo jej následovat, mohl by do roka zemřít.

Prameny: Kubín: Pk II. 178., Šalanda 35.

2.A.110 Různá znamení ve snu:

Člověku se ve snu / během probuzení zjeví smrt a řekne, že šla pro něj, ale náhle dostala jiný úkol. Následující den zemře některý příbuzný.

Prameny: Palátová 288

Hodina smrti

2.A.115 Hříšník má těžkou smrt:

Člověk, který uškodil lidem / čarodějnice umírá dlouho.

Katalogy: Klímová 440a, b

2.A.120 Strašidelné jevy při smrti člověka s těžkým proviněním:

Když umírá čarodějnice, sedí na plotě obrovské množství koček až do jejího pohřbu. / Při nalezení oběšeného sebevraha je slyšet dusot koní a řínčení.

– kombinace s 3.D.15 Tělo čaroděje zmizí z rakve

Katalogy: Klímová 440c, Polívka IV. 238 (In: Čarodejná kniha), Jauhainen C 26, srov. Müller/Röhrich C 17

Prameny: Šalanda 50.

2.B Proroctví a předurčený osud

2.B.5 Předpovídání osudu novorozeněte:

Osud novorozeného dítěte prorokují sudičky / hadačka / cikánka.

Katalogy: Klímová 390, 581

2.B.10 Předurčená smrt ve studni:

1. Návštěvník přenocuje u lidí přes noc, kdy se jim narodí dítě. K dítěti přijdou tři sudičky a návštěvník je vyslechne, když předpoví, že dítě zemře v určeném věku ve studni.
 2. Čarodějnice / cikánka / bílá paní předpoví, že dítě zemře v jistý den ve studni / vodě.
- Rodiče zabední studnu na dvoře. Když však přijde určený čas, dítě se vydá k studni a zemře na jejím bednění.

Katalogy: Tille II./2 420–421 (Předurčená smrt. V studni), Luffer 289., ATU 934 (AT 934A), Jauhainen A 711

Prameny: Grohmann 4., 51., Kubín: Pk I. 304., Slavia 52.

2.B.15 Předurčená smrt bleskem:

Cikánka předpoví, že až dítě dosáhne jistého věku, zabije je blesk. Rodiče pro potomka nechají vyrobit železnou truhlu a umístí ji do sklepa, aby se tam mohl schovat a vyhnout se věštbě. Syn se však rozhodne podvolit se osudu a vyjde za bouřky na pole. Blesk uhodí do domu a zasáhne truhlu. Syn zůstane nedotčený.

Katalogy: Tille II./2 422 (Předurčená smrt. Blesk), ATU 934

Prameny: Kubín: Pk I. 303.

2.B.20 Různá vyprávění o nevyhnutelném osudu:

Člověk se dozví, co se má v budoucnu stát, a snaží se předpověď odvrátit. Události se nakonec vyvinou tak, že se předpověď stejně vyplní: Věštec řekne, že ovci sní vlk. Kníže nechá ovci upéct na hostinu, ale ochočený zámecký vlk pečínku sežere.

Prameny: Grohmann 5., Kubín: Pk II. 172.

2.B.25 Přízrak se zjeví člověku a předpoví, jaké budou následující roky:

Ponocnému se zjeví postava a přikáže mu, aby troubil dvanáctkrát už v jedenáct hodin. Ukážou se tři hroby, které znamenají rok suchý (minulý), mokrá (letošní) a krvavý, válečný (budoucí).

Katalogy: Klímová 412e, Polívka V. 306 (Biela pani. In: Strašidelné povesti)

Prameny: srov. Grohmann 157.

2.B.30 Neznámý stopař předpoví budoucí události:

Lidé v autě zastaví stopaři, a ten jim předpoví dvě / tři proroctví. První se týká nejbližší budoucnosti posádky auta: tentýž den povezou mrtvolu. Druhé (a třetí) se týká důležitých událostí, závislých na aktuální situaci ve společnosti: zemře významný politik. Proroctví se postupně splní.

Prameny: Janeček II. 14.

2.B.35 Člověk předpoví vlastní smrt:

Člověk pozná, že se blíží jeho poslední hodinka, a svolá rodinu k rozloučení.

Katalogy: Jauhainen A 701

Prameny: Tomíček 52

> Vrozené předurčení člověka vyzvednout poklad – viz 6.C.60 Poklad je určen jen člověku, který se pro něj narodil

> Snaha o předpověď budoucnosti se člověku vymstí – viz 2.E.135 Snaha o poznání budoucnosti přinese člověku neštěstí

2.C Démon nemoci a smrti

Smrt se zjevuje

2.C.5 Potkat smrt:

Lidé potkají na cestě postavu v bílém oblečení. Vyděsí se, že je to smrt. Pokud se k ní chce někdo z nich vydat, ostatní ho zadrží.

Katalogy: Müller/Röhrich A 2

Prameny: Palátová 288

2.C.10 Smrt vejde do domu umírajícího:

1. Vysoká bílá žena / zástup dětí vejde do domu umírajícího / neznámá žena spatřena pod oknem umírajícího, (spatří je jen někdo). Člověk v domě během chvíle zemře.
2. Neznámá osoba chodí v noci od domu k domu a hledá jistý dům. V jednom z domů do rána někdo zemře.

Katalogy: Klímová 412a, 413, Polívka V. 317 (In: Rozličné mátohy a pomoc proti nim. In: Strašidelné povesti)

Prameny: Šalanda 32., Tomíček 53

2.C.15 Smrt jako neviditelná tíže se nechá donést k umírajícímu: Smrt se nechá donést na zádech / dovést na kole k domu umírajícího. Po cestě těžkne, před domem umírajícího je tíže nesnesitelná / tíže povolí. Člověk se později dozví, že v domě někdo zemřel.

Katalogy: Klímová 411, srov. Müller/Röhrich A 15, A 16

Prameny: Janeček I. 5.

2.C.20 Smrt se nechá dovést ke své oběti:

Smrt v podobě ženy v bílé plachtě / nevěsty se nechá formanem dovést do krčmy k taneční zábavě. Přistoupí k vyhlédnuté oběti a dá jí políček / nechá se jí jedinou spatřit. Oběť v ten okamžik zemře.

Katalogy: Klímová 410, Polívka IV. 249–250 (Smrt donesená na svadbu. Smrt dovezená do krčmy), srov. Müller/Röhrich A 13, A 16

Prameny: Václavík 375

Démon nemoci

2.C.25 Nemoc se snaží vstoupit do člověka:

1. Zloděj potká ženu, která má cestu do stejného domu jako on. Žena mu prozradí, že je zimnice a jde do stavení, kde si sedne na sousto jídla a vstoupí do jednoho z lidí. Zloděj člověka varuje ve chvíli, kdy se chystá k jídlu. Člověk je zachráněn a zloděj dostane odměnu.
2. Zimnice se domlouvají ve stromě, jedna z nich oznamuje, že hodlá vejít do myslivce na první lžici polévky. Myslivec sedí pod stromem a všechno slyší. Doma vlije lžici polévky do mošny a zimnici v ní uvězní. Pustí ji až po slibu, že ho nechá na pokoji.

Katalogy: Polívka V. 163–164 (Smrtky), srov. V. 180 (Kašel a drobnice), Jauhainen Q 1

Prameny: Kubín: Pk II. 96., Kulda 166.

2.C.30 Nemoc v lidské podobě prochází vsí: Dvě ženy s košíkem přijdou do vsi. Jedna nese v košíku mor a druhá nese kladivo a hřebíky na rakve. Lidé ve vsi začnou na nemoc umírat.

Katalogy: Christiansen 7080

Prameny: Šebestová 398

2.C.35 Démon nemoci prozradí lidem lék v době epidemie:

1. Dvě bílé oděné ženy jdou za cholery vesnicí a ve zpěvu prozrazují lidem léčivé rostliny proti nemoci: „Kdo bude pit kozelec, bedrec, ten nebude mřit“.
2. Tři ženy s kosami na zádech procházejí vsí za morové epidemie. Dvě z nich utíkají třetí, která je chromá, a smějí se jí, že všechny lidi posekají ony. Chromá se jim chce pomstít a prozradí lidem léčivé rostliny proti moru.

– srov. 5.A.105 Divá žena odmítá prozradit tajné vědomosti, 5.F.15 Byliny chránící před zlými mocnostmi

Katalogy: Klímová 398, 582, Polívka V. 166–167 (Prostriedok proti smrti. In: Víly)

Prameny: Kulda 153.

2.C.40 Nemoc v podobě mlhy:

Člověk spatří mor v podobě mlhy / šňůry, která se táhne při zemi. Když mor vnikne do skulinu po suku / díry mezi kameny, člověk otvor utěsní a mor zůstane uvězněný. Obec je od moru uchráněna. (Člověk za několik let otvor ze zvědavosti uvolní, mor se dostane ven a člověka zabije.)

Prameny: Kulda 153., Šebestová 398

2.C.45 Nemoc v podobě černého vozu:

Černý vůz jede krajem na místo, kde má vypuknout epidemie cholery. Člověk se vozu chytá, někdo zevnitř křikne: „Nechytej se! Buď ráda, že k vám nejedem.“

Prameny: Kubín: Pk II. 50., II. 425

2.D Převtělená duše a proměna člověka, můra, vlkodlak, kletba

Duše spícího člověka opouští tělo

2.D.5 Duše vychází z úst v podobě malého zvířete:

Spícímu člověku vyběhne z úst myš, napije se a vrátí se zpátky. (Spícímu se zdál sen podle toho, co zvíře dělalo.)

Katalogy: ATU 1645A, Christiansen 4000, Jauhiainen P 326

Prameny: Grohmann 210.

2.D.10 Duše ženy ve stromě:

Když žena spí, odchází její duše do staré vrby. Manžel strom pokácí a způsobí tak smrt své ženy.

Prameny: Němcová II. 270

Můra

Charakteristika

2.D.15 Zvířecí podoba:

Kočka / noční motýl.

Prameny: Grohmann 180., Palátová 290, Šalanda 28.Ba, Šebestová 191

2.D.20 Podoba předmětu:

Tenký předmět, který se protáhne skrze zavřené dveře: stéblo slámy / pleva / pírkó.

Prameny: Grohmann 181., Polívka/Stavař XLVII., Slavia 70.C, 70.D, Svěrák 1941 138, Šebestová 191, Václavík 324, 324

2.D.25 Lidská podoba:

Žena s krátkýma nohama bez prstů, dlouhým tělem s velkým břichem a dlouhými prsy, ruce má bez palců a malou červenou hlavu s fleky jako po neštovicích.

Prameny: Kubín: K 63., Václavík 323

2.D.30 Můrou se stává člověk s neobvyklými fyziognomickými znaky:

Člověk se srostlým obočím / plochým chodidlem.

Prameny: Grohmann 179., Kubín: K 63., Kubín: Pk I. 200.a, Slavia 70.A, 70.B, Šalanda 28.A

2.D.35 Můrou se stává člověk, kterého po narození zasáhly zvláštní okolnosti:

Dítě narozené se zuby / dítě, jehož matka dočasně přestala kojit / dítě, jehož matka šla k úvodu a vstoupila do kostela, aniž by ji kněz pokropil svěcenou vodou.

Prameny: Kubín: K 63., Slavia 70.A, Václavík 324

> Můrou je mrtvý člověk – viz 3.B.30 Upír vysává lidem krev

Můra a člověk

2.D.40 Můra tlačí spícího člověka:

Můra tlačí na prsou člověka ve spánku / vysává mu z prsou krev. (Člověk ji ze sebe v noci shodí.)

– srov. 3.B.30 Upír vysává lidem krev

Katalogy: Klímová 359, Jauhiainen Q 201, Q 211

Prameny: Hošek I. 179, Kubín: K 63., Kubín: Pk I. 200.b, Svěrák 1941 138, Šalanda 28.A, Šebestová 191

2.D.45 Slíbená obětina odvrátí můru:

Člověk slíbí můře, která ho přijde tlačit, že jí dá ráno chléb (s máslem) / mouku / hrách. Člověk, který byl v noci můrou, ráno beze slova přijde, je obdarován a přestane škodit.

Prameny: Grohmann 180., Hošek I. 179, Kubín: K 63., Kubín: Pk I. 200.a, Polívka/Stavař XXII., Slavia 70.B, 70.C, Šebestová 191, Vejžvaldová 102

2.D.50 Můra je zasažena ve své metamorfované podobě:

Můra jde v noci tlačit člověka. Člověk / strážce spícího člověka ji napadne a ublíží jí. Útok se projeví na těle člověka, který byl můrou: stéblo je přestříženo, žena nalezena přeseknuta / stéblo je přibito na dveře, žena visí přibita za vlasy nebo za oblečení / stéblo je stočeno do kolečka, žena nalezena s hlavou zaraženou v zadnici / můra v různé podobě je zbita, probodnuta či popálena, ženě se stane to stejné.

Katalogy: Jauhiainen Q 231

Prameny: Grohmann 181., Kubín: Pk I. 200.b, Palátová 290, Polívka/Stavař XLVII., Slavia 70.C, 70.D, Svěrák 1941 138, Šalanda 28.Ba, 28.Ba, 30., Šebestová 191, Václavík 324, 324

2.D.55 Můra je zabita, když jsou poškozeny její odložené vnitřnosti:

Můra se vydává tlačit lidi a při proměně odkládá střeva svého lidského těla doma na šátek / na zametený mlat / před dveře, skrz které se potřebuje protáhnout. Člověk střeva objeví a posype je plevami. Můra si je tak nemůže vzít zpátky a zemře.

– srov. 1.A.80 Čarodějnice odkládá vnitřnosti a vysává kravám mléko

Katalogy: Klímová 360

Prameny: Šebestová 191, Václavík 324

2.D.60 Můra je zadržena a odhalena:

Člověk zadrží můru, která jej přišla tlačit: zacpe klíčovou díрку. Můra se v místnosti promění do své lidské podoby a prozradí svou totožnost.

Katalogy: Polívka V. 161–162 (Mora)

Prameny: Šalanda 28.Bb

2.D.65 Člověku, který je můrou, pomůže, když udusí nějaké zvíře:

Děvečka se svěří, že musí v noci obcházet jako noční můra. Pomohlo by jí, kdyby mohla někoho umačkat. Hospodyně svolí, aby udusila jednu krávu. Druhý den je kráva mrtvá, děvečka je vysvobozena.

Prameny: Grohmann 182.

2.D.70 Různé pověrečné úkony proti můře:

1. Nakreslit „muří nohu“ (pentagram) na postel / čelo člověka, který se chystá k spánku.
2. Položit k nohám do postele sekeru ostřím nahoru.
3. Lehnout si obráceně.

4. Namazat dítěti prsa kolomazí ze zvonu.

– srov. 3.B.35 Prostředky proti upírovi

Prameny: Grohmann 180., Kubín: K 63., Šalanda 29.

Vlkodlak

2.D.75 Člověk se mění ve vlka a škodí lidem:

Muž je zaklet do vlčí podoby. Krade lidem jídlo, napadá zvířata.

Katalogy: Christiansen 4005

Prameny: Grohmann 105.

2.D.80 Člověk proměněný ve vlka žádá lidskou manželku:

Člověk v podobě vlka si přijde pro svou milou a odvede si ji do lesa. (Žena však brzy umírá.)

Prameny: Grohmann 105.

Kletba

2.D.85 Prokletý člověk musí věčně bloudit světem

Katalogy: srov. odkazy Müller/Röhrich H 27*–H 30*

Prameny: Grohmann 261.

> Prokletí zloděje způsobí, že se musí vracet jako revenant – viz 3.A.100 Prokletý zloděj

> Krajinný útvar je člověk, který byl proklet a zkameněl – viz etiologické pověsti, typ Místo, kde zkameněli lidé či stavby

> Prokletý člověk obývá jisté místo jako duch – viz 4.D.5 Duch kulturního místa čeká na vysvobození

2.E Porušení tabu

Rušení klidu mrtvých, znesvěcení hřbitova

2.E.5 Veselit se na hřbitově:

Dívka tancuje na hřbitově, je potrestána smrtí. / Milenci se chtějí na hřbitově pomilovat. O půlnoci k nim přijdou duše mrtvých proměněné v zajíce. Milenci ve strachu utečou.

Katalogy: Klímová 426, Polívka V. 308 (Kartáři vystrašení na cintoríne. In: Strašidelné povesti), Jauhiainen C 1191, srov. Müller/Röhrich L 24
Prameny: Václavík 380

2.E.10 Odnést opilého žertem na hřbitov:

Muži odnesou v noci opilého kamaráda žertem na hřbitov, jsou za to potrestáni: (do roka) zemřou.

Katalogy: Klímová 425

Prameny: Klímová rkp. XXXIV.

2.E.15 Odnést plachetku ze hřbitova:

Odvážná dívka jde v noci ze sázky na hřbitov / krátí si cestu hřbitovem, když jde koupit do hospody pití. Na hřbitově spatří postavu s hlavou zahalenou v plachetce / šátku / s čepicí. Domnívá se, že ji přišel někdo strašit, strhne postavě látku z hlavy a odnese ji. Mrtvý přijde pod okno hospody / dívčina domu a dožaduje se odnesené věci. Chce ji však přijmout jen od toho, kdo ji vzal. Dívka je nucena vrátit věc osobně (na původním místě). Za svůj čin je potrestána nemocí / brzkou smrtí.

Katalogy: Klímová 423, 424, Luffer 259., Jauhiainen C 1131, Müller/Röhrich L 33

Prameny: Hošek II./2 35, 88, Hruška V. 22, Jech: K 54.A, Králík 154, Kubín: Pk II. 160., II. 462, Slavia 71.M, Václavík 380

2.E.20 Odnést mrtvolu ze hřbitova:

Muž odnese mrtvolu z žertu / ze sázky ze hřbitova do hospody. Když ji jde vrátit zpátky, mrtvý se člověka nechce pustit. Nazítří je člověk nalezen mrtvý s mrtvolou stále přichycenou na zádech / člověk je nalezen mrtvý a mrtvola je zpátky na svém místě / mrtvý se pustí, až za něj kněz odslouží mši.

– srov. 3.A.90 Fext nemůže zetlít v hrobě, dokud mu neodpustí žena, které ublížil, 3.A.240 Fext sezdaný s dávnou milou

Katalogy: Tille I. 375 (In: Fext)

Prameny: Kubín: Pk I. 563

2.E.25 Mrtvý si jde pro své ukradené orgány:

1. Člověk jde koupit maso, ale peníze propije. Vyřízne proto plíce oběšenci a přinese je domů jako náhradu. Jeho choť je uvaří a sní, člověk jíst odmítne. V noci si mrtvý si pro plíce přijde a zabije toho, kdo je snědl / vyříznul.
2. Lidé vezmou na hřbitově lebku, rozdrtí ji na prášek a dají vypít kravám, aby lépe dojily. V noci si přijde mrtvý pro svou hlavu a zabije všechny krávy.

Katalogy: Tille II./2 401 (Oběšencovy plíce), Klímová 6, Polívka IV. 397 (Vyřezané plúca), ATU 366, Jauhiainen C 1631, Müller/Röhrich L 49

Prameny: Janeček II. 166., II. 167., Polívka/Stavař XXIII., 66, Tomíček 13

2.E.30 Držení hřbitovního předmětu má za následek onemocnění:

Kdo použije / přechovává hřbitovní hlínu / popel z mrtvých / kost ze hřbitova, ten schází na zdraví. Uzdraví se, když vrátí tabuovou věc zpět na hřbitov.

– srov. 1.C.45 Hřbitovní předmět jako prostředek pro čarování, 1.C.50 Hřbitovní předmět jako prostředek pro štěstí, 1.C.100 Hřbitovní předmět jako prostředek pro odhalení skryté skutečnosti

Katalogy: Jauhiainen C 1611

Prameny: Palátová 289

2.E.35 Držení hřbitovního předmětu má za následek vyvolání strašidelných úkazů:

Kdo použije / přechovává třísky z rakve / popel z mrtvých / oči oběšence / provaz od oběšence, ten přivolá revenanta / způsobí strašení v domě.

– srov. 1.C.45 Hřbitovní předmět jako prostředek pro čarování, 1.C.50 Hřbitovní předmět jako prostředek pro štěstí, 1.C.100 Hřbitovní předmět jako prostředek pro odhalení skryté skutečnosti

Katalogy: Polívka V. 311 (In: Obesenec straší. In: Strašidelné povesti), V. 334 (Lebky použil na loteriu), Jauhiainen C 1651, C 1661, Müller/Röhrich L 47

Prameny: Kubín: Pk I. 267.

> Ostatky mrtvého na nepatřičném místě na sebe upozorňují, dokud nejsou odneseny na hřbitov a pohřbeny pohromadě v posvěcené půdě – viz 3.A.185 Mrtvý žádá náležité pohřbení svého těla

2.E.40 Výzva či posměch mrtvému:

Člověk jde v noci kolem místa spjatého se smrtí: hřbitova / místa, kde někdo spáchal sebevraždu / lesu, kde straší. Zavolá na ducha mrtvého a vyzve ho, aby si přišel zakouřit / napít se / bít se / vstal z hrobu. / Člověk mluví o mrtvém neuctivě. Mrtvý se posměváčkovi ohlásí / potrestá jej: v lese se strhne hluk / posměváček dostane odněkud ránu / na posměváčka přiletí odněkud kámen / mrtvý posměváčka ztluče.

– srov. 2.E.150 Výzva či posměch nadpřirozeným silám, 3.F.5 Mrtvý pozvaný na hostinu, 4.C.35 Světélka napadnou toho, kdo na ně hvízdá

Katalogy: Daňkovská IV. 54., Jauhiainen C 191, C 1101–1126, Müller/Röhrich L 1, L 3, L 4, L 7

Prameny: Baar 63.g, h, Grohmann 11., 279., Hošek I. 107, Šalanda 58., 59., Tomíček 32, 34, 35, 35, Václavík 381, 381

2.E.45 Lenora: Dívka přivolá čarami svého milého, který je dlouhý čas pryč. Neví však, že milý mezitím zemřel. Přivolaný mrtvý pro svou nevěstu v noci přijde a odveze si ji k sobě na hřbitov. Dívka zemře / uteče a zachrání se.

Katalogy: Tille II./2 330–336, 508 (Ženich mrtvý), Klímová 5, ATU 365, Jauhiainen C 501, Müller/Röhrich F 39 (+ C 6)

Prameny: Hošek II./2 32, Kubín: Pk I. 120., Polívka/Stavař LIII.a, 134, Šalanda 45.

> Pozvání mrtvého žertem na návštěvu – viz 3.F.5 Mrtvý pozvaný na hostinu

2.E.50 Nebožtík ohrožuje živé, je-li s nimi ponechaný přes určený čas: Příbuzní se nemohou odloučit od mrtvého v rakvi: mrtvý je ponechaný v místnosti s živými / žena líbá svého právě zesnulého manžela v rakvi. Mrtvý vstane a pronásleduje živé. Lidé se zachrání, když zakokrhá kohout / zásáhne svatý / sami utečou.

Prameny: Kubín: Pk II. 65., Satke 1958 43., 44.

2.E.55 Zvonit oběšenému:

1. Když lidé zvoní oběšenému, přijde povodeň / zvony pozbydou svou kouzelnou moc na zahánění mračen. (srov. 1.A.315 Zvon na zahánění mračen)
2. Když lidé zvoní v noci na Dušičky, slyší pláč tisíců dětí.

Katalogy: Klímová 427

Prameny: Grohmann 312.

2.E.60 Strávit noc na hřbitově: Lidé člověka zavrou na noc do hřbitovní kaple. Člověk je nalezen ráno mrtvý.

Katalogy: Jauhiainen C 1131, C 1301, srov. Müller/Röhrich L 24

Prameny: Kubín: Pk I. 193.b

> Mrtví napadnou živého, který se dostal na jejich půlnoční mši – viz 3.B.50 Člověk na půlnoční mši mrtvých

Nesvětit svátek, pracovat přes zvykem určený čas

2.E.65 Venkovní práce ve sváteční čas: Kdo orá na Velký pátek / svatou Annu, tomu se splaší koně / toho zabije blesk. / Kdo kácí stromy na Josefa, toho zabije padající strom.

Katalogy: Klímová 432, 433, 434

Prameny: Grohmann 74., Hošek I. 174

2.E.70 Při venkovní práci ve sváteční čas člověka vystraší zjevení: Kdo pracuje ve svátek / v předvečer svátku, tomu se zjeví bílá paní / zářící svatý obrázek / neobvyklé dítě a vystraší ho.

Katalogy: Klímová 430, Jauhiainen F 11, F 18, F 19, F 21

Prameny: Kellner 1939 106, Šalanda 145., 146.

2.E.75 Kdo nařídí pracovat ve sváteční den, je potrestán: Selka nařídí žnout trávu ve svátek. Do posekané trávy se schová had, který na selku skočí a způsobí jí smrt.

Prameny: Kubín: Pk I. 217.

2.E.80 Příst ve sváteční čas: Dívka / dívky, které předou na Lucii / v sobotu večer, se ocitnou v nebezpečí: přeslice se rozskočí / Lucka zbije přadleny metlou / čarodějnice vhodí komínem hrst vřeten, aby je přadlena rychle napředla, dívka se zachrání omotáním po kousku niti na každé z nich.

Katalogy: Klímová 431, Polívka IV. 209–214 (Priadka a sv. Lucia)

Prameny: Grohmann 33.1., srov. Šalanda 147., Vejžvaldová 107

2.E.85 Jít na čekanou ve sváteční čas: Pytláci jdou na Štědrý večer místo půlnoční mše na zajíce. Zajíci nejdou zastřelit.

– srov. 1.B.85 Lovec se promění do jiné podoby, aby získal převahu nad protivníkem, 4.B.55 Zvíře nejde zastřelit

Katalogy: Jauhainen F 51, F 55

Prameny: Voráč II. 31.

2.E.90 Oděv šitý v určité sváteční dny přitahuje blesky: Člověk šije košili / pere kalhoty / přede / šije boty na Hromnice, kdy je práce zakázána. Součástka oděvu přitahuje blesky / kroupy. Když v ní člověk vyjde za bouřky ven, uhoří do něj blesk / člověk oděv svlékne a dá stranou, spatří, jak do něj uhoří blesk.

– srov. 1.C.35 Oděv šitý v určité sváteční dny ochraňuje svého nositele

Katalogy: Klímová 435

Prameny: srov. Polívka/Stavař XLVIII., Šalanda 144.

2.E.95 Lidi, kteří se místo mše věnují světské činnosti, vystraší neobvyklé jevy: Kdo hraje karty na Velký pátek / jde na houby v době nedělní mše, toho vystraší přízrak nebo neobvyklý jev: lidi doprovází / zahrazuje jim cestu narůstající postava / doráží na ně černý pes / zjeví se bílá paní / hřib promluví / strhne se vichr / line se zápach. Lidé vyděšení utečou (a do několika dnů zemřou).

Katalogy: Klímová 428, 429, Jauhainen F 31, F 36, F 41, F 46, F 81, F 91

Prameny: Hruška V. 7, Slavia 78.C

> Kdo se veselí místo nedělní mše, zkamení nebo se propadne – viz etiologické pověsti, typ Místo, kde zkameněli lidé či stavby

> Kdo nesvětlí svátek, ten je zaklet na měsíc – viz etiologické pověsti, typ Postava na povrchu měsíce

> Kdo nesvětlí svátek, musí po smrti strašit – viz 3.A.65 Kdo nesvětlil svátek

Klení, rouhání se božím řádu a přírodním silám, pohanění chleba či posvátného předmětu spolky s ďáblem

2.E.100 Kléní a hanobení boha: Kdo neustále kleje / práskne ze zlosti bičem do křížku, toho vystraší náhlé zvuky / toho něco táhne v noci z postele / ten se rozstoná a zemře.

– srov. 2.F.60 Čert přijde pro klejícího člověka

Katalogy: Polívka IV. 142 (Človek sa zaklína na meno diablov), Jauhiainen F 101

Prameny: Grohmann 91., 278., Hošek II./2 49, Tomíček 54

2.E.105 Neuctivé zacházení se sakrálními předměty: Lidé odstraní křížek z pole, když rozorávají meze. Do roka zemřou. / Lidé vyrobí z plechového Krista obojek pro psa. Pes pojde.

Katalogy: srov. Jauhiainen F 113, F 121

Prameny: Krušina 222, Šalanda 143.D

2.E.110 Různé tresty za spolky s ďáblem: Mrtvě narozené děti.

Katalogy: Klímová 439a

- > Člověk, který odcizí hostii k magickým účelům, nemá po smrti klid – viz 3.A.70 Svatokrádežník
- > Kdo se rouhal či pohaněl chléb, ten se na jistém místě propadl i se svým obydlím – viz etiologické pověsti, typ Místo, kde se propadla stavba kvůli hříchům svých obyvatel
- > Kdo se rouhal či pohaněl chléb, ten se stal lovcem divoké honby a musí štvát až do soudného dne – viz 5.A.220 Původ divoké honby
- > Čarodějnice má těžkou smrt – viz 2.A.115 Hříšník má těžkou smrt
- > Tělo čaroděje po jeho smrti zmizí z rakve – viz 3.D.15 Tělo čaroděje zmizí z rakve

Rouhání se přírodním silám

2.E.115 Neuctivé nazvání mračen: Kdo nazve bouřková mračna škaredými, tomu odpoví: „Šak ty si škaredší než my“. Člověk zemře.

Katalogy: Jauhiainen F 351

Prameny: Šebestová 397

Žertování s vážnými věcmi, lehkovážnost, snaha o nepatřičné poznání

2.E.120 Žertem se oběsit: Muž chce vyzkoušet, jaké to je být oběšený. Připraví si smyčku a řekne lidem, aby byli připraveni jej včas zachránit. Když se však pověsí, pozornost lidí odvede neobvyklé dění: někdo zavolá "Hoří!" / přijde kulhající zajíc, který vypadá, že půjde snadno chytit (je to proměněný ďábel). Lidé vyběhnou ven a na muže zapomenou. Muž se oběsí.

Katalogy: Klímová 437, ATU 1343, Jauhiainen E 456
Prameny: Baar 63.h, Pekárek 105., Václavík 384

2.E.125 Vydávat se za mrtvého: Vtipálek se převleče za mrtvého a lehne si do rakve, aby vystrašil člověka, který přijde k mrtvému držet stráž. Když se v noci zvedá z rakve, strážce ho uhodí do hlavy kladivem, vtipálek zemře / je zraněn.

– srov. 4.F.5 Člověk je považován za strašidlo

Katalogy: ATU 1676, Jauhiainen C 91, C 171, C 196, C 1151, C 1321, C 1326, Müller/Röhrich O 1, O 2, O 3
Prameny: Jech: K 36., Kubín: K 166.

2.E.130 Zachycený cíp oděvu: Člověk jde na zkoušku odvahy na hřbitov, kde má na důkaz své přítomnosti zabodnout do hrobu naostřený kolík / nůž. Nevědomky si k hrobu přibodne i cíp svého oblečení. Když chce odejít, myslí si, že ho mrtvý drží, a zemře strachem.

Katalogy: ATU 1676B, Jauhiainen C 181, C 1136, C 1141, C 1331, Müller/Röhrich O 5
Prameny: Janeček II. 164., Jech: K 54.B

2.E.135 Snaha o poznání budoucnosti přinese člověku neštěstí: Člověk podstoupí jistý rituál, aby se dozvěděl o budoucích věcech: poslouchá na Nový rok hovořit voly ve stáji / provede štědrovečerní věštbu / stoupne si do kruhu na cestě. Výsledek věštby mu přinese neštěstí: dozví se o vlastní smrti do roka / vyděsí ho čertova odpověď.

– srov. 2.A.50 Dobytek prorokuje smrt hospodáře

Katalogy: Jauhiainen A 601
Prameny: Grohmann 88., Kulda 147., 148.

2.E.140 Snaha dozvědět se, jak se vede vzdálenému manželovi, přinese ženě neštěstí: Žena provede věštbu na Štědrý večer, aby se dozvěděla, jak se vede jejímu manželovi, který je již dlouho ve válce. Manžel se zjeví (žena mu vezme jeho šavli). Když se muž vrátí domů a dozví se o věštbě, ženu zabije, protože trpěl, když byl jeho dvojník pryč / protože měl na vojně těžkosti, když přišel o šavli.

Katalogy: ATU 737, Jauhiainen A 611
Prameny: Kulda 149.

2.E.145 Nepatříčná zvědavost:

1. Kdo chce vidět nadpřirozené jevy: dušičky jdoucí do kostela / bílé paní / divokého jezdce / čarodějnice o filipojakubské noci, ten je potrestán: zemře / napadne ho strašidelný jev / do cesty se mu kladou překážky až nemůže už pokračovat.

2. Kdo nedbá varování a ohlédne se na blížící se strašidelný kočár, zemře.

– srov. 1.A.185 Člověk pozoruje čarodějnice, 4.D.80 Místo, kde se dají přivolat zlé síly

Katalogy: Klímová 438, Luffer 258.

Prameny: Grohmann 65., 73., Hošek I. 108, Vejžvaldová 99

2.E.150 Výzva či posměch nadpřirozeným silám: Člověk lehkovážně kontaktuje démona: vyzve jej, aby přišel k němu (zavdat si z lahve) / posmívá se mu / chvástá se, že se ho nebojí. Bytost přijde a napadne / vyděsí člověka. (Člověk se zachrání útekem do domu, strašidlo obchází kolem domu.)

– srov. 2.E.40 Výzva či posměch mrtvému, 4.C.35 Světélka napadnou toho, kdo na ně hvízdá

Katalogy: Klímová 471

Prameny: Grohmann 99., Hruška V. 88, Kubín: K 164.b, Kubín: Pk II. 31., Tomíček 20, 23, 25, 26, Vejžvaldová 95

Porušení sociálních norem, asociální a patologické vlastnosti

2.E.155 Lakomství a chamtivost:

1. Lakomce zasáhnou nadpřirozené síly: lakomec je zraněn / je vyzván hlasem mrtvého, aby napravil své jednání.

2. Kdo nedává almužny, od toho odejde blahobyt a sám upadne do bídy.

3. Chamtivému člověku je nečekaně zmařen plán na jeho obohacení: Hamižný člověk začne vybírat peníze za přístup k léčivému prameni na jeho pozemku. Pramen náhle vyschne.

Katalogy: Daňkovská IV. 41.

Prameny: Grohmann 87., 294., Kellner 1939 106, Kulda 80.

> Lakomec nemá po smrti klid – viz 3.A.45 Lakomec

> Chléb, kterého se člověk neprávem zmocní, na jistém místě zkamení – viz etiologické pověsti, typ Zkamenělé předměty

2.E.160 Vzurná odpověď se vyplní: Člověk seje hrách / nese získaný velkopáteční poklad. Na dotaz pocestného, co dělá, odpoví, že seje / nese kamení. Na poli se urodí kameny / poklad se změní v kámen.

Prameny: Polívka/Stavař XXVIII.

2.E.165 Křivá přísaha: Křivopřísežník se propadne.

– srov. 2.F.55 Čert přijde pro křivopřísežníka

Katalogy: Polívka IV. 545 (Křivopřísažník), V. 320 (In: Preklatie sa uskutočňuje), Jauhainen F 201

Prameny: Šebestová 372

> Křivopřísežník nemá po smrti klid – viz 3.A.60 Křivopřísežník

> Milý, který zruší slib a ožení se s jinou, se stane fextem – viz 3.A.90 Fext nemůže zetlít v hrobě, dokud mu neodpustí žena, které ublížil

> Kdo v noci krade v lese dřevo, toho vystraší přízrak – viz 4.B.65 Člověk spatří ducha při nedovolené noční práci

2.E.170 Pýcha a rozmařilost: Boháč, který z rozmaru vyhodí peníze, zchudne a má bídu.

Katalogy: Polívka IV. 522–524 (Polykratov prsteň), ATU 736A, Christiansen 7050, Jauhainen F 141, F 261

Prameny: Grohmann 209.

2.E.175 Přát neštěstí jinému člověku: Člověk chce zneužít příležitosti, když se otevírá nebe a plní se přání, a přeje si, aby jeho protivník zemřel. Zlé přání se však člověku vymstí, sám zemře.

Prameny: Grohmann 304.

2.E.180 Záletnictví: Muž potká smrt a snaží se ji svést, zemře.

Prameny: Kulda 152.

2.E.181 Opilství: Notorický opilec je potrestán nadpřirozenými silami.

Katalogy: Jauhainen F 226

Prameny: Šebestová 403

Kruté chování

2.E.185 Vražda vyjde najevo: Vraha (za delší dobu od jeho činu) usvědčí znamení (jaké mu předpovídala jeho oběť): z rány mrtvého vystříkne krev při přítomnosti vraha / slunce píchá vraha do očí a donutí ho se přiznat.

– srov. 3.A.125 Zavražděný prozrazuje svého vraha

Katalogy: srov. Tille II./2 181–184, 504–505 (Vražda vyzrazená), Müller/Röhrich D 2, srov. D 4, ATU 960, srov. 780

Prameny: Baar 42., Šalanda 42.

2.E.190 Zlý člověk je zabit nadpřirozenými silami: Krutý člověka je za své zločiny zabit bleskem / přízrakem / propadne se do země.

Katalogy: Daňkovská IV. 39.

Prameny: Grohmann 86., 221., 306., srov. 196.

2.E.195 Zlému člověku se zjeví přízrak: V domě vraha se začne zjevovat bílá paní. / Člověku, který týrá koně, se zjeví přízrak jako předzvěst smrti.

Katalogy: Daňkovská IV. 19., IV. 44.

> Zlý člověk zkamení na jistém místě – viz etiologické pověsti, typ Místo, kde zkameněli lidé či stavby

> Zlý pán po smrti straší – viz 3.A.10 Krutý člověk

Jednání proti vyklostem

2.E.200 Šestinedělka ohrozí dítě, když vyjde předčasně z kouta: Šestinedělka opustí dítě, a to se ocitne v nebezpečí: nadpřirozené bytosti či síly se snaží dítě vzít / dítě je nalezeno za lavicí hlavou dolů.

– srov. 5.A.140 Divá žena vymění lidské dítě zanechané bez dozoru

Katalogy: Klímová 418

Prameny: Václavík 322, Voráč I. 52., . I. 72.

2.E.205 Šestinedělka ohrozí sebe, když vyjde předčasně z kouta: Šestinedělka vyjde / vyhlédne předčasně z kouta a ocitne se v nebezpečí: odnese ji čert / polednice / větrný vír do jiné krajiny / pronásleduje ji její čerstvě zesnulý manžel / postraší ji přízrak / roztrhá ji zlý duch.

– kombinace s 3.A.230 Mrtvá šestinedělka se stará o své dítě

Katalogy: Klímová 418, 421, Polívka V. 168–169 (Vily trestají rodičku)

Prameny: Grohmann 97. (I., II.), Hošek II./2 13, 61, 61, 62, 62, Vejžvaldová 105, Vlčková 1., 10.

2.E.210 Démon láká šestinedělku z kouta:

1. Chlap s kopytem přijde do stavení a snaží se vylákat šestinedělku z kouta. Žena odmítne. Démon jí pohrozí, že kdyby vyšla ven, byl by ji roztrhal.
2. Žebrák přijde do stavení a chce, aby mu šestinedělka něco přinesla. Žena zavolá sousedku, aby žebračka obsloužila, avšak ten záhadně zmizí.

Katalogy: Klímová 419

Prameny: Hruška V. 75

2.E.215 Různé příkazy a zákazy pro šestinedělku:

1. Šestinedělka musí mít čepec, jinak ji budou chodit divé ženy tahat za vlasy.
2. Šestinedělka nesmí šít, jinak se jí dítě utopí.

Katalogy: Klímová 422

Prameny: Kubín: Pk I. 126.

2.E.220 Žena, která porušila zvyklosti, způsobí krupobití: Šestinedělka odejde na pole před úvodem. Pronásleduje ji kroupové mračno, které na poli potluče. / Žena způsobí krupobití, když peče placky proti předpisům.

Katalogy: Klímová 420

Prameny: Kulda 144.

2.E.225 Žena, která nechtěla děti: Žena nemůže zemřít. V noci se jí zdá, že ji Kristus vede na pole, kde jí řekne, aby odvalila kámen. Pod kamenem pláčou její nenarozené děti.

Katalogy: Tille II./2 365–366 (Bezdětná), Klímová 417, Polívka V. 322 (Trest ženy, která nechcela rodit)

2.E.230 Zanedbávat náboženské povinnosti: Kdo se nemodlí, na toho zaútočí nadpřirozené síly.

Katalogy: Polívka IV. 39 (Trest bezbožného krčmára)

Prameny: Grohmann 98., Kašík 24.

2.E.235 Nedokončit práci v určený čas: Dívku, která nespěje do Vánoc všechnu přízi, potrestá nadpřirozená bytost.

Prameny: Grohmann 33.2.

2.F Ďábel

Charakteristika

2.F.5 Mužská podoba: 1. Muž / myslivec s kopytem.

Katalogy: Jauhiainen E 101

Prameny: Hošek I. 144, Hruška V. 13, Polívka/Stavař LIII.b, Václavík 430

2.F.10 Démonická podoba: Démon s rohy na hlavě, dlouhýma rukama s drápy, kopyty na nohou a ocasem.

Prameny: Václavík 429

2.F.15 Čert se vyskytuje na jistém místě: Na jistém pahorku / zřícenině sedává v noci čert a hraje na housle. / V jisté bažině se koupají čerti.

– srov. etymologické pověsti, typ Pojmenování podle nadpřirozené bytosti

Katalogy: Jauhiainen E 141

Prameny: Grohmann 235., 266., 266. (II.)

> Krajinný útvar vznikl působením čerta – viz skupina etiologických pověstí Místa, na nichž působily nadpřirozené síly

> Místo pojmenované podle čerta – viz etymologické pověsti, typ Pojmenování podle nadpřirozené bytosti

Ďábel a člověk: člověk se zachrání z moci ďábla

2.F.20 Muzikanti hrají čertům: Muzikanti při noční cestě spatří hospodu, kterou neznají, vejdou dovnitř a hrají lidem k tanci. / Muzikant potká při noční cestě tři mladíky a hraje jim do tance. Muzikanti spatří kopyta tanečnicků a zahrají náboženskou píseň. Tanečníci (i hospoda) náhle zmizí. (Muzikantům zůstanou zdánlivě bezcenné věci jako odměna. Zahodí je až na jednoho, který si ji nechá a doma zjistí, že se mu proměnily v zlato.)

– srov. 1.A.190 Muzikanti hrají čarodějnicím, 3.B.55 Varhaník na mši mrtvých

Katalogy: Tille II./2 123–126, 502 (Švanda), Polívka IV. 137–138 (Gajdoš hrá čertom), IV. 141 (Čertova svadba a muzikanti), Jauhiainen E 252

Prameny: Slavia 80., Václavík 430

2.F.25 Prostředky k zahánění ďábla: Kdo se dotýká totenu, na toho nemá ďábel právo. / Modlitba zažene ďábla.

– srov. 4.B.130 Prostředky proti duchům, 5.A.205 Různé prostředky proti divému muži, 5.B.230 Prostředky a úkony proti vodníkovi, 5.F.15 Byliny chránící před zlými mocnostmi

Katalogy: Klímová 402, 532, Jauhiainen E 61

Prameny: Hruška V. 13, Kubín: Pk II. 26., Václavík 431, Voráč I. 33.

> Lidé zaženu ďábla, kterého přivolali svou lehkomyšlností nebo mravním proviněním – viz 2.F.40 Odhalený čert ve společnosti

> Ďáblové jsou zahubeni návnadou – viz 5.E.105 Drak je zahuben návnadou

Ďábel a člověk: pakt s ďáblem

2.F.30 Ďábel odnese člověka, který se mu upsal: Ďábel slouží tomu, kdo se mu upíše krví. Když uplyne dohodnutá lhůta, ďábel si pro člověka přijde.

Katalogy: Polívka IV. 151–152 (Zápisy čertovi), Jauhainen E 521

Prameny: Grohmann 208.

2.F.35 Kůže lakomce slíbená ďáblu: Lakomý boháč uzavře pakt s ďáblem a slíbí mu po smrti svou kůži. Když se jeho konec přiblíží, zaplatí chudému muži, aby kůži bránil. Muž jde v noci na hřbitov, opíše kolem sebe kruh, a když ďábel vykope tělo a stáhne z něj kůži, vezme si ji k sobě do kruhu a ubrání ji.

Katalogy: Tille I. 609–619 (Lakomcův hrob), Polívka IV. 390–393 (Nočná stráž pri mrtvole na cintoríne), ATU 815, Jauhainen E 821, Müller/Röhrich C 16

Prameny: Kubín: Pk I. 87., II. 37.

> Člověk upíše svou duši výměnou za skřítku – viz 5.D.60 Spolky s ďáblem výměnou za skřítku

Ďábel a člověk: ďábel přichází při mravních proviněních

2.F.40 Odhalený čert ve společnosti: Čert přijde na přástky přivolán dívkou, která by chtěla, aby ji vyprovázel třeba čert. / Čert přijde k tanci. Člověk spatří jeho kopyta (když se shýbne pro přeslen, který spadl pod stůl.) Lidé čerta zaženou nábožnými písněmi / modlitbou.

Katalogy: Jauhainen E 231

Prameny: Kubín: Pk II. 26., Kulda 163., Polívka/Stavař LIII.b, Václavík 430

2.F.45 Čert a tanečnice: Čert přijde pro dívku, která chce stále tancovat, vezme ji do kola a utancuje k smrti / dá jí střevíce, které jí samy utancují.

– srov. 5.B.95 Vodník u muziky

Katalogy: Christiansen 3070, Jauhainen E 241

Prameny: Kubín: Pk I. 159., Polívka/Stavař XVI.

2.F.50 Čert jako nápadník: Dívka, s níž nikdo netančí / která se nemůže vdát, se prořekne, že by šla i s čertem. Čert pro dívku přijde (tančí s ní) a v noci si ji odvádí pryč. Dívka se zachrání, když se dotkne nohou / sukni turanu rostoucího na zemi. Čert ji musí pustit.

– srov. 3.B.40 Upír jako nápadník, 5.B.100 Vodník jako nápadník

Katalogy: srov. Tille II./2 298–299 (Ženich čert), srov. Klímová 532, Polívka III. 348, 353, IV. 138–142 (Čertova svadba, Čert milencem), srov. Jauhainen E 256

Prameny: Hošek II./2 148, Hruška V. 13, srov. Václavík 431, Voráč I. 33.

2.F.55 Čert přijde pro křivopřísežníka: Člověka, který u soudu křivě přísahá, odnese čert, a vyplní tak jeho vlastní slova: „Ať mě vezme čert, jestli nemám pravdu!“

– srov. 2.E.165 Křivá přísaha

Katalogy: ATU 813C, Jauhiainen E 281

Prameny: Hošek II./2 17, srov. Satke 1984 68., Václavík 429

2.F.60 Čert přijde pro klejícího člověka: Člověku, který kleje a zaklíná se čertem, se zjeví čert. (Vezme člověka na záda a létá s ním přes lesy.)

– srov. 2.E.100 Klení a hanobení boha

Katalogy: Klímová 533, ATU 813

Prameny: Kubín: Pk I. 273.

> Ďábel v podobě kulhajícího zajíce odláká pozornost lidí, kteří mají vysvobodit muže, jenž se chce žertem oběsit – viz 2.E.120 Žertem se oběsit

2.F.65 Ďábel si přichází pro hříšného člověka: Ďábel přichází k hříšníkovi před jeho smrtí a odnese si jej do pekla: zlá žena sama nastoupí do kočáru / zlý správce je odnesen.

– kombinace s 3.A.10 Krutý člověk

Katalogy: Daňkovská IV. 35., Polívka IV. 539 (Lakomý trestaný po smrti), Jauhiainen C 51

Prameny: Grohmann 90., Václavík 429

> Krutý pán slouží čertu po smrti jako kůň – viz 3.A.10 Krutý člověk

Ďábel a člověk: ďábel koná zlo, nabádá ke zlému

2.F.70 Ďábel povzbuzuje sebevraha: Ďábel v lidské podobě se nechá zdánlivě zabít při nelegálním kácení stromu. Zjeví se pak člověku, který cítí provinění, a nabádá jej k sebevraždě.

Katalogy: Jauhiainen E 451, E 1016

Prameny: Hošek I. 144

3. Revenanti, pohřeb a člověk po smrti

3.A Revenanti s určenou příčinou návratu

Provinilý člověk jako revenant

3.A.5 Vrah: Člověk způsobí něčí smrt: zavraždí dívku, která ho odmítla / nechá někoho neprávem popravit / matka zabije své novorozené dítě. Po (násilné) smrti / popravě musí strašit: jezdí v ohnivém kočáře / jezdí bez hlavy na koni / zjevuje se na popravišti s hlavou v podpaží.

Katalogy: Daňkovská IV. 26., Luffer 278., 292., Jauhiainen C 301, C 302

Prameny: Pekárek 47., 48., 67.

3.A.10 Krutý člověk: Zlý pán / panský správce musí po smrti strašit: jezdí na býku s ohnivýma očima / jezdí v ohnivém kočáře / orají s ním čerti.

– kombinace s 2.F.65 Ďábel si přichází pro hříšného člověka

Katalogy: Daňkovská IV. 35., IV. 36., Luffer 280., 281., Jauhiainen C 311, srov. Müller/Röhrich H 58, H 59

Prameny: Grohmann 81., 86., 90., 277.2., Hošek II./2 6, 7, 54, 96, 113, Hruška III. 127, Krušina 195, Kubín: Pk II. 164.b, Němcová I. 258, Pekárek 103., Polívka/Stavař XXI., Slavia 71.E

3.A.15 Ruka dítěte, které bilo své rodiče: Ruka dcery, která bila svou matku, je nalezena po její smrti v kostele, jak svírá chumáč vlasů. Když je zakopána do hrobu, vrátí se zpět. Lidé ji pro výstrahu zavěsí u dveří.

Katalogy: Luffer 284., srov. 269., ATU 760**, Müller/Röhrich H 18

3.A.20 Zloděj: Kdo okrádal lidi / zmocnil se úskokem cizích pozemků musí po smrti strašit: zjevuje ve své podobě / na vozíku taženém ohnivými psy / v černém kočáře / v podobě žáby v chlévě, kde kradl kravám mléko / straší v neprávem získaném objektu.

Katalogy: Polívka V. 311 (Zlodejka straší po smrti. In: Strašidelné povesti), Jauhiainen C 325

Prameny: Hošek I. 148, Hruška IV. 75, Palátová 289, Slavia 71.C, 71.F, Šebestová 202, Vejžvaldová 101

3.A.25 Zloděj s mezníkem zjevuje vinu: Kdo přesazoval mezníky, aby mohl zabrat cizí pozemek, musí se po smrti zjevovat jako muž s mezníkem na rameni / ohnivý muž / muž bez viditelné podoby a volá: „Kam ho dám?“ Vysvobodí ho kurážný člověk: opilec / vysloužilý voják / vandrovník, který mu odpoví: „Dej ho tam, kde jsi ho vzal.“

Katalogy: Daňkovská IV. 40.a, b, Klímová 449, Luffer 283., Polívka V. 302–303 (Prekladač medzníkov máta. In: Strašidelné povesti), Jauhainen C 1021, Müller/Röhrich J 6, srov. H 50, J 17

Prameny: Grohmann 273., srov. 275., Hošek II./2 116, Jech: K 87., Kubín: Pk I. 95., Šalanda 52.A–G, 53.F, srov. 143.F

3.A.30 Zloděj zjevuje vinu a žádá nápravu: Kdo se dopustil krádeže, musí se po smrti zjevovat a žádat nápravu svého provinění: Muž, který přesazoval mezníky, dá pokoj, až dostane nářadí, kterým je vykopával / ženě, která ukradla na přástkách kousek lnu, hoří u úst plamének, zmizí, když je jí odpuštěno.

Katalogy: Müller/Röhrich H 46

Prameny: Kubín: Pk I. 311., Šalanda 37.B

3.A.35 Zloděj vojenské pokladny: Vesničan zcizí vojsku kasu a zabije její hlídače / vojáci, kteří ji hlídali, jsou popraveni. (Vojsko se pomstí a zničí vesnici.) Zloděj je proklet a musí po smrti strašit.

Katalogy: Tille II./2 450–451 (Vojenská kasa)

Prameny: Kubín: Pk I. 110., Šalanda 156., 157., 160., 161., Voráč I. 32.

3.A.40 Podvodník, který prodával lidem šizené zboží: Šafářka lila do mléka vodu, aby víc stržila, po smrti musí chodit pro vodu a nosit ji na zádech / řezník, který šidil, se po smrti vrací.

Katalogy: Daňkovská IV. 32., Jauhainen C 331, C 332, C 333, srov. Müller/Röhrich H 39

Prameny: Šalanda 46.

3.A.45 Lakomec: Kdo hromadil peníze (a neodkázal je potomkům), zjevuje se po smrti u místa, kde je ukrýval, a přepočítává je.

Katalogy: Klímová 690, 693, Polívka IV. 539–540 (Lakomý trestaný po smrti), Jauhainen C 366, srov. Müller/Röhrich H 25

Prameny: Hošek II./2 103

3.A.50 Lakomec po smrti musí jíst jako zvíře: Selka s tvrdým srdcem nedávala žebrákům almužny, po smrti jí dá s prasaty z jednoho koryta / muž nařídil neprodat obilí, dokud se nebudou chudí pást jako dobytek, sám se po smrti pase.

Katalogy: Jauhainen C 376, Müller/Röhrich H 5

Prameny: Baar 16., Hošek II./2 18, Šalanda 47.

3.A.55 Lakomec si bere peníze do hrobu: Lakomec ukryje před svou smrtí peníze do polštáře připraveného do rakve. Příbuzní pátrají po zmizelých penězích / z hrobu se ozývá nářek, že lakomce pálí zlato. Po otevření rakve je vidět, že mrtvý má peníze nacpané do úst, očí a uší.

Katalogy: Jauhiainen F 281
Prameny: Kubín: Pk II. 208., Kulda 103.

3.A.60 Křivopřísežník: Kdo u soudu křivě odpřísáhne, po smrti straší.

Katalogy: Jauhiainen C 356
Prameny: Tomíček 17

3.A.65 Kdo nesvětil svátek: Selka stloukala v neděli máslo, po smrti jí ho v světnici lijí čerti rozžhavené do hrdla.

Katalogy: Jauhiainen C 361, srov. Müller/Röhrich H 26
Prameny: srov. Janeček srov. III. 9., Vejžvaldová 102

3.A.70 Svatokrádezník: Kdo odcizil hostii a používal ji k magickým účelům, musí po smrti strašit.

Katalogy: Jauhiainen C 346
Prameny: Kubín: Pk II. 70.

3.A.75 Člověk posedlý zlými myšlenkami: Závistivec / nesnášenlivý člověk / člověk, který se trápí majetkovými spory, po smrti straší. Vysvobodí jej odpuštění od člověka, jemuž záviděl / když jej zařiká kněz.

Prameny: Grohmann 272., Kubín: Pk II. 432, Tomíček 18, 27

3.A.80 Čarodějnice je trestána vroucím máslem vlitým do hrdla: Čarodějnice, která svými čarami ubírala mléko cizím kravám, se musí vracet do svého domu. Ve světnici stluče máslo, nechá ho rozpálit a několik černých pánů – čertů – jí ho vlije do hrdla / do lázně, kam se žena musí ponořit. (Děje se tak, dokud nebude vyrovnán odebraný užitek.)

Katalogy: Klímová 352, Jauhiainen C 336
Prameny: Hošek II./2 87, 88, Šalanda 26., Tomíček 43

3.A.85 Různá provinění: Mnich, který svede dívku, musí po smrti strašit. / Kdo nezdvořile zdravil při kýchání: „v řít nos“, musí po smrti sám kýchat a čekat, až jej někdo vysvobodí stejnou nezdvořilou formulí. / Hospodský, který oholil z posměchu chudému jen půlku brady, musí po smrti strašit.

Katalogy: Luffer 279.
Prameny: Kašík 5., Slavia 71.CH

3.A.90 Fext nemůže zetlít v hrobě, dokud mu neodpustí žena, které ublížil: Na hřbitově je mrtvola, která se nerozpadá / kostlivec. Dívka se vsadí, že ji z hřbitova odnese do hospody.

1. Mrtvý donesený do hospody žádá po přítomné stařeně, které kdysi slíbil, že si ji vezme, ale slib nesplnil, aby mu odpustila. Stane se tak a mrtvý se rozpadne v prach.

2. Dívka jde s mrtvolou z hospody zpátky na hřbitov. Mrtvý se jí však drží na zádech a odmítá se pustit. Dívka musí sestoupit do hrobky k mrtvé ženě, kterou muž za života týral / ze žárlivosti zabil, a vyprosit muži odpuštění. Dívka za něj prosí, mrtvá dvakrát odmítne, ale potřetí odpustí. Mrtvý se rozpadne v prach.

– srov. 1.B.35 Člověk se stane fextem, 2.E.20 Odnést mrtvolu ze hřbitova, 3.A.240 Fext sezdaný s dávnou milou

Katalogy: Tille I. 370–375, II./2 481 (Fext), Klímová 20, ATU 760, 760A, srov. Christiansen 4020, Jauhainen C 1401, Müller/Röhrich L 51

Prameny: Kubín: K 2., 144., Kubín: Pk II. 162., II. 463, Polívka/Stavař XXXVIII., Voráč I. 74.

Prokletý člověk jako revenant

3.A.95 Prokletý zlý člověk: Lidé proklejí zlého vrchnostenského úředníka. Mrtvý musí po smrti strašit: zjevuje se bez hlavy / v černém kočáře bez kočího.

Prameny: Grohmann 96., Slavia 71.D

3.A.100 Prokletý zloděj: Okradený člověk prokleje zloděje (kterým je příbuzný poškozeného). Zloděj musí po smrti strašit.

Katalogy: Luffer 286.

Předčasně zemřelý člověk jako revenant

3.A.105 Sebevrah:

1. Oběšenec po smrti straší: hřmotí v podobě býka v domě, kde se oběsil / duch obchází na místě pohřbení těla.

2. Dívka, která se utopila (z nešťastné lásky) se zjevuje u řeky a smutně zpívá.

Katalogy: Daňkovská IV. 56., Luffer 293., Polívka V. 310–311 (Obesenec straší. In: Strašidelné povesti), Jauhainen C 391

Prameny: Grohmann 192., Jech: K 109., Šalanda 49., Tomíček 51, Vejžvaldová 101, 107

3.A.110 Zabitý člověk: Zavražděný / utýraný / při nehodě zabitý / utopený člověk / zavalený horník se na místě své smrti zjevuje / ozývá voláním / zdraví kolemjdoucí / vykonává stejnou činnost, jako při které byl zabit.

Katalogy: Daňkovská IV. 58., IV. 60., IV. 61., Klímová 473, Luffer 287., 290., 294., Polívka V. 335–336 (In: Za živa pochované dievča), Jauhainen C 122, C 701–742, Müller/Röhrich E 1, E 3, E 4

Prameny: Baar 43., 52., Grohmann 200., 206., 277.1., Hošek I. 107, Hošek II./2 68, 69, 128, Krušina 195, Vejžvaldová 100, Voráč II. 74.

3.A.115 Mizející stopařka: Dívka se zjevuje ve výroční den své smrti na místě, kde zemřela při autonehodě, a stopuje. Člověk jí zastaví a dívka mu řekne, že chce odvézt do ne-daleké vesnice za rodiči. Po cestě však z auta náhle zmizí. Člověk přijede na místo podle popisu a mluví s rodiči dívky. Dozví se, že dívka zahynula na místě, kde jí zastavil.

Katalogy: Jauhiainen C 487

Prameny: Janeček I. 4.

3.A.120 Zavražděný se mstí svému vrahovi: Zavražděný chodí připomínat vinu svému vrahovi a útočí na něj / dožene jej k pokání: za ukradené peníze vrah nechá postavit kapličku.

Katalogy: Klímová 452, Luffer 292., 298., Müller/Röhrich M 2

Prameny: Hruška III. 134, Kubín: Pk II. 88., Tomíček 33

3.A.125 Zavražděný prozrazuje svého vraha: Zavražděný se zjeví některému člověku / promluví u soudu / otiskne na důkaz svou ruku a prozradí místo svého tajného pohřbení / prozradí vrahovu totožnost.

– srov. 2.E.185 Vražda vyjde najevo

Katalogy: Jauhiainen C 751–766, Müller/Röhrich D 7

Prameny: Hošek II./2 124, Kolaja 109

3.A.130 Nevinně popravený: Kdo byl nevině popraven, zjevuje se po smrti (v den své smrti) a pláče pro svůj ztracený život.

Katalogy: Luffer 289., Jauhiainen C 801–900, Müller/Röhrich E 5

3.A.135 Zabitě nekřtěňátko se zjevuje: Nahé dítě / dítě v košilce / dítě bez viditelné podoby se zjevuje na místě, kde bylo zabito / pohřbeno, a pláče.

Katalogy: Klímová 445, Luffer 288., 291., Jauhiainen C 901

Prameny: Hošek II./2 63, Pekárek 144.

3.A.140 Dítě po smrti trestá matku, která je zabila: Zabitě děti se zjevují jako kuřata a uklovou svou matku – vražedkyni.

Katalogy: Christiansen 4025, Jauhiainen C 936

Prameny: Václavík 384

> Zabitě dítě straší v domě, kde bylo tajně pohřbeno – viz 4.D.15 Duch straší v domě

> Nekřtěňátko se zjevuje jako světélko – viz 4.C.5 Duch nekřtěňátka

3.A.145 Nešťastný člověk: Člověk, který se utrápí zármutkem, se po smrti vrací.

Prameny: Jech: K 96.

> **Porušený klid mrtvých příčinou příchodu revenanta** – viz typy podskupiny Porušení tabu : Rušení klidu mrtvých, znesvěcení hřbitova (2.E.5–2.E.60)

Mrtvý nespokojený se světem živých jako revenant

3.A.150 Rubášek: Matka nepřestává úpěnlivě oplakávat své zemřelé dítě. Dítě se jí zjeví s promáčenou košilkou / s konví slz, kterou musí nosit, a vyčte matce, že mu tolik slz škodí.

Katalogy: Tille II./2 425–426 (Rubášek), Klímová 444, Polívka IV. 398–399 (Plač i mrtvým škodí), ATU 769, Jauhiainen C 456, Müller/Röhrich F 41, F 42

Prameny: Janeček III. 26., Tomíček 10, Václavík 380

3.A.155 Mrtvému vadí, když jej lidé nepřestávají proklínat: Zlý pán se zjevuje robotníkovi, který jej stále proklíná, a napomíná jej, aby toho nechal.

Katalogy: Luffer 296., Jauhiainen C 425

3.A.160 Manželka se zjevuje svému muži, který ji týral: Žena, kterou její muž týral / nedával jí najíst, se vrací a vyčítá muži jeho chování / říká jeho nové ženě, že bude trpět jako ona.

Katalogy: Klímová 448, Jauhiainen C 421, Müller/Röhrich F 20

Prameny: Václavík 380, Vejžvaldová 101

> Zavražděný se mstí svému vrahovi – viz 3.A.120 Zavražděný se mstí svému vrahovi

3.A.165 Žárlivý mrtvý: Žena si dělá nároky na svého chotě i po smrti. Vrací se a útočí na něj / na jeho novou manželku.

Katalogy: Klímová 447, Jauhiainen C 416

Prameny: Kubín: K 139.

3.A.170 Mrtvý žádá vybavení do rakve: Mrtvý se zjevuje a žádá čistý oblek / umytí / vrácení kytice od jeho milé, kterou příbuzní odstranili / zout boty, které jsou malé a tlačí ho. / Mrtvá žena žádá stuhy, vyměněné lakomou sestrou / fěrtušek s mašlemi, který jí nedali do hrobu. / Dítě pláče a prosí o košilku, kterou nedostalo do rakve.

Katalogy: Tille II./2 425 (In: Rubášek), Klímová 445, 457, Polívka IV. 397–398 (Nebožká sa vracia pre svoje stužky), Jauhiainen C 441, Müller/Röhrich G 19, G 21, G 23

Prameny: Kašík 7., Kubín: Pk I. 574, Palátová 288, Šebestová 202, Tomíček 9

3.A.175 Mrtvý žádá do rakve věc, která mu náleží: Matka si na památku uřízne pramen vlasů své mrtvé dcery. Dcera se v noci po pohřbu vrátí a žádá vlasy zpět. Matka jí je nechá a mrtvá se přestane vracet.

Katalogy: Jauhiainen C 434, Müller/Röhrich G 18

Prameny: Tomíček 12

3.A.180 Mrtvý žádá vrácení svého náhrobku: Mrtvý se vrací a žádá nápravu, když je kříž / náhrobek nad jeho hrobem odnesen a použit na jiný hrob. (Zanechá za sebou jako znamení své vypálené prsty.)

Prameny: Hošek II./2 91

3.A.185 Mrtvý žádá náležitě pohřbení svého těla:

1. Ostatky mrtvého na nepatřičném místě na sebe upozorňují, dokud nejsou odneseny na hřbitov a pohřbeny pohromadě v posvěcené půdě.
2. Duch mrtvého se zjevuje a ukazuje směrem, kde leží jeho tělo na nepatřičném místě pod zemí / utopené ve vodě / zasypané v důlní šachtě. Dokud není tělo vyzvednuto a pohřbeno, nemá mrtvý klid.

Katalogy: Daňkovská IV. 50., IV. 52., IV. 215., Luffer 28., Jauhiainen C 1641, Müller/Röhrich G 6, G 7

Prameny: Grohmann 295., srov. Janeček III. 18., Slavia 71.K, Tomíček 14, Václavík 378

3.A.190 Mrtvému vadí, když se zasáhne do místa proti jeho vůli: V domě není klid, pokud se přemístí kámen, na němž byl mrtvý zabit. / Pokud nehoří světlo u křížku, jak si to člověk před smrtí přál, není na místě klid.

Prameny: Grohmann 278., Hošek II./2 5, 8, 28

3.A.195 Mrtvý žádá dát na opomenutou mši: Mrtvý se vrací a žádá po příbuzných, aby dali na mši, kterou kvůli své lakotě vynechali.

Katalogy: Müller/Röhrich G 8

Prameny: Kašík 7., Palátová 289, Pekárek 102., Václavík 381

3.A.200 Mrtvý žádá obdarování žebráků: Mrtvý se vrací a žádá po příbuzných, aby napekli chléb a obdarovali jím žebráky. Z napečeného nesmí chybět ani drobek.

Katalogy: Müller/Röhrich G 30

Prameny: Hruška IV. 67, IV. 72, Tomíček 11

3.A.205 Mrtvý žádá věc, kterou potřebuje ve své posmrtné existenci: Mrtvý se vrací pro rukavice na zimu / formy k vyřezávání betlémů.

Prameny: Kubín: Pk II. 148., Palátová 288

3.A.210 Různé požadavky mrtvého: Mrtvý žádá modlit se otčenáš / přinést na hrob láhev kořalky.

Prameny: Grohmann 285.

Mrtvý se závazky ve světě živých

3.A.215 Mrtvý se vrací ke svým blízkým: Mrtvý otec se zjevuje svému synovi.

Katalogy: Jauhiainen C 401, Müller/Röhrich F 1

Prameny: Tomíček 11

3.A.220 Mrtvý pomáhá svým blízkým: Mrtvý se zjevuje příbuzným, aby je informoval o probíhající krádeži jejich majetku. / Mrtvý pomáhá s prací, vidí je však jen soused.

Katalogy: Müller/Röhrich F 9

Prameny: Hošek I. 179, Václavík 381

3.A.225 Mrtvý se zjevuje svým blízkým ve snu: (Člověk na smrtelné posteli si přeje přijít se ještě podívat na své blízké.) Mrtvý přijde ve snu ke svým blízkým, rozmlouvá s nimi, rozloučí se a už nepříjde.

Prameny: Hruška V. 31

> Mrtvý se zjeví v momentě své smrti blízké osobě – viz 2.A.5 Duch umírajícího se zjeví ve chvíli jeho smrti

3.A.230 Mrtvá šestinedělka se stará o své dítě: Mrtvá se vrací ke svému novorozenému dítěti. (Spatří ji její muž, mrtvá prosí, ať zhasne lampu, že nemůže odejít. / Mrtvá chce, aby jí muž podal ruku, muž místo ní podá vařečku, zůstane na ní vypálený otisk.)

– kombinace s 2.E.205 Šestinedělka ohroží sebe, když vyjde předčasně z kouta

Katalogy: Klímová 446, srov. Christiansen 4030, Jauhiainen C 411, Müller/Röhrich F 12

Prameny: Hošek II./2 13, Lamprecht 77, Šalanda 44.

3.A.235 Mrtvý přichází podle slibu popsat svému blízkému, jak to vypadá na onom světě: Příbuzní / přátelé / partneři si slíbí, že kdo dříve zemře, přijde svému druhovi popsat, jak se mu vede na onom světě. Mrtvý pak přijde a řekne, že se má se dobře / sáhne na člověka studenou rukou.

Katalogy: Polívka IV. 399 (Ako je na druhom svete), Jauhiainen C 500, Müller/Röhrich F 29

Prameny: Hošek II./2 96, Kulda 124., Šalanda 60.A, B

3.A.240 Fext sezdaný s dávnou milou: Na hřbitově je mrtvola, která se nerozpadá. Dívka se vsadí, že ji z hřbitova odnese do hospody. Mrtvý donesený do hospody se drží dívce na zádech a žádá, aby byl sezdan se svou dávnou milou, k níž jej pojí slib. Kvůli narukování na vojnu a smrti v boji jej však nemohl vyplnit. Farář oddá mrtvého a jeho milou, která je již stařenou. Fext se rozpadne, žena umírá.

– srov. 1.B.35 Člověk se stane fextem, 2.E.20 Odnést mrtvolu ze hřbitova, 3.A.90 Fext nemůže zetlít v hrobě, dokud mu neodpustí žena, které ublížil

Katalogy: Tille srov. I. 370–375 (Fext), II./2 480–481, srov. Müller/Röhrich C 43

Prameny: Slavia 71.L

3.A.245 Mrtvý se vrací k milovanému člověku: Předčasně zesnulý se zjevuje své milé / svému milému, s nímž jej pojí slib / milostné pouto. 1. Mrtvý je zažehnán, je-li zrušen slib, který mu byl dán. 2. Mrtvý chce, aby mu živý podal ruku. Člověk podá ruku, kterou si obalí látkou / nabídne místo ruky nějaký předmět. Mrtvý zanechá na látce vypálený otisk své ruky / roztrhá podaný předmět a již se nevrátí.

– srov. 3.C.65 Podat ruku mrtvému

Katalogy: Luffer 129.

Prameny: Hošek II./2 59, 59, Jech 1970 113, Palátová 289, Václavík 380

3.A.250 Mrtvý se zjevuje, dokud za něj není vyplněn slib, který za života dal: Matka se zavázala, že se vypraví na pouť. Již to však nestihla a po smrti se zjevuje dceři, dokud nevykoná pouť za ni.

Katalogy: Müller/Röhrich J 19

Prameny: Hošek II./2 61

3.A.255 Mrtvý žádá dokončení náboženského úkonu, který za života nestihl završit:

1. Mrtvý se zjevuje a opakuje část modlitby, kterou na smrtelném loži nedořekl: „et in saecula saeculorum“. Kdo dopoví zbývajících „Amen.“, ten mrtvého vysvobodí.
2. Mrtvý kněz slouží mši, kterou za života přerušil. Kdo ji dokončí za něj / kdo jde knězi za ministranta, ten ho vysvobodí.

Katalogy: Luffer 295., srov. Müller/Röhrich J 5 a J 18

Prameny: Vejžvaldová 100

3.A.260 Mrtvý se vrací dokončit práci: Mrtvý za života jednal o prodeji zvířete, ale nestihl obchod uzavřít. Vrátil se proto, obchod dokončí a nechá si vyplatit peníze. Příbuzní kupci nevěří, ale pak naleznou peníze v rakvi u mrtvého připraveného k pohřbu.

Katalogy: Müller/Röhrich E 22

Prameny: Tomíček 13

3.A.265 Mrtvého pojí pouto k jeho místu a práci: Mrtvý se vrací do svého domu / na své pole a vykonává stejnou činnost jako za života. / Žena chodí po smrti zalévat strom, který zasadila na hrobě svého neprávem popraveného syna.

Katalogy: Müller/Röhrich F 48, F 49

Prameny: Grohmann 302., Janeček II. 16., Kubín: Pk I. 279., Šalanda 159., srov. 158., Vejžvaldová 101

3.A.270 Duch hřbitova: Poslední zemřelý hlídá hřbitov až do příštího pohřbu, kdy je vystřídán.

Katalogy: Jauhiainen C 1531

Prameny: Václavík 382

3.B Revenanti s neurčenou příčinou návratu

Neklidný mrtvý

3.B.5 Mrtvý se vrátí z hrobu bezprostředně po svém pohřbu: Mrtvý se zjeví brzy po svém pohřbu (v jistou dobu: po tři dny od své smrti / třetí den od pohřbu / v poledne den po pohřbu) ve svém domě (kde je přichystané pohoštění) / na jiném místě. Znovu již nepříjde.

Katalogy: Klímová 451, 456

Prameny: Grohmann 93., Šalanda 43., Tomíček 12, Vejžvaldová 100

3.B.10 Mrtvý vstává z rakve: Mrtvý leží v domě na márách. V noci se posadí / něco pronese / z rakve mu přepadávají ruce a nohy / přibližuje se ke svým blízkým, kteří spí.

Katalogy: Polívka V. 337 (Mrtvy ožil, napil sa pálenky a len potom ostal mrtvy), Jauhiainen C 101, Müller/Röhrich C 1

Prameny: Kubín: Pk I. 307.b, II. 9.b, Pekárek 103., Šalanda 164., Tomíček 9, 31

3.B.15 Mrtvý pozoruje svůj pohřeb: Duch zlého pána se z okna dívá, jak pohřbívají jeho tělo.

Katalogy: Jauhiainen C 489, Müller/Röhrich C 34

Prameny: Grohmann 90.

3.B.20 Mrtvý zanechá znamení jako výraz své neklidné posmrtné existence: Mrtvý (obklopený plameny) se zjeví a vypálí otisk své ruky na kožich / veřeje. (Znamení nejde zabít.)

– srov. 3.C.65 Podat ruku mrtvému

Katalogy: Müller/Röhrich H 63

Prameny: Grohmann 52., Hošek II./2 122, Kubín: K 140.

Nebezpečný mrtvý

3.B.25 Mrtvý útočí na živé: Mrtvý se vrací krátce po pohřbu / vstává z rakve ve svém domě a pronásleduje živé (příbuzné).

1. Člověk se zachrání útekem / když zakokrhá kohout / odbije půlnoc.
2. Mrtvý člověka zabije.

Katalogy: srov. Jauhiainen C 107, Müller/Röhrich M 1

Prameny: Hošek I. 166, Jech: K 84., Pekárek 103., Václavík 381

> Mrtvý vstává z rakve a ohrožuje živé, je-li s nimi ponechaný přes určený čas – viz 2.E.50
Nebožtík ohrožuje živé, je-li s nimi ponechaný přes určený čas

3.B.30 Upír vysává lidem krev: Upír napadá v noci svou oběť ve spánku / uvedenou do bezvědomí a vysává jí krev. Koho navštíví devětkrát, ten zemře a sám se stane upírem.

– srov. 2.D.40 Můra tlačí spícího člověka

Katalogy: Müller/Röhrich M 12

Prameny: Grohmann 179.

3.B.35 Prostředky proti upírovi: Člověk odvede upíra od jeho oběti pomocí náboženského prostředku a zařikáním jej donutí nechat ji na pokoji.

– srov. 2.D.70 Různé pověrečné úkony proti můře

Prameny: Grohmann 179.

3.B.40 Upír jako nápadník: Mrtvý chodí za dívkou na přástky. Dívka chce zjistit, kdo to je, a dá mu do kapsy klubko. Sleduje pak odmotanou přízi a spatří nápadníka, jak vstupuje do hrobu / podzemí a požívá tam mrtvolu. Když se mrtvý následujícího večera objeví, chce vědět, co dívka viděla.

1. Dívka mu to prozradí, upír je přiznáním vysvobozen.
2. Dívka to odmítne prozradit, upír jí pohrozí, že první den zemře její matka, druhý den její otec a třetí den ona sama. Dívka neustoupí a všichni tři zemřou.

– srov. 2.F.50 Čert jako nápadník, 5.B.100 Vodník jako nápadník

Katalogy: Tille II./2 336–344 (Ženich upír), ATU 363

Prameny: Polívka/Stavař XXXVII., Slavia 14., Šalanda 61.

Společenství mrtvých

3.B.45 Noční mše mrtvých: Mrtví slouží v noci (v jistý den: první adventní neděle / Dušičky) v kostele svou mši. Člověk jde v noci kolem kostela a vidí v něm světlo a slyší zpěv.

Jde blíž, ale v okamžiku, kdy vezme za kliku, všechno zhasne a ztichne. Vystrašený člověk utíká pryč / kdo by tam vešel a někomu pohlédl do tváře, ten do tří dnů zemře.

Katalogy: Luffer 267., srov. Jauhainen B 156

Prameny: Hošek II./2 13, 27, Šalanda 37.C

3.B.50 Člověk na půlnoční mši mrtvých: Člověk vstane na Dušičky předčasně na mši, protože slyší v noci zvony / mu jdou špatně hodiny. V kostele potká svou mrtvou kmotru, která mu prozradí, že se účastní mše mrtvých a poradí mu, aby odešel z kostela jako první a nechal za sebou nějaký kus oblečení. Člověk se radou řídí a druhý den ráno nalezne zanechaný kabát / šátek roztrhaný na kusy.

Katalogy: Klímová 443, Polívka IV. 398–399, V. 304–305 (Polnočná omša. In: Strašidelné povesti), ATU 779F*, Christiansen 4015, Jauhainen C 1341, C 1821, Müller/Röhrich N 3 (+ C 6)

Prameny: srov. Bachmannová 15, srov. Jech: K 132., Slavia 71.A, Šalanda 37.A, 37.B, Václavík 382, 382, Vejžvaldová 99

3.B.55 Varhaník na mši mrtvých: Varhaník je vyzván, aby šel hrát na půlnoční mši. V kostele zjistí, že se ocitl na mši mrtvých. Když dohraje, v jednu hodinu všechno zmizí.

– srov. 1.A.190 Muzikanti hrají čarodějnicím, 2.F.20 Muzikanti hrají čertům

Katalogy: Daňkovská IV. 47.

3.B.60 Procesí mrtvých: Zástup mrtvých jde na pouť / míří k pobožnosti do zrušené zámecké kaple / ke kříži na hřbitově. / Zástup vojska jde o půlnoci jedním směrem, v jednu hodinu druhým směrem. / Zástup popravených robotníků prochází zámek a mizí u popravišního špalku. (Mezi mrtvými jsou i postavy žijících lidí, kteří mají do roka zemřít.)

Katalogy: Luffer 263., 264., 268., Polívka V. 305 (Pohrebný sprievod. In: Strašidelné povesti), Jauhainen C 652, Müller/Röhrich N 14

Prameny: Grohmann 87., Hošek II./2 102, Slavia 71.B

3.B.65 Vojsko mrtvých: Na dušičky / Štědrý den vstává vojsko mrtvých a vojáci se šikují a cvičí ve zbrani / hodují u ohně.

– srov. 4.D.70 Na bojišti straší

Katalogy: Müller/Röhrich N 7, srov. E 3

Prameny: Grohmann 1., 2., 3.

3.C Vysvobození či zažehnání revenanta

Vysvobození revenanta slovem a náboženskými úkony

3.C.5 Odpuštění: Mrtvý se přestane vracet, odpustí-li mu člověk, kterému mrtvý za života uškodil.

Katalogy: Müller/Röhrich J 9

Prameny: Hošek II./2 87, Tomíček 18

> Mrtvý nemůže ztlít v hrobě, dokud nedostane odpuštění – viz 3.A.90 Fext nemůže ztlít v hrobě, dokud mu neodpustí žena, které ublížil

3.C.10 Křesťanský pozdrav: Mrtvý se přestane vracet, dostane-li křesťanské pozdravení / odpustí-li mu člověk na pozdrav.

Katalogy: Müller/Röhrich J 3

Prameny: Kubín: Pk II. 83.

3.C.15 Pozdrav při kýchnutí: Člověk slyší v noci odněkud (tři) kýchnutí.

1. Náležitě pozdraví a vysvobodí mrtvého.

2. Pozdraví špatně: nezdořile / pozdraví po třech kýchnutích jen dvakrát a mrtvý musí mnoho let čekat na další příležitost.

– kombinace s 3.C.60 Spasitel v kolébce

Katalogy: Tille II./2 117 (Zakletý muž In: Spasitel v kolébce), Luffer 105., Müller/Röhrich J 4

Prameny: Kubín: Pk I. 70., II. 30., Vlčková 5.

3.C.20 Dát jméno nekřtěňátku: Člověk v noci spatří plačící nekřtěňátko. Vymyslí pro ně jméno a na místě ho pojmenuje. Dítě je vysvobozeno.

Katalogy: Polívka V. 302 (Mátohy zahnané. In: Strašidelné povesti), V. 303–304 (Nekrstenec. In: Strašidelné povesti), srov. Jauhainen C 941, Müller/Röhrich J 28, srov. J 27

Prameny: srov. Tomíček 16, Václavík 383

3.C.25 Specifická formule: Mrtvého lze vysvobodit určenými formulemi: člověk se má ptát v první osobě: „Co žádám?“ / člověk má pozdravit stejně neslušně, jako to dělal mrtvý za života: „V řít nos.“

Katalogy: Klímová 446, srov. 333

Prameny: Slavia 71.CH, Václavík 383

> Světélko je vysvobozeno poděkováním za to, že posvítilo člověku – viz 4.C.25 Světélko posvítilo člověku a je vysvobozeno poděkováním

> Dokončit náboženský úkon, který mrtvý za života nezavršil – viz 3.A.255 Mrtvý žádá dokončení náboženského úkonu, který za života nestihl završit

> Odpovědět zloději s mezníkem – viz 3.A.25 Zloděj s mezníkem zjevuje vinu

3.C.30 Náboženské úkony: Mrtvý se přestane vracet, dá-li za něj člověk odsloužit mši / tři mše (ve třech kostelích) / vykoná-li třikrát pouť na svaté místo / modlí-li se za něj / dostane-li mrtvý zpověď.

Katalogy: Tille II./2 117 (Zakletý muž In: Spasitel v kolébce), Klímová 453, 454, 455, Müller/Röhrich J 25

Prameny: Baar 16., 52., Hošek II./2 87, 88, Hruška IV. 67, Kubín: K 139., Palátová 289, Polívka/Stavař XXV., Slavia 88.J, Tomíček 9, Voráč I. 27.

3.C.35 Mše za speciální prostředky: Mrtvý žádá zaplatit mši za určené prostředky: peníze získané jako almužna (po vykonání pouti bosky) / ukryté peníze (poklad) mrtvého.

Katalogy: Luffer 269.

Prameny: Kulda 122., Hruška III. 134, Šebestová 202, Voráč I. 32.

3.C.40 Zbožné dílo: Mrtvý se přestane vracet, dá-li za něj člověk postavit kapli / kříž / rozdá-li almužnu žebrákům / pověsí-li na místo, kde se mrtvý zjevuje, svatý obrázek.

Katalogy: Klímová 454, Luffer 290., Müller/Röhrich J 26

Prameny: Baar 16., 52., Hruška IV. 67, IV. 72, Slavia 71.C, Šalanda 47.

Člověk a zaklínání mrtvého

3.C.45 Člověk zařikává mrtvého: Kněz / jiný člověk zařikává revenanta / vede noční pobožnost k zažehnání revenanta. Procedura je úspěšná, mrtvý se přestane vracet / je neúspěšná, mrtvý odmítá své vysvobození.

Katalogy: srov. Jauhiainen C 491, srov. Müller/Röhrich J 59, M 21

Prameny: Grohmann 86., Tomíček 27, 35, Vejžvaldová 100

3.C.50 Mrtvý vyčte knězi jeho hříchy: Kněz se pokusí zažehnat revenanta. Mrtvý však namítá, že nemá na jeho zažehnání nárok, protože není bez viny: ukradl matce vejce / pošlapal pole, když šel k nemocnému / má různé hříchy.

1. Kněz se obhájí, že se provinil neúmyslně / kvůli dobré věci a mrtvý je zažehnan.

2. Kněz se neobhájí a mrtvý se vrací dál. Až několikátý kněz v pořadí je konečně nevinný a zažehná mrtvého.

Katalogy: Müller/Röhrich M 22

Prameny: srov. Erben 86, Hošek II./2 85, Kubín: Pk I. 110.

3.C.55 Člověk zaplatí za vysvobození revenanta vlastním životem: Kněz / jiný člověk, který úspěšně zažehnal mrtvého / dal za něj sloužit mši, zemře do tří dnů / roka.

Katalogy: Luffer 292.

Prameny: Slavia 71.J, Šalanda 47.

3.C.60 Spasitel v kolébce: Mrtvý po nezdařeném pokusu o jeho vysvobození prohlásí, že musí čekat, až vyroste ze semínka strom, ten bude pokácen a z jeho dřeva vyrobena kolébka. Dítě, které se v ní bude kolébat, jej jednou vysvobodí.

– kombinace s 3.C.15 Pozdravit při kýchnutí

Katalogy: Tille II./2 108–117, 502 (Spasitel v kolébce), Müller/Röhrich J 51

Prameny: Kubín: Pk I. 70.

> Spasitel v kolébce vysvobodí ducha kulturního místa – viz 4.D.5 Duch kulturního místa čeká na vysvobození

Různé úkony k vysvobození revenanta

3.C.65 Podat ruku mrtvému: Mrtvý chce, aby mu živý podal ruku. Člověk podá ruku, kterou si obalí látkou / nabídne místo ruky nějaký předmět. Mrtvý zanechá na látce vypálený otisk své ruky / roztrhá podaný předmět a již se nevrátí.

– srov. 3.A.245 Mrtvý se vrací k milovanému člověku, 3.B.20 Mrtvý zanechá znamení jako výraz své neklidné posmrtné existence

Katalogy: Müller/Röhrich J 35

Prameny: Palátová 289, Václavík 380

3.C.70 Upravit hrob: Mrtvý se přestane vracet, pokud na jeho neudržovaném hrobě zasadí nevinná dívka květinu / pokud na hrob sebevraždkyně položí člověk její věneček.

Katalogy: Luffer 293.

Prameny: Kubín: Pk I. 110.

3.C.75 Vyzvednout ukryté peníze mrtvého: Revenant může být vysvobozen, pokud někdo vyzvedne jeho ukryté peníze (a použije je na dobročinné účely). (Kdo se pokusí peníze rituálně získat podle pokynů mrtvého, je postrašen mámením a neuspěje.)

– srov. 6.B.25 Duch zavede člověka k pokladu

Prameny: Grohmann 96., srov. Jech: K 22., Pekárek 93., srov. Šalanda 106., Václavík 414

3.C.80 Sebrat šaty odložené revenantem: Mrtvý vychází z hrobu, svlékne si šaty, nechá je ležet na hrobě a odejde. Člověk, který mrtvého pozoruje, šaty vezme a vyleze s nimi na kostelní věž. Revenant po svém návratu vyžaduje šaty zpět a leze za člověkem na věž. Jeho úsilí je přerušeno, když zakokrhá kohout, mrtvý spadne a zůstane ležet na schodech. Je znovu pohřben s oddělenou hlavou a již se nevrací.

Katalogy: srov. Tille II./1 103–116, II./2 493 (Nebojsa), srov. Müller/Röhrich L 32

Prameny: Kulda 57., srov. Šebestová 411

3.C.85 Revenant straší v domě (Strašidelný holič): Revenant se musí v noci zjevovat ve svém domě, protože se za života provinil: zpronevěřil peníze / oholil někoho z posměchu jen napůl / udeřil svého strýce. Vysvobodí jej pocestný, který ve strašidelném domě i přes varování přespí a nechá se mrtvým oholit / ostříhat / umýt v kádi. Pocestný mrtvému poděkuje a vysvobodí ho.

Katalogy: Tille I. 460–463, II./2 485–486 (Holič straší), srov. II./1 103–116 (Nebojsa), Polívka IV. 393–394 (Strašidelný holič), srov. ATU 326, Müller/Röhrich J 34

Prameny: Hruška I. 39, Kašík 5., Kellner 1949 115, Slavia 71.J

3.C.90 Uhodit revenanta: Mrtvý se přestane vracet, uhodí-li jej člověk (bičem).

Katalogy: Müller/Röhrich J 43

Prameny: Hošek II./2 18

3.C.95 Zneškodnit exhumované tělo: Mrtvý se přestane vracet, je-li vyzvednut z hrobu a je mu useknuta hlava (a vložena pod paži) / je rozčtvrcen / je posypán nehašeným vápnem.

Katalogy: srov. Jauhiainen C 491

Prameny: Hošek II./2 35, 85, 96, 147, Jech: K 84., Kubín: Pk II. 70., Pekárek 103.

3.C.100 Přemístit tělo mrtvého: Mrtvý se přestane vracet, je-li jeho tělo vyzvednuto z hrobu a převezeno jinam.

Prameny: Pekárek 103., Vejžvaldová 107

3.C.105 Různé úkony pro vysvobození revenanta: Hodit (o půlnoci) do studánky přes rameno tři hrsti trávy / tři drny.

Prameny: Baar 16., Šalanda 47., Voráč I. 27.

> Různé úkony k vysvobození ducha kulturního místa – viz 4.D.5 Duch kulturního místa čeká na vysvobození

> Strašení v domě je zažehnáno – viz 4.D.35 Duch v domě je zažehnán

3.D Pohřeb mrtvého, neklidný hrob

3.D.5 Půda nepřijme tělo mrtvého: (Posvěcená hřbitovní) půda nechce přijmout tělo provinilého člověka a vyvrhává je na povrch. Tělo musí být pohřbeno bez rakve / probito kůly / odvezeno jinam.

Katalogy: srov. Müller/Röhrich L 22
Prameny: Kubín: K 14., Pekárek 103.

3.D.10 Překážky při pokusu o přemístění mrtvého: Rakev mrtvého naložená na povoz ztěžkne, koně ji nemohou utáhnout. / S tělem zavražděného nejde pohnout, vyryje-li se půda kolem něj a odnese-li se i s ní, tělo se druhý den vrátí. (Tělo musí být zařikáno / posypáno magickým prostředkem.)

Katalogy: Jauhainen C 211, Müller/Röhrich C 25
Prameny: Grohmann 316., Pekárek 103., Slavia 71.D, Šalanda 4.

3.D.15 Tělo čaroděje zmizí z rakve: Po smrti čaroděje zmizí jeho tělo z rakve (vzal je čert). (Při pohřbu prázdné rakve dochází ke strašidelným jevům.)

- kombinace s 2.A.120 Strašidelné jevy při smrti člověka s těžkým proviněním
- srov. 5.D.145 Skřítek odnese duši svého majitele

Katalogy: Klímová 439b, Jauhainen C 291
Prameny: Kubín: Pk I. 270.

3.D.20 Mrtvý se ozývá z hrobu: Mrtvý volá z rakve brzy po svém pohřbu.

Katalogy: Jauhainen C 1231
Prameny: Vydra 134

3.D.25 Neporušené tělo v rakvi: Předčasně zemřelá nevěsta se v rakvi nerozpadne.

Katalogy: Daňkovská IV. 48.

3.E Zdánlivý mrtvý

3.E.5 Zdánlivě mrtvá procitne v rakvi při krádeži svých šperků: Žena omdlí / zaskočí jí sousto a protože se nedaří přivést ji k životu, je považována za mrtvou. Po pohřbu se k ní do rakve vloupe hrobník, aby se zmocnil jejích šperků. Když dívce řeže prst, ze kterého nejde stáhnout prsten / když dívku předkloní, aby z ní stáhnul náhrdelník, dívka procitne (zaskočené sousto vypadne ven) a vrátí se ke svým rodičům. (Hrobník je obdarován.)

Katalogy: Tille I. 463–466, II./2 486–487 (Hrobník lupič), II./2 505–506 (Vzkříšená nevděčná žena), Luffer 276., Polívka V. 335 (Za živa pochované dievča), ATU 990, Jauhainen C 1901, Müller/Röhrich P 3
Prameny: Hošek II./2 18, 32, Janeček III. 10., Kubín: Pk I. 73., II. 138., Pekárek 104.

3.E.10 Zdánlivě mrtvý se probere během pohřebních úkonů: Domněle mrtvý člověk se během obřadů posadí v rakvi / probere se, když rakev spadne a odklopí se víko.

Katalogy: Müller/Röhrich P 1

Prameny: Hošek II./2 91, Janeček I. 80., Kubín: Pk II. 434, II. 434

3.E.15 Porod v hrobě: Zdánlivě mrtvá těhotná žena porodí v rakvi / v dosud nezasypaném hrobě. Lidé odhalí skutečnost, když z hrobu slyší dětský pláč / ženu, jak zpívá dítěti. Vykopou je a žena dál žije, avšak dítě zemře / dítě dál žije, avšak žena zemře.

Katalogy: Tille II./2 417 (Porod v hrobě), Luffer 277., Müller/Röhrich P 6

Prameny: Janeček III. 15., Kubín: Pk I. 298.

3.E.20 Zaživa pohřbený o sobě dává vědět na dálku:

1. Zaživa pohřbená žena se zjevuje svému muži po tři dny ve snu a prosí ho, aby ji přišel vykopat.
2. Zaživa pohřbený muž volá z rakve mobilním telefonem své ženě.
-- Člověk se nemůže rozhodnout, zdali má znamení věřit. Následující / třetí den se odhodlá a nechá hrob vykopat, ale už je pozdě, pohřbený mezitím zemře.

Katalogy: srov. Polívka V. 335–336 (Za živa pochované dievča)

Prameny: Hošek II./2 19, Janeček III. 16.

3.F Návštěva světa mrtvých

3.F.5 Mrtvý pozvaný na hostinu: Člověk spatří u cesty lebku / oběšence a pozve ho na hostinu. Mrtvý přijde a oplátkou pozve hostitele na návštěvu svého světa. Člověk souhlasí a odejde s mrtvým. Ve světě lidí zatím uběhne sto let a člověk po návratu brzy umírá. / Člověk na hřbitově zemře.

– srov. 2.E.40 Výzva či posměch mrtvému

Katalogy: Polívka IV. 395–396 (Lebka nebožtíkova, pozvaná na večeru), srov. IV. 56–64 (Legenda o čase, mihnajúcom sa nebadane na onom svete), ATU 470A, Jauhainen C 1166, Müller/Röhrich L 13

Prameny: Baar 30.

4. Numinózní jevy: duchové, přízraky a strašení

4.A Existence numinózních jevů

Duch v lidské podobě

4.A.5 Strašidelné zjevení: Zjeví se bezhlavý muž / ohnivý muž / postava ve starodávném oblečení / bílá postava / ovčák pasoucí strašidelné zvíře / jezdec s kolečkem místo jedné nohy, který před sebou žene proudy peněz / pár koní se sudem, na němž sedí človíček.

Katalogy: Klímová 511, 722, Luffer 299., 303., 308., Polívka V. 312–313 (Kňaz bezhlavý. In: Strašidelné povesti), Jauhiainen B 11

Prameny: Grohmann 83., 89., 275., Hošek II./2 35, 63, Janeček III. 34., Kubín: Pk I. 278., I. 313.a, Pekárek 52., Šalanda 39., 108.B, 125., Václavík 430, Vejžvaldová 100

4.A.10 Neobvyklá mužská postava: Člověk spatří v noci černého chlapa / velkého chlapa / malého mužíčka.

Katalogy: Klímová 475, Luffer 300.

Prameny: Baar 63.f, Grohmann 99., Hošek I. 178, Hošek II./2 66, 77, 87, Kašík 31., Kubín: Pk I. 265., Slavia 88.J

4.A.15 Neobvyklá ženská postava: Člověk spatří při noční cestě / během nočního probuzení / v poledne bílou paní / ženu napůl bílou a napůl černou / ženu s vlasy přes obličej / dvanáct bílých žen. (Žena přejde po vodní hladině / neodpoví na pozdrav.)

Katalogy: Klímová 476, 479, Polívka V. 306–307 (In: Mátoha v bielej plachte. In: Strašidelné povesti)

Prameny: Grohmann 125., Kašík 78., Kubín: Pk I. 562, I. 277., I. 312.b, Pekárek 99., 100., Šalanda 94., 127., Šebestová 405, Vejžvaldová 100

> Bílá paní se zjeví jako předzvěst smrti – viz 2.A.25 Ženský přízrak

4.A.20 Skupina lidí: Člověk spatří v noci zástup lidí na cestě / skupinu lidí u ohně / vojenský šik. Lidé se vznesou do vzduchu / náhle zmizí / přemístí se jinam / mluví, aniž by vydali hlásku. / Světlo, které je obklopuje, náhle zmizí.

Katalogy: Klímová 513, 515, Jauhiainen B 41

Prameny: Grohmann 84., Hošek II./2 86, 100, Kubín: Pk I. 256., II. 95., Šalanda 62., Tomíček 19, Václavík 426

4.A.25 Záhadná nadpočetná osoba ve skupině lidí: Dvanáct mládenců jde v noci přes les a domlouvají se, kdo bude dělat čerta. Někdo řekne, že třeba on. Mládenci se spočítají a zjistí, že jich je třináct a ve strachu se rozprchnou. / Dva hoši jsou na obchůzce za Mikuláše. Když přijdou do domu, jsou dva, když odejdou, jsou venku náhle tři.

Prameny: Šalanda 137.A, B

4.A.30 Postava náhle zmizí:

1. Člověk potká při noční cestě neznámou osobu. Když se k ní přiblíží / ji osloví, postava se náhle ztratí / rozsype se na kostky. (Člověk zjistí, že postava nezanechává otisky ve sněhu / nedotýká se země.)
2. Řidič automobilu zastaví stopaři, který ve voze / bezprostředně po výstupu náhle zmizí.

Katalogy: Jauhiainen B 1

Prameny: Bachmannová 26, Hošek II./2 69, 70, 126, 131, Janeček II. 15., III. 24., Jech: K 21. III., Kubín: Pk II. 10., II. 222., Pekárek 37., Šebestová 382, Václavík 380

4.A.35 Postava narůstá do velké výšky: Před člověkem na noční cestě se zjeví (bílá) postava, která narůstá do velké výšky.

Katalogy: Klímová 478, Jauhiainen B 31, B 36

Prameny: Hošek I. 108, 176, Pekárek 59., 60., Svěrák 1957 168, Václavík 428

Duch ve zvířecí podobě

4.A.40 Neobvyklé zvíře: Člověk spatří v noci velkého (černého / bílého) psa běžícího kolem / černou slepici s kuřaty přecházející přes cestu / koně ležícího přes cestu / hříbě probíhající vsí.

Katalogy: Klímová 481, 482, Luffer 307a., Jauhiainen B 101

Prameny: Hošek II./2 45, 107, Jech: K 21. I., Svěrák 1941 143, Šebestová 382

4.A.45 Strašidelné zvíře: Po setmění se zjeví bezhlavý / ohnivý kuň / bezhlavý býk / černý pes s ohnivou tlamou / ohnivý pták, z jehož ocasu srší jiskry.

– srov. 5.D.25 Létající ohnivý úkaz

Katalogy: Polívka V. 314 (In: Kôň bez čelustí. In: Strašidelné povesti), Jauhiainen B 101

Prameny: Hošek I. 168, Hošek II./2 71, Králík 157, Kubín: Pk II. 151., Šalanda 126., Šebestová 394, 395, 396, Václavík 428

4.A.50 Houf zvířat se zjevuje: Zástup černých koček a psů táhne v noci s velkým hlukem krajinou.

Prameny: Grohmann 205.

4.A.55 Pozorované zvíře náhle zmizí:

1. Myslivci na nočním lovu spatří bílou srnu, která jim zmizí a nezanechá žádnou stopu. / Lidé sledují zvíře, které náhle uletí / skočí do vody.
2. Kovář spatří ležet v noci na cestě umírajícího koně. Jde si pro kleště na podkovy, ale když se vrátí, po zvířeti není památka.

Katalogy: Klímová 509, Jauhiainen B 101

Prameny: Hruška III. 132, Slavia 78.D

> Zvíře leží přes cestu a náhle zmizí – viz 4.A.150 „Španělská zed“

4.A.60 Domácí zvíře jako mámení: Kůň / kráva se ztratí z pastvy / maštale. 1. Lidé zvíře stopují, ale stopy najednou končí / zvíře se nedá chytit a najednou zmizí, po návratu vidí zvíře tam, kde bylo. 2. Zvíře je nalezeno, jak ničí záhon. Majitele je odvede zpět do maštale. Ráno je záhon netknutý.

Katalogy: Klímová 506, 526

Prameny: Hošek II./2 49, Hruška III. 133

Duch v podobě věci nebo úkazu

4.A.65 Světélka: Skupina světelek se rojí po setmění u cesty / na poli / u bažiny / za oknem posledního domu ve vsi / na dvoře domu.

Katalogy: Daňkovská IV. 99., Luffer 323.

Prameny: Hošek I. 178, Hošek II./2 52, 63, Králík 149, Kubín: Pk I. 275., Šalanda 54., 82.F, 112., 113., 114.a, b, 115., 126., Šebestová 379, Tomíček 16, Vejžvaldová 97, 97, 98, 107, Voráč I. 41.

4.A.70 Světelný či ohnivý úkaz: Člověk (při noční cestě) spatří po setmění oheň / světlo, které se pohybuje (po cestě proti člověku) / plane ve výšce / náhle zmizí / (narůstající) ohnivý sloup / ohnivou kouli letící vzduchem / záři dopadající na střechy domů / záři, která vypadá jako požár, ale při přiblížení zmizí.

– srov. 5.D.25 Létající ohnivý úkaz

Katalogy: srov. Polívka V. 270 (Poklad v podobě zlatého kříže. In: O pokladech), V. 312 (In: Kňaz bezhlavý. In: Strašidelné povesti), Jauhiainen B 151

Prameny: Bachmannová 47, Hošek I. 118, Hošek II./2 50, 51, 64, 65, 65, 66, 66, 69, 92, 136, Janeček II. 20., Jech: K 21. II., Kašík 75., Kellner 1949 119, Králík 146, srov. 140, Slavia 74.C, Šalanda 97., 115., 115., 142.A–C, Vejžvaldová 107, 107, Voráč II. 113., II. 113.

4.A.75 Pohybující se objekt: Ohnivý sud / bečka / bílá duchna se valí přes cestu / z kopce / povříšlo poletuje vzduchem / rakev se pohybuje přes cestu.

Katalogy: Daňkovská IV. 122., Klímová 484

Prameny: Hruška III. 128, Kubín: K 146., Kubín: Pk I. 194., I. 195., I. 309.a, Voráč II. 49.

4.A.80 Statický objekt: Na poli se nečekaně objeví sloup. / Člověk před sebou spatří navršené kupky, když se k nim přiblíží, všechny náhle zmizí.

Prameny: Hošek II./2 79, Kubín: Pk I. 197.

4.A.85 Strašidelný kočár: Člověk spatří v noci (ohnivý) kočár / kočár bez koní. (Někdo z kočáru na člověka křikne, aby se svezl.) Kočár sjede z cesty a zmizí / vjede do vody / jede po vodní hladině / propadne se / rozsype se a složí.

Katalogy: Klímová 505, 510, 512, 514

Prameny: Hošek II./2 6, 113, Pekárek 45., 46., 49., 50., 53., 61., 62.

> Ohnivým kočárem jezdí po smrti krutý pán – viz 3.A.10 Krutý člověk

4.A.90 Ruka mrtvého: Ruka se natahuje pro vdolky do okna u hřbitova.

Katalogy: Klímová 474, Jauhiainen B 116

4.A.95 Náhlá proměna bytosti nebo věci: Člověk spatří v noci postavu, která se náhle změní v ohnivý sud.

Katalogy: Daňkovská IV. 114.

Prameny: Hošek II./2 3, 63, 68

4.A.100 Různé zvláštní jevy: Něco bílého vystraší. / Z neznáma přiletí hrnec a rozbije se. (Kdyby někdo posbíral střepy, změnily by se v peníze.) / Věci přinesené z lesa se projevu-
jí strašidelným způsobem: houby vzplanou na plotně / šišky se změní v dým.

Katalogy: Klímová 487

Prameny: srov. Bachmannová 47, Kašík 74., Pekárek 101., Slavia 74.A

Neobvyklé zvuky

4.A.105 Hlasy zvířat: Člověk slyší po setmění na neobydlených místech štěkání psa / řeh-
tání koně.

Katalogy: Jauhiainen B 231

Prameny: Hošek I. 107, Králík 155

4.A.110 Lidské hlasy: Člověk slyší po setmění na neobydlených místech dětský pláč /
hovor skupiny lidí / zpěv / rituální deklamace při mši / jásání a křik / jak na něj někdo
volá. / Ze hřbitova je slyšet zpěv dušiček.

– srov. 2.A.90 Lidské hlasy

Katalogy: Klímová 470, Luffer 266., Jauhiainen B 201

Prameny: Grohmann 247., Hošek I. 107, 109, Hošek II./2 69, 70, 70, 71, Hruška V. 24, V. 30, Kubín: Pk I. 312.d, II. 103.

4.A.115 Zvuk hudebních nástrojů: Člověk slyší po setmění na neobydlených místech cinkání zvonečků / hru na píšťalu.

Katalogy: Jauhiainen B 211

Prameny: Grohmann 266., Kubín: K 146.

4.A.120 Zvuk kočáru a koňských kopyt: Člověk slyší po setmění na neobydlených místech rachot jedoucích kočárů, nic však nevidí / vidí jen jiskry od kopyt koní.

Katalogy: Jauhiainen B 241

Prameny: Hošek II./2 50, Vejžvaldová 107

4.A.125 Zvuky lidské činnosti: Člověk v nočním lese slyší řezání a kácení stromů / hluk denní práce nesoucí se z vesnice za lesem.

Katalogy: srov. Jauhiainen B 251

Prameny: Hošek I. 108, 138, Hošek II./2 87, Hruška IV. 75, Vejžvaldová 95

4.A.130 Různé nevysvětlitelné zvuky: Člověk slyší v noci praskání stromů v lese / kroky okolo postele / šplouchání vody v rybníce.

Katalogy: Klímová 488, Jauhiainen B 251

Prameny: Hošek II./2 18, 86, 87, Kubín: Pk I. 195., I. 312.d, Šalanda 87.

Nevysvětlitelné dění, mámení

4.A.135 Člověk bloudí na známých místech:

1. Člověka omámí blud a nemůže najít cestu na známých místech / nemůže se dostat k lidem, které slyší v lese blízko sebe.
2. Přelud způsobí, že vesnice se v noci jeví lesem. Šalba zmizí, když se člověk upamatuje, kde je.

– srov. 5.F.30 Bludný kořen

Katalogy: Klímová 472, 523, 524, 525, srov. Polívka V. 323 (Blúdi, kto má svíbovú palicu)

Prameny: Hošek II./2 66, Králík 154, Kubín: Pk I. 277., Svěrák 1957 169, Šalanda 141., Tomíček 49, Václavík 426

4.A.140 Člověk se beze stopy ztratí: Dva lidé jdou někam spolu, jeden jde zkratkou, druhý pokračuje po původní cestě / jeden spadne do výtahové šachty v rozestavěném domě, druhý jde k němu. První člověk beze stopy zmizí.

– srov. 6.C.150 Člověk zmizí při hledání pokladu

Prameny: Janeček II. 18.

4.A.145 Zdánlivé dění: Člověk je svědkem vichřice, která láme v lese stromy / člověk spatří hromadu dřeva, která se rozsype. Druhý den je vše netknuto v původním stavu.

Prameny: Hošek II./2 113, Slavia 71.C

4.A.150 „Španělská zeď“: Člověku cestujícímu v noci zahradí cestu nečekaná překážka: přes cestu leží zvíře / klády / stromy / na cestě je postavená zeď. Člověk do překážky kopne a překážka náhle zmizí. / Člověk obrátí svůj povoz zpátky, druhý den není po překážce památky.

– srov. 5.B.175 Vodník staví překážky do cesty

Prameny: Hošek I. 177, 177, Hošek II./2 47, 69, 73, Kubín: Pk II. 10., Václavík 426

> V domě dochází k nevysvětlitelným samovolným jevům – viz 4.D.20 Duch hřmotí v domě (poltergeist)

4.A.155 Zvířata se náhle plaší: Koně / dobytek se při noční cestě / pastvě náhle plaší utíkají pryč / nechtějí jít dál / pes zničehonic vyje.

– srov. 4.D.75 Zvíře cítí místo smrti

Katalogy: Klímová 409

Prameny: Hošek II./2 86, Kašík 4.

4.A.160 Duch zneklidní domácí zvířata:

1. Člověk jede v noci s povozem a v blízkosti se zjeví strašidelný úkaz. Kůň se splaší a běží pryč / kůň se zastaví a odmítne jít dál.
2. Zjevení splaší dobytek / koně na noční pastvě a zvířata se rozutečou. Pasáci je musí hledat ještě následující den / pasáci se vrátí z marného hledání a vidí, že se zvířata opět klidně pasou na svém místě.

Katalogy: Klímová 504, 508, Luffer 301., 317.b, srov. Jauhiainen B 411

Prameny: Baar 63.d, Grohmann 24., Hošek II./2 50, 79, Slavia 71.B, Vejžvaldová 94

4.B Numinózní jevy v kontaktu s člověkem

Duch a člověk: přátelský nebo neutrální kontakt

4.B.5 Duch doprovází pocestného: Duch v různé podobě / nevysvětlitelné zvuky doprovází / sleduje pocestného na jistém úseku cesty: ke kříži / k vesnici / k domu / k lávce přes vodu. V místě cíle / na křižovatce zmizí.

– srov. 5.B.135 Vodník doprovází pocestného

Katalogy: Luffer 306., Polívka V. 307–308 (In: Mátoha v bielej plachte. In: Strašidelné povesti)

Prameny: Hošek I. 118, 176, Hošek II./2 9, 29, 44, 63, 63, 66, 66, 85, 107, 108, 117, Hruška III. 131, III. 132, Kubín: Pk I. 77., I. 196., II. 52., Kulda 141., Šalanda 115., Tomíček 24, Voráč I. 68.

4.B.10 Duch pomůže člověku s prací: Duch se zjeví a pomůže člověku s prací: tlačí trakař / zatlačí formanovi, který při noční cestě uvázl s vozem. (Duch se náhle ztratí.) (Na oji zůstane vypálená ruka.)

– srov. 5.B.90 Vodník pomůže a obdaruje, 5.C.20 Horní duch pomůže a obdaruje

Prameny: Hošek II./2 123, Šalanda 96.A, B, srov. Tomíček 56

4.B.15 Duch zachrání člověka před nebezpečím: Duch se zjeví před člověkem a zachrání jej před pádem do propasti / odláká ho od stromu, do nějž uhodí blesk / zadrží jej, takže se opozdí a zmešká zával v dole.

– srov. 5.C.15 Důlní duch varuje před nebezpečím

Katalogy: Daňkovská IV. 209.c, Luffer 304.

4.B.20 Duch odmění člověka za přívětivé jednání: Kdo nabídne jídlo neznámému velkému psu, který přijde k člověku, tomu se promění darované jídlo v zlato.

Katalogy: Daňkovská IV. 213.m

Prameny: Grohmann 213.

> Duch obdaruje člověka pokladem – viz 6.B.40 Strážce obdaruje člověka pokladem

4.B.25 Duch mluví s člověkem: Duch začne rozmluvu s člověkem / odpoví na zvědavý dotaz. (Když člověk po spatření kopyt vykřikne „ježíšmarjájózef“, duch zmizí.)

Prameny: Kubín: Pk I. 127., I. 268.

4.B.30 Mluvicí předmět: Neznámý hlas v noci mluví na člověka. Ve dne je zjištěna jeho pravá totožnost – jde o strašící předmět.

Prameny: Kubín: Pk I. 109.

4.B.35 Pobyt v přízračném světě: Člověk na noční cestě spatří světlo a chce se k němu přiblížit. Upadne však do mdlob a probere se v krásné komnatě. Spatří dívku, která s ním promluví a dá mu něco na posilňenou. Člověk znovu ztratí vědomí a probere se zpátky na cestě. Láhev vína mu zůstane jako důkaz.

Prameny: Grohmann 39.

4.B.40 Duch je viditelný jen některému člověku

– pouze v kombinaci s typy zejména skupin 3.A Revenanti s určenou příčinou návratu a 4.A Existence numinózních jevů

Prameny: Baar 63.f, Hošek II./2 71, 85, 87, 92, 108, Kubín: K 153.d, Pekárek 52., Slavia 71.D, Šalanda 116., Tomíček 14, Václavík 381

4.B.45 Zvíře se drží u člověka: Kočka / koza / bílé prase se plete člověku pod nohy / se nechce nechat chytit, ale neutíká. Zmizí náhle / po vyslovení jména božího / po odtroubení půlnoci.

– srov. 5.E.30 Zvíře v kostele

Katalogy: Klímová 482b

Prameny: Hošek II./2 126, Kubín: Pk II. 42., Václavík 426

4.B.50 Zastřelený zajíc oživne: Člověk uloví zajíce a doma jej stáhne. (Stažený zajíc se ptá, co s ním bude lovec dělat, lovec odpovídá, že vařit a jíst.) Zajíce se nedaří uvařit (je tvrdý i po dvou dnech vaření), nakonec stažené zvíře vyskočí z hrnce a uteče.

Katalogy: Klímová 518, Polívka V. 314–315 (Strašidelný zajac zastrelený. In: Strašidelné povesti)

Prameny: Václavík 428

4.B.55 Zvíře nejde zastřelit: Lovec jde v noci na čekanou a když spatří zajíce, vystřelí na něj. Zajíc si střelby nevšímá, sedí na zadních, kouří fajfku / hrozí střelci packou / myje se papučkou. / Zastřelený zajíc se náhle zvedne a vyběhne na strom. Lovec uteče.

– srov. 1.B.85 Lovec se promění do jiné podoby, aby získal převahu nad protivníkem, 2.E.85 Jít na čekanou ve sváteční čas

Katalogy: Klímová 519, Polívka V. 315 (In: Strašidelný zajac zastrelený. In: Strašidelné povesti)

Prameny: Grohmann 222., Hošek II./2 112, Kubín: Pk I. 262., I. 313.b, Pekárek 132., srov. 40., Václavík 428, 428

4.B.60 Zvíře jde proti člověku:

1. Černý / bílý pes s ohnivýma očima / tlamou / pes velký jako tele / pes s okovanými nohama / ovce / hříbě jde v noci proti pocestnému a nevyhýbá se mu / zastoupí mu cestu. Těsně před ním / za ním / když člověk promluví beze stopy zmizí.

2. Velký pes přijde k ohni spících pasáků a uhasí ho.

Prameny: Bachmannová 26, Hošek I. 178, Hošek II./2 106, Hruška III. 132, Kašík 75., Kubín: Pk II. 41., Pekárek 132., Slavia 74.A, 74.C, Šalanda 54., 98., 124., 138.A–C, Šebestová 402, Vlčková 12.

4.B.65 Člověk spatří ducha při nedovolené noční práci: Člověk jde v noci do lesa kácet stromy a krást dřevo / jde na pole krást brambory. V jeho blízkosti se zjeví přízrak, který jej vystraší. Člověk ustoupí od svého úmyslu / přeruší práci, nechá všechny věci ležet a uteče.

Katalogy: Klímová 520

Prameny: Hošek I. 175, Kubín: Pk I. 189., I. 190., I. 191., I. 192., Vejžvaldová 107

> Strašení jako trest za nesvěcení svátku – viz 2.E.70 Při venkovní práci ve sváteční čas člověka vystraší zjevení

Duch a člověk: konflikt

4.B.70 Duch zavede pocestného: Pocestnému se v noci zjeví postava a svede ho z cesty. Zavede ho mimo cesty do houští / vodí člověka celou noc / zavede člověka ke srázu a nechá ho spadnout dolů.

– srov. 4.C.50 Světélka zavedou pocestného

Katalogy: Luffer 331., Polívka V. 313 (In: Kňaz bezhlavý. In: Strašidelné povesti)

Prameny: Grohmann 98., 99., Kubín: Pk I. 139., Slavia 78.B

4.B.75 Kdo potká ducha, zemře: Člověk, který spatří / ke kterému se přiblíží strašidelné zjevení, (do roka) zemře.

– srov. 2.A.25 Ženský přízrak

Katalogy: Daňkovská IV. 20., IV. 24., Klímová 517, Luffer 311.

Prameny: Grohmann 223., 276., srov. Janeček III. 23.

Útok, pronásledování

4.B.80 Duch napadne člověka:

1. Duch v lidské či zvířecí podobě zaútočí na člověka a zraní ho. (Drží se jej, dokud se člověk nedostane ke dveřím domu.) (Člověk následkem útoku (třetího dne) zemře.)
2. Strašidlo přenese člověka na jiné místo.
3. Strašidlo provede zlomyslný kousek: zaplete člověka mezi kořeny vykotlaného stromu.

Katalogy: Daňkovská IV. 61., Klímová 516, Luffer 305., Polívka V. 312 (In: Strašidlo na cestě. In: Strašidelné povesti), Jauhainen B 21

Prameny: Grohmann 99., srov. Janeček II. 70., Kubín: Pk I. 193.a, I. 269., Slavia 71.D, Svěrák 1941 142

4.B.85 Duch napadne člověka, který jej fyzicky kontaktuje: Člověk v noci uhodí neznámou postavu / dotkne se neobvyklého zvířete / chce sebrat černé kvočně jedno kuře.

Duch člověka napadne / člověk dostane odněkud ránu / člověk brzy zemře.

Katalogy: Daňkovská IV. 23., Luffer 307b., Polívka IV. 252–253 (Smrt sa zjavuje), V. 317 (In: Rozličné mátohy a pomoc proti nim. In: Strašidelné povesti)

Prameny: Grohmann 24., 98.

> Strašidlo napadne člověka, který na ně volá nebo se mu posmívá – viz 2.E.150 Výzva či posměch nadpřirozeným silám

4.B.90 Duch pronásleduje člověka: Duch v lidské či zvířecí podobě pronásleduje člověka až ke kříži / vodnímu toku / lidskému příbytku, kde narazí do dveří.

– srov. 5.A.225 Divoká honba se přiřzene k člověku

Prameny: Grohmann 136., Hošek I. 108, Hošek II./2 48, Kubín: Pk I. 271., Vejžvaldová 96, 97

4.B.95 Duch skočí na záda osamělému chodci: Neviditelná tíže / zvířecí přízrak skočí v noci pocestnému na záda, tíží jej a nechá se nést. Seskočí sám / když člověk dojde ke kříži / když se člověk začne modlit.

– srov. 4.C.55 Světélka dotírají na člověka, 5.A.190 Divý muž skočí na záda, tomu, kdo na něj zavolá

Katalogy: Klímová 477

Prameny: Grohmann 101., 214., Hošek II./2 68, 117, 133, Hruška III. 128, Kubín: Pk II. 83., Ondřej 103, Polívka/Stavař XX., Slavia 71.D, 73.H, Šalanda 83.B, 87.

4.B.100 Duch drží vůz: Duch v lidské podobě / neviditelná tíže usedne na vůz / oj vozu / na zvíře. Kůň nemůže zatížený povoz utáhnout / něco drží vůz, že nemůže jet ani z kopce / něco táhne vůz, když jede do kopce, a tlačí, když jede z kopce. Držení povolí, když vozka udeří na „formánek“ / když zakleje. (Odněkud se ozve smích.)

– srov. 1.B.10 Člověk zaútočí magií na protivníka, 4.C.70 Světélka zatíží vůz, 5.A.355 Horský duch zabrání jízdě vozu, 5.B.165 Vodník zastaví dopravní prostředek

Katalogy: Daňkovská IV. 20.

Prameny: Grohmann 272., 277.1., Hošek I. 155, 168, Hošek II./2 23, 28, 29, 76, 78, 79, 100, 151, Šalanda 86.

4.B.105 Věc ležící na cestě vyděsí nočního pocestného: Muž v noci najde na cestě příčku od oje vozu a vezme si ji. Příčka oživne, tíží na zádech, nedá se jí zbavit, mluví a napomíná muže, aby ji příště nechal ležet. / Muž kopne do otepi slámy ležící na cestě, otep vzplane.

Prameny: Hošek II./2 63, Voráč II. 54.

4.B.110 Svězt se strašidelným kočárem: Člověk uvidí projíždějící kočár a naskočí na stupátko na konci vozu. Kočár se prudce rozjede / vznese do povětří. Člověk stačí včas

seskočit / kočár vozí člověka celou noc a nakonec ho vyhodí do příkopu. (Člověk ztratí rozum a do roka zemře.)

– srov. 5.A.350 Horský duch sveze člověka, 5.E.25 Kůň sveze člověka

Prameny: Pekárek 55., 56., 63., 64., 65., Slavia 71.D, Václavík 430

> Duch útočí na lidi na jistém místě – viz 4.D.90 Duch napadá lidi na jistém místě

> Duch útočí na obyvatele domu – viz 4.D.30 Duch v domě napadá obyvatele

B o j s d u c h e m

4.B.115 Boj s duchem: Člověk napadne postavu, kterou spatří v noci, protože ji považuje za známého člověka / za zloděje / protože postava neodpoví na pozdrav. / Člověk uhodí do předmětu u cesty. Postava / předmět, který se promění v postavu, se pustí s člověkem do boje. (Udeřit do ducha je jako udeřit do kožichu / peřiny.) Duch člověka popadne a letí s ním v povětří a skrz trní / kutálí se spolu po stráni a spadnou do potoka / bojují na vodní hladině / duch člověka zbije. (Duch zmizí, když se ozve kohoutí kokrhání.)

– srov. 5.B.275 Zápas s vodníkem

Katalogy: Polívka V. 308 (Bača postrašený mníchom. In: Strašidelné povesti), V. 311 (In: Strašidlo na ceste. In: Strašidelné povesti)

Prameny: Hošek II./2 3, 24, 44, 84, 96, 113, 116, Kubín: Pk I. 264., Slavia 78.A, Šebestová 379

4.B.120 Vítězství nad duchem:

1. Člověk bojuje se strašidlem pomocí rituálu či posvěcených / kouzelných prostředků: střelit strašidlo posvěcenou skleněnou kulí / bít strašidlo klokočovým prutem. Strašidlo zmizí / obrátí se na útěk.

2. Člověk uhodí strašidlo holí, strašidlo zmizí.

Katalogy: Daňkovská IV. 6., Polívka V. 307 (In: Mátoha v bielej plachte. In: Strašidelné povesti), V. 316 (Manková potvora. In: Strašidelné povesti), srov. V. 308 (Baču straší čierna pani. In: Strašidelné povesti)

Prameny: Hošek II./2 45, Králík 143, Šebestová 394

4.B.125 Dotknout se ducha: Člověk neví, že postava před ním je strašidlo, a dotkne se jí / uchopí ji za ruku. Strašidlo je zvláštní na dotyk: měkká hmota. Vystrašený člověk uteče.

Prameny: Slavia 78.D

4.B.130 Prostředky proti duchům: Klokočový růženec chrání před útokem duchů.

– srov. 2.F.25 Prostředky k zahánání ďábla, 5.A.205 Různé prostředky proti divému muži, 5.B.230 Prostředky a úkony proti vodníkovi, 5.F.15 Byliny chránící před zlými mocnostmi

Prameny: Hošek II./2 116

4.C Světélka, ohnivý muž

Charakteristika

4.C.5 Duch nekřtěňátka: Malé zářící dítě / světélko je duch nekřtěňátka. (Zjevuje se hlavně v adventním čase.)

Katalogy: Daňkovská IV. 103., Müller/Röhrich G 1

Prameny: Grohmann 178. (III.), Hošek II./2 63, Kubín: Pk II. 12.a, Tomíček 15

4.C.10 Duch mrtvého člověka: Světélka jsou duchové utopence / oběšence / nedávno zemřelého člověka.

Katalogy: Polívka V. 179 (Svetielka, svetlonos), Müller/Röhrich H 57

Prameny: Grohmann 178. (II.)

4.C.15 Světélka se zjevují v lidské podobě: Světélko jako chlapeček s lucernou (na prsou) / dítě s ohnivým koštětem.

Katalogy: Polívka V. 179 (Svetielka, svetlonos)

Prameny: Králík 144, 148, Kulda 133., Slavia 73.A, B

> Světélka se zjevují jako světelné úkazy – viz 4.A.65 Světélka

> Ohnivý muž se zjevuje – viz 4.A.5 Strašidelné zjevení

Světélka a člověk: přátelský nebo neutrální kontakt

4.C.20 Světélko posvítí člověku: Světélko / ohnivý muž posvítí pocestnému na cestu / formanovi na správkou polámaného vozu / na naložení zboží z převrhnutého vozu / chudé ženě ve stavení na noční předení / ženě sekající trávu v lese před rozedněním.

Prameny: Hruška V. 89, Kubín: K 75.b, Slavia 73.A, 73.E, Šalanda 116., srov. 96.C

4.C.25 Světélko posvítí člověku a je vysvobozeno poděkováním: Světélko / ohnivý muž posvítí člověku na noční cestě (typ 4.C.20). Člověk za svícení poděkuje a světélko vysvobodí: „na to jsem čekal sto let“.

Katalogy: Luffer 320., Müller/Röhrich J 7

Prameny: Kubín: K 36., Kubín: Pk II. 197., Ondřej 103, Šalanda 53.A–H, 54., 55., 56., Tomíček 19

4.C.30 Světélko ukáže člověku cestu: Světélko se zjeví člověku, který se ztratil, a dovede jej domů.

Prameny: Grohmann 178. (II.)

> Ohnivý muž pomáhá – viz 4.B.10 Duch pomůže člověku s prací

Světélka a člověk: konflikt

4.C.35 Světélka napadnou toho, kdo na ně hvízdá: Noční pocestný zapíská / zavolá na světélka / posmívá se jim. Světélka se na něj sesypou se a ztloučou ho / zavedou ho do bažiny a utopí.

– srov. 2.E.40 Výzva či posměch mrtvému, 2.E.150 Výzva či posměch nadpřirozeným silám

Katalogy: Polívka V. 179 (Svetielka, svetlonos), srov. Müller/Röhrich L 6

Prameny: Grohmann 178. (III.), Hošek I. 120, 128, Hošek II./2 22, srov. 101, Kubín: K 35., Slavia 73.A

4.C.40 Posměváček se ukryje před světélky: Noční pocestný (který nese půjčené necky) zapíská / zavolá na světélka / posmívá se jim. Světélka se na něj vrhnou a člověk se schová pod necky / přikryje se kožichem / basou. Světélka dupou po úkrytu. Ráno člověk zjistí, že věc, pod níž byl schovaný, je popálená.

Prameny: Hošek II./2 22, 22, 101, 101, 111, Kubín: Pk I. 94., I. 172., Slavia 73.C, Šalanda 110.A–K, M

4.C.45 Světélka se přiblíží k tomu, kdo na ně hvízdá: Hvízdne-li někdo (na prahu domu / z okna) na světélka, rychle se k němu přiblíží. / Zavolá-li někdo světélka („světélko, pojď na mě!“), přiletí k němu. (Křesťanské poděkování je odvolá.)

– srov. 5.A.195 Divý muž se přiblíží k tomu, kdo na něj zavolá

Prameny: Baar 63.a, Hošek II./2 117, 134, Kubín: K 36., 75.c, Slavia 73.D, Šalanda 110.L, 111.A, srov. 111.B, Vejžvaldová 96

4.C.50 Světélka zavedou pocestného: Světélka zavedou člověka k močálu / rybníku / zpátky odkud přišel. / Člověk se chce vyhnout světélkům a sejde z cesty. Bloudí, dokud se nevrátí zpátky na cestu.

– srov. 4.B.70 Duch zavede pocestného

Katalogy: Klímová 529, Luffer 321., 322.

Prameny: Bachmannová 82, Grohmann 178. (I., II.), Janeček III. 31., Kubín: K 75.a, Kubín: Pk I. I. 198.a, b, Slavia 73.B, Tomíček 21, Vejžvaldová 97, 97, Voráč II. 106.

4.C.55 Světélka dotírají na člověka: Světélka sedají na člověka, který se vydal na cestu po setmění, a trápí jej / rojí se kolem něj. (Modlení nepomáhá.)

– srov. 4.B.95 Duch skočí na záda osamělému chodci

Prameny: Hošek I. 183, Lamprecht 73

4.C.60 Světélka, která dotírají na člověka, jsou zahrnuta klením: Světélka sedají na člověka, který se vydal na cestu po setmění / rojí se kolem člověka (schovaného pod neckami). Modlení nepomáhá, světélek jen přibývá (a volají „Za mě taky, za mě taky.“), avšak klení je odežene.

Prameny: Hošek II./2 63, Kašík 77., Králík 153, Kubín: K 149., Vejžvaldová 97

4.C.65 Různé úkony jako záchrana před světélky: Člověk se ubrání dotírajícím světélkům, když si lehne tváří k zemi / schová se pod díži / obrátí si kapsy naruby. / Člověk zažene rojící se světélka, když zapráská bičem.

– srov. 5.A.75 Muž se zachrání z tance divých žen

Katalogy: Daňkovská IV. 103.

Prameny: Bachmannová 26, 82, Grohmann 178. (III.), Kubín: Pk I. 160., I. 198.c, I. 210., II. 12.a, Slavia 73.G, 73.H, Tomíček 16, Václavík 423, Vejžvaldová 98

4.C.70 Světélka zatíží vůz: Světélka sedají na trakař / vůz formana, (když jede v noci kolem kultovního místa: kříž u cesty), koně se nemohou hnout, plaší se. Modlení nepomáhá, světélek jen přibývá, avšak klení je odežene.

– srov. 4.B.100 Duch drží vůz

Katalogy: Klímová 528

Prameny: Králík 149, Pekárek 143., Slavičínsko 34, Šebestová 408, Václavík 423, Vejžvaldová 96, 98, 98

4.C.75 Světélka se rojí se kolem zvířat na noční pastvě: Světélka sedají na koně na noční pastvě. Pasáci zaklejí a světélka zmizí. (Zvířata mají na sobě ráno vypálené žhavé stopy.)

Prameny: Kubín: Pk II. 12.b, Šebestová 407

> Světélka doprovázejí pocestného – viz 4.B.5 Duch doprovází pocestného

4.D Numinózní jevy spjaté s místem

4.D.5 Duch kulturního místa čeká na vysvobození: Bílá paní / rytíř zakletý / pykající za své provinění na hradě / ve strašidelném domě / na jistém místě může být vysvobozen jistými úkony: vyzvednutím pokladu / sáhnutím pro klíč do tlamy přízračného zvířete. Duch požádá člověka, aby jej vysvobodil.

1. Člověk se neodváží / nedodrží pravidla a neuspěje: ohlédne se po cestě. (Člověk je potrestán.) (Po neúspěchu vysvoboditele musí přízrak čekat na spasitele v kolébce, tj. na člověka, který se narodí, až vyrostle (ze semínka) strom a z jeho dřeva se mu vyřeže kolébka.)
2. Člověk ducha vysvobodí (a je odměněn).

Katalogy: Tille II./2 108–117, 502 (Spasitel v kolébce), Daňkovská I. 32., IV. 63., IV. 78., IV. 79., IV. 256.b, Luffer 110., 166., 175., 270., 270., 302., Polívka V. 296–297 (In: O hradoch), V. 306 (Biela pani. In: Strašidelné povesti), ATU 401A*

Prameny: Grohmann 23.1., 34., 38., 41., 58., 115., 125., 216., 223., 265., Hošek II./2 137, Jech: K 3.A, 3.B, 74., Kubín: K 28., 41., 76., 77., Kubín: Pk II. 155., II. 461, II. 224., Němcová II. 184, Polívka/Stavař XV., XXXIX.

4.D.10 Duch obývá kulturní místo po určitý čas: Bílá paní šije na hradě košili, za rok smí udělat jen jeden steh (na Květnou neděli). Až košili došije, bude vysvobozena. / Bílá paní bude vysvobozena, až zemře poslední potomek jejího rodu.

– srov. etiologické pověsti, typ Eschatologická proroctví

Katalogy: Daňkovská IV. 28.

Prameny: Grohmann 15., 59.

4.D.15 Duch straší v domě: V klášteře / na faře / na místě vypáleného kláštera / v domě, kde žila čarodějnice / v domě lidí, kteří nabyli majetek skrze spolky s čertem, straší: prochází se bílá paní / zjevuje se černý mrak / strašidelná zvířata.

Katalogy: Daňkovská IV. 146., Luffer 105., 113., 115., Jauhiainen B 301, C 481

Prameny: Grohmann 52., 60., 217., Hošek II./2 75, Kubín: Pk II. 158., Šalanda 3., 148., 150., Vydra 133

4.D.20 Duch hřmotí v domě (poltergeist): V domě / hospodě / na zámku se projevují různé strašidelné jevy, jejichž původce není znám: ozývá se hřmocení / řinčení řetězů / rámus splašeného dobytka / zvuk kroků / řinčení okna / zhasíná se světlo / chvěje se nádobí / rozhazují se papíry / otvírají se a zavírají okna a dveře / elektrické spotřebiče vzplanou. Člověk se jde podívat, jaké škody se podle hluku staly, ale nalezne vše netknuto / opravář shledá elektrické spotřebiče, které vzplanuly, v pořádku. (Lidé se musí odstěhovat.)

Katalogy: Daňkovská IV. 294., Polívka V. 302 (Umrličia truhla hodená do domu. In: Strašidelné povesti), V. 317 (In: Rozličné mátohy a pomoc proti nim. In: Strašidelné povesti), V. 318 (Strašidlá na Tematínskóm zámku. In: Strašidelné povesti), Jauhiainen B 301, srov. E 601

Prameny: Hošek I. 180, Hošek II./2 67, 85, 96, Pekárek 57., Slavia 78.E, Svěrák 1941 144, Šalanda 31., 48., 51., 139., Šebestová 404, Vejžvaldová 107

4.D.25 Neobvyklé chování předmětů v domě: Jádra v ošatce se o půlnoci rozházejí po jizbě a po půlnoci naskáčou zpátky. / Hozená krabička od zápalek padá v jisté místnosti vždy jen na jednu stranu.

Katalogy: Klímová 485

Prameny: Janeček II. 17.

4.D.30 Duch v domě napadá obyvatele: V domě / bývalém klášteře něco útočí na lidi: přespávající lidi něco / černý muž tahá za vlasy / dusí je jako mūra / něco sráží lidi k zemi / škrtí je / vyráží proti nim dveře.

Katalogy: Klímová 486

Prameny: Grohmann 29., Hošek II./2 67, Kubín: K 142., Kubín: Pk I. 193.c, I. 224., I. 265., II. 64.

4.D.35 Duch v domě je zažehnán: Duch straší v domě, je zažehnán různými úkony: zaříká jej kněz / zapudí jej člověk, když kleje / v domě jsou nalezeny zakopané ostatky mrtvého, člověk je vyzvedne a odnese na hřbitov / v domě je nalezen (pomocí posvěcené svíčky) schovaný škodlivý magický prostředek, člověk jej zničí.

Prameny: Kubín: K 142., Kubín: Pk II. 198., Tomíček 55

4.D.40 Duch straší v podzemí: Ve velkém sklepě jsou slyšet zvláštní zvuky. / Ve štolách bývalého lomu se samovolně pohybují věci: rozjedou se důlní vozíky / věci padají.

Katalogy: Luffer 102.

Prameny: Grohmann 14.

4.D.45 Duch v lidské podobě se zjevuje na určitém venkovním místě: Černá / bílá paní / rytíř se psem / stařec se svící / bezhlavý rytíř v ohnivém kočáře / ohnivá hlava se zjevuje na jistém místě / se pohybuje po jisté trase / vykonává jistou činnost: pláče / kýchá / ukazuje na jedno místo / nosí rakvičku s dítětem.

Katalogy: Daňkovská IV. 53., IV. 66., IV. 67., IV. 68., IV. 69., IV. 70., IV. 71., IV. 73., IV. 140., Luffer 109., 112., 121., 122., 309., 310., srov. Polívka V. 318 (Vidění na Martákově Skale. In: Strašidelné povesti), Jauhiainen B 401

Prameny: Grohmann 8., 26., 27., 28., srov. 30., 49. (II.), 73., 74., 75., 76., 82., 85., 91., 94., 95., 96., 238., 274., Hošek II./2 7, Lamprecht 282, Pekárek 23., Polívka/Stavař XVII., Slavia 71.H, Slavičínsko 32, Šalanda 124.

> Ženský přízrak se zjevuje na určitém místě tomu, kdo má zemřít – viz 2.A.25 Ženský přízrak

4.D.50 Zvířecí přízrak se zjevuje na určitém venkovním místě: Velký zajíc sedí na bobku u studánky. / U mostu přechází býk. / Ohnivý pes běhá po jisté trase.

Katalogy: Daňkovská IV. 113., Klímová 450, 468, 756, Jauhiainen B 401

Prameny: Grohmann 212., 237., Kubín: Pk I. 209, Pekárek 40., 98., Slavia 74.B, Šalanda 119., 120.

4.D.55 Objekty se zjevují na určitém venkovním místě: Ohnivé sudy se kutálejí po louce / po hradním nádvoří a naskáčou do studny.

Katalogy: Daňkovská IV. 53., IV. 98., Luffer 111., Polívka V. 179 (In: Svetielka, svetlos), Jauhiainen B 401

Prameny: Šalanda 117., 118.

4.D.60 Různé numinózní jevy na určitém venkovním místě: Na jistém mostku / křižovatce / u kříže / hřbitovní brány / na místě zničeného kláštera dochází k různým strašidelným jevům: ozývají se varovné hlasy / je slyšet rachot jedoucího kočáru / zdvihne se vítr / člověku se rozžhaví kovové věci.

Katalogy: Daňkovská IV. 46., IV. 293., IV. 295., Luffer 104., Klímová 466, 469, Polívka V. 307 (In: Mátoha v bielej plachte. In: Strašidelné povesti), Jauhiainen B 401

Prameny: Grohmann 184., Vejžvaldová 101

> Duchové slouží v nočním kostele mši – viz 3.B.45 Noční mše mrtvých

> Straší v domě, v němž lidé přechovávají hřbitovní předmět určený k čarám – viz 2.E.35 Držení hřbitovního předmětu má za následek vyvolání strašidelných úkazů

4.D.65 Na místě smrti straší: Na místě vraždy / poprav / smrtelné nehody se zjevují přízraky / ozývají se hřmotivé zvuky / člověka popadá strach.

Katalogy: Jauhiainen C 110, C 601–700

Prameny: Baar 63.b, Grohmann 114., Hošek I. 118, Hošek II./2 99, 127, Kubín: Pk II. 221., II. 474a, b, Pekárek 76., 80., Šalanda 36., 41., Tomíček 30

> Duch zabitého člověka se zjevuje na místě jeho smrti – viz 3.A.110 Zabitý člověk

4.D.70 Na bojišti straší: Na místě, kde byla svedena bitva / kde se vojsko propadlo do bažiny je slyšet bubnování / ržání koní / pláč.

– srov. 3.B.65 Vojsko mrtvých

Katalogy: Luffer 265., Jauhiainen C 641

Prameny: Grohmann 9.

4.D.75 Zvíře cítí místo smrti: Kůň zastaví / plaší se na místě vraždy / hřbitova.

– srov. 4.A.155 Zvířata se náhle plaší

Katalogy: Jauhainen C 606, C 661

Prameny: Králík 149, Pekárek 77., Šebestová 404

4.D.80 Místo, kde se dají přivolat zlé síly: Jisté místo: noční křižovatka / místo v podzemí přitahuje zlé síly. Kdo tam vkročí a podle určených pravidel síly vyvolá, ocitne se v nebezpečí: po trojím otočení se na křižovatce se zjeví smrt / po uhození na gong přijde člověka zabít přízrak.

– srov. 2.E.145 Nepatřičná zvědavost

Katalogy: Luffer 131., 262., srov. Jauhainen B 421

Prameny: Baar 63.c, Janeček I. 12., I. 13.

4.D.85 Neobvyklé ryby v jezírku jsou duše lidí: V hradním jezírku / v jezeře plavou zvláštní rybky: pokryté srstí / neobvyklého tvaru. Jsou to duše zakletých lidí / lidí nevinně popravených na místě jezírka.

Katalogy: Luffer 118.

Prameny: Grohmann 233., 234., 246.

4.D.90 Duch napadá lidi na jistém místě: Duch útočí na ty / zadržuje ty, kdo procházejí v noci jeho místem: přes most / přes místo, kde má duch ukryté poklady / vstoupí do podzemí. Následkem je zranění / smrt.

Katalogy: Jauhainen B 411

Prameny: Grohmann 80., 211., 219., 244., Hošek II./2 7, 85, Janeček I. 11., Vlčková 5.

4.E Vysvobození zakletého ducha

4.E.5 Vysvobození zakletého ducha zvláštním úkonem: Muž musí panně zakleté v jelena ustřelit dvanáct vidlic paroží. / Člověk vysvobodí ozbrojeného jezdce, když jej porazí v souboji. (Člověk je neúspěšný a je potrestán. / Člověk je úspěšný a získá poklad.)

Katalogy: Daňkovská IV. 12.

Prameny: Grohmann 84., 85.

> Vysvobození světélka poděkováním – viz 4.C.25 Světélko posvítí člověku a je vysvobozeno poděkováním

> Vysvobození ducha zakletého na jistém kulturním místě – viz 4.D.5 Duch kulturního místa čeká na vysvobození

> Vysvobození revenanta – viz skupina 3 C. Vysvobození či zažehnání revenanta

4.F Parodické pověsti o strašidlech

– srov. typy ve skupině Parodické pověsti o čarování (1.D.5–1.D.25)

4.F.5 Člověk je považován za strašidlo:

1. Člověk se vydává za strašidlo: člověk s plachtou přes hlavu chce někoho vystrašit / myslivec se vydává za hejkala, aby odradil pytláky a zloděje dřeva / člověk si přehodí plášť přes hlavu a vydává se za strašidlo, aby mohl nerušeně krást v sadu
2. Člověk je omylem považován za strašidlo: člověk s lucernou považován za světélko / člověk jde vodou, považován za vodníka / člověk nese trakař nad hlavou, protože by neprojel, je považován za velké rohaté strašidlo / žena v noční košili vyjde z domu, považována za smrt.

– srov. 2.E.125 Vydávat se za strašidlo

Katalogy: Klímová 507, 583, 584, 592, 595, 603, 609, Polívka V. 318 (Strach zo strašidiel. In: Strašidelné povesti)

Prameny: Hošek I. 171, Hošek II./2 25, 121, 121, srov. 54, srov. 93, Janeček III. 140., srov. Jech: K 125., Kubín: Pk I. 222., II. 422, srov. II. 66.a, II. 181., Pekárek 147., Šalanda 57.A, B, 74.a, 82.C, 128.A, B, 129., 130., 131., 143.A, C, E, Tomíček 28

4.F.10 Zvíře je považováno za strašidlo: Člověka vystraší různá zvířata: kočka / jezek. / Slepice běžící na půdě považována za strašidlo / jezevec považován za draka / zdechlý kuň považován za čerta / vyplavená ryba považována za hastrmana.

Katalogy: Klímová 589, 592, 593, 596, 605, 606, 607, 608

Prameny: srov. Baar 60., Hošek II./2 108, Kellner 1949 116, Kubín: Pk I. 207., 550, I. 221., srov. II. 66.b, II. 113., Pekárek 128., Šalanda 139.

4.F.15 Věc je považována za strašidlo: Člověka vystraší různé věci: kůl v poli / velký bodlák / padající horkovzdušný balón. / Plachta na bidle, která vlaje ve větru, považována za bílou paní / pařez považován za postavu / bílý kámen považován za lebku.

Katalogy: Klímová 596, 604, ATU 1315*

Prameny: Hošek I. 175, 178, Hošek II./2 119, 119, 120, Hruška III. 155, Kubín: Pk II. 443, Pekárek 129., Voráč I. 40., Vydra 137

4.F.20 Zvuk vystraší: Člověka vystraší různé zvuky (způsobené jím samotným): vítr hvízdající v neseném džbáně / vrzání trakaře. / Zvuk harmoniky považován za zpěv andělů.

Katalogy: Klímová 593, 600, 601

Prameny: Šalanda 121., Vydra 137

4.F.25 Člověk se vyděsí vinou vlastní roztržitosti: Člověk považuje za působení nadpřirozených sil uvíznutí vozu za mezník / zachycení oděvu / šustění kalhot či pentlí za kloboukem / narážení cepu přehozeného přes rameno do zad / klepání klasu zastrčeného za klobouk.

Katalogy: Klímová 590, 598, 602

Prameny: Králík 146, 148, Kubín: Pk I. 550, Šalanda 25., 79., 123., 136.A–C, 153.A–D, srov. 83.D–E

> Člověk si na hřbitově přibodne k hrobu oděv a zemře strachem, že jej drží mrtvý – viz 2.E.130 Zachycený cíp oděvu

4.F.30 Člověk se vyděsí vinou vlastních představ: Člověku upadne kolečko u trakaře, uteče se strachem, že na trakaři někdo sedí. / Člověk dostane v noci náhle strach, zahodí zavazadlo a uteče.

Prameny: Šalanda 40., 119., 122.

5. Přírodní démoni. Zvířata a rostliny

5.A Lesní, polní a horští duchové

Divá žena

Charakteristika

5.A.5 Krásná žena: Mladá žena s dlouhými (bílými) vlasy (oděná v bílých / zelených šatech).

Prameny: Václavík 321

5.A.10 Žena maličké postavy: Drobná ženka (oděná do mechu).

Prameny: Baar 14., Grohmann 111., 123., Voráč I. 24.

5.A.15 Strašidelná žena: Velká žena s dlouhými rozčuchanými vlasy, bradavicemi a širokou hubou. / Obrovská žena s velkými prsy.

Katalogy: Daňkovská IV. 183.

Prameny: Grohmann 106., 112., 118.

5.A.20 Zvláštní mluva: Divé ženy používají slova s přetvořenými příponami (-iště), přidávají zápornku ne- ke slovům, opakují slova, jejich řeč má opačný význam.

Prameny: Vejžvaldová 106

5.A.25 Divé ženy tančí na louce: (Na místě, kde tančí divé ženy, roste vysoká tráva.) (Ženy tančí jen do půl kola.) (Nemohou tančit, rostou-li houby.) (Jsou při tanci hlídány psíky.)

Katalogy: srov. Tille II./2 374 (In: Divá žena a dívka), srov. II./2 377 (Divá žena ženou člověka. Šťastný sňatek), Daňkovská IV. 74., Klímová 544

Prameny: srov. Bachmannová 47, Erben 101, Grohmann 106., 119., Hošek II./2 10, srov. Kubín: K 53., 85., Pekárek 146., Vejžvaldová 106

5.A.30 Divé ženy perou prádlo: Divé ženy perou prádlo na zalesněném vrchu a věší je po stromech.

Katalogy: Daňkovská IV. 73., IV. 75., Luffer 325., Jauhiainen K 102

Prameny: Grohmann 123.

5.A.35 Divé ženy jsou spatřeny u vody: Divé ženy se koupou ve studánce / sbírají zlatý písek ze dna studánky. Když se přiblíží člověk / bije poledne skočí do vody.

Prameny: Grohmann 106., 123., Hruška IV. 96

5.A.40 Divé ženy pečou chleba: Jistá místa ve skalách jsou jejich pece.

Prameny: Grohmann 106., Šalanda 91.Bb

5.A.45 Místo obývané divými ženami: Divé ženy žily ve skalní štěrbině / v údolí potoka. (Odstěhovaly se, když byly na jejich místě vykáceny stromy.)

Katalogy: Luffer 330.

Prameny: Grohmann 106., Hošek II./2 10, Šalanda 93.

Divá žena a člověk: přátelský nebo neutrální kontakt

5.A.50 Divá žena žádá člověka o službu: Divá žena přijde k člověku a požádá jej o půjčení / vyrobení nádobí / půjčení mouky / učesání vlasů / načnutí přadena. Žena používá zvláštní mluvu: „Půjčte mi díži nedíži.“ / „Oráčisko, udělej mi lopatisko.“ / Slova mají opačný význam – když řekne, že službu oplatí, nedá nic, pokud řekne, že neoplatí, věc navrátí nebo se odmění znalostmi o přírodě.

Katalogy: Daňkovská IV. 183., IV. 185.

Prameny: Baar 13., 14., Grohmann 111., Hruška IV. 101, Šalanda 91.A, Voráč I. 24.

5.A.55 Divá žena odmění člověka za službu kouzelnou věcí: Člověk vyhoví žádosti divé ženy (typ 5.A.50) a je odměněn za laskavost: z darovaného koláče / chleba / příze napředěné na vřeteno neubývá / darovaná košile je neroztrhatelná. Musí však být dodrženy jisté podmínky: dar se uchová v tajnosti / nesní se celý / nedotkne se ho jiná osoba / člověk nesmí zaklít / košile se nesmí prát. Obdarovaný člověk podmínky nedodrží a předmět zmizí / stane se neštěstí.

– srov. 5.B.240 Člověk shodí vodníka z místa, kde šije boty

Katalogy: Daňkovská IV. 128., Jauhainen K 107, K 108

Prameny: Erben 100, Grohmann 107., 159., srov. Hošek II./2 10, srov. Jech: K 110., Kubín: Pk II. 84., Šalanda 92., Vejžvaldová 104, 106

5.A.60 Divá žena odmění člověka za službu kouzelným zlatem: Člověk – obvykle dívka – vyhoví jisté žádosti divé ženy (typ 5.A.50): češe divé ženě vlasy / zatančí si s ní. Za svou laskavost je odměněn a získá na první pohled bezcennou věc: listí / růže, kterou po cestě vyhodí. Ze zbytku zapomenutého v oděvu se doma stane peníz / kousek zlata. Člověk se vrátí na místo, kde se daru zbavil, ale už nic nenajde.

– srov. 1.A.250 Pomocník čaroděje získá odměnu, 5.B.90 Vodníkovi za kmotru, 6.C.165 Bezcenná věc se mění ve zlato

Katalogy: Tille II./2 373–375 (Divá žena a dívka)

Prameny: Erben 101, Grohmann 107., 116., Jech: K 118., Kubín: K 42., 53., 138., Kubín: Pk I. 173., Němcová II. 282, Slavia 78.F

5.A.65 Divá žena odejde, když dostane vzkaz: Divá žena je na návštěvě u člověka a věnuje se domácí práci. Spěšně odejde, když jí člověk vyřídí naléhavý vzkaz: v lese pláčou její děti / volá ji divý muž / zemřel někdo z jejího rodu.

– srov. 5.E.15 Kočičí král je mrtev

Katalogy: Christiansen 6070A

Prameny: Grohmann 159., Hošek II./2 89, Vlčková 1.

Divá žena a člověk: konflikt

5.A.70 Muž je vtažen do tance divých žen: Pasák / pocestný, který pozoruje divoženky při tanci, je vtažen do jejich kola a musí tancovat s nimi. (Je utancován k smrti.)

Katalogy: Polívka V. 164–166 (Vily tančia)

Prameny: Hošek II./2 10, Pekárek 146., Šalanda 93., 95.A–C, Václavík 417

5.A.75 Muž se zachrání z tance divých žen: Muž je vtažen do tance divých žen (typ 5.A.70). Zachrání se (na radu jedné z divoženek, pronesené v rýmované řeči: „Vobrat kapsu naruby, zaženeš ty vobludy.“) obrácením levé kapsy naruby.

– srov. 4.C.65 Různé úkony jako záchrana před světélky

Katalogy: Luffer 326., Polívka V. 164–166 (Vily tančia), srov. Jauhiainen K 221

Prameny: Šalanda 95.D, Vejžvaldová 106, srov. 104

5.A.80 Divá žena trestá za vyrušení:

1. Člověk vnikne na místo, kde tancují divé ženy. Za trest je zbit / jsou mu vyškubány vlasy.
2. Divá žena pronásleduje děti, které křičely v lese.

Katalogy: Polívka V. 166 (Vily pronásledují člověka, který ich chcel postrašit)

Prameny: Grohmann 112., Svěrák 1941 138

5.A.85 Divá žena trestá za uloupení svého prádla: Muž ukradne / roztrhá divé ženě její vyprané prádlo. Za trest jej stihne bolení hlavy / rozprchne se mu stádo. Po vrácení ukradené věci dojde k nápravě. / Po nevrácení ukradené věci / po jejím zničení stihne člověka trest: do druhého dne / do roka zemře.

Katalogy: Daňkovská IV. 73., IV. 74., IV. 75., IV. 77., Luffer 324., 324., 324., 327.

Prameny: Baar 14., Grohmann 23.2.

5.A.90 Divá žena bere lidem věci: Divá žena přijde k sedlákovi, který pracuje na poli, a ukradne mu nějaký předmět.

Prameny: Grohmann 106., Šalanda 93., Vejžvaldová 106

> Divá žena doprovází nočního chodce – viz 4.B.5 Duch doprovází pocestného

- > Divá žena zavede nočního chodce z cesty – viz 4.B.70 Duch zavede pocestného
- > Divá žena se zjeví a vystraší – viz 4.A.15 Neobvyklá ženská postava
- > Divá žena vymění lidské dítě za své – viz typy ve skupině Podhozenec (5.A.115–5.A.155)

Divá žena součástí světa lidí

5.A.95 Divá žena se stane manželkou člověka: Divá žena je chycena (svázána lýkem) / přijde sama a stane se manželkou některého muže. (Když je odváděna do zajetí, je ostatními divými ženami varována, aby neprozrazovala tajné znalosti: k čemu je březová voda / voda v Litoše / atalie a pecka z trnky / kolik je svátků. – srov. 5.A.105 Divá žena odmítá prozradit tajné vědomosti) Přináší štěstí a blahobyť, avšak ve chvíli, kdy jsou porušena určitá pravidla, odejde a již se nevrátí:

1. Divé ženě nesmí být připomenut její původ. Když však žena nechá jednou předčasně sklidit obilí, její muž se rozzlobí a vyčte jí, že je divá. Žena muže opustí. Sklizené obilí zatím ve stodole dozraje, zatímco ostatním zničí úrodu krupobití.
2. Jsou porušena různá pravidla chodu domácnosti: není rozmetaný kruh po hrnci v popelu či v mouce.

Katalogy: Tille II./2 375–377 (Divá žena ženou člověka), srov. II./1 69–76 (Meluzína), Daňkovská IV. 187., Polívka IV. 201–202 (Divá žena manželkou), srov. ATU 400, srov. Christiansen 4080, 5090

Prameny: Erben 102, Grohmann 113., srov. 121., Slavia 82., Šalanda 91.A, 91.Ba, Bb

5.A.100 Dítě divé ženy a člověka má neobyčejné schopnosti: Potomek lidského muže a divé ženy / divé dítě vychované lidmi je obdařeno mimořádnými schopnostmi: ze syna je silák / dítě ví, kdy budou padat kroupy.

Katalogy: srov. ATU 650A, Jauhiainen K 121

Prameny: Vejžvaldová 105

5.A.105 Divá žena odmítá prozradit tajné vědomosti: Divá žena naučí člověka používat některé rostliny, zatímco tajemství jiných prozradit nechce. Když ji člověk osloví / chytí a požaduje odpověď, žena odmítne a uteče. Člověk už ji nikdy neuvidí.

– srov. 2.C.35 Démon nemoci prozradí lidem lék v době epidemie, 5.A.95 Divá žena se stane manželkou člověka

Katalogy: Luffer 329., srov. Christiansen 6010

Prameny: Baar 14., Hruška IV. 101

5.A.110 Lidská žena, která odešla mezi divoženky: Muži ženu chytí a odvedou zpátky do jejího domu. Divé ženy na ni volají, aby neprozradila tajné znalosti a dodržovala jisté zvyklosti.

Katalogy: Luffer 328.

Podhozenec

Charakteristika

5.A.115 Škaredé dítě s výraznými anomáliemi: Dítě s velkou hlavou a malýma nohama. / Dítě porostlé chlupy jako dospělý člověk.

Katalogy: Polívka V. 174–176 (Premieň), Jauhiainen E 911, K 141

Prameny: Baar 14., Grohmann 108., Hošek II./2 10, Slavia 81., Václavík 321, Vejžvaldová 106, Vlčková 3.

5.A.120 Vlastnosti prozrazující opožděný vývoj: Dítě nemluví / huhlá, je hloupé, neumí chodit.

Katalogy: Daňkovská IV. 185., Polívka V. 174–175 (Premieň), Jauhiainen E 911, K 141

Prameny: Grohmann 108., 109., Polívka/Stavař XL., Slavia 81., Václavík 321, Vejžvaldová 105, 106

5.A.125 Dítě nadměrně jí: Dítě je žravé, dostane se i ke schovaným zbytkům od oběda – shodí si mísu dolů.

Katalogy: Klímová 547, Polívka V. 174–176 (Premieň)

Prameny: Baar 14., Slavia 81., Václavík 321, Vejžvaldová 106, Vlčková 3.

5.A.130 Různé neobvyklé chování: Batole kouří fajfku / dítě ničí věci a skáče na lidi / nesnese na sobě oblečení.

Prameny: Kellner 1949 105, Vlčková 3.

V ý m ě n a d í t ě t e

– kombinace s typy skupiny Zbavení se podhozence (5.A.145–5.A.155)

5.A.135 Divá žena vymění lidské dítě za své:

1. Divá žena vymění šestinedělce dítě, lidé je vychovají jako vlastní / lidé donutí divou ženu vrátit je zpět.
2. Divá žena je při výměně vyrušena a uteče. Na místě nechá své vlastní dítě, ale lidské si vzít nestihne. Lidé divé dítě vychovají / odnesou je na křižovatku a vrátí divé ženě.

Katalogy: Daňkovská IV. 183., IV. 185., Klímová 546

Prameny: Grohmann 106., srov. Hošek II./2 23, Kubín: K 138., Slavia 81., srov. Šalanda 90.A, Vejžvaldová 105, 105, Voráč I. 24.

5.A.140 Divá žena vymění lidské dítě zanechané bez dozoru:

1. Matka opustí dítě v šestinedělí / když je ještě nepokřtěné: vyjde z domu ven (bez šátku / mužské čepice na hlavě) / jde pracovat na pole a dítě odloží na mez.
 2. Matka zanechá dítě za trest venku.
- Divé ženy dítě (v poledne) vymění za své.

– srov. 2.E.200 Šestinedělka ohrozí dítě, když vyjde předčasně z kouta

Katalogy: Tille II./2 412–415 (zejm. Podhozenec. Výměna na poli), Klímová 550

Prameny: Baar 14., Grohmann 97. (III.), 108., srov. 110., Hošek II./2 10, Kellner 1939 104, Kellner 1949 105, Kulda 140., Šalanda 90.B, Vejžvaldová 104, 104, 105, 105, 106, Vlčková 2.

Zbavení se podhozence

– kombinace s typy skupiny Výměna dítěte (5.A.135–5.A.140)

5.A.145 Vařit ve vaječných skořápkách: Lidé dají vařit vodu do (devíti / dvanácti) skořápek, nechají podhozence samotného a tajně jej pozorují. Podhozené dítě se takovému vaření diví a samo se prozradí: „Jsem starý čert, ale vařit v takových hrncích jsem neviděl.“ Lidé podhozence s bitím vyženou. / Lidé provedou další úkony, aby se podhozence zbavili a získali zpět vlastní dítě.

Katalogy: Tille II./2 412–414 (zejm. Podhozenec. Vařit v skořápkách), Klímová 548, Polívka V. 175–176 (Premieň), Christiansen 5085

Prameny: Kulda 140., Polívka/Stavař XL., Slavia 81., Václavík 320, 321, Vlčková 3.

5.A.150 Zbavit se podhozence násilím: Lidé nechají podhozené dítě křičet / šlehají je (lískovými / šípkovými) pruty. Divá žena příběhne a vymění ukradené dítě zpět. Lidem vyčte, že ona se tak špatně k jejich dítěti nechovala.

Katalogy: Tille II./2 412–414 (zejm. Podhozenec. Vařit v skořápkách), Klímová 547, Polívka V. 174–176 (Premieň), Jauhainen E 901

Prameny: Grohmann 118., Kulda 140., Slavia 81., Šalanda 90.C, Václavík 320, Vejžvaldová 104, 105, Vlčková 2.

5.A.155 Cesta na pouť s podhozencem: Člověk jde na pouť a nese podhozence s sebou. Z bažiny / z vody pod mostem někdo zvláštní řečí promluví na dítě a ptá se ho, kam jde: „Kunkreš! Kam jdeš?“. Dítě mu odpovídá: „Kum Častochovu!“ Divá žena nepřipustí, aby se její dítě dostalo na náboženské místo, a vymění ho zpět za lidské.

Katalogy: Tille II./2 414 (Podhozenec. Jít na pout), Polívka V. 174–175 (Premieň)

Prameny: srov. Baar 14., Grohmann 109., Slavia 81., Václavík 321

Divý muž

Charakteristika

5.A.160 Různá viditelná podoba: Černý chlap / černý pes / mlhavá postava / muž s kopytem / postava ve starodávném oblečení / postava s kozlí hlavou.

Katalogy: Daňkovská IV. 143., Jauhainen K 2

Prameny: Grohmann 103., Hošek II./2 78, 79, Šalanda 85., srov. Vejžvaldová 94

5.A.165 Neviditelná podoba: Divý muž jako tíže na zádech, která nemá viditelnou podobu.

Prameny: Grohmann 102.1., Hošek I. 111, 168, Slavia 77.

5.A.170 V lese se ozývá hejkání: Člověk slyší v lese hejkání (z různých míst okolo něj). (Hlas má neobvyklou vlastnost: nerozléhá se.) Dostane strach a uteče z lesa ven.

Prameny: Hošek II./2 77, 78, 115, 125, Šalanda 84.

Divý muž a člověk: přátelský nebo neutrální kontakt

5.A.175 Divý muž pomáhá člověku: Divý muž se v noci stará uhlířům o milíř. / Pasáci pasou v lese v noci dobytek, přestože je to zakázané. Když se blíží myslivec, divý muž je varuje hejkáním. / Divý muž odvede člověka od stromu, do nějž za chvíli uhodí blesk.

Katalogy: Jauhainen K 11, K 12

Prameny: Grohmann 68., Hošek II./2 126, Slavia 77.

5.A.180 „Tříkrát les, třikrát ves“:

1. Uhlíři / pasáci přespávají u ohně pod širým nebem a vlezou si nohama / hlavami do jednoho pytle. V noci přijde z lesa divý člověk, podivuje se lidem a prohlašuje, že na tom místě pamatuje třikrát les a třikrát ves, ale ještě neviděl takové zvíře, které by mělo dvě hlavy a žádné nohy / samé nohy a žádné hlavy. Odejde se zeptat svého stařešiny („prachbáby“ / „prachdědy“), lidé mezitím utečou.

2. Divý člověk se podivuje nějakému předmětu, který uvidí u ohně: dýmce.

Katalogy: Tille II./2 138–141, 503 (Tříkrát les – třikrát ves), I. 197 (zmínka v: Čertův mlýn), Klímová 530, Polívka V. 154 (In: Povesti o pokolení obrov pred človekom)

Prameny: Hošek I. 112, 121, Hošek II./2 23, 77, 78, 115, 132, Kulda 16., 191., Pekárek 134., Šalanda 88.A–C, Václavík 417, 417, Vejžvaldová 106

5.A.185 Setkání s různými bytostmi v lese: Neobvyklá postava píská či volá na lidi v lese, poté uteče. / Lesní muž přejde bos přes dřevorubcův oheň. / Malý človíček nehnutě pozoruje lidi v lese.

Katalogy: Daňkovská IV. 176.

Prameny: srov. Grohmann 100., Hošek II./2 132, 133

Divý muž a člověk: konflikt

5.A.190 Divý muž skočí na záda tomu, kdo na něj zavolá: Člověk volá na hejkala / odpoví na houkání v lese a také zahouká. Hejkal se přiblíží, skočí člověku na záda a tíží ho. Sesedne, až když člověk dorazí na jisté místo: křižovatka / dvůr domu.

– srov. 4.B.95 Duch skočí na záda

Katalogy: Daňkovská IV. 143., Luffer 317.a

Prameny: Grohmann 102.1., 103., Hošek I. 128, 168, 183, srov. 120, Hošek II./2 10, 46, 47, 76, 77, 100, 150, srov. 24, 29, Šalanda 83.A, C, Vejžvaldová 95

5.A.195 Divý muž se přiblíží k tomu, kdo na něj zavolá: Hejkal houká / volá v lese, člověk se mu ozve a zahouká / zavolá také. Hejkal se rychle přibližuje, člověk se zachrání v domě (hejkal přijde a vezme si, co je nejbližší u dveří). / Dobytek ve dvoře se splaší.

– srov. 4.C.45 Světélka se přiblíží k tomu, kdo na ně hvízdá

Katalogy: Daňkovská IV. 144.

Prameny: Hošek I. 173, Šalanda 85., 87., Vejžvaldová 94, 94, 95, 95, 96

5.A.200 Zažehnání divého muže: Farář slyší z lesa houkání a řekne kostelníkovi, aby také zahoukal. Přiběhne divý muž a farář jej zažehná. Démon se musí stáhnout do nepřístupných hor.

– srov. etiologické pověsti, typ Zánik nadpřirozených bytostí

Prameny: Hošek I. 112, Hošek II./2 80, 116

5.A.205 Různé prostředky proti divému muži: Lze jej zastřelit ranou přes rameno. / Odpudí jej dvakrát pečený chleba, tj. topinky.

– srov. 2.F.25 Prostředky k zahnání ďábla, 4.B.130 Prostředky proti duchům, 5.B.230 Prostředky a úkony proti vodníkovi

Katalogy: Klímová 531

Prameny: Hošek I. 111

> Divý muž zatíží vůz – viz 4.B.100 Duch drží vůz

> Divý muž se zjeví a vystraší – viz 4.A.10 Neobvyklá mužská postava

> Boj s divým mužem – viz 4.B.115 Boj s duchem

> Divý muž provádí šibalské kousky a tropí si žerty z lidí – viz typy ve skupině Horský duch a člověk: konflikt (5.A.340–5.A.360)

> Člověk se vydává za hejkala – viz 4.F.5 Člověk je považován za strašidlo

Divoká honba

Charakteristika

5.A.210 Hluk letící lesem: V noci se v lese strhne víchr a je slyšet houkání, štěkot psů, troubení na roh a výstřely / zvuky honu se nesou z oblak.

Prameny: Grohmann 63. (I.), 66., 71., 89., Hruška IV. 100, Kubín: Pk I. 78., Vejžvaldová 94, 94, 95

5.A.215 Přízraky letící lesem: Divoký lovec žene v lese s ohnivými psy.

Prameny: Grohmann 62., 63. (III., IV.), 64., 68., 70.

5.A.220 Původ divoké honby:

1. Dábel se smečkou zlých duchů honí duši člověka, který právě zemřel, a nechtějí jí dovolit, aby se dostala do nebe. Proto dřevorubci vyrývají do pařezu sekyrou tři křížky, aby si mohla duše odpočinout a čerti k ní nemohli.
2. Člověk, který pohaněl chléb / se rouhal bohu se stane divokým lovcem a musí štvát až do soudného dne.

Prameny: Grohmann 61., 62., 63. (V.), 72., srov. 32., Hruška IV. 100

Divoká honba a člověk

5.A.225 Divoká honba se přižene k člověku: Kdo se připlete divoké honbě do cesty, toho pronásleduje. Člověk se zachrání útekem do hájovny / ulehnutím tváří k zemi (do pravé koleje). / Honba se sama ztratí na jistém místě.

– srov. 4.B.90 Duch pronásleduje člověka

Prameny: Baar 59., Grohmann 61., 63. (V.), 64., 65., Kubín: Pk II. 199., Pekárek 44., Šalanda 82.A, B

5.A.230 Člověk se ozve divoké honbě: Člověk uslyší hluk divoké honby a pokřikuje na ni (z okna svého domu): „Alou, vem si ho!“ Na okno / do místnosti mu někdo hodí lidskou / koňskou kýtou a křikne: „Když jsi pomoh hnát, pomoz taky žrát!“ (Masa se nejde zbavit:

nejde s ním pohnout / když se odnese, vrací se zpět. Je potřeba je zažehnat knězem / odnést na místo, kde k němu člověk přišel / maso si třetí den odnesou vejžlata.)

Prameny: Baar 43., Erben 100, Grohmann 63. (I.), srov. 63. (II.), 66., Hošek II./2 118, Jech: K 2., Kubín: Pk I. 78, Šalanda 82.D, E, G, H, Vejžvaldová 93, 94

5.A.235 Divoký lovec se vrací pro svou věc: Divokému lovcovi upadne při jeho honu stříbrná ostruha. Člověk ji najde a odnese ke zlatníkovi. Zlatník ji roztaví a chce z ní odlít křížek do kostela. Dojde však k nadpřirozeným jevům a divoký lovec si přijde pro svou ostruhu.

Prameny: Grohmann 67.

Meluzína

5.A.240 Meluzína a vítr: Skučí-li vítr (třesou se okna / ze střech létají šindele / strhne se vánice či krupobití / v létě se zdvihá prach do výšky), má Meluzína a její děti hlad. Ztiší se, hodí-li se jí mouka. (Může být spojeno se zjednodušeným příběhem o víle Meluzíně.)

Katalogy: srov. Tille II./1 69–76 (Meluzína)

Prameny: Baar 13., Grohmann 31., Jech: K 68., Kubín: Pk I. 129., Pekárek 145., Šebestová 396

Polednice

Podoba

5.A.245 Žena v bílých šatech

Prameny: Slavia 75., 76.

5.A.250 Strašidelná žena: Škaredá stařena s rozcuchanými vlasy, šikmýma očima a kopytem. / Žena s dlouhými vlasy místo šatů a tělem pokrytým šupinami, které vypadají jako lidské nehty.

– srov. 5.A.275 Škaredá stařena

Katalogy: Luffer 332.

Prameny: Slavia 76.

Činnost a projevy

5.A.255 Polednice se zjeví za pravého poledne: Polednice se zjeví a pak sama zmizí.

Katalogy: Luffer 332.

5.A.260 Polednice hlídá, zda se zachovává polední klid: Polednice přijde za pravého poledne a koho potká, musí přerušit práci a zůstat stát / jít z pole domů. Pokud člověk odmítne, polednice ho porazí na zem / pořeže ho kosířem.

Prameny: Kubín: Pk II. 149., Slavia 75.

> Polednice trestá šestinedělku, pokud vyjde v poledne z domu – viz 2.E.205 Šestinedělka ohrozí sebe, když vyjde předčasně z kouta

5.A.265 Polednice trestá neposlušné děti: Polednice se zjeví za pravého poledne a sbírá neposlušné a toulavé děti / trestá děti, které jdou krást ovoce.

– srov. 5.A.280 Klekánice trestá neposlušné děti

Prameny: Slavia 75., Václavík 417

5.A.270 Poledňák rozhazuje obilí: Polední démon v podobě větru rozhazuje obilné mandele a roznáší nesvázané obilí.

Prameny: Václavík 417

Klekánice

Podoba

5.A.275 Škaredá stařena: Škaredá stařena s rozčuchanými vlasy, šikmýma očima a kopytem.

– srov. 5.A.250 Strašidelná žena

Prameny: Slavia 76.

Činnost a projevy

5.A.280 Klekánice trestá neposlušné děti: Klekánice se zjeví při večerním zvonění a sbírá neposlušné a toulavé děti.

– srov. 5.A.265 Polednice trestá neposlušné děti

Katalogy: Daňkovská IV. 145.b, m

Prameny: Václavík 417

Horský duch (Krakonoš, Fabián)

Charakteristika

5.A.285 Lidská podoba: Myslivec / mládenec se třemi zlatými pery za kloboukem.

Prameny: Kubín: Pk I. 46., II. 63.

5.A.290 Schopnost proměny podob: Duch se umí proměnit v libovolnou podobu: pařez, který náhle zmizí / celá skupina lidí.

Prameny: Kubín: Pk I. 48.

5.A.295 Horského ducha doprovází vichřice: Když se duch stěhuje / žení, strhne se kolem něj víchr.

Prameny: Kubín: Pk II. 183., II. 470, Šebestová 373

5.A.300 Horský duch nesmí být nazván pravým jménem: Je zakázáno ducha nazývat jeho vlastním jménem. Nesmí se vůbec jmenovat / má se mu říkat přezdívkou.

– srov. 5.A.365 Horský duch se mstí za posměch

Katalogy: Luffer 315.

Prameny: Jech: K 5., Kubín: Pk I. 130.

5.A.305 Původ: Prokletý rytíř se stane horským duchem.

Katalogy: Luffer 314.

5.A.310 Odchod: Duch se přidá ke komediantům s opicemi a odejde s nimi do světa.

Katalogy: Luffer 319.

5.A.315 Kouzelná zahrada horského ducha: Místo, kde rostou kouzelné léčivé byliny. (Zahrady mohou využívat chudí lidé a nemocná zvíř.)

Katalogy: Luffer 316.

Prameny: Kubín: Pk I. 106., I. 130.

> Jistý balvan byl stůl či postel horského ducha – viz etiologické pověsti, typ Velký kámen jako nábytek nadpřirozených bytostí

Horský duch a člověk: přátelský nebo neutrální kontakt

5.A.320 Horský duch je nápomocný chudým lidem: Duch věnuje chudým lidem pytel peněz / listí, které se mění ve zlato / půjčí peníze, které pak nechce vrátit / vydává se za hajného, povoluje sběr dřeva či sám přenese fůru dřeva k potřebnému člověku. (Provádí zlomyslné kousky skutečnému hajnému, který si dřevo vezme zpátky.)

Prameny: Grohmann 322., Jech: K 78.I., Kubín: Pk I. 46., II. 80.a, II. 80.b, II. 165.c

5.A.325 Horský duch pomůže jen jednou: Člověk si jde pro léčivý kořínek z Krakonošovy zahrady. Horský duch člověku poprvé vyhoví, ale varuje ho, aby podruhé nechodil. Když člověk nedbá varování a přijde znovu, je potrestán.

Prameny: Kubín: Pk I. 45., II. 223.

5.A.330 Horský duch naučí člověka ranhojičskému umění: Člověku, který si zláme ruce, poradí Krakonoš mast, která mu ruce zahojí.

Prameny: Kubín: Pk II. 165.a

5.A.335 Horský duch nahradí člověku škodu, kterou mu způsobil: Duch se promění v pařez a když si na něj sedne člověk s nákladem skla, náhle zmizí. Člověk spadne a sklo rozbije. / Duch v podobě kocoura shodí odloženou nůši se sklem. (Duch člověku nahradí škodu penězi.) Doma člověku náhle pojdu kozy, když duch promění listí, které sežraly, ve zlato. Člověk zlato objeví a zbohatne.

Prameny: Jech: K 50., 78.II., Kubín: K 83.

Horský duch a člověk: konflikt

Škádlení a zlomyslné kousky

5.A.340 Horský duch ničí lidem věci: Duch rozhazuje uhlířům milíře / posune vůz dřevorubců tak, aby na něj spadl strom.

Katalogy: Luffer 317.h

Prameny: Grohmann 102.2.

5.A.345 Horský duch má lidi v lese: Dřevorubec nemůže nalézt svou sekeru. Ozve se duchův smích a člověk sekeru spatří na nápadném místě. / Duch klepe do stromů, aby to vypadalo, že je kácejí zloději. Myslivec běhá za zvuky, které se ozývají každou chvíli odjinud, dokud nepadne vysílením.

Katalogy: Luffer 317.f, g

5.A.350 Horský duch sveze člověka: Duch láká ke svezení na sáních. Když člověk naskočí na jejich patky, divoce se samy rozjedou a vozí ho po lese. Nakonec se duch člověku vysměje.

– srov. 4.B.110 Svězt se strašidelným kočárem, 5.E.25 Kůň sveze člověka

Prameny: Šalanda 89.

5.A.355 Horský duch zabrání jízdě vozu: Duch převrhne vůz / chytá vozkům kola.

– srov. 4.B.100 Duch drží vůz

Katalogy: Luffer 317.e

Prameny: Grohmann 184.

> Kdo se ozve duchu na jeho houkání, tomu skočí na záda – viz 5.A.190 Divý muž skočí na záda, tomu, kdo na něj zavolá

5.A.360 Horský duch provádí různé kousky

Katalogy: Luffer 317.i

Prameny: Kubín: Pk I. 106., II. 165.e

Trestání za posměch nebo různá provinění

5.A.365 Horský duch se mstí za posměch: Volá-li někdo lehkomyšlně jeho jméno / posmívá-li se mu / mluví-li o něm neuctivě, duch vyvolá vichřici / člověk se boří na cestě do bahna / člověk dostane ránu.

– srov. 5.A.300 Horský duch nesmí být nazván pravým jménem

Katalogy: Luffer 317.c, d, ch

Prameny: Grohmann 184., Jech: K 5., 50., Kubín: Pk I. 48., II. 465

5.A.370 Horský duch se pomstí vytvořením falešného obvinění: Duch na sebe vezme podobu člověka, který se mu vysmíval, a provede zločin. Skutečný člověk je chycen a odsouzen k smrti. Duch se nad ním slituje, osvobodí ho a sám se nechá oběsit. Na šibenici sebou hází a pak se v oprátce promění v došek slámy.

Prameny: Kubín: Pk I. 47.

5.A.375 Horský duch trestá lidi za špatné chování:

1. Duch potrestá člověka, který byl hrubý ke slabšímu člověku / k duchovi, když měl lidskou podobu.
2. Duch potrestá člověka za jeho špatné vlastnosti: nechá narůst dlouhý nos / ženě nechá narůst vousy.

Prameny: Kubín: Pk I. 48., II. 165.b–d

O b ř i

– srov. skupina etiologických pověstí Místa, na nichž působily nadpřirozené síly

5.A.380 Hračka obrů: Dítě obra si přinese oráče s koňmi jako hračku. Rodiče mu řeknou, ať je vrátí zpět, neboť lidské pokolení jednou obrátí svět naruby / vyžene obry.

Katalogy: Tille II./2 424–425 („Riesenspielzeug“), Polívka V. 153–154 (Povesti o pokolení obrov pred človekom), ATU 701, Christiansen 5015, Jauhainen N 701 ad.

Prameny: Václavík 409

5.A.385 Lidé přelstí a zabijí obtížného obra: Obr působí lidem škodu: metá nečistotu na město a děsí lidi. Lidé se na obra domluví a dovolí mu koupat se v řece do klekání, po překročení této doby jej však mohou zabít. Lidé posunou klekání na dřívější čas a zaskočeného obra zabijí.

Prameny: Grohmann 183.

> Obr vlastní poklady v kopci – viz 6.B.30 Majitelem pokladu je nadpřirozená bytost

> Obr provádí lidem různé zlomyslné kousky – viz typy ve skupině Horský duch a člověk: konflikt (5.A.340–5.A.360)

5.B Vodní duchové

V o d n í k

C h a r a k t e r i s t i k a

Podoba

5.B.5 Muž v oděvu: Pestře oblečený chlapíček v zeleném / modrém kabátě s červenou čepičkou a červenými kalhotami. / Mužiček v zeleném kabátě a klobouku a s dlouhými rezavými vlasy.

Katalogy: Daňkovská IV. 84.a, IV. 85., IV. 97., Klímová 554, Jauhainen L 11

Prameny: Kellner 1949 108, Kubín: Pk I. 107., I. 128., I. 213.a, Slavia 72.B, C, E, H, CH

5.B.10 Strašidelný muž: Zelený muž pokrytý řasami / v roztrhaném oblečení.

Prameny: Grohmann 143., 147., 148, Klímová 1972 1.

5.B.15 Dětská podoba: Chlapeček v zeleném kabátku / v košilce / s červenou čepičkou.

Katalogy: Daňkovská IV. 86., IV. 88.

Prameny: Hošek II./2 42, 80, Hruška V. 77, Klímová 1972 9., Kubín: K 153.a, d, e, Kubín: Pk I. 205, I. 255.a, b, I. 260., II. 42., II. 71., Pekárek 130., Polívka/Stavař XLIV.a

5.B.20 Nápadné znaky: Voda kape z (levého) šosu / z levého ucha / z levého malíčku. Nohy s husími blánami / s kopytem. Huhňavá mluva.

Katalogy: Daňkovská IV. 86., IV. 88., Klímová 555, Polívka V. 171–173 (Rozličné rozprávania. Vodný muž vo Váhu. In: O Vodníkovi)

Prameny: Grohmann 131., 140., Kašík 6., Klímová 1972 2., Kolaja 105, Králík 143, Kubín: Pk I. 107., I. 239., I. 261., I. 309.a, II. 141., Pekárek 130., 133., 136., Slavia 72.B, C, E, Šalanda 68., Václavík 418

5.B.25 Člověk potká vodníka v lidské podobě: Člověk prochází kolem vody / jde přes lávku / jde ke studánce pro vodu / koupe se v rybníce. Uvidí vodníka (každý vidí něco jiného / vidí ho jen někdo), který se pohybuje v jeho blízkosti a cáká vodu / sedí na ledu zamrzlé řeky a nohama šplouchá ve vodě / neodpovídá na otázku / směje se / skočí náhle do vody. Člověk uteče.

– srov. 5.B.315 Vodní panna je spatřena u vody

Katalogy: Luffer 333., Polívka V. 172 (Rozličné rozprávania. In: O Vodníkovi)

Prameny: Grohmann 127., 137., Hruška V. 77, Kubín: K 153.a, d, e, Kubín: Pk I. 255.a, I. 260., I. 312.c, II. 42., II. 51., II. 142., II. 164.a, Slavičínsko 33, Šalanda 69., Voráč I. 61.

5.B.30 Kůň: Bílý kůň / hříbě, bez dolního pysku. Prohání se sám na louce / běhá vodou, v noci se ozývá šplouchání / prohání se po zamrzlé vodě, jsou vidět otisky kopyt v ledu / skočí do rybníka, když ho spatří člověk / přidá se ke stádu koní, při jejich shánění uteče.

Katalogy: Daňkovská IV. 87., Klímová 569a, 570, Luffer 336., Jauhiainen L 21

Prameny: Grohmann 149., Hošek II./2 80, 82, 99, Kubín: K 73.a, Kubín: Pk I. 204., I. 218.a, I. 232.b, II. 72., Pekárek 126., Satke 1958 11, Šalanda 67., Václavík 420

5.B.35 Různá zvířata: Ovce / koza / velký pes / zajíc. Zvíře skočí náhle do vody / je spatřeno u vody.

Katalogy: Jauhiainen L 21

Prameny: Grohmann 144., Hošek II./2 82, 100, 152, srov. Kašík 78., Klímová 1972 3., Kubín: K 137., Kubín: Pk I. 260., I. 572, I. 262., I. 312.c, I. 571, I. 313.b, II. 10.

> Rak chycený do pytle – viz 5.B.140 Vodník chycený do pytle

> Zajíc nejde zastřelit – viz 4.B.55 Zvíře nejde zastřelit

5.B.40 Předmět: Koňské sedlo / poleno / dýmka / lopuchový list. Předmět plave na vodě.

Prameny: Kubín: Pk II. 164.a, Slavičínsko 33

Projevy

5.B.45 Vodník sedává u vody: Vodník sedává u hráze / na splavu za jasných nocí / v pravé poledne a šije boty / spravuje šaty / kouří fajfku / zpívá si.

– srov. 5.B.240 Člověk shodí vodníka z místa, kde šije boty

Katalogy: Daňkovská IV. 86.

Prameny: Grohmann 131., 147., Slavia 72.C

5.B.50 Znaky vodníkovy přítomnosti ve vodě: Bubliny na hladině rybníka / v bahně močálu pocházejí od dechu vodníka. / Hladké křížující se dráhy na vodě mezi vlnkami jsou vodníkova cesta.

Prameny: Hošek II./2 82, Kubín: Pk I. 91., I. 108.

5.B.55 Vodníkovo místo: Vodník bydlí u mlýna. / Vodník přebývá v hluboké vodě, kde se občas někdo utopí.

Prameny: Grohmann 140., 143., Kubín: K 153.g, Šalanda 72.

5.B.60 Nastražené pentle: Červené pentle, na které vodník láká své oběti, jsou rozvěšené na vrbě / rozházené po hrázi / po vodní hladině. (Vodník je spatřen, jak je rozhazuje.)

– srov. 5.B.200 Vodník láká do vody

Prameny: Hošek II./2 80, 82, Králík 155, Ondřej 103, srov. Šalanda 70.

5.B.65 Vodníkova přítomnost plaší zvířata: Vodník vychází (o půlnoci) z vody, koně / krávy na pastvě ho cítí a plaší se.

Prameny: Kolaja 105, Šalanda 80.

> Vodníkovy prsty obtisknuté na utopenci – viz 5.B.190 Vodník utopí člověka

5.B.70 Různé kousky: Vodník chodí při měsíci po laně. / Vodník se prochází po hladině.

Klímová 1972 2., Kubín: Pk I. 160.

5.B.75 Vodník oznamuje změnu počasí: Vodník vynoří hlavu z vody a zpívá, když má přijít změna počasí.

Katalogy: srov. Christiansen 4055

Prameny: Grohmann 119., Slavia 100.B, Šalanda 77.

> Původ vodníka jako svrženého anděla – viz etiologické pověsti, typ Nadpřirozené bytosti jako padlí andělé

Vodník a člověk: přátelský nebo neutrální kontakt

5.B.80 Vodník na návštěvě u člověka: Vodník chodí k lidem na besedu / chodí se k lidem ohřát / chodí hrát karty / chodí do hospody, kde po něm zůstane louže pod stolem / jde si pro tabák do fajfky / přijde na svatbu do mlýna.

– srov. 5.B.145 Vodník chodí přespávat k člověku

Katalogy: Daňkovská IV. 92., IV. 97., Klímová 563, 564

Prameny: Králík 141, 153, Klímová 1972 7., Kubín: Pk I. 204., I. 218.a, I. 239., II. 164.h, Polívka/Stavař XVII., Šalanda 65., 68.

5.B.85 Člověk na návštěvě u vodníka: Člověk je pozván na návštěvu do vodníkova domu v podvodní říši / slouží u vodníka / spřátelený člověk může chodit do vodníkova domu, i když tam vodník není. Při zvědavém prohlížení / při úklidu člověk zkoumá hrnečky s dušemi utopenců. U jednoho / u všech odklopí pokličku a osvobodí dušičku, která mu poděkuje. Vodník člověku odpustí, ale ten musí hned odejít / člověk odejde sám (pomocí vodníkova prutu), než na to vodník přijde.

– kombinace s 5.B.90 Vodníkovi za kmotru

Katalogy: Polívka V. 173–174 (Vodníkova žena), srov. V. 171 (Vodníkové hrnce)

Prameny: Erben 92, 92, Grohmann 146., Hošek II./2 21, 104, Kubín: Pk I. 299., Kulda 139., Slavia 72.O, P, R

5.B.90 Vodníkovi za kmotru: Žena uvidí u vody velkou žábu a dá jí v žertu slib, že jí přijde za kmotru / porodní bábu. Za nějaký čas pro ženu přijde vodník, aby šla s ním a splnila svůj slib. Žena to udělá a je obdarována bezcennými věcmi, které po cestě vyhodí. Ze zbytku zapomenutého v oděvu se doma stanou zlaté mince.

– kombinace s 5.B.85 Člověk na návštěvě u vodníka

– srov. 1.A.250 Pomocník čaroděje získá odměnu, 5.A.60 Divá žena odmění člověka za službu kouzelným zlatem, 6.C.165 Bezenná věc se mění ve zlato

Katalogy: Polívka V. 173–174 (Vodníkova žena), ATU 476*, Christiansen 5070, Jauhainen L 39

Prameny: Dubský 90, Grohmann 126., Hošek II./2 21, Kubín: Pk I. 92., I. 299., Kulda 137., Slavia 72.S

5.B.95 Vodník odmění člověka za službu: Člověk daruje vodníkovi jídlo, vodník mu za to přinese rybu / spraví boty / nechá narůst trávu u vody.

Prameny: Grohmann 137., Klímová 1972 7., 10., 13., Šalanda 74.a–c

5.B.100 Vodník pomůže a obdaruje: Vodník pomáhá lidem s prací: tlačí saně do kopce / zvedá vůz. / Vodník ve zvířecí podobě žije ve stádu ovcí a stará se, aby žádná nebyla nemocná. / Vodník daruje dítěti hrnek malin.

– srov. 4.B.10 Duch pomůže člověku s prací, 5.C.20 Horní duch pomůže a obdaruje

Prameny: Grohmann 144., Kubín: K 73.b, c, Kubín: Pk II. 42.

5.B.105 Vodník u muziky: Vodník přijde k muzice, děvčata utečou, když zjistí, že mu kape voda z kabátu.

– srov. 2.F.45 Čert a tanečnice, 5.B.320 Vodní panna u muziky

Prameny: Králík 157, Kubín: Pk II. 141., srov. I. 174.a

5.B.110 Vodník jako nápadník: Vodník si chodí lehat do postele k děvečkám / chodí si namlouvat děvče (které se prořekne, že by si vzalo i vodníka). Děvče se ho chce zbavit a vykropí stavení svěcenou vodou / dá si do místnosti toten / umyje se odvarem z černobýlu. Vodník už nepřijde.

– srov. 2.F.50 Čert jako nápadník, 3.B.40 Upír jako nápadník

Prameny: Grohmann 136., Kubín: K 153.b, c, Kubín: Pk I. 208.a, I. 260., II. 141., Slavia 72.L–N, Šalanda 75.a, b, Václavík 422

5.B.115 Vodník pomáhá milencům: Zamilovaný pár nemůže být sezdán kvůli chudobě nápadníka. Vodník nápadníka obdaruje / odežene panského soka. Pár se vezme.

Katalogy: Luffer 335.

Prameny: srov. Grohmann 128., Polívka/Stavař XVII.

5.B.120 Vodník na jarmarku: Vodník přináší štěstí trhovcům, od koho si něco koupí, ten vše dobře prodá. / Vodník prodává na trhu ryby.

Prameny: Erben 91, Grohmann 140., Hošek II./2 100, 152, Kubín: Pk I. 107., Slavia 72.A

5.B.125 Člověk prodává na trhu vodníka proměněného v koně: Přátelský vodník nechá člověka, aby ho prodával jako koně. U kupce se pak promění zpátky a uteče. Nesmí se mu však nechat ohlávka, v níž je lýko, které ruší jeho moc. Jednomu kupci je kuň podezřelý a schválně mu lýkovou ohlávku / smyčku navlékne. Vodník musí člověku sloužit, dokud se mu nepodaří se osvobodit.

– kombinace s 5.B.255 Vodník chycený v koňské podobě je donucen k práci

Prameny: Hošek II./2 104, Klímová 1972 8., Kubín: Pk I. 11., I. 203.

5.B.130 Vodník půjčí peníze: Člověk v nouzi, který musí odvést plat vrchnosti / splatit dluhy, požádá vodníka o půjčku. Vodník mu vyhoví a dá mu lhůtu, do kdy chce peníze zpět. Když je jde člověk vrátit, vodník se neukáže. (Neznámý hlas člověku oznamuje, že vodník nepřijde / že ho zabil blesk.)

Katalogy: Polívka IV. 126–127 (Čert požičiava člověku peníze), ATU 822*

Prameny: Kubín: Pk II. 101., II. 441, Slavia 72.J

5.B.135 Vodník doprovází pocestného: Vodník se přidá k pocestnému, chová se neobvykle a nakonec (řekne, že už je doma) skočí do vody.

– srov. 4.B.5 Duch doprovází pocestného

Katalogy: Klímová 558, Luffer 334.

Prameny: Hošek II./2 100, Kubín: Pk I. 76., I. 309.a, Šalanda 66., Václavík 418

5.B.140 Vodník chycený do pytle: Lidé chytají raky a dávají je do pytle / džbánu. Když je chtějí odnést, ozve se z vody volání jména. Chycený rak odpovídá rýmovanou řečí, že nemůže, protože je v pytli: „Mikli, Mikli!“ – „Já jsem v pytli!“ Chytači pytel pustí a utečou.

Prameny: Grohmann 132., Janeček II. 38., Kubín: Pk I. 535, I. 559, Svěrák 1941 137, Šalanda 76.a, b

5.B.141 Vodník nemá naději na křesťanské spasení: Vodník chodí k člověku na besedu. Když se ho jednou člověk zeptá, zda má naději na křesťanské spasení, vodník smutně odpoví, že se neměl ptát. Víckrát již za člověkem nepřijde.

Katalogy: Christiansen 5050, srov. Jauhiainen C 1031

Prameny: Pekárek 133.

> Vodník přináší štěstí mlynáři, pokud dostává pravidelně obětinu (vodník jako skřítek) – viz typy 5.D.70 Skřítek přináší prospěch a zdraví, 5.D.80 Skřítek dostává obětinu

Vodník a člověk: konflikt – vodník má převahu nad člověkem

Škádlení a zlomyslné kousky

5.B.145 Vodník chodí přespávat k člověku: Vodník chodí nezávan k člověku domů a spí u něj na peci / v posteli. (Po pozdním příchodu člověka / před rozedněním se vodník vysměje a uteče do rybníka.) Člověk místo pokropí svěcenou vodou / zbijí vodníka (lýkovým provazem), vodník už víckrát nepřijde.

– srov. 5.B.80 Vodník na návštěvě u člověka

Prameny: Hošek II./2 42, 42, 99, 103, Kubín: Pk I. 158., I. 174.a, b, Šalanda 74.a

5.B.150 Vodník v proměněné podobě se nechá nést: Člověk uvidí po cestě vodníka proměněného v rybu / sele / plačící dítě / pařez. Člověk nic netuší, vezme jej a dá si ho na záda (do nůše) / na trakař. Vodník postupně těžkne / zvětší se / promění se v jinou podobu a nakonec uteče zpátky / skočí do vody, překvapenému člověku se vysměje.

Katalogy: Klímová 574

Prameny: Grohmann 134., Hošek II./2 17, 90, Klímová 1972 3.–5., Kubín: Pk I. 204., I. 213.a, I. 316., Polívka/Stavař XXVII., XLIV.b, Šalanda 78., Václavík 418

5.B.155 Vodník se zmocní zvířat člověka: Vodník zavede zvířata z pastviny do vody. / Vodník zapíská a zvíře k němu samo pospíchá. (Vodník pak zvířata prodává.)

Prameny: Grohmann 150., Kašík 3., Kubín: Pk I. 11.

5.B.160 Člověk získá od vodníka věc, která se změní v bezcennou: Vodník prodává / nabízí pentle / přistoupí na výměnu předmětů: hudební nástroje / dýmky. Kdo si od něj něco koupí / vezme / kdo si s ním něco vymění, ten doma s překvapením zjistí, že se věc změnila v bezcennou přírodninu / exkrement / hudební nástroj se změní v koňský hnát / koňskou kůži / koňské žebro.

Katalogy: Klímová 565

Prameny: srov. Klímová 1972 12., Králík 144, Slavia 72.CH, srov. 72.N, Václavík 419

5.B.165 Vodník zastaví dopravní prostředek: Vodník drží převozníkovu pramici uprostřed řeky. / Vodník zastaví vůz s koňmi. Pustí jej, je-li požádán.

– srov. 4.B.100 Duch drží vůz

Katalogy: Daňkovská IV. 93.

Prameny: Kolaja 105, Klímová 1972 6., Kubín: Pk I. 570

5.B.170 Vodník zastaví mlýn: Vodník zadrží mlýnské kolo / zastaví stroje v továrně.

Prameny: Kubín: K 73.d, Kubín: Pk I. 255.b, Pekárek 126., Šalanda 71., Václavík 419, 421

5.B.175 Vodník staví překážky do cesty: Když jde noční pocestný kolem vody, objevují se mu v cestě ploty, které musí přelézat / stoupne na nastraženou trávni plachtu, která podjede a člověk upadne.

– srov. 4.A.150 „Španělská zed“

Prameny: Grohmann 148., Kubín: Pk I. 72., Václavík 418

5.B.180 Vodník zmáchá člověka: Vodník v podobě koně / dítěte na sebe upoutá pozornost a přiměje člověka, aby spadl do vody. / V každé vodě, kolem které člověk v noci prochází, to žbluňkne a člověka zalije vodní sprška, domů dojde celý mokrý.

Katalogy: Klímová 575

Prameny: Grohmann 148., Klímová 1972 11., Kubín: Pk I. 259., 561, II. 11.

> Vodník jako různé numinózní jevy vystraší nočního chodce: ohnivý sud / zdánlivá vichřice atd. – viz skupina 4.A Existence numinózních jevů

5.B.185 Vodník provádí různé škodolibé kousky: Vodník přenese mlýnské kolo na komín. / Vodník shodí do vody čepici muži, který jde přes lávku. / Vodník poškozuj

mlýnské zařízení. / Vodník rozbouří rybáři vodu v čerenu. / Vodník sebere trávnicí, uváže si ji nad potokem a houpá se v ní.

Katalogy: Daňkovská IV. 88.

Prameny: Hošek II./2 80, Klímová 1972 9., Kolaja 105, Kubín: Pk I. 128., Slavia 72.T, Šalanda 64.

Trestání, msta, pokusy o utopení

5.B.190 Vodník utopí člověka: Vodník utopí člověka i v malé hloubce / utopí čeledína při plavení dobytka. (Vodníkovy prsty jsou obtisknuté na utopenci / na jeho botě.) (Vodník má právo topit v době poledne.)

Katalogy: Daňkovská IV. 84.b, Klímová 556, 573, 578, Luffer 336., Jauhiainen L 34

Prameny: Grohmann 140., 141., srov. 118., 139., Hošek II./2 42, 82, Kašík 42., Králík 151, Kubín: Pk I. 108., I. 218.a, II. 42.

5.B.195 Vodník a předurčená smrt: Vodník čeká u vody svou oběť kolem poledne (Od vody se ozývá: „Hodina pryč, chlapa nic.“) / vodník oznamuje lidem na besedě / člověku potkanému na cestě, že jde utopit jistého člověka. Člověk se objeví (lidé jej varují a snaží se ho zadržet), vejde do vody (při plavení koní / když se chce vykoupat) a utopí se / pokud mu lidé zabrání vejít do vody, zemře i na souši / člověk se zachrání, neboť má u sebe posvěcený amulet.

Katalogy: Tille II./2 421–422 (Předurčená smrt. Hastrman), Klímová 564, 579, srov. Polívka V. 283 (Obete vodné), ATU 934K, Christiansen 4050, Jauhiainen L 401

Prameny: srov. Hruška V. 76, Kubín: Pk I. 205., I. 261., II. 72., Pekárek 130., 133., Slavia 72.C, D, Šalanda 63.a, b, Václavík 420

5.B.200 Vodník láká do vody:

1. Vodník rozvěšuje kolem vody (v poledne) barevné pentle / má u vody krámeček s pentlemi / pentle plavou na hladině. Kdo se k nim přiblíží, toho vodník stáhne (v síti) do vody. (srov. 5.B.60 Nastražené pentle)
2. Vodník volá od vody, jako by se někdo topil / napodobuje hlas ztraceného domácího zvířete. Člověk vodníkovi lest prohlédne.
3. Vodník pluje na hladině v podobě předmětu / nemluvněte. Člověk se nedá zlákat.

Katalogy: Klímová 559, 562, 572

Prameny: Erben 91, Grohmann 120., 131., 138., Hošek II./2 42, Hruška V. 76, V. 83, srov. V. 75, Králík 140, Kubín: Pk I. 10., I. 91., I. 121., I. 128., I. 312.a, II. 71., Slavia 72.A, B, F, Šebestová 409

5.B.205 Vodník v podobě koně chce člověka zavézt do vody: Člověk uvidí na louce osamocené koně.

1. Člověk na koně vyskočí na něj a chce se svézt, avšak zvíře neposlouchá a běží do vody. Člověk v poslední chvíli seskočí, kuň mu řekne, že dobře udělal.

2. Člověk na koně nenasedne (odvede ho domů), kuň mu řekne, že na něj měl vyskočit, a zmizí.

Katalogy: Klímová 568, 569b

Prameny: Grohmann 149., 220., Hošek II./2 30, 81, 82, Kubín: K 153.f, 164.a, Kubín: Pk I. 309.b, Václavík 419

5.B.210 Vodník se pomstí za napadení či vyhánění: Člověk uhodí vodníka klackem / napadne jej na besedě / lidé si připravují na vodníka lýkovou smyčku, aby jej chytili, až přijde na besedu. Vodník se pomstí a člověka utopí (ve vodě po kotníky).

Katalogy: Daňkovská IV. 92., Klímová 576

Prameny: Kubín: Pk I. 232.a, Václavík 419, 421, 421

5.B.215 Vodník se pomstí za useknutý prst: Vodník chodí nakupovat k řezníkovi. (Platí starými neplatnými mincemi.) Řezník se jej chce zbavit a usekne mu prst. Vodník odejde a řezníka později utopí. / Vodník již znovu nepřijde.

Katalogy: Polívka V. 171 (Vodník u mäsiara)

Prameny: Grohmann 133., Kubín: K 143.b, Kulda 138., Slavia 72.H

5.B.220 Vodník se pomstí za znevažování:

1. Člověk škádlí vodníka nabídkou vyřídit vzkaz druhému vodníkovi. Vodník se člověku ozve a vzkáže, že má pozdravovat. Člověk však nic nevyřídí, vodník ho za to ztluče / hodí do vody.

2. Člověk se vodníkovi posmívá, vodník jej za to chytí a vleče do vody. Člověk se zachrání zvoláním „Ježíšmarjá“.

– srov. 5.C.80 Horní duch se pomstí za znevažování

Katalogy: Daňkovská IV. 87.

Prameny: Grohmann 147., Kubín: Pk I. 91., II. 426, Slavia 72.G

5.B.225 Člověk unikne vodníkovi: Vodník čeká u vody, aby utopil člověka. Člověk se mu vyhne. Vodník řekne: „Tobě dal čert v nos.“ / Vodník napadne člověka a snaží se ho stáhnout do vody. Člověk se vykroučí a uteče. / Vodník dá člověku chytací otázku, její duchapřítomné zodpovězení člověka zachrání. Vodník řekne: „Dal tě čert v nos“. / Člověk, který (rituálně) požádá vodníka, aby mu dal proutí u vody, je v bezpečí.

Prameny: Grohmann 135., 141., Králík 141, 157, Polívka/Stavař XLIV.a

Vodník a člověk: konflikt – člověk má převahu nad vodníkem

5.B.230 Prostředky a úkony proti vodníkovi: Vodník nemá moc nad člověkem, který u sebe nosí jistý prostředek: lýko / dvakrát pečený chléb – topinku / klokočovou hůl / určitou bylinu: černobýl / pelyněk. / Vodníka zapudí náboženský úkon: modlitba / zvolání svatých jmen.

– srov. 2.F.25 Prostředky k zahnání ďábla, 4.B.130 Prostředky proti duchům, 5.A.205 Různé prostředky proti divému muži, 5.F.15 Byliny chránící před zlými mocnostmi

Katalogy: Daňkovská IV. 88., Luffer 346.

Prameny: Erben 92, Grohmann 147., Hošek II./2 81, Kubín: K 153.h, Pekárek 133., 136.

5.B.235 Člověk odežene dotěrného vodníka:

1. Pasáci odeženou vodníka od ohně: Vodník si chodí k ohni pasáků na noční pastvě péct žábu / ryby / rozhrabuje dřevo / vybírá brambory, které si pasáci pečou v uhlících. Pasáci ho zaženou hrozbou bití / nabídnutím česneku / přežehnáním ohně. (Vodník se pomstí rozeznáním koní / zavedením koní do vody.)
2. Vodník chodí jíst pasákovi svačinu. Uteče, když je máslo na chlebu posvěceno / když si na něj pasák počká a ztluče ho. 3. Vodník tahá za nohu hlídače ležícího na kupě sena, uteče po hrozbě bitím.

Katalogy: Polívka V. 172 (Rozličné rozprávania. In: O Vodníkovi), srov. IV. 143 (Strašiaci mnich česnakom odohnatý)

Prameny: Kašík 3., 6., Kellner 1949 108, 108, Kolaja 104, Králík 157, Lamprecht 298, Slavičínsko 33, Václavík 419, 419

5.B.240 Člověk shodí vodníka z místa, kde šije boty: Vodník šije boty na kopce sena / na stromě. Schovaný člověk (který chce zjistit, proč je jistá kopa sena po noci mokrá) ho trefí kamenem / přetáhne ohlávkou a shodí ho dolů. Vodník si myslí, že mu to provedl měsíc: „Měsíčku svítíl bych a nebil bych.“ Odejde a už se nevrátí. (Vodník po sobě nechá nezničitelnou botu, druhá je rozešitá a nejde dokončit. Kdyby nebyl shozen, dal by celý pár.)

– srov. 5.A.55 Divá žena odmění člověka za službu kouzelnou věcí, 5.B.45 Vodník sedává u vody

Katalogy: Klímová 577

Prameny: Kulda 136., Králík 144, 151, 154, Václavík 419

5.B.245 Člověk zaklíní vodníkovi prsty: Vodník straší ve mlýně, odvážný pocestný (voják) se tam rozhodne přenocovat.

1. Pocestný hraje na housle, vodník přijde a chce se to také naučit. Člověk souhlasí a řekne, že mu však nejdříve musí narovnat prsty. Vodník si nechá zaklínit prsty v suku / deseti vyvrtných dírách / ve svěráku.
2. Pocestný vrtá otvory do dřeva, vodník přijde a ptá se, co dělá. Člověk odpoví, že míru pro odvod. Vodník si ji chce zkusit. Člověk vodníkovi do otvoru zaklíní hlavu / vlasy.

-- Vodník dostane bití. (Vodník se chystá k pomstě, avšak ustoupí, když člověk začne vrtat do zábradlí lávky / ukáže holou řiť ženy jako imitaci svěřáku / pohrozí odvodem.)

Katalogy: Tille II./2 389–390 (Hastrman ve mlýně. Housle, Odvod), srov. I. 193–201 (Čertův mlýn), ATU 1159, srov. 151 (AT také 1160)

Prameny: Hruška V. 81, srov. Jech: K 89.C, Kubín: Pk I. 7., I. 208.b, II. 157., II. 462, II. 176., srov. I. 118., Kulda 134., Satke 1984 14., Slavia 57., Šalanda 73.

5.B.250 Vodník a „velká kočka“: Vodník straší ve mlýně, komediant / medvěď se zvířaty se tam rozhodne přenocovat. Vodník v noci přijde a peče si na ohni ryby / vaří v hrncích. Medvěd / opice mu sahají do jídla, vodník je za to klepne a zvířata ho poškrábou a vyženou. Později přijde vodník vyzvídat: „Máte ještě ty kočky?“ Mlynář ducha-přítomně odpoví, že ano a že právě dostaly tři / devět mladých. Vodník už nepříjde.

Katalogy: Tille II./2 390–391 (Hastrman ve mlýně. Komediant se zvířaty), ATU 1161, Christiansen 6015, Jauhiainen G 1801

Prameny: Grohmann 145., Kubín: K 24., 66., Kubín: Pk II. 150., Kulda 135., Lamprecht 298, Slavia 72.K

5.B.255 Vodník chycený v koňské podobě je donucen k práci: Člověk chytí vodníka proměněného v koně do smyčky z lýka. Kůň musí vyvážet hnůj / orat. Člověk mu nedává pít a varuje ostatní členy domácnosti, aby mu nedávali vodu. Jeden z nich se však nad koněm slituje a dá mu napít, v tu chvíli se kůň ztratí / promění v mužíčka a uteče. (Všechny vyvezený hnůj se ocitne zpátky na dvoře (kromě první kopky, tradičně přezhnané křížem). / Všechny zorané brázdy jsou obráceny zpátky.)

– kombinace s 5.B.125 Člověk prodává na trhu vodníka proměněného v koně

– srov. 5.D.150 Po odchodu skřítky má jeho majitel tolik majetku, jako měl před jeho příchodem

Katalogy: Klímová 566, Polívka V. 314 (In: Kůň bez čelustí. In: Strašidelné povesti)

Prameny: Hošek II./2 99, 99, Jech: K 89.A, B, D, Králík 153, Kubín: K 13., 73.e, Kubín: Pk I. 11., I. 158., I. 203., Pekárek 126., 135., Slavia 72.E, Šalanda 67., Václavík 420

5.B.260 Chycený vodník je přivázán ke kamnům: Člověk chytí vodníka do smyčky z lýka a přiváže ho ke kamnům, kde vodník vysychá a ztrácí sílu.

1. Člen domácnosti dá vodníkovi vodu, vodník nabere sílu a uteče.

2. Vodník se musí vykoupit slibem, že se vystěhuje. Svůj slib splní.

– srov. 5.B.295 Vodník se stěhuje

Prameny: Jech: K 89.C, Kubín: K 153.g, Kubín: Pk I. 108., I. 213.b, II. 72., II. 164.h, Slavia 72.A, F, Šalanda 75.a, b, 77., 78.

5.B.265 Člověk přelstí vodníka: Vodník a člověk spolu hrají karty, poražený dostane luskanec prstem do čela. Člověk přiměje vodníka, aby zavíral oči a neviděl tak, že dostává do hlavy místo luskanců rány kladivem.

Prameny: Pekárek 136.

5.B.270 Zařikávání vodníka: Obyvatelé jisté obce chtějí vyhnat vodníka, který utopil několik lidí. Duchovní vodníka zařikávají. Vodník se vynoří z vody a musí se i se svou rodinou odstěhovat jinam. / Člověk zařikává vodníka, aby pustil svou oběť, kterou si právě stáhnul pod hladinu. Vodník ji nechá být.

– srov. 5.E.85 Zařikávání hada

Katalogy: Luffer 337.

Prameny: Grohmann 139., srov. 153.

5.B.275 Zápas s vodníkem: Vodník se pustí s pocestným u vody do křížku. Člověk nemůže vodníka přemoci. Vodník ustoupí z boje až když se člověk přežehná / když dostane ránu levou rukou / po slovech „Panebože všemohúci, buď mně na dobrou pomoci!“, protože jsou proti němu dva.

– srov. 4.B.115 Boj s duchem

Katalogy: Daňkovská IV. 87., Klímová 560

Prameny: Jech: K 89.D, Kellner 1949 109, Pekárek 131.

Vodníková domácnost, společenství vodníků

5.B.280 Vodníková dcera je potrestána za pozdní návrat: Vodníková dcera / tři dcery chodí k muzice do vsi. Musí však dodržovat podmínku, že se vrátí do půlnoci. Mladíci dívku zdrží a doprovázejí ji, když se vrací pozdě. Dívka jim řekne, aby pozorovali, jakou bude mít voda barvu a podle toho poznají, co se s ní stane. Vodník dceru zabije a voda se zbarví červeně / vyvalí se červené pěny.

– srov. 5.B.320 Vodní panna u muziky

Prameny: Ondřej 103, Václavík 420

5.B.285 Vodník si vezme lidskou ženu za manželku: Vodník se zmocní lidské ženy a vezme si ji za manželku proti její vůli. Žena jej přelstí a dostane se zpátky domů – vyrobí za sebe figurínu a schová se do koše, který vodník donese ženě matce jako obvyklou výslužku. / Matka při návštěvě své dcery z vodní říše přijde na způsob, jak se vodníka zbavit. Dcera však na matčin nápad doplatí.

Prameny: srov. Grohmann 129., 152., Hruška V. 78, Kubín: Pk I. 225.

5.B.290 Zápas dvou vodníků pod vodou: Vodník v podobě pána na koni požádá člověka, aby na něj počkal na břehu studánky a držel mu koně / házel mu chleba na posílenou, zatímco bude bojovat s jiným vodníkem. Uvidí-li člověk ve vodě bílé pěny, je to znamení vodníkova vítězství, uvidí-li červené, vítězí protivník a člověk může koně pustit a utéct. Vodník souboj vyhraje a odmění člověka měšcem, v němž je vždy jeden peníz / kobylinci, které člověk vyhodí, jejich uvíznuté zbytky se však změní ve zlato.

Katalogy: Polívka V. 169–171 (Zápas jednoho Vodníka s druhým)

Prameny: Grohmann 247., Kubín: Pk II. 5.

5.B.295 Vodník se stěhuje: Vodník se stěhuje jinam. / Vodníkovi synové se vystěhovali do okolí na místa, která jim určil otec.

– srov. 5.B.260 Chycený vodník je přivázan ke kamnům

Prameny: Klímová 1972 2., Kubín: Pk I. 570

5.B.300 Sněm vodníků: Každý rok se vodníci scházejí na sněm u nějakého pramene.

Prameny: Slavia 72.B

Vodní panna

Charakteristika

5.B.305 Krásná žena: Nahá krásná žena / žena spoře oděná do zeleného šatu.

Katalogy: Jauhiainen L 1

Prameny: Grohmann 119., Pekárek 148.

5.B.310 Žena s rybí ploutví: Od pasu nahoru žena, od pasu dolů ryba.

Katalogy: Jauhiainen L 1

Prameny: Grohmann 143.

5.B.315 Vodní panna je spatřena u vody: Vodní panna se prochází v noci po tenkém ledě.

– srov. 5.B.25 Člověk potká vodníka v lidské podobě

Katalogy: Jauhiainen L 1

Prameny: Pekárek 148.

> Vodní panna tančí o půlnoci na vodním břehu – viz 5.A.25 Divé ženy tančí na louce

Vodní panna a člověk: přátelský nebo neutrální kontakt

5.B.320 Vodní panna u muziky: Vodní panna / tři vodní panny přijdou jako neznámé krásné dívky k muzice a tančí s mladíky. Muži jsou zvědaví a chtějí vědět, kým dívky skutečně jsou. Když dívky odejdou, mladíci je sledují a spatří, jak vstupují do rybníka. Dívky již nepřijdou.

– srov. 5.B.105 Vodník u muziky, 5.B.280 Vodníková dcera je potrestána za pozdní návrat
Prameny: Grohmann 124., Kubín: K 143.a, Kubín: Pk II. 82.

Vodní panna a člověk: konflikt

5.B.325 Vodní panna vábí svým zpěvem do vody: Vodní panna vábí mladíky svým zpěvem do hluboké vody, kde je utopí.

Prameny: Grohmann 119.

5.C Horní duch, permoník

Charakteristika

5.C.5 Trpaslík: Malý člověk s vousem, oblečený jako havíř do kabátce s kápí / špičatou čepicí, v ruce nese kahan.

Katalogy: Daňkovská IV. 201., IV. 207.a–c

Prameny: Slavia 84.

5.C.10 Záblesk v podzemí

Prameny: Slavia 84.

Horní duch a člověk: přátelský nebo neutrální kontakt

5.C.15 Horní duch varuje před nebezpečím:

1. Když havíři spatří v dole permoníka / bludné světlo v šachtě / uslyší klepání, znamená to, že dojde v šachtě k závalu.
2. Důlní duch zadrží v dole havíře, kterému hrozí nebezpečí.

– srov. 4.B.15 Duch zachrání člověka před nebezpečím

Katalogy: Daňkovská IV. 207.a, IV. 208.b, IV. 209.a, b, IV. 213.o

Prameny: Grohmann 167. (II.), Slavia 84.

5.C.20 Horní duch pomůže a obdaruje: Duch pomůže horníkovi s prací. / Duch pomáhá lidem, kteří spadnou do šachty. / Duch obdaruje chudého člověka zlatem.

– srov. 4.B.10 Duch pomůže člověku s prací, 5.B.100 Vodník pomůže a obdaruje

Katalogy: Daňkovská IV. 207.a, c, IV. 213.a, c, p, Polívka V. 298 (In: Povesti banické)

Prameny: Grohmann 161., 164., 168.

5.C.25 Horní duch žádá člověka o službu: Duch přijde k horníkovi a chce dolít olej do vyhaslého kahanu.

Prameny: Voráč II. 66.

5.C.30 Horní duch vyžaduje obětinu: Duchové vyžadují od horníků pravidelnou obětinu: jednu za rok červený kabátek. Není-li požadavek splněn, rozzlobí se a mstí se na hornících, kteří zabloudí v chodbách.

Prameny: Grohmann 167.

5.C.35 Horní duch odmění člověka:

1. Duch odmění člověka za jeho službu. / Duch odmění pouze prvního z dvojice lidí, který je čestný. Druhý, který je příliš chtivý bohatství, získá zlato, které se změní v kamení.
 2. Duch se odvděčí za dar, který dostane od člověka.
- Odměnou je pomoc s prací / záchrana při neštěstí v dole / dar: stříbro / zlato / polodrahokam / kouzelný hudební či pracovní nástroj.

Katalogy: Daňkovská IV. 213.b, e–h, l, n, o

Prameny: Grohmann 160., 162.

5.C.40 Horní duch se dělí s horníkem o výdělek: Duch pomůže horníkovi s prací a pracuje místo něj za podmínky, že se spolu rozdělí o výdělek. Když pak horník rozpočítává mince (na prkně položeném přes propast), zůstane mu jeden lichý peníz. Nabízí jej duchovi, avšak ten jej odmítne, horník si jej také nechce nechat, a tak se rozhodne jej přetnout napůl. Duch je s dělením spokojen a dá horníkovi i svůj díl. (Kdyby horník peníz nepřepůlil, duch by ho hodil do šachty.) / Dva havíři se dělí s duchem o výdělek, jeden nabízí půlku, dostane vše, druhý se hádá o krejcar, je shozen do šachty.

Katalogy: Daňkovská IV. 214.a–c, Luffer 338., 338.

Prameny: srov. Satke 1984 119., Voráč II. 66.

5.C.45 Horní duch prozradí naleziště pokladu:

1. Duch ukáže horníkovi místo, kde má kopat. Člověk tak učiní a narazí na stříbrnou žílu / truhlu peněz.
2. Duch zavede horníka k místu, kde je ve skále poklad. Poklad však zůstane pro člověka nedostupný, horník jej sám nenajde.

– srov. 6.B.25 Duch zavede člověka k pokladu

Katalogy: Daňkovská IV. 213.d, i–k, Polívka V. 298–299 (In: Povesti banické)

Prameny: Grohmann 166., Voráč II. 66.

5.C.50 Lidé se učí od horních duchů: Člověk pozoruje, jak duchové v podzemí pečou koláče. Naučí se to podle nich.

Prameny: Jech: K 76.II.

5.C.55 Člověk na návštěvě v podzemním království: Horní duch pozve člověka do své říše. Havíři jej později najdou v šachtě v bezvědomí s bílými vlasy.

Katalogy: Daňkovská IV. 205.

5.C.60 Horní duchové navštěvují lidi: Duchové vycházejí z hory, chodí nepozorovaně k lidem a kradou jim jídlo. Jako neviditelní se účastní svatby, sedí u stolu mezi svatebčany a hodují.

Prameny: Grohmann 158., srov. 160.

> Horní duch hlídá vstup k pokladu – viz 6.B.5 Strážce brání přístup k pokladu

Horní duch a člověk: konflikt – duch má převahu nad člověkem

5.C.65 Horní duch provádí různé škodolibé kousky: Duch zhasí horníkům světlo / přehazuje jim oblečení / sní jim oběd.

Katalogy: Daňkovská IV. 207.c, IV. 208.a, b

Prameny: Grohmann 163.

5.C.70 Horní duch útočí na horníky: Když horník usne v šachtě, duch na něj klekne a dusí ho.

Prameny: Kellner 1949 104

5.C.75 Horní duch trestá havíře za špatné chování: Duch potrestá horníka, který v podzemí píská / kleje / chová se prehlivě. Duch jej za to zbije / hodí na něj kamení / hodí jej do šachty / způsobí, že v podzemí zabloudí.

Katalogy: Daňkovská IV. 207.a, IV. 208.a, IV. 211.b, c, IV. 213. c

5.C.80 Horní duch se pomstí za znevažování: Havíř, který se posmívá svým druhům, že věří na permoníky, je potrestán: zabloudí / rozpadávají se mu pracovní nástroje.

– srov. 5.B.220 Vodník se pomstí za znevažování

Katalogy: Daňkovská IV. 211.d, e

5.C.85 Horní duch trestá havíře za provinění při vzájemném kontaktu: Horník chce zaútočit na ducha / nalezne a zatají předmět, který patří duchovi / odnese si ze šachty kámen ve tvaru permoníka na stavbu svého domku. Duch horníka trestá: muži ochrne ruka / nedaří se mu / duch jej uvězní v podzemí. Když horník své činy napraví, duch jej nechá na pokoji.

Katalogy: Daňkovská IV. 210., IV. 211.a, e, IV. 213.b

Horní duch a člověk: konflikt – člověk má převahu nad duchem

5.C.90 Člověk potrestá horního ducha za jeho škodolibé kousky: Horník chytí ducha, který mu chodí škodit, a dá mu výprask.

Katalogy: Daňkovská IV. 212.a, b

5.C.95 Člověk provádí hornímu duchovi různé škodolibé kousky: Horníci chtějí ducha postrašit a pustí na něj v podzemí havrana.

Katalogy: Daňkovská IV. 212.b, c

Společenství horních duchů

5.C.100 Podzemní království: Horní duchové mají pod zemí palác, cesty, stromy i trávu vyrobené z drahokamů a drahých kovů.

Katalogy: Daňkovská IV. 201.

5.C.105 Člověk pozoruje sněm horních duchů: Horník se stane svědkem shromáždění duchů. Duchové jej odhalí, ale když jim slíbí, že nic neprozradí, pustí jej (a obdarují kouzelnými nástroji). (Člověk po letech slib poruší, za to se pod ním propadne půda na poli.)

Katalogy: Daňkovská IV. 211.f

5.C.110 Horní duchové se stěhují pryč od lidí: Duchové se stěhují, protože lidé začali používat zvony / postavili továrny. Trpaslíci najmou vozku, který je odváží pryč i s jejich majetkem. Je jich plný vůz, ale vozka nic nevidí. Za svou službu dostane odměnu.

Katalogy: srov. Jauhainen M 86, N 801 ad.

Prameny: Grohmann 158., 165., 166., Jech: K 76.I.

5.D Domovní duch, skřítek

Charakteristika

P o d o b a

5.D.5 Kuře: Zmoklé / černé / chlupaté kuře.

Katalogy: Polívka V. 156–160 (Škriatok. Zmok. Pikulík)

Prameny: Erben 81, Grohmann 171., 226., Kubín: Pk I. 216., II. 164.a, Lamprecht 104

5.D.10 Had

Prameny: Grohmann 191.

5.D.15 Různé zvíře: Černá kočka / sova / žába pod prahem.

Prameny: Hruška V. 84, V. 89, Kubín: Pk I. 90., I. 307.a, Václavík 100

5.D.20 Dětská podoba: Chlapeček s kuřecími nožkami / s drápkami a tlapkami jako kočka.

Prameny: Erben 83, Grohmann 169., 170., 172.

5.D.25 Létající ohnivý úkaz: Ohnivý vích / řetěz / drak / pták s dlouhým chvostem, z něhož srší jiskry a zůstává za ním páchnoucí dým / ohnivé koště / ohnivá koule.

– srov. 4.A.45 Strašidelné zvíře, 4.A.70 Světelný či ohnivý úkaz

Katalogy: Klímová 534, Luffer 344, Polívka V. 156–159 (Škriatok. Zmok)

Prameny: Hruška IV. 98, V. 84, V. 86, Kubín: K 18., Kubín: Pk I. 559, I. 560, II. 73., Lamprecht 104, Šalanda 104., Tomíček 17, Voráč II. 8.

5.D.30 Amulet s hmyzem: Moucha / chrobák / luční koník zavřený v krabínce / kornoutu přináší užitek, kráva mnoho dojí / člověk zastane víc práce. Při pokropení amuletu svěcenou vodou vyleze černý pták.

Katalogy: Tille II./2 411–412 (Plivník. Talisman)

Prameny: Grohmann 176., Kulda 52.

> Amulet s hmyzem jako žert, který má psychologicky působit na obdarovaného – viz 1.D.10 Falešný magický prostředek

P r o j e v y

5.D.35 Skřítek prozradí svou přítomnost v domě: Skřítek v ohnivě podobě zmizí v komině domu, kde žije člověk / čarodějnice, jíž slouží. / Skřítek okřikne člověka na návštěvě, který si myslí, že je v místnosti sám a upšoukne si.

Prameny: Erben 81, Hruška IV. 98, Vejžvaldová 98

Získat domovního ducha

5.D.40 Vypěstovat skřítku: Člověk si vypěstuje skřítku, když nosí pod paží devět dní vejce černé slepice / černé kuře zabalené v plátně. Během té doby se nesmí mýt a modlit. / Člověk si vypěstuje skřítku, když zavře do lahvičky křížáka, denně hodinu kleje, skřítek se vylíhne devátý den. / Skřítek se vylíhne z vejce nechaného devět dní v hnoji / z kraslice nechané do druhých Velikonoc.

Katalogy: Tille II./2 403 n. (zejm. 411–412 Plivník. Talisman), Daňkovská IV. 7., Klímová 535, Polívka V. 156–157 (Škriatok)

Prameny: Erben 86, Grohmann 170., 226., Kubín: Pk I. 90., I. 216., Šalanda 100., 103.A, B, Šebestová 395

5.D.45 Nalézt skřítku: Člověk nalezne skřítku v podobě zmoklého kuřete na křižovatce / pod keřem / v kapse koupeného oděvu.

Katalogy: Tille II./2 403 n., Polívka V. 156–159 (Škriatok. Zmok)

Prameny: Erben 81, Grohmann 171., Kubín: K 18., Kubín: Pk I. 263., I. 308., I. 559, Vejžvaldová 109

5.D.50 Skřítek zavřený v láhvi: Člověk nalezne skřítku zavřeného v láhvi, láhev otevře a pustí jej ven. Skřítek zůstane s novým majitelem. / Skřítek se promění v člověka a vyhrožuje nálezci, ten jej lstí vláká zpět do láhve a zavře.

– srov. 5.D.140 Různé úkony pro zbavení se skřítku: Zavřít skřítku do láhve.

Katalogy: Tille II./2 410, ATU 331

Prameny: Kulda 130., Vejžvaldová 98

5.D.55 Koupit skřítku: Předchozí majitel skřítku prodá na trhu jako krabičku štěstí / starou pušku.

Katalogy: Tille II./2 403 n., Polívka V. 160 (Pikulík)

Prameny: Erben 85

5.D.60 Spolky s ďáblem výměnou za skřítku: Člověk zaklíná čerta (v noci na křižovatce), za upsání své duše dostane skřítku. / Když člověk při stloukání másla kleje, přijde čert a pomůže mu v práci.

– kombinace s 5.D.145 Skřítek odnese duši svého majitele

Katalogy: Tille II./2 403 n.

Prameny: Kubín: Pk I. 89., II. 164.a, Václavík 416

Domovní duch a člověk: přátelský nebo neutrální kontakt

5.D.65 Skřítek přináší bohatství: Skřítek nosí člověku / čarodějnici kradené věci: obilí / peníze / máslo. / Skřítek sám vytváří užitek: dělá („sere“) máslo / dává pšenici. / Skřítek způsobí, že se vydané peníze vrátí zpátky do měšce (návratu se zabrání, když se k penězům přiloží chleba).

– srov. 1.C.5 Návratný peníz

Katalogy: Tille II./2 403–408 (Plivník. Obilí, Máslo), Klímová 542, Polívka V. 156–160 (Škriatok. Zmok. Pikulík), Jauhiainen H 11, H 21, H 31, H 141 ad.

Prameny: Erben 81, 86, Grohmann 142., 170., 171., 176., Hruška IV. 98, Kubín: K 18., Kubín: Pk I. 12., I. 89., I. 90., I. 216., I. 559, I. 263., I. 274., I. 307.a, II. 65., II. 73., II. 164.a, Lamprecht 104, Šalanda 100.

5.D.70 Skřítek přináší prospěch a zdraví: Skřítek způsobuje, že krávy hodně dojí / zvířata ani lidé netrpí nemocemi / zloději z domu nic neodnesou. / Skřítek uklízí v noci / v době, kdy jsou dospělí pryč. Je-li skřítek zabit, domácnost stihne neštěstí. / Skřítki odejdou, spatří-li je zvědavý člověk, který rozsype po zemi hrách a v úkrytu čeká, až jej budou sbírat.

Katalogy: Tille II./2 403 n., Klímová 543, Jauhiainen G 156, G 301

Prameny: Erben 83, 85, Grohmann 169., 172., 173., 175., 191., Kellner 1939 104, Šalanda 100., 105.A, Václavík 100, 100, Vejžvaldová 109

5.D.75 Hospodyně koupe skřítku a bere z něj užitek: Selka / čarodějnice krmí / koupe tajně skřítku / koupe kořen, aby mohla vodou po něm omývat krávy / nechává skřítku dělat máslo („skřítek sere máslo“). Skřítku nesmí kromě jeho majitelky nikdo pozorovat. Zvědavá děvečka se však jednou podívá. Skřítek to pozná a řekne to selce, která ale myslí, že mluví o něčem jiném: „Kouká“ – „I není horká“. (Spatřený skřítek uteče a vezme s sebou všechnen užitek, který vytvořil.)

Katalogy: Tille II./2 407–408 (Plivník. Máslo), srov. Klímová 349

Prameny: Grohmann 226., Hruška V. 84, Kubín: Pk I. 90., I. 307.a, srov. 148., Polívka/Stavař XLVI.a, srov. Šalanda 102.

5.D.80 Skřítek dostává obětinu: Majitel skřítku mu dává každý den misku mléka / od každého jídla tři lžíce / první sousto každého jídla.

– kombinace s 5.D.95 Skřítek se mstí za snědení obětiny

Katalogy: Tille II./2 403 n., Klímová 539, Polívka V. 156–160 (Škriatok. Pikulík), Jauhiainen G 1301, G 1321, G 1326

Prameny: Grohmann 142., 169., Kubín: Pk I. 307.a, II. 9.c, II. 164.a, Lamprecht 104, Vejžvaldová 109

5.D.85 Had pije s dítětem mléko: Dospělý slyší, jak jeho malé dítě s někým mluví. Jde se podívat a spatří u svého dítěte hada, jak pije mléko z jeho talíře. Dítě ho nabádá, aby jedl i chléb / kroupy. S příchodem dospělého se had ztratí / dospělý hada zabije, dům za to stihne neštěstí: dítě / hospodář zemře.

Katalogy: Tille II./2 385–386 (Had a dítě), Polívka V. 126 (Had krměný mliekom a zabítý), ATU 285, Jauhainen G 1501–1600

Prameny: Grohmann 193., Hošek II./2 110, Hruška V. 72, Kubín: Pk II. 161., Šalanda 105.C, Václavík 100, 100, Vlčková 6.

5.D.90 Had se živí mlékem od krávy: Had chodí sát mléko krávě z vemene. Pokud je had zabit, kráva zajde / přestane dávat mléko.

Katalogy: srov. ATU 285A, Jauhainen G 1401

Prameny: Hošek II./2 111, Šalanda 105.B

> Skřítek pomáhá věštci při zjišťování ztracených věcí – viz 1.A.340 Věštci pomáhá skřítek

> Skřítek naučí člověka čarovat – viz 1.A.210 Člověka naučí čarovat skřítek

Domovní duch a člověk: konflikt

5.D.95 Skřítek se mstí za odepření obětiny: Hospodář dává domovnímu duchovi pravidelně jako obětinu jídlo nebo mléko.

1. Čeledín / děvečka jídlo sní / mléko vypije, skřítek se za to pomstí: viníka ztluče / zachučá mu vlasy / způsobí mu bolení břicha.

2. Lidé zapomenou dát skřítkovi obětinu, skřítek se za to odmítne postarat o hospodářství.

– kombinace s 5.D.80 Skřítek dostává obětinu

Katalogy: Tille II./2 403 n., Christiansen 7012* (K. M. Briggs), Jauhainen G 1381

Prameny: Erben 81, Grohmann 171., Klímová 1972 1., Kubín: K 73.d, Kubín: Pk I. 560, I. 263., I. 307.a, II. 73., Vejžvaldová 98

5.D.100 Skřítek se mstí za nepřátelské chování: Člověk skřítku napadne, skřítek se mu pomstí a zbije ho / provede mu škodolibý kousek.

Katalogy: Tille II./2 403 n., Christiansen 7010

Prameny: Erben 81, 83, 85, Grohmann 171., 172., 174., Hošek I. 176

5.D.105 Skřítek škodí: Skřítek míchá obilí / požírá úrodu / svazuje dobytek ocasy k sobě / rozhazuje věci.

Prameny: Kellner 1939 104, Kubín: Pk I. 90., I. 308., Slavia 85., srov. Šalanda 99., Vejžvaldová 98

5.D.110 Skřítek se objevuje v domě, kde jsou nesváry: V domě, kde se manželé hádají, se objevuje rarášek v podobě ohnivého zjevu.

Katalogy: srov. Klímová 441

Prameny: Šebestová 395, 395, Václavík 417

> Skřítcí odejdou, spatří-li je zvědavý člověk – viz 5.D.70 Skřítek přináší prospěch a zdraví

> Je-li skřítek zabit, domácnost stihne neštěstí – viz 5.D.70 Skřítek přináší prospěch a zdraví

Zbavit se domovního ducha

5.D.115 Marné pokusy se skřítku zbavit: Od skřítku nelze utéct, skřítek se přestěhuje na jiné místo s majitelem. / Skřítku se nelze zbavit po zlém: neutopí se (Je doma dříve a volá: „Už se suším, už se suším.“) / neshoří / nedá se prodat / nedá se odnést pryč, vrací se zpátky.

Katalogy: Tille II./2 403 n., Klímová 536, Polívka V. 156–160 (Škriatok. Zmok. Pikulík), Christiansen 7020

Prameny: Erben 81, 86, Grohmann 171., Kubín: Pk I. 216., I. 263., I. 274., I. 308., II. 164.a, Slavia 85., Šalanda 101.

5.D.120 Skřítek odejde, dostane-li nové šaty: Majitel dá skřítkovi za odměnu nové šaty. Skřítek je poté však příliš dobře oblečen na služebnou práci a odejde.

Katalogy: Christiansen 7015, Jauhiainen G 1371

Prameny: Grohmann 123., 175.

5.D.125 Skřítku je možné odnést za jistých podmínek: Majitel se zbaví skřítku, pokud jej odnese (zabaleno v novém oblečení / šátku) na původní místo, kde jej našel / na křižovatku (a přitom mu znemožní, aby se díval zpátky a pamatoval si cestu).

Katalogy: Tille II./2 403 n., Klímová 536

Prameny: Erben 81, Grohmann 171., Kubín: Pk I. 559, II. 65.

5.D.130 Skřítku je možné prodat: Majitel se zbaví skřítku, pokud jej prodá za nižší než původní / symbolickou („tři grešle“) cenu.

Katalogy: Tille II./2 403 n., Polívka V. 158 (Škriatok)

Prameny: Grohmann 176.

5.D.135 Zařikání skřítku: Skřítku zažehná kněz / zařiká čarodějnice / muž, od nějž skřítek pochází.

Katalogy: Tille II./2 403 n., Christiansen 7016* (K. M. Briggs)

Prameny: Erben 85, 86, Kubín: Pk I. 263., I. 308., Václavík 416

5.D.140 Různé úkony pro zbavení se skřítky: Zavřít skřítku do láhve. (srov. 5.D.50 Skřítek zavřený v láhvi) / Vhodit skřítku do dutiny stromu a ucpat otvor vazovým klínem. Nastane bouře a blesk spálí strom i se skřítkem. / Skřítek žije na jistém místě v krajině: kámen na poli / hromada kamení v lomu. Když se místem pohne, skřítek se odstěhuje.

Katalogy: Tille II./2 409–410

Prameny: Hruška V. 86, V. 87, Václavík 416, Vejžvaldová 98

5.D.145 Skřítek odnese duši svého majitele:

1. Majitel po odchodu skřítky zemře.

2. Po smrti majitele skřítky zmizí jeho tělo.

– kombinace s 5.D.60 Spolky s ďáblem výměnou za skřítku

– srov. 3.D.15 Tělo čaroděje zmizí z rakve

Prameny: Kubín: Pk I. 216., I. 307.a, II. 164.a

5.D.150 Po odchodu skřítky má jeho majitel tolik majetku, jako měl před jeho příchodem: Když se člověk zbaví skřítky, přijde o všechnu majetek, který díky němu nabyl – přebývajícím majetek shoří.

– srov. 5.B.255 Vodník chycený v koňské podobě je donucen k práci

Prameny: Erben 86, Grohmann 176., Václavík 416, 416

5.E Démonická a neobvyklá zvířata

K o č k a

5.E.5 Kočky na kočičím sněmu napadnou člověka: Člověk na cestě spatří shromáždění koček (a hodí po nich kámen). Kočky jej napadnou, člověk se zachrání útekem / zahozením předmětu, který kočky roztrhají.

– srov. 1.A.185 Člověk pozoruje čarodějnice

Katalogy: Klímová 330

Prameny: Grohmann 202., Šalanda 27.B, Václavík 427, 427

5.E.10 Člověk vyradí, co viděl na kočičím sněmu: Člověk na cestě spatří shromáždění koček / člověk jde na výzvědy na kočičí sněm (neboť kočky mnoho vědí). Kočky tančí, zpívají a hrají, člověk mezi nimi pozná svého kocoura. / Kočky rokuje, člověk mezi nimi vidí svého kocoura a slyší, jak vypráví o tom, co svému člověku doma provedl. Když se člověk doma zmíní o tom, co viděl / když doma kocourovi vyčte, že chodí „do čar“, kocour jej poškrábe / skočí mu po krku / ukousne mu palec a zmizí.

Katalogy: Tille II./2 434–435 (Sněm koček. Ples)

Prameny: Grohmann 202., 203., Kulda 125., Slavia 83.A, 83.A, Šalanda 27.A, 27.A

5.E.15 Kočičí král je mrtev: Kocour / neznámý hlas volá na kolemjdoucího, aby vyřídil svému kocourovi, že zemřel někdo, koho jmenuje „Váňa“ / „Macour“ apod. Když člověk doma svou neobvyklou příhodu vypravuje, kocour, jakmile to uslyší, vyskočí z okna, zmizí a víckrát se neukáže.

– srov. 5.A.65 Divá žena odejde, když dostane vzkaz

Katalogy: Tille II./2 435–436 (Sněm koček. Pohřeb), Klímová 331, ATU 113A, Christiansen 6070B, Jauhainen G 1201

Prameny: Grohmann 201., Kubín: Pk I. 161., Slavia 83.B, Václavík 427

5.E.20 Kočka má neobvyklé vlastnosti: Stará kočka / devítiletý kocour chodí na sněm koček / rozumí lidské řeči: Muži si povídají, že kočka už je stará a je potřeba ji utratit. Kočka to slyší, proskočí oknem a zmizí. / umí mluvit: Kočka jde ve výšce po nějakém úzkém místě a řekne: „Aby kocinka nehapala“. / nebojí se člověka: Když ji člověk uhodí, chová se výhružně, zastupuje mu cestu, stále ho pozoruje.

– srov. 5.E.90 Růst draka

Prameny: Grohmann 202., Hošek II./2 135, Slavia 83.A, Šalanda 25., srov. 28.Ba

Zajíc

> Zajíc nejde zastřelit – viz 4.B.55 Zvíře nejde zastřelit

> Kulhající zajíc odvede pozornost lidí, kteří mají zachránit toho, kdo se oběsí na zkoušku
– viz 2.E.120 Žertem se oběsit

Kůň

5.E.25 Kůň sveze člověka: Muž v noci spatří pasoucího se koně. Považuje jej za vlastního a myslí si, že utekl. Vyskočí na něj a pobídne ho k cestě domů, ale kůň místo toho vyrazí do lesa a probíhá schválně skrz houštiny. Rozedraného muže pak zaveze na místo, kde na něj nastoupil, shodí ho a zmizí. Muž poté zjistí, že jeho koně byli celou noc doma.

– srov. 4.B.110 Svězt se strašidelným kočárem, 5.A.350 Horský duch sveze člověka

Katalogy: Polívka V. 313–314 (In: Kůň bez čelustí. In: Strašidelné povesti)

Prameny: Tomíček 29

> Kůň chce člověka zavézt do vody – viz 5.B.205 Vodník v podobě koně chce člověka zavézt do vody

Různá domácí zvířata

5.E.30 Zvíře v kostele: Zvíře vejde do kostela na Vánoce v průběhu půlnoční mše a pohybuje se kolem oltáře. Lidé jsou vystrašeni a opustí kostel.

– srov. 4.B.45 Zvíře se drží u člověka

Prameny: Šalanda 38.

H a d

5.E.35 Neobvyklý had v lese: Velký / červený had leze po stromech / zavěšuje se ze stromů a píská.

Katalogy: Daňkovská IV. 164.

Prameny: Hošek II./2 92, Hruška V. 66

5.E.40 Had s korunkou: Na louce / vodní hladině spatřen had se zlatou korunkou. / Had se chodí koupat do studánky a korunku nechává na břehu. / Hadí král s korunkou se spolu s dalšími hady vyskytuje blízko vodního toku. Člověk, který by se ocitl v jejich blízkosti, se vystavuje nebezpečí.

Katalogy: Daňkovská IV. 159.b, Polívka V. 127–128 (In: Hadia koruna), Jauhiainen R 1

Prameny: Grohmann 187., srov. 190., 195., 224., Hruška V. 68, V. 70, Jech: K 1.A

5.E.45 Člověk se zmocní hadovy korunky: Člověk se schová u místa, kam chodí had s korunkou, a nastraží na zem bílý šátek / kostelní roucho z oltáře / papír potřeny lepivým materiálem. Had se připlazí, položí na prostřený šátek korunku a jde se vykoupat do studánky. Člověk korunku vezme a ujíždí na koni pryč. Had jej pronásleduje, koulí se jako obruč. Člověk je dostižen a uštipán k smrti. / Člověk zahodí korunku a zachrání se. / Člověk ujede a korunka mu zůstane. (Korunka má tu moc, že k čemu se dá, toho neubývá, např. mouka z mlýna.)

Katalogy: Tille II./2 386–387 (Hadí koruna), Daňkovská IV. 159.a, Luffer 343., Polívka V. 126–127 (Hadam ukradnutá koruna), ATU 672 (AT 672A), Jauhiainen R 21

Prameny: Grohmann 188., 194., srov. 189., Hruška V. 70, Jech: K 1.A, 1.B, Kubín: K 26., 34., Václavík 100

5.E.50 Člověk v propasti mezi hady: Člověk se dostane do propasti a přečká zimu v jeskyni s hady. Udržuje se naživu lízáním bílého kamene. Ven se dostane s pomocí hadů / když se zachytí draka vylétávajícího z propasti.

Katalogy: Tille II./2 379 (Draci létající. Z propasti), Polívka V. 127 (In: Hadí, vylákání černokňazníkom, zahubili ho), V. 182–186 (O drakovi), ATU 672D, Jauhiainen R 31

Prameny: Kubín: K 25.

5.E.55 Had v těle: Had vlezte spícímu člověku / člověku pijícímu vodu ze studánky ústy do žaludku. Je vyláknán ven, pověsí-li se člověk hlavou dolů ústy k teplému mléku.

Katalogy: Tille I. 485 (Pověry o hadech v těle), ATU 285B*, Jauhainen Q 601, Q 621

Prameny: Hošek II./2 109, Janeček I. 44., III. 44., III. 45., III. 46., III. 47, Václavík 422

5.E.60 Nebezpečný had: Had je nebezpečný člověku, kousne se do ocasu, kutálí se jako kolo a pronásleduje vyhlédnutou oběť.

Katalogy: Daňkovská IV. 164.

Prameny: Hošek II./2 145

5.E.65 Had zhypnotizuje svou kořist: Had má schopnost, kterou na dálku ovládne svou kořist a donutí ji vejít až do své tlamy.

Prameny: Hošek II./2 72, 144

5.E.70 Had se chystá pozřít chovatele: Had se v posteli natáhne vedle svého majitele a přeměřuje si ho, zdali se do něj vejde, pokud by jej spolkl.

Prameny: Janeček III. 92.

5.E.75 Hadí uštknutí: Jed z hadího kousnutí neutralizuje maso toho samého hada přiložené na ránu. / Když had uštkne člověka, pospíchá se k vodě napít. Pokud bude had u vody jako první, člověk zemře. Pokud se k vodě dostane dříve člověk, vymyje si ránu a uzdraví se, zato had zhyne.

Prameny: Baar 51.e, Hošek II./2 145

5.E.80 Boj s hadem: Nebezpečný had sežere člověka / zaútočí v lese na člověka. / Člověk sám zaútočí na hada. Had je zastřelen (obyčejná kulka mu neublíží, puška se musí nabít sklem) / přeseknut kosou.

Katalogy: Daňkovská IV. 163., Luffer 340., 341., Polívka V. 127 (In: Hadi, vylákání černokňazníkom, zahubili ho), V. 187–189, 191 (O drakovi)

Prameny: Hošek II./2 144, Hruška V. 64, V. 66

5.E.85 Zaříkávání hada: Lidé při rozkopávání jistého místa narazí na velkého hada, který se na ně chystá zaútočit. Jeden z lidí jej zaříká, had se ztratí.

– srov. 5.B.270 Zaříkávání vodníka

Katalogy: Daňkovská IV. 162.

Prameny: Grohmann 197.

> Hadi zahubí zaklínače – viz 1.A.410 Zaklínač zemře při zaklínání hadů

> Hadi se vplazí zaklínači do pytle – viz 1.A.415 Zaklínač svolá hady do pytle

> Had si dovede vyléčit ránu živou trávou – viz 5.F.35 Živá tráva

> Had hospodář – viz 5.D.10 Had

Drak, létající had

5.E.90 Růst draka: V draka se mění starý / velký had. Rostou mu nohy a křídla, létá v povětří a chrlí oheň.

– srov. 5.E.20 Kočka má neobvyklé vlastnosti

Katalogy: Polívka V. 186–187 (O drakovi)

Prameny: Hošek II./2 144, 144, srov. Kubín: Pk II. 156., srov. Tomíček 17, Václavík 423

5.E.95 Drak v povětří způsobuje víchř a oheň: Když letí drak, strhne se víchř. / Ve vsi, nad kterou přelétá drak, vzplane požár. / Dům, na který se snese, stihne neštěstí.

– srov. 1.A.235 Čaroděj způsobí víchřici či déšť

Katalogy: Luffer 341., Polívka V. 189–191 (O drakovi)

Prameny: Hošek II./2 67, Pekárek 149.

5.E.100 Drak požírá lidi: Drak si létá pro lidi jako potravu do vzdálených krajin / požírá nehlídané děti. Drak je spatřen na obloze, jak si nese ve spárech uloveného člověka.

Katalogy: Luffer 341., Polívka V. 187 (O drakovi)

Prameny: srov. Kubín: Pk II. 156., Pekárek 149.

5.E.105 Drak je zahuben návnadou: Drak žije ve skále a požírá lidi. Hrdina připraví návnadu: tele / jehně vycpané vápnem / pytel soleného hrachu. Drak návnadu pozře, dostane žízeň a jde se napít. Voda reaguje s návnadou v břiše a drak zcepení / pukne.

Katalogy: Tille II./2 379–380 (Drak zahuben vnadidlem), srov. Luffer 339., Polívka V. 189 (O drakovi)

> Čaroděj a drak – viz typy ve skupině Čaroděj a drak (1.A.220–1.A.240)

Bazilišek

5.E.110 Původ baziliška: Bazilišek se vylíhne z vejce, které snese starý černý kohout na hnojišti. Bazilišek pak žije ve studni nebo ve sklepě.

Prameny: Grohmann 225.

5.E.115 Bazilišek je nebezpečný člověku: Baziliškův pohled je jedovatý, kdo se na něj podívá, tomu naskáčí puchýře a zemře.

Katalogy: Luffer 345.

Prameny: Grohmann 225.

5.E.120 Člověk zabije baziliška: Zrcadlo položené na okraj studny způsobí, že se bazilišek podívá sám na sebe a zabije se vlastním jedovatým pohledem.

Prameny: Grohmann 225.

Neobvyklé zvíře, zvíře v neobvyklém prostředí

5.E.125 Velcí plazi v městském potrubí: Velký had se v domě proplazí potrubím do jiného bytu, sežere tam menší domácí zvíře a vrátí se zpátky do bytu svého majitele.

Prameny: Janeček III. 93.

5.E.130 Agresivní potkani v městské kanalizaci: Velké skupiny potkanů se pohybují městskou kanalizací. Kdo jim přijde do cesty, toho sežerou. / Potkan vyleze potrubím do bytu.

Prameny: Janeček III. 94., III. 95., III. 97.

5.E.135 Obří ryby ve vodních nádržích: V přehradě / nevylovovaném rybníku jsou ryby / sumci, kteří narostou do obřích rozměrů a jsou nebezpeční vodním ptákům i lidem

Katalogy: Polívka V. 189 (O drakovi)

Prameny: Hošek II./2 102, Janeček II. 37.

5.E.140 Velká šelma spatřena v okolí civilizace: V lesích se potuluje velká kočkovitá šelma. Nelze ji vystopovat.

Prameny: Janeček II. 36.

5.E.145 Neobvyklý pták: Ve skalách sídlí černý pták, který houkáním ohlašuje bouřku.

Katalogy: Luffer 342.a

Různé pověry o zvířatech

5.E.150 Neškodný druh zvířete může zabít člověka: Štír má jed, kterým zabije člověka. / Slepýš kouše a je nebezpečný. / Žáby vysávají z člověka život – vězeň má žábu přisátou na prsou, aby dříve zemřel.

Katalogy: Klímová 757

Prameny: Hošek II./2 141, 145, 146, Václavík 422

5.E.155 Škvor v uchu: Škvor vlezte člověku do ucha a svými klíšťkami na konci zadečku prorazí ušní bubínek.

Prameny: Janeček I. 42., III. 8.

5.E.160 Zvíře spadne z nebe spolu s deštěm: Po bouřce lidé najdou v kádi se zachycenou vodou hada.

Prameny: Hošek II./2 145

5.F Byliny se zvláštní mocí

Projevy bylin

5.F.5 Kořínek obživne: Kořen posedu se stává skřítkem / osmého roku čertem.

Prameny: Hošek I. 163

5.F.10 V jistou noc v roce na sebe byliny upozorňují voláním: V noci na svatého Jana Křtitele všechny byliny volají hlasitě, jakou mají moc.

Katalogy: Klímová 407

Funkce bylin

5.F.15 Byliny chránící před zlými mocnostmi: Jisté byliny chrání proti zlé moci a čarům: česnek / pelyněk / bedrník / tolita / úpor / klokoč ad.

– srov. 2.C.35 Démon nemoci prozradí lidem lék v době epidemie, 2.F.25 Prostředky k zahnání ďábla, 4.B.130 Prostředky proti duchům, 5.B.230 Prostředky a úkony proti vodníkovi

Katalogy: Klímová 398, 399, 400, 401, Luffer 346.

5.F.20 Byliny nadpřirozené moci: Bylina ochrání před zraněním zbraní / přináší štěstí ve hře / přízeň žen.

Prameny: Grohmann 314.

5.F.25 Byliny jasnozření: Kdo má bylinu jasnozření: čtyřlístý jetel / květ kapradí, nepodlehne kouzlům navozujícím iluzi / vidí vše, co je v zemi – květ kapradí spadnutý nepozorovaně do obuvi umožní vidět poklady.

Katalogy: Klímová 395, Polívka V. 245 (In: O Jánošíkovi), V. 279–280 (Peračinový květ), srov. V. 281 (Kúzlo svatojánskej noci), Jauhainen P 61

Prameny: Slavia 88.A

5.F.30 Bludný kořen: Bludný kořen / bludná tráva omámí pocestného, takže ztratí cestu a musí bloudit.

– srov. 4.A.135 Člověk bloudí na známých místech

Katalogy: Klímová 527

Prameny: Kubín: Pk I. 199., Pekárek 142.

5.F.35 Živá tráva: Tráva má neobvyklé vlastnosti: plave proti proudu / při seknutí do ní spadne kosa z násady / se rozlétne šavle. Člověk s její pomocí snadno odemyká zámky a krade / získává zpět utracené peníze, pokud si trávu zašije do dlaně. / Had si s její pomocí vyléčí ránu – ocas useknutý sekáčem přiroste zpátky. / Člověku s její pomocí přirostou useknuté prsty.

Katalogy: Tille II./2 456–459 (Živá tráva (Springwurzeln)), Klímová 397, Polívka V. 211–212 (Kúzelná tráva otvárá zámky a jaskyňu)

Prameny: Hošek II./2 73, 73, Kubín: Pk II. 8.a–c, II. 164.h, II. 464

Rituál pro získání byliny

5.F.40 Zatlouct ptačí hnízdo: Chce-li člověk získat živou trávu, zatluče kolík do otvoru dutiny stromu, kde hnízdí dudek / černá žluna (a prostře pod hnízdo červený šátek). Když pták přiletí a zjistí, že se nedostane do hnízda, odletí vyhledat živou trávu. Pomocí jejího dotyku si hnízdo otevře a bylinu upustí (do červeného šátku, který mu připomíná oheň – pták chce totiž bylinu zničit a chránit tak její tajemství). Člověk bylinu pod stromem sebere.

Katalogy: Polívka V. 211–212 (Kúzelná tráva otvárá zámky a jaskyňu)

Prameny: Kubín: Pk II. 164.h

6. Poklady

6.A Existence a původ pokladů

Poklady ukryté na jistých místech

6.A.5 Poklad na kulturním místě: Poklad je zazděn / zakopán ve sklepení domu / hradu / na místě zaniklého osídlení / na místě propadlé sakrální stavby.

Katalogy: Klímová 720, Daňkovská IV. 230., IV. 232., IV. 235.a, b, IV. 255., Luffer 163., 166., 167.

Prameny: Grohmann 19., 258., 281., 291., 294., 296., Krušina 196, Šalanda 109.

6.A.10 Poklad v podzemí: Poklad je zakopán uvnitř kopce / v jeskyni / v zavalených dolech. Vchod do podzemí se sám otevírá v jistý den v roce.

Katalogy: Daňkovská IV. 233., IV. 254.a, Luffer 65., 159., 160., 161., 164., 170., 172., Polívka V. 245 (In: O Jánošíkovi), V. 273–275 (Poklady v Lopeníku. In: O pokladech), V. 276–277 (Poklady na Sítne. In: O pokladech), V. 277–278 (Poklady v Bielej skale. In: O pokladech), srov. V. 278 (Poklady v Spadovom vrchu. In: O pokladech)

Prameny: Grohmann 35., 47., 242., 280., Hošek II./2 105, 130

6.A.15 Poklad na povrchu: Poklad je ukryt ve stromě / v prameni studánky / pod kamenem.

Katalogy: Daňkovská IV. 239., IV. 259.a, Luffer 162., 171., Polívka V. 241 (In: O Jánošíkovi)

Prameny: Grohmann 154., Hošek II./2 129, 129, Krušina 195

6.A.20 Znamení, které ukazuje na místo s pokladem: Umístění pokladu ukáže dopadající stín / paprsek světla v jistý okamžik. / Vstup k pokladu je rozeznatelný podle zvláštního znaku: kámen s podkovami ve čtyřech rozích.

Katalogy: Klímová 712, 714, Luffer 161.

6.A.25 Nástrahy na ochranu pokladu: Majitel pokladu nastražil nad pokladem meč zavěšený na niti. Napřed se musí pustit koza, které meč utne hlavu.

Katalogy: Klímová 711, 716, Polívka V. 260 (Pokladu nemůže sa zmocniť jeden bez druhého. In: O pokladech)

> Různé numinózní jevy na místě, kde je ukrytý poklad – viz typy skupiny Poklad se projevuje nadpřirozeným způsobem (6.C.5–6.C.15)

Původ a zakladatelé pokladů (historické pověsti)

6.A.30 Poklad instituce či organizace: Klášterní / kostelní / městský poklad / poklad jisté skupiny obyvatel byl zakopaný / zazděný ve sklepeních kláštera / kostela / domu kvůli blízcímu se nebezpečí: dobývání místa nepřáteli / zrušení klášterů / vyhnání nekatolíků.

Katalogy: Daňkovská IV. 252., Luffer 149., 154., 157., 158.

Prameny: Grohmann 289., Hošek II./2 9, Šebestová 373

6.A.35 Vládce a klášterní poklad: Vladaři jsou při návštěvě kláštera ukázány jeho poklady ukryté ve sklepení. Vladař po nich zatouží, nechá obyvatele kláštera pobít a chce poklady vyzvednout. Sám je však už nenajde.

Katalogy: Luffer 151.

6.A.40 Poklad jednotlivce: Šlechtic zakope své cennosti během útěku před válkou.

Katalogy: Luffer 153.

Prameny: Hruška V. 41

6.A.45 Vojenský poklad: Táhnoucí vojsko si na jistém místě ukrylo pokladnu. / Vojsko zakopalo poklady po bitvě.

Katalogy: Luffer 152.a, b

Prameny: Grohmann 286., Hošek I. 150, Pekárek 87.

6.A.50 Poklad vzniklý z nelegální činnosti: Loupežníci / zbojníci zakopali své naloupené poklady v zahradě domu / na poli / na hradě.

Katalogy: Daňkovská IV. 251., Klímová 669, Luffer 148., 150., 155., Polívka V. 240–243 (In: O Jánošíkovi), V. 247 (In: Povesti o zbojníkoch), V. 273 (Poklad v jaskyni pri prameni. In: O pokladoch)

Prameny: Baar 5., 43., Grohmann 290., 295., Slavia 97., Šalanda 107., 163., 166., 167.

6.A.55 Zbojník prozradí úkryt pokladu: Poslední zbojník / zbojník na popravišti / opilý zbojník prozradí, kde s jeho bandou zakopali poklad. (Poklad je vyzvednut poslouchajícím.)

Katalogy: Klímová 710, Polívka V. 241 (In: O Jánošíkovi), V. 277–278 (Poklady v Bielej skale. In: O pokladoch)

Prameny: Kulda 9., Krušina 196, Svěrák 1941 138, Václavík 410

6.A.60 Chycený zbojník se vyplatí pokladem: Loupežníci jsou chyceni (když přepadnou kupce s vozy plnými schovaných vojáků). Chtějí uniknout popravišti, a tak slíbí, že budou-li propuštěni, vysází cestu v jistém úseku třemi řadami zlaťáků. Vytáhnou ze skryše sudy peněz a slib splní, jsou puštěni na svobodu. / Chycený zbojník vede svého odpůrce k ukrytému lupu, snaží se jej přelstít a dostat se k ukrytým bambitkám s nataženým kohoutkem, odpůrce lest odhalí.

Prameny: Baar 5., 42., 43., Kulda 77.

6.A.65 Ukryté peníze se nedají znovu nalézt: Člověk zakope na jistém místě peníze (aby byly v bezpečí před táhnoucími vojsky) a místo oznámí svým potomkům. Potomci se za několik let vydají peníze vyzvednout, ale nemohou je najít (místo se za tu dobu změní). / Propuštěný loupežník se snaží najít starý zakopaný poklad, ale stromy se značkami jsou pryč a místo nelze nalézt.

Katalogy: Luffer 150.

Prameny: Jech: K 44. I., II.

Čas a okolnosti pro zjevení pokladu

> **Poklad se otevírá jednou za rok / za sto let v určitý den:** Květná neděle / Zelený čtvrtek / Velký pátek (po dobu zpívání pašijí) / svatojánská noc / půlnoc dne svatého Rufa. – viz typy skupin 6.A–6.C

6.A.70 Dny a roky se zvláštní mocí: O půlnoci na Štědrý den se mění všechna voda ve víno. / V roce 1000 byly všechny poklady otevřené.

Katalogy: Klímová 408, 678

Prameny: Kulda 150.

6.A.75 Otevření pokladu spojené s naplněním proroctví:

1. Poklad se odkryje, až nastane pohroma: Poklad pod kamenem se otevře, když stavba u něj třikrát shoří. / Poklad se najde v základech kostela, až se kostel zřítí, když bude plný lidí.
2. Poklad se odkryje, až se vrátí dobré časy.

Katalogy: Luffer 164.

Prameny: Grohmann 13., Slavia 88.O

Forma pokladu

6.A.80 Zlaté zvíře, člověk nebo předmět: Zlaté tele / zlatý býk / zlatá kachna / zlatý rytíř / dvanáct stříbrných apoštolů / zlatý kočár / zlatý stůl a židle / zlaté kuželky jsou zakopány na jistém místě. Zlaté zvíře má někdy vlastnosti skutečného zvířete: zlaté tele pod zemí bečí / zlatá kachna plave na vodní hladině.

Katalogy: Daňkovská IV. 251., IV. 255., IV. 259.c, Klímová 715, Luffer 153., 159., 170., 171., 172., 179., 181., Polívka V. 272 (Poklad, zlaté kačice atd. In: O pokladech)

Prameny: Grohmann 167., 281., 287., Hošek II./2 91, 105, 130, Slavia 78.D, 88.K, 94.

6.B Strážce pokladu

6.B.5 Strážce brání přístup k pokladu:

1. Strážce ve zvířecí podobě: černý pes (s ohnivým jazykem / očima) / kohout s korunkou hlídá poklad / lávku k pokladu a nepustí člověka dál / skočí člověku na záda / ustoupí po zaříkávací formulí, která se musí říct při cestě tam i zpátky, při chybě je člověk roztrhán.
2. Strážce v lidské podobě dá hledajícímu omezenou lhůtu: bílá paní řekne třikrát „Ber“, při třetím opakování se skála zavře.

Katalogy: Daňkovská IV. 235.b, IV. 259.b, c, Klímová 721, Luffer 154., 163., 165., 171., Polívka V. 242 (In: O Jánošíkovi), V. 268 (Poklad stráží pes, najdu ho traja Jánovia. In: O pokladech), V. 268–270 (Poklad stráží had, kohút, pes. In: O pokladech), V. 270–271 (Založená duša. In: O pokladech), V. 272 (Poklad pod siedmimi vežami. In: O pokladech), V. 278 (Poklady v Bielej skale. In: O pokladech), V. 315–316 (Bujak stráží vstup do skaly. In: Strašidelné povesti), Jauhiainen P 301

Prameny: Grohmann 13., 42., 155., 166., 215., 242., 289., 290., 291., Kubín: Pk II. 100., Slavia 88.A, E, K, M, Václavík 414

6.B.10 Strážce čeká u pokladu po stanovený čas: Člověku kopajícímu poklad se zjeví bílá paní, řekne mu, že ještě nepřišel čas pro vyzvednutí pokladu a prozradí mu jeho tajemství / poradí, kdy má přijít kopat. Člověk se nesmí o tajemství nikomu zmínit, udělá to až na smrtelné posteli. / Člověk brzy po setkání zemře.

Katalogy: Luffer 164., 177., 182.

Prameny: Grohmann 288., Slavia 88.H

6.B.15 Duch pokladu žádá lidskou oběť: Duch pokladu (ďábel) žádá za poklad lidskou duši.

1. Zaklínači nabídnou duchu pokladu starého (hluchého a slepého) pastýře. Pastýř při příchodu ducha vykřikne boží jméno, duch zmizí i s pokladem.
2. Člověk poklad vyzvedne, přijde však o duši.

Katalogy: Klímová 685, 702, Polívka V. 240 (In: O Jánošíkovi), V. 259 (Za poklad žena zaslíbená čertovi. In: O pokladech)

Prameny: Baar 55.a, Svěrák 1941 139, Voráč I. 25.

6.B.20 Duch pokladu žádá obětování zvířete či pokrmu: Duch pokladu (ďábel) žádá za poklad dvanáct kohoutků od jedné slepice / černou slepici / koláč pečený z posledního.

Katalogy: Polívka V. 240 (In: O Jánošíkovi)

Prameny: Hošek II./2 98, Kulda 103., Pekárek 92.

6.B.25 Duch zavede člověka k pokladu: Duch přivede člověka k pokladu / oznámí mu, kde je uložen poklad.

1. Člověk se neodvážá poklad vyzvednout / postraší jej mámení a uteče.

2. Člověk poklad vyzvedne s duchovou pomocí.

– srov. 3.C.75 Vyzvednout ukryté peníze mrtvého, 5.C.45 Horní duch prozradí naleziště pokladu

Katalogy: Daňkovská IV. 246., Klímová 681, 686, 687, 688, 694, 695, 696, 700, Jauhainen P 321

Prameny: Grohmann 36., 100., 222., srov. Kubín: K 89., Slavia 88.J, K, Šebestová 382, Václavík 414, 414

6.B.30 Majitelem pokladu je nadpřirozená bytost: Obr vlastní poklady v kopci. (Občas nechává kousky svého bohatství některému pastevci – dává peníze do potoka, kde je vyhrabou krávy.)

Katalogy: Daňkovská IV. 224., Jauhainen N 1056

Prameny: Grohmann 184.

> Přízrak vystraší nebo odvede pozornost hledače pokladu – viz typy 6.C.90 Zvířecí přízrak vystraší nebo odvede pozornost, 6.C.95 Neobvyklá postava vystraší nebo odvede pozornost

> Duch kulturního místa může být vysvobozen vyzvednutím pokladu – viz 4.D.5 Duch kulturního místa čeká na vysvobození

> Duchem pokladu je lakomec, který jej vlastnil – viz 3.A.45 Lakomec

> Revenant může být vysvobozen, je-li vyzvednut jeho ukrytý poklad – viz 3.C.75 Vyzvednout ukryté peníze mrtvého

Postava z podzemí obdaruje člověka

6.B.35 Chlapec proti své vůli sestoupí do podzemí a je obdarován strážcem pokladu:

Chlapec / pasák sestoupí do podzemí hledat svou botu / čepici / klobouk, který mu tam jeho vrstevníci hodili / chlapec je proti své vůli svými vrstevníky spuštěn do podzemí / chlapec zabloudí do podzemí při hledání ovce. V podzemí potká strážce pokladu – starce / bílou paní –, který jej obdaruje hrstí peněz / v podzemí najde svou shozenou věc plnou peněz. (Závistivec jej napodobí a sestoupí po něm také do podzemí, ale už se nevrátí / vytáhnou jen jeho ruku.)

Katalogy: Tille II./2 415–416 (Poklad v zahozené botě (čepici), Klímová 709

Prameny: Baar 5., Grohmann 37., 280., 281., Pekárek 41., 42., 43., Slavia 88.L, M, Šalanda 106., Václavík 413

6.B.40 Strážce obdaruje člověka pokladem: Bílá paní / stařec se ukáže chudému člověku a obdaruje jej zlatem / kamením, které člověk nevyhodí a doma se mu promění v zlato.

Katalogy: Daňkovská II. 25., IV. 235.c, IV. 257., Luffer 185., Polívka V. 259 (Starena, dovedená do podzemnej jaskyne k pokladu. In: O pokladech), V. 268–270 (Poklad stráží had, kohút, pes. In: O pokladech), V. 273–275 (Poklady v Lopeníku. In: O pokladech), srov. V. 246 (In: Povesti o zbojníkoch)

Prameny: Grohmann 40., 155., 156., 293., 298., srov. Němcová II. 88

6.B.45 Člověk obdarovaný strážcem poruší podmínky: Bílá paní / stařec se ukáže chudému člověku, dovede jej do podzemí a obdaruje zlatem z truhlic. Člověk chce však peněz víc, a tak složí, co dostal, a jde zpátky do podzemí k truhlám s penězi. Nic však nenajde a zmizí i peníze, které předtím získal. / Obdarovaný člověk přísahá, že nikomu neřekne, odkud peníze má. Podlehne však nátlaku ostatních lidí a všechno prozradí, je potrestán. / Člověk je obdarován zdánlivě bezcennými předměty. Po cestě je vyhodí. Doma zjistí, že se uvíznutý zbytek změnil v peníz. Člověk se vrátí a chce najít vyhozený poklad, ale už jej nenajde.

– srov. 6.B.60 Člověk slouží u koní v podzemí, 6.C.165 Bezenná věc se mění ve zlato

Katalogy: Daňkovská IV. 235.e, Polívka V. 242–243 (In: O Jánošíkovi)

Prameny: Grohmann 69., Slavia 88.G, CH

P o b y t v p o d z e m í

6.B.50 Dítě zapomenuté v podzemí: Žena s dítětem spatří na Velký pátek v době čtení pašijí otevřenou skálu a v ní poklad. Vstoupí do jeskyně, nabírá si zlato a nosí je ven. Na dítě přitom nemyslí a když se za ní skála náhle zavře, dítě zůstane uvnitř. Žena se souží a za rok ve stejnou dobu jde znovu ke skále. Skála se otevře a dítě je nalezeno živé.

Katalogy: Daňkovská IV. 250., Polívka V. 256–258 (Dieta zabudnuté. In: O pokladech)

Prameny: Grohmann 20., 284., 293., 294., Hošek II./2 129, srov. 90, Jech: K 7., Kubín: K 47., Pekárek 85., Slavia 88.M, srov. 88.P

6.B.55 Člověk je uvězněn v podzemí: Člověk si jde pro poklad do podzemí, které se otevřelo v den pašijí / pro květinu do zahrady horského ducha. Nedodrží však čas, po který byl poklad přístupný, a zůstane uvězněn v podzemí ve spánku celý rok / po jeden den, jenž je jedním rokem.

Prameny: Kubín: Pk I. 214., II. 63.

6.B.60 Člověk slouží u koní v podzemí: Člověk přijde (při hledání pokladu / ztracené ovce) / je zaveden dovnitř kopce, kde spí vojsko. Je požádán o službu u koní / o okování koní. Za odměnu dostane kobylince / rohovinu od kopyt / zbytky podkov. Na cestě zpátky je vyhodí, doma však zjistí, že se mu zbytky uvíznuté v oděvu změnilo ve zlato. (Chce se

pro vyhozený poklad vrátit, avšak na místě už nic nenajde.) (Člověk po návratu zjistí, že během doby, kdy byl pryč, uběhl celý rok.)

– srov. 6.B.45 Člověk obdarovaný strážcem poruší podmínky; 6.C.165 Bezcenná věc se mění ve zlato

Katalogy: Tille II./2 439–444 (Spící vojsko ve vrchu. Blaník. Různé), Daňkovská IV. 260., Luffer 183., Polívka V. 250–252 (Sitnianski rytieri)

Prameny: Grohmann 6. (III., VI.), 7., Hošek II./2 105, 105, srov. 90, Slavia 89.A, C, E–G, Šebestová 379

6.C Dobývání pokladu, podmínky k vyzvednutí, nadpřirozené projevy pokladu

Poklad se projevuje nadpřirozeným způsobem

6.C.5 Poklad hoří plamenem: Na místě, kde je zakopán poklad, se peníze „přesoušejí“ (modrým) plamenem (jehož výška udává hloubku zakopání). Když si člověk vezme uhlík z ohně na zapálení dýmky, druhý den zjistí, že se uhlík proměnil ve zlatý peníz. / Když oheň dohoří, ozve se cinknutí a na místě zůstane zlatý peníz.

– srov. 6.C.165 Bezcenná věc se mění ve zlato

Katalogy: Klímová 671, 673, 723, Polívka V. 265–267 (Poklad ukazuje světlý plamienok; mužovi, ktorý sa nebál, narástol hrb. In: O pokladoch), V. 267–268 (Peniaze sa presušajú. In: O pokladoch), Jauhiainen P 101

Prameny: Grohmann 281., 286., Hošek II./2 90, 91, 97, 130, Jech: K 21. I., Kubín: Pk II. 100., Pekárek 89., 94., Šalanda 107., Václavík 414, Vlčková 9.

> Poklad vystoupí na povrch – viz 6.C.30 Zajištění spatřeného pokladu

6.C.10 Poklad se stěhuje: Blízko pod povrchem země je slyšet cinkání, kterým se ozývá stěhující se poklad. / Zlaté peníze se kutálejí po zemi za kohoutem, který je vede.

Katalogy: Klímová 684

Prameny: Kulda 122., Pekárek 95.

6.C.15 Různé numinózní jevy jako znamení pokladu: V domě, kde se nachází poklad o půlnoci vyskakují jádra z ošatky. / Utržené srdce zvonu oznámí směr, kde je zakopán poklad.

Katalogy: Klímová 717, Luffer 143.

> Poklad oznámený duchem – viz 6.B.25 Duch zavede člověka k pokladu

6.C.20 Sen o místě pokladu: Člověku se zdá o pokladu, který má doma v peci / ve sklepě / který je ukrytý ve sklepení zříceniny. Člověk se pro poklad vydá a získá jej / nic nenajde / zjistí, že poklad je nepřístupný.

Katalogy: Klímová 697, 698, 699, Luffer 182., Polívka V. 271 (Poklad sa zjavuje vo snách. In: O pokladoch)

Prameny: Grohmann 293., 294., Kubín: Pk II. 209., Slavia 88.H, K, Šalanda 151.

Rituální úkony a prostředky potřebné k získání pokladu

6.C.25 Rituál pro získání pokladu: Hledači zařikávají poklad (v kruhu opsaném svěcenou křídou) modlitbou ke sv. Kryštofu / četbou ze zaklínací knihy „Kryštofky“. Hledači s sebou mají různé prostředky pro zdar rituálu: virguli / „zeměklíč“, průvodce pro lokalizaci pokladu / křišťál / hřbitovní kosti. Rituál se nezdaří kvůli chybě evokatérů / protože se zjeví mámení, které evokatéry vystraší nebo odvede jejich pozornost.

– kombinace s typy 6.C.75 Hledači nevhodně promluví během dobývání pokladu a typy skupiny Mámení vystraší a svede k porušení pravidel při dobývání pokladu (6.C.90–6.C.125)

Katalogy: Klímová 703, 704, Polívka IV. 238–240 (Čarodejné kniha)

Prameny: Hošek I. 166, 176, Hošek II./2 84, 84, Kubín: Pk I. 269., Kulda 126., Pekárek 88., 93., Slavia 88.B, F, Václavík 413

6.C.30 Zajištění spatřeného pokladu: Člověk spatří poklad, který vystoupil na povrch – otevřenou truhlici s penězi / člověk nalezne jeskyni s poklady. 1. Nálezce má poklad zajistit určitým úkonem: přehozením pokladu růžencem / drobkou z chleba / onucí z levé boty. Člověk poklad nezajistí (sáhne na něj holýma rukama) a poklad zmizí. 2. Nálezce jde někomu svůj nález oznámit / odběhne pro pomoc, neboť nemůže s těžkou truhlou pohnout. Poklad podruhé už na místě není / člověk poklad už podruhé nenajde / poklad se propadne do země, po pokladu v hrnci s uchy zůstanou jen uši jako důkaz jeho přítomnosti.

Katalogy: Klímová 672, 682, 719, Luffer 152.b, Polívka V. 244–245 (In: O Jánošíkovi)

Prameny: Grohmann 248., Hošek I. 176, Hošek II./2 130, Hruška III. 139, III. 140, Kubín: Pk II. 100., srov. Slavia 73.F

6.C.35 Různé úkony pro získání pokladu: Obejít skálu třikrát na jeden nádech.

Prameny: Grohmann 35.

> Umrličí hlava jako prostředek pro prozrazení pokladu – viz 1.C.45 Hřbitovní předmět jako prostředek pro čarování

> Rituál k získání kouzelné byliny – viz 5.F.40 Zatlouct ptačí hnízdo

Podmínky stanovené pro získání pokladu

Majitel určí podmínku pro vyzvednutí pokladu

6.C.40 Majitel zapečetí poklad svým tělem: Lakomec / otec tří špatných synů zapečetí poklad svým zadkem a určí, že se musí odpečetit stejným způsobem. Synové otce tajně pozorují a když zemře, donesou jeho tělo k pokladu a odpečetí ho.

Katalogy: Polívka V. 241 (In: O Jánošíkovi), V. 259–260 (Poklad zakopal otec před svou smrtí a tři razy udrel svým zadkom o zem. In: O pokladech), Jauhainen P 421
Prameny: Václavík 413

6.C.45 Majitel určí podmínku, že poklad bude vydán tomu, kdo k němu přijede na zvláštním prostředku: Kdo chce poklad vyzvednout, musí k němu přijet na nahé ženě / na černém kozlu. Cizí člověk podmínku odposlechne a poklad vyzvedne.

Prameny: Hošek II./2 98, Kubín: Pk I. 301.

6.C.50 Člověk dá duchovi chybné instrukce a znepřístupní poklad i pro sebe: Člověk nařídí strážci zaútočit na člověka, který by se chtěl k ukrytému pokladu přiblížit. Nevymíní sebe jako výjimku a strážce ho roztrhá. Od té doby strážce hlídá poklad nepřetržitě a vzdálí se jen, když se čtou pašije, kdy se jde napít.

Prameny: Slavia 88.A

> Majitel povolá ducha pokladu a určí, že má za poklad žádat lidskou oběť – viz 6.B.15
Duch pokladu žádá lidskou oběť

> Majitel povolá ducha pokladu a určí, že má za poklad žádat obětování zvířete či pokrmu
– viz 6.B.20 Duch pokladu žádá obětování zvířete či pokrmu

Poklad je určen vyvolenému

6.C.55 Poklad určen až dalšímu pokolení: Poklad uložený na rodinném pozemku může vyzvednout až deváté / desáté pokolení.

Katalogy: Polívka V. 265 (Poklad nesúdený. In: O pokladech)

Prameny: Grohmann 288., 296., Hošek II./2 30

6.C.60 Poklad je určen jen člověku, který se pro něj narodil: Poklad smí vyzvednout jen člověk narozený v určitý den / dítě vykolébané v kolébce ze stromu, pod nímž byl poklad.

Katalogy: Tille II./2 117 (Zakletý muž In: Spasitel v kolébce), Luffer 166., Polívka V. 242 (In: O Jánošíkovi)

Prameny: Václavík 414

6.C.65 Různé požadavky na osobnost člověka: Poklad získá kněz vysvěcený na místě, kde se poklad nachází.

Prameny: Slavia 88.D

6.C.70 Poklad mohou získat tři osoby se společnými vlastnostmi: Poklad mohou vyorat pouze tři současně narození bratři. / Poklad mohou vyzvednout farář, učitel a obecní sluha z jedné vsi, kteří mají stejné smýšlení i příjmení.

Katalogy: srov. Polívka V. 268 (Poklad stráží pes, najdú ho traja Jánovia. In: O pokladoch)
Prameny: Grohmann 297., Kulda 91.

Hledači sami poruší pravidla při dobývání pokladu

6.C.75 Hledači nevhodně promluví během dobývání pokladu: Lidé zařikávají / vykopávají poklad / spatří poklad, který vystoupil na povrch. Ve chvíli, kdy mají lidé poklad na dosah, někdo z nich promluví / zakleje / zasměje se / strhne se hádka, kdo dostane víc. Poklad zmizí.

– kombinace s 6.C.25 Rituál pro získání pokladu

Katalogy: Klímová 683, 707, 713, Polívka V. 260–262 (Poklad zmizne, keď sa pri kopaní hovorí; kopáči zastrašení. In: O pokladoch), Jauhiainen P 341

Prameny: Grohmann 222., Hošek II./2 30, 130, Polívka/Stavař XLV., Slavia 88.F

6.C.80 Lehkomyšlnost způsobí ztrátu získaného pokladu: Člověk získá poklad / květ kapradí, avšak přijde o něj, protože se na něj předčasně podívá / prozradí jinému člověku, odkud poklad pochází.

Katalogy: Klímová 705

Prameny: Kubín: K 41.

6.C.85 Různá pravidla jsou porušena: Je nutné začít vysekávat ze skály zlaté / stříbrné zvíře od hlavy a ne od ocasu. / K pokladu se nesmí jít přes vodu. / Poklad se musí strefit šátkem hozeným přes hlavu. / K zařikání pokladu musí být vhodný počet evokatérů.

Katalogy: Daňkovská IV. 206.

Prameny: Grohmann 167., Hošek II./2 91, 129, Kulda 129., Vlčková 9.

> Poklad získaný od strážce ztracen vinou vlastní chamtivosti – viz 6.B.45 Člověk obdarováný strážcem poruší podmínky

Mámení vystraší hledače nebo je svede k porušení pravidel při dobývání pokladu

– kombinace s 6.C.25 Rituál pro získání pokladu

Zjevení, která vystraší nebo odvedou pozornost

6.C.90 Zvířecí přízrak vystraší nebo odvede pozornost: Člověka, který jde dobývat poklad, zvíře vystraší: velká žába zastoupí cestu / na truhle s penězi leží had / kohout, nebo přiměje k porušení mlčení: na místo vběhne kuň / objeví se černá slepice / třínohý zajíc smrká do červeného šátku.

Katalogy: Jauhainen P 391

Prameny: Grohmann 258., 292., Hošek II./2 30, Kubín: K 55., Slavia 88.B, Šalanda 109., Šebestová 373, Václavík 413, 414

6.C.95 Neobvyklá postava vystraší nebo odvede pozornost: Člověka, který jde dobývat poklad, vystraší neobvyklá postava: rytíř v bílém rouchu / osm chlapů. / Člověk promluví na neznámou osobu, která se náhle objeví v jeho blízkosti.

Katalogy: Daňkovská IV. 237.a, Polívka V. 179 (In: Svetielka, svetlonos)

Prameny: Hošek II./2 123, Krušina 196, Pekárek 91.

6.C.100 Výhružné zjevení vystraší: Na lidi, kteří kopají / zařikávají poklad, dorážejí divoká / ohnivá zvířata / mlýnské kolo / nad kopajícími se točí mlýnské kolo na tenkém provázku / visí meč na tenké niti.

Katalogy: Daňkovská IV. 3., Klímová 396, 692b, 700, 701, Polívka V. 262–264 (Mátohy pri výprave za pokladom. In: O pokladoch), V. 265–266 (Poklad ukazuje svetlý plamienok; mužovi, ktorý sa nebál, narástol hrb. In: O pokladoch)

Prameny: Hošek I. 166, 168, Pekárek 93., Slavia 88.B, C, Václavík 414

6.C.105 Duchové si vybírají mezi hledači obět: Lidé kopou poklad, v jejich blízkosti se objeví šibenice a kat / oběšenci si vybírají, koho pověsí jako prvního / neznámý hlas se ptá, kterého si má vzít. Duchové se rozhodnou pro toho v červené vestě / s červenou čepicí. Vybraný člověk leknutím promluví: „Jen prosím vás, mě ne.“ Poklad zmizí.

Katalogy: Daňkovská IV. 254.e, Polívka V. 260 (Poklad zmizne, keď sa pri kopaní hovorí; kopáči zastrašení. In: O pokladoch), V. 262–263 (Mátohy pri výprave za pokladom. In: O pokladoch)

Prameny: Hošek II./2 84, Kubín: Pk I. 305., Pekárek 88., 93., Polívka/Stavař XLV.

6.C.110 Směšný nebo podivný jezdec odvede pozornost: Kolem lidí, kteří kopou poklad, projede kočár / jezdec na koni. Za chvíli jej následuje muž na koze / bába na koze / chromý s trakařem a ptá se lidí, jestli kočár / jezdece dohoní. Jeden z lidí poruší mlčení a odpoví, poklad zmizí. / U pokladu se objeví vojsko na kozách / chlap jedoucí pozadu na praseti, člověk vykřikne / ohlédne se a poklad zmizí.

Katalogy: Klímová 679, Polívka V. 261–262 (Poklad zmizne, keď sa pri kopaní hovorí; kopáči zastrašení. In: O pokladoch)

Prameny: Kulda 126., Pekárek 88., Šalanda 107., 108.A

6.C.115 Neznámá postava promluví na hledače a odvede jejich pozornost: K lidem, kteří kopají poklad, přijde neznámá osoba: myslivec / bába a ptá se kopáčů, co dělají. / Kolem hledačů projíždí kočár a někdo z něj na lidi zavolá. Hledači poruší mlčení a poklad zmizí.

Katalogy: Klímová 706, Polívka V. 268 (Peniaze sa presušajú. In: O pokladoch)

Prameny: Hošek II./2 12, Václavík 415

Zvuky, které vystraší nebo odvedou pozornost

6.C.120 Volání, které vystraší nebo odvede pozornost:

1. Člověk, který kope poklad, uslyší odněkud volání svého jména / volání, že jeho ves hoří. Otočí se / odpoví a poklad zmizí.
2. Člověka okřikne hlas (z podzemí), aby nechal poklad být. Člověk se lekne a uteče.

Katalogy: Daňkovská IV. 237.b, c, IV. 254.d, Luffer 160., 176., 178.

Prameny: Grohmann 204., 292., Pekárek 84.

6.C.125 Různé zvuky, které vystraší nebo odvedou pozornost:

1. Člověka, který spatří ve svém domě odkrytý poklad, vyruší klapnutí kliky u dveří / bučení splašených krav (krávy ve skutečnosti klidně spí). Člověk promluví a poklad se ztratí.
2. Lidé, kteří kopou poklad, uslyší hřmot / hukot vichřice / rány blesků / údery ze země jako by někdo kopal proti nim. Lidé dostanou strach a utečou.

Katalogy: Klímová 680, Luffer 178., Polívka V. 242–243 (In: O Jánošíkovi)

Prameny: Hošek II./2 84, Slavia 85., Šebestová 378, 404

Nezdařené dobývání pokladu, poklad nelze vyzvednout

Zmaření snahy získat poklad

6.C.130 Poklad se mění v bezcennou věc: Lidé vykopou poklad a donesou si jej domů, avšak tam se jim změní v uhlí / kamení / hlínu / koňský trus.

– srov. 1.A.255 Pomocník čaroděje nezíská odměnu, 6.C.165 Bezcenná věc se mění ve zlato

Katalogy: Daňkovská IV. 250.

Prameny: Slavia 88.J, Svěrák 1941 138, Vlčková 8.

6.C.135 Strach člověka odradí od hledání pokladu: Lidí, kteří se vydali v noci zaklínat poklad, popadne strach a utečou. / Člověka, který se chystá dobývat poklad, něco při cestě přetáhne, a tak od svého úmyslu raději odstoupí.

Katalogy: Daňkovská IV. 5., Polívka V. 273 (Poklad v jaskyni pri prameni. In: O pokladoch)
Prameny: Slavia 88.E

6.C.140 Člověk nalezne místo pokladu strašidelný výjev: Člověk hledá poklad, avšak prokope se k rakvi / kostlivci / nalezne hada s ropuchou na hlavě.

Katalogy: Luffer 342.
Prameny: Grohmann 279., Hošek II./2 9

6.C.145 Poklad se sám zneprístupňuje: Poklad se při dobývání sám zasypává / propadá hlouběji do země / strhne se vichřice a metá hlínu do očí. Hledači utečou.

Katalogy: Daňkovská IV. 247., IV. 251., Luffer 179., 181., srov. Polívka V. 265 (Poklad zhanobený. In: O pokladoch)
Prameny: Hošek II./2 103, Slavia 85., 88.D

6.C.150 Člověk zmizí při hledání pokladu: Člověk vstoupí do podzemí hledat poklad, ale ztratí se neznámo kam / hora se za ním zavře a on zůstane uvězněn uvnitř.

– srov. 4.A.140 Člověk se beze stopy ztratí

Katalogy: Luffer 180., 186.
Prameny: Grohmann 246., Slavia 88.K, M, Šebestová 377

> Strážce pokladu zabrání hledači poklad vyzvednout – viz skupina 6.B. Strážce pokladu

Trest po nezdařeném dobývání pokladu

6.C.155 Různé nadpřirozené jevy, které postihnou hledače bezprostředně po neúspěšném dobývání pokladu: Vichr roznese hledače na různá místa. / Strhne se bouřka. / Na hledače zaútočí černý kocour / černý pták.

Katalogy: Polívka V. 261–262 (Poklad zmizne, keď sa pri kopaní hovorí; kopáči zastrašení. In: O pokladoch)
Prameny: Grohmann 204., Kulda 126., Pekárek 88., Slavia 88.F, Václavík 413, 413, Vlčková 9.

6.C.160 Člověk si odnese z dobývání pokladu zdravotní následky: Člověk zemře / přijde o rozum / oněmí / ohluchne.

Katalogy: Klímová 692a
Prameny: Hošek I. 166, 168, 176, Hošek II./2 84, Svěrák 1941 139

Získání pokladu bez škodlivých následků

6.C.165 Bezcenná věc se mění ve zlato: Člověk najde (namísto pokladu) uhlí / hobliny / kamínky / červy / hrnec žab. Odnese si věci domů, kde se mu promění v peníze / zlato.

– srov. 1.A.250 Pomocník čaroděje získá odměnu, 5.A.60 Divá žena odmění člověka za službu kouzelným zlatem, 5.B.90 Vodníkovi za kmotru, 6.C.5 Poklad hoří plamenem, 6.B.60 Člověk slouží u koní v podzemí, 6.B.45 Člověk obdarovaný strážcem poruší podmínky, 6.C.130 Poklad se mění v bezcennou věc

Katalogy: Klímová 674, 675, Luffer 176., ATU 476, Jauhainen P 561

Prameny: Baar 5., Grohmann 282., 284., Hošek II./2 129, Pekárek 43., 85., Slavia 88.J

6.C.170 Poklad je nalezen náhodou: Člověk najde na Velký pátek hrnec s penězi / hrst peněz na zemi. Poklad si vezme a již mu zůstane. / Pasák při hledání ovce nalezne otvor do podzemí, kde narazí na poklad. / Dítě nalezne kámen, který je ve skutečnosti zlatým valounem. / Při výkopových pracích jsou nalezeny polodrahokamy.

Katalogy: Daňkovská IV. 235.d, IV. 242., Klímová 677, Luffer 184., Polívka V. 258 (Zlato zo stružlín. In: O pokladech)

Prameny: Baar 53.a–e, Grohmann 283., Hruška III. 143, Slavia 88.N, Svěrák 1941 138

6.C.175 Rodinné bohatství je důsledek nalezeného pokladu: Lidé vyorají poklad při polní práci. / Forman najde poklad cestou. / Novým majitel domu najde poklad v kamnech při jejich přestavování. / Rodina získá bohatství, když do dvora přiběhne vojenský kůň bez jezdců s truhlou šperků. Pověst vysvětluje bohatství některé rodiny.

Katalogy: Polívka V. 264 (Poklad vykopaný. In: O pokladech), V. 273–275 (Poklady v Lopeníku. In: O pokladech), V. 344 (Rodinná rozprávka), Jauhainen P 521

Prameny: Baar 38.d, srov. 43., Hošek II./2 103, Krušina 222, Šalanda 151., 165., Václavík 414

6.C.180 Zatajený nálezk pokladu: Lidé kopou v podzemní chodbě a jednoho dne se ztratí, aniž by někomu něco řekli. (Na místě po nich zůstanou prázdné hrnce.) Pravděpodobně zatajili nálezk pokladu.

Prameny: Baar 54.f, 55.ba

> Člověk získá poklad, když doprovází černokněžníka do podzemí – viz 1.A.250 Pomocník čaroděje získá odměnu

> Člověk získá poklad, když obětuje jeho duchovi – viz typy 6.B.15 Duch pokladu žádá lidskou oběť, 6.B.20 Duch pokladu žádá obětování zvířete či pokrmu

> Poklad daruje člověku jeho strážce – viz typy 6.B.35 Chlapec proti své vůli sestoupí do podzemí a je obdarován strážcem pokladu, 6.B.40 Strážce obdaruje člověka pokladem

> Člověk získá poklad, když dodrží rituální podmínky jeho zakladatele – viz typy 6.C.40
Majitel zapečetí poklad svým tělem, 6.C.45 Majitel určí podmínku, že poklad bude
vydán tomu, kdo k němu přijede na zvláštním prostředku

Z Á V Ě R

V přítomné práci jsme sledovali dva na sebe navazující cíle: teoretickou a metodologickou analýzu klasifikace folklorní prózy a praktický návrh a zpracování katalogu českých numinózních pověstí. Postupovali jsme nejprve od vymezení žánru lidové pověsti a stanovení terminologie. Oporou pro charakteristiku žánru nám byla trojice kritérií textových (obsah, forma, struktura) a trojice kritérií kontextových (víra, funkce, distribuce). Přehodnotili jsme některé teoretické úvahy (kredibilita pověsti, distribuce současného folkloru) a kriticky přehlédlí rozdílné přístupy k třídění pověstí podle jejich obsahu, kde se badatelé nejvíce rozcházejí.

Největší prostor v teoretické části zabírá široce pojatý rozbor klasifikačních systémů a jejich katalogů folklorní prózy. V první polovině podkapitoly zaměřené na typologickou klasifikaci je ústředním pojmem nejpoužívanější mezinárodní katalog především pohádkových syžetů Aarne–Thompson–(Uther) (Aarne – Thompson 1928, Aarne – Thompson 1961, Uther 2004). Věnovali jsme pozornost jeho vývojovým změnám i jeho vlivu na jiné katalogy. V případě použití systému AT na mimoevropská vyprávění konstatujeme diskrepanci mezi systémem a jeho materiálem a uvádíme některé alternativní přístupy. Narozdíl od pohádek neexistuje pro žánr pověsti žádný reprezentativní katalogizační systém a z analýzy stávajících, dílčích prací vyplynulo, že pro svá četná omezení nejsou vhodné k následování. České práce na katalogizaci pověstí uvízly v přípravné fázi v době vzdálené téměř padesát let a přestože je nelze opomenout, vodítkem pro stavbu katalogu se stát nemohou. Došli jsme proto k závěru, že chceme-li vytvořit typologický katalog českých pověstí, nezbývá nám, než pro něj navrhnout vlastní systém, který by se vyhnul nedostatkům jiných katalogů nebo tyto nedostatky minimalizoval. V podkapitole věnované strukturální klasifikaci jsme se věnovali analýze litevského katalogu pověstí, v současnosti jediné práci, která rozpracovává strukturálně-sémantické principy pro účely praktické katalogizace lidového vyprávění. Katalog jsme shledali podnětným pro teoretická studia, avšak nevyhovujícím pro potřeby snadné orientace v materiálu, která by měla být vlastností každého katalogu.

V kapitole „Pramenný materiál a jeho kritika“ podáváme a hodnotíme přehled zdrojů, které se staly materiálovou základnou katalogu. Výběr pramenů se řídil v první řadě

kritériem přesných terénních zápisů, zařadili jsme však i některé významné sbírky s editorskými zásahy. Čerpali jsme nejen ze sbírek lidového vyprávění, ale také z dialektologických prací a stranou jsme nenechali ani současné, městské pověsti.

Za vyvrcholení celé práce považujeme návrh typologického katalogu českých numinózních pověstí. Katalog prošel dlouhým vývojovým obdobím a mnoha změnami, musel reagovat na přehodnocení metodologie i na různorodou povahu postupně narůstajícího materiálu. Naším záměrem bylo vyvarovat se katalogu, který by byl jen souborem několika izolovaných tematických skupin, do nichž jsou mechanicky řazeny typy. Chtěli jsme, aby témata i typy byly organickými částmi celku, aby na sebe logicky navazovaly a byly zapojeny do kontextu, mimo nějž by pozbyly plného smyslu. Systém katalogu měl také zůstat otevřený a přístupný případným budoucím změnám a rozšířením. Výsledkem se stala pomůcka zejména pro badatele v oboru folklorní komparistiky, jimž umožní nejen lokalizovat typy pověstí v pramenech a důležitějších katalozích, ale také poznat jejich souvislosti mezi sebou a udělat si představu o motivickém a tematickém složení celé české numinózní pověsti. Další vývoj započaté práce spatřujeme ve zpracování katalogů i zbývajících druhů pověstí – pověstí etiologických a historických – a vytvoření díla reprezentujícího celý žánr české lidové pověsti.

ABSTRAKT

Jedním z významných témat folklorní komparatistiky je klasifikace a katalogizace lidového vyprávění. Předkládaná disertační práce zkoumá zvolené téma v první části z hlediska teoretického a metodologického a v části druhé z hlediska aplikovaného.

Úvod teoretické části tvoří charakteristika žánru lidové pověsti založená na kritériích textových (obsah, forma, struktura) a kontextových (víra, funkce, distribuce). Následuje analýza klasifikačních systémů a katalogů folklorní prózy celého světa, rozdělených na dvě základní skupiny podle klasifikace typologické nebo strukturální. Zabýváme se vývojem mezinárodního katalogu pohádek Aarne–Thomsona(–Uthera) a jeho vlivem, zejména v konfrontaci s katalogy mimoevropského vyprávění, věnujeme se českým a slovenským pracím v oblasti katalogizace a největší důraz klademe na katalogizaci evropských pověstí. Samostatnou kapitolou je přehled a kritika pramenů, vybraných jako materiálová základna pro náš katalog, a odůvodnění jejich volby.

Praktickou částí práce je návrh a zpracování typologického katalogu českých numinózních pověstí, který má sloužit jako pomůcka pro folkloristy a badatele z příbuzných oborů. Katalog je založen na původním systému a obsahuje 745 typů numinózních pověstí rozdělených do šesti hlavních na sebe navazujících tematických skupin. Součástí katalogu jsou interní kontextové a externí bibliografické odkazy na prameny a vybrané domácí i zahraniční katalogy lidového vyprávění.

Klíčová slova

folkloristika, lidové vyprávění, numinózní pověst, klasifikace, typologický katalog

ABSTRACT (ENGLISH)

Classification and cataloguing of folk narrative has been one of the important topics of folklore comparative studies. The present thesis examines the topic from the theoretical and methodological point of view in its first part and from the applied point of view in its second part. The introduction of the theoretical part describes the genre of folk legend on the basis of textual (content, form, structure) and contextual (belief, function, distribution) criteria. Next chapter pursues an analysis of classificatory systems and catalogues of folk narrative of the whole world. The chapter is divided into two main groups according to typological or structural principles. We focus on the development of international folktale catalogue of Aarne–Thompson(–Uther) and its influence, especially when encountered with catalogues of Non-European narratives. We also deal with Czech and Slovak works in cataloguing and our main concern is cataloguing of European folk legends. The content of the following chapter is an overview and evaluation of sources selected as a material for our catalogue.

The practical part of the work is a proposal and processing of typological catalogue of Czech belief legends, which is intended to serve as a tool for folklorists and scholars of relative disciplines. The catalogue is founded on an original system and contains 745 types of belief legends divided into six main thematic groups. Internal contextual and external bibliographical references to sources and selected Czech and foreign catalogues of folk narrative are integral part of the catalogue.

Keywords

folkloristics, folk narrative, belief legend, classification, typological catalogue